V - 12

AS
142
J93 R2
V.1

CORNELL
UNIVERSITY
LIBRARY

Digitized by Google

CORNELL UNIVERSITY LIBRARY
3 1924 065 602 017

Digitized by Google

Digitized by Google

4. a.

RAD

NIŽA PUČKA ŠKOLA U TURNJU.

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

Knjiga I.

U ZAGREBU 1867.

U KNJIŽARNICI FR. ŽUPANA (ALBRECHTA I FIEDLERA) NA PRODAJU.

Digitized by Google

223058 C
F-200

Štampano kod Dragutina Albrechta u Zagrebu.

Digitized by Google

SADRŽAJ.

str.

Pravila jugoslavenske akademije znanostî i umjetnostî 1
Poslovni red jugoslavenske akademije znanostî i umjetnostî 9
Pravila narodnoga zemaljskoga muzeja u Zagrebu 19
Članovi jugoslavenske akademije znanostî i umjetnostî 23
Prva svečana sjednica
Besjeda pokroviteljeva 27
Besjeda predsjednikova 44
Izvješće tajnikovo 54
O selitbi i obsegu putovanja naših običnijih selica ptica. Od J. Torbara 63
Prinesci malakologiji hrvatskoj. Od S. Brusine 78
ħ i ƀ u istoriji slovenskih jezika. Od Gj. Daničića 106
Prilozi za sbirku srbskih i bosanskih listina. Od dr. Fr. Račkoga ... 124
Arkeologičke crtice. Od S. Ljubića 164
Zapisi iz nekoliko rukopisa. Od Gj. Daničića 174
Moskovska etnografička izložba. Od dr. P. Matkovića 189
Književne obznane
Spomenik narodnoga običajnoga prava iz XVI vieka. Od dr. V. Bogišića 229
Istorija srpske književnosti. Napisao St. Novaković. Od V. Jagića .. 236
Bogomili, crkva bosanska i krstjani. Napisao dr. B. Petranović. Od dr. Fr. Račkoga 242
Pregled hrvatske poviesti. Nacrtao S. Ljubić. Od M. Mesića 251
Izvješće o dosadanjoj radnji opisivanja narodnijeh običaja pravnijeh. Od dr. V. Bogišića 261
Izvodi iz zapisnikâ jugoslavenske akademije znanostî i umjetnostî 264

Digitized by Google

Digitized by Google

PRAVILA

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

Br. 180.
Pr. 1866.

MI FRANJO JOSIP PÈRVI,

PO BOŽJOJ MILOSTI CESAR AUSTRIJANSKI KRALJ UGARSKI I ČESKI, KRALJ LOMBARDEZKI I MLIETAČKI, DALMATINSKI, HÈRVATSKI, SLAVONSKI, GALIČKI, VLADIMIRSKI I ILIRSKI; ARKIVOJVODA AUSTRIJANSKI ITD. ITD.

Častni, poštovani, poglaviti i velemožni, ugledni i plemeniti, mudri i obzirni, ljubezni i vierni Naši!

Viernosti su Vaše — prihvativši podpunoma dostavljena Vam premilostivim kraljevskim odpisom Našim od 2. siečnja tekuće godine pravila dozvoljene istim odpisom jugoslavenske akademije znanostih i umietnostih — umolile ujedno preponiznom saborskom predstavkom svojom od 21. veljače ove godine Naše Veličanstvo, da podielimo istim pravilam premilostivu svoju potvèrdu. Vèrlo je milo otčinskomu sèrdcu Našemu, da možemo Viernostim Vašim tim dati novi dokaz prijazni i milosti Naše, ter potvèrdjujemo ista pravila u cielokupnom obsegu njihovu, i hoćemo i zapoviedamo, da se ta pravila rečenoga zavoda uzakone.

U ostalom ostajemo Vam s cesarskom Našom i kraljevskom prijazni i milosti blagonaklonjeni.

Dano u Budimu dne četvèrtoga mieseca ožujka godine spasa hiljadu osam sto šestdeset i šeste, vladanja našega godine osamnaeste.

Franjo Josip. (L. S.)

Milan Barun Kussevich p. m.

Po previšnjoj zapoviedi Njegova posvetjenoga cesarskoga i kraljevskoga apostolskoga Veličanstva

Dr. Eduardo Jellachich Buzinski.

Digitized by Google

PRAVILA

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTIH I UMJETNOSTIH U ZAGREBU.

Članak 1.

Jugoslavenska akademija znanostih i umietnostih jest zavod zemaljski i ima svoje siedište u Zagrebu.

Njezina svèrha jesu samostalna iztraživanja na polju znanostih i umietnostih, svestrano unapredjenje istih, a osobito njegovanje jugoslavenskoga jezika i književnosti.

Ona podtiče i podpomaže diela inih, zajamčuje koristna znanja i izkustva, dočim napredke i izume izpituje i poučne radnje oglašuje, a podupira svèrhe vladine odgovarajuć na zadaće i pitanja, tičuća se strukah znanosti i umietnosti.

Članak 2.

Akademija jest naprema državnoj upravi tielo samostalno.

Članak 3.

Glavne struke akademije jesu:

I. Jugoslavenska književnost i jezikoslovje, poviest sa svojimi pomoćnimi znanostmi u obće, a osobito poviest i starine Jugoslavena;

II. Mudroslovje i pravoslovje, ovo sa osobitim obzirom na poviest pravah u Jugoslavenah;

III. Matematika i prirodoslovne znanosti;

IV. Krasne umietnosti sa njihovom književnošću i znanstvenimi na njih se odnosećimi razpravami.

Digitized by Google

Po tom dieli se ona u četiri razreda, naime u razred:
poviestni i jezikoslovni
mudroslovni i pravoslovni,
matematični i prirodoslovni
i umietnički.

Članak 4.

Akademija sastaje se svake godine jedan put u javnoj svetčanoj siednici, a osim toga u skupnih, pravilno se opetujućih, i u razrednih siednicah.

Ona stavlja iz pridieljenih joj strukah, na koliko joj sredstva dopuštaju, nagradne zadaće za riešenje putem javnoga natiecanja i dosudjuje nagrade.

Ona oglašuje radnje svojih članovah kao i razprave i diela inih spisateljah, ako su iz koje pridieljene joj struke i vriedna da ih primi, ter ih zato nagradjuje, ili kao što sama za pravedno pronadje ili kao što je sa dotičnici dogovorila.

Ona daje u časopisu, prema materialu izlazećem, neprestan pregled o svom poslovanju i oglašuje u njem priobćene joj stvari.

Ona razpravlja o pitanjih, stavljenih joj od dèržavnih oblastih, i daje o njih zahtievana mnienja.

Ona podpomaže članove pri znanstvenih i umietničkih poduzećih savietom i novcem, podupire mladiće nade pune, koji se za umietnike naobraziti žele, iz akademičke, naročito u tu svèrhu opredieljene zaklade po glasu dotičnoga zakladnoga lista.

Ona nabavlja umotvorine i priugotavlja izložbe istih.

Članak 5.

Akademija ima:
pokrovitelja;
trideset i dva prava člana;
predsiednika;
dva tajnika;
najviše šestnaest počastnih članovah, i dopisujuće članove, kojih će broj akademija sama ustanoviti.

*

Digitized by Google

Članak 6.

Izbor pokrovitelja i članovah, navedenih u predjašnjem članku, skupa sa predsjednikom i tajnici, ostavlja se akademiji.

Pokrovitelj i članovi izbiraju se doživotno, predsiednik i tajnici pako, koji se imadu uzeti izmedju pravih članovah, na tri godine, poslie kojih se opet za takove izabirati mogu.

Izbor pokrovitelja i predsiednika valja da potvèrdi nj. c. kr. apoštolsko Veličanstvo.

Članak 7.

Pokrovitelj mora biti austrijski dèržavljanin.

U svih slučajevih, u kojih akademija uztreba podporu zemaljskoga zastupstva ili dvorske kancelarije, ima pokrovitelj posredovati.

Kada je u siedištu akademije, predsieda u javnih svetčanih godišnjih siednicah. O radnjah akademije izviešćuje ga predsiednik. Iz javne svetčane godišnje siednice šalje mu akademija godišnje izviešće o svom stanju. On ima pravo svagda pogledati, kako poslovi akademije idu.

Članak 8.

Predsiednik nosi ponajprije brigu, da poslovi akademije idu u redu i da se njezina pravila obdèržavaju.

On zastupa akademiju kod oblastih i trećih osoba. On zamienjuje odsutnoga pokrovitelja u javnih svetčanih godišnjih siednicah, ter ako je pokrovitelj zapriečen, preuzima posredovanje, koje po predjašnjem članku ovoga ide.

On predsieda u skupnih sjednicah i rukovodi viećanja u istih, a u razrednih siednicah, ako nije ujedno predstojnik razredu, ima se smatrati samo kao pravi član.

On podpisuje sa pèrvim tajnikom ili njegovim zamienikom diplome-postavnice i sve dopise akademije, kao i sve njezine spise, iz kojih bi po nju nastati mogla prava ili dužnosti.

Digitized by Google

Članak 9.

Pri izboru pravih i dopisujućih članovah ima se obzir uzeti na onakove muževe, koji su si zaslugah stekli izvèrstnimi znanstvenimi ili umietničkimi dieli.

Ine zasluge za znanost i umietnost mogu se samo naimenovanjem za počastnoga člana ocieniti i priznati.

Pravimi članovi mogu biti samo neprikorni austrijski dèržavljani.

Izbor svakoga člana ima se prijaviti banu ili njegovomu svakdašnjemu zamieniku.

Kao počastni i dopisujući članovi mogu se inostranci samo onda primiti, ako je obavljeni izbor odobren od dvorske kancelarije.

Ako se miesto kojega člana izprazni, mora se učiniti predlog za novi izbor u skupnoj redovitoj siednici, o kojem će se u istoj takovoj za njom sliedećoj pèrvoj siednici viećati, a tek u trećoj siednici definitivni izbor imati obaviti.

Članak 10.

Svaki član obvezuje se svojim pristupom u akademiju, da će njezine svèrhe promicati.

Svaki pravi član pripada doduše poglavito jednomu od četirih razredah, ali to neprieči, da on prema nagnuću i sposobnosti ujedno udioničtvuje i u poslovih kojega inoga razreda.

Članak 11.

Poslove i dužnosti tajnikah ustanoviti će akademija u svojem poslovnom redu.

Članak 12.

Svaki razred izbira si svake godine predstojnika izmedju pravih članovah akademije.

Predstojnici predsiedaju u siednicah svojih razradah, rukovode viećanja i podpisuju zapisnike razreda.

Oni nadgledaju, da se obdèržavaju pravila i osebni poslovni red razreda.

Digitized by Google

Ako je predsiednik zapriečen, zastupa ga onaj izmedju razrednih predstojnikah, koji je najstariji izabrani član akademije.

Ako bi predstojnici istodobno u istoj siednici izabrani bili, onda zastupa predsiednika onaj od njih, koji je stariji u godinah.

Članak 13.

Akademija ustanovljuje potrebno kućno i ino pomoćno osoblje kao i poslužnike, ter ih imenuje i prima.

Članak 14.

Pri svih izborih, koje bi akademija obavljala i pri svih zaključcih, koje bi stvarala, imadu pravo glasa samo pravi članovi, predsiednik i tajnici.

Da zaključak valja, potrebno je, da je prisutna najmanje polovica članovah, što ih akademija tada sa pravom glasa ima.

Pri glasovanju o pitanjih, tičućih se znanosti i umietnosti, dopuštaju se zaključci relativnom većinom, pri izborih, naimenovanjih i pri svih inih pitanjih potrebna je absolutna većina glasovah, da zaključak valja.

Članak 15.

Akademija razpolaže sa četiri petine svojih godišnjih dohodakah svake vèrsti, jedna petina dohodakah ima se svake godine pridodati glavnici.

Dokle se o upravi zemaljskih zakladah putem ustavnim što inoga odredilo nebude, ima se glavnica akademije sa posebnom za naobraženje umietnikah opredieljenom zakladom (čl. 4.) upravljati od namiestničkoga vieća sa dvojicom pravih članovah, koje akademija u tu svèrhu naznači.

Glavnica nesmije se u nikojem slučaju uzkratiti svèrhi, za koju je po pravilih opredieljena, a može se načeti samo na predlog sabora sa privoljenjem krune.

Računi o rukovodjenju dohodakah akademije imadu se koncem svake godine pregledati od pravih članovah, koje akademija u tu svèrhu izabere, a posliedak te pregledbe ima se predložiti namiestničkomu vieću, ter on skupa sa preglednim izkazom o glavnici akademije još oglasiti u časopisih.

Digitized by Google

Članak 16.

Akademija može, dèržeć se zakonitih ustanovah, stupiti u savez sa inimi znanstvenimi i umietničkimi družtvi i š njimi dopisivati, što joj se svidi za shodno.

Akademija ima svoj vlastiti pečat sa zemaljskim gèrbom i nadpisom: „Jugoslavenska akademija znanostih i umietnostih“.

Članak 17.

Akademija može zaklade i sbirke inih književnih i znanstvenih družtvah sebi pridružiti, ako ova u to privole, i ako su u tom slučaju zakonite ustanove obdèržavane; akademija može i pozive na dobrovoljne prineske u novcu, knjigah, umotvorinah i starinah izdavati i takve stvari sabirati.

Članak 18.

U slučaju, da bi se akademija razpustila, može sa njezinimi zakladami i sbirkami razpolagati samo sabor sa privoljenjem krune.

Članak 19.

Akademija ima si po ovih pravilih potrebni poslovni red, kao i naputke, potrebne joj za njezinu nutarnju radnju, sama sastaviti.

Poslovni red ima se dvorskoj kancelariji predložiti na odobrenje. On se može uslied zaključka akademije, komu je potrebno privoljenje absolutne većine glasovah onih članovah, koji pravo glasa imadu, i sa odobrenjem dvorske kancelarije promieniti.

Članak 20.

Ova ustrojna pravila akademije mogu se samo onda promieniti, ako je najmanje tri četvèrtine članovah, koji pravo glasa imadu, promienu predložilo, ter takova zadobila previšnje odobrenje nj. c. kr. apošt. Veličanstva.

Digitized by Google

PRELAZNE USTANOVE.

Članak 21.

U svèrhu sastavljenja akademije prepušta se saboru, da on sastavi povierenstvo iz muževah znanosti i umietnosti, koje će šestnaest redovitih, po smislu pravila sposobnih članovah akademije za potvèrdjenje naznačiti nj. c. kr. apošt. Veličanstvu.

Članak 22.

Čim ti članovi previšnje potvèrdjenje zadobiju, ima se akademija smatrati kao sastavljena, ter stupa, pošto od nje izradjeni poslovni red zadobio bude odobrenje naznačeno u ovih pravilih, u svoj cieli dielokrug, kao što ga joj podieljuju ova pravila.

Pravila jugoslavenske akademije znanostih i umietnostih jesu previšnjim Njegovog cesarsko-kraljevskog apostolskog posvetjenog Veličanstva reskriptom od 4. ožujka t. g. 1866 premilostivo potvèrdjena.

Milan Barun Kussevich p. m.

(L. S.) **Dr. Eduardo Jellachich Buzinski.**

Digitized by Google

POSLOVNIK

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

§. 1.

Akademija ima počastnih, pravih i dopisujućih članova. Počastnih članova ima do 16, pravih 32, dopisujućih do 60 (gled. čl. 5. t. pr.).

§. 2.

Članove bira sama akademija u glavnoj skupštini (gled. čl. 6. t. pr.), i to ovim načinom (gled. čl. 9. t. pr.):

a) Barem dva mjeseca prije glavne skupštine stavlja se u razredih pitanje, imaju li se novi članovi birati; zatim koliko ih i kakovi: da li pravi, dopisujući ili počastni. Nakon zrela razmatranja izriče razred odluku, prema kojoj predlaže ukupnoj akademiji za svako mjesto pravoga člana po trojicu, koji se imadu poimence navesti, dodavši u kratko i razloge, zašto ih razred predlaže. Za počastne i dopisujuće članove predlaže se po jedan za svako mjesto.

b) Pismeni predlozi pojedinih razreda stavljaju se do znanja akademije u predposljednjoj skupnoj sjednici izpred glavne skupštine. U posljednjoj pako skupnoj sjednici prije glavne skupštine vieća se o tih predlozih i ustanovljuje ukupni broj počastnih, pravih i dopisujućih članova, koji bi se imali izabrati za pojedine razrede prema razmjerju. Za taj se broj sastavljaju po razrednih predlozih izborni listovi.

c) Predsjedniku je dužnost, da izborne listove još prije glavne skupštine porazdieli medju svekolike prave članove, koji će u sliedećoj zatim glavnoj skupštini od predložene za svako mjesto pravoga člana trojice izabrati po jednoga i napisati mu ime na posebnu cedulju. Tajnik skuplja cedulje i čita na glas imena.

Digitized by Google

Tko je dobio absolutnu većinu glasova, smatra se izabranim.

Kod počastnih i dopisujućih članova prima se ili odbija absolutnom većinom onaj jedan za svako mjesto predloženi.

Za svako mjesto člana glasuje se napose.

Ovaj način biranja valja i za prvi predstojeći izbor, samo što se neveže na vrieme od dva mjeseca, spomenuto pod *a)*.

§. 3.

Svaki novo izabrani pravi član ima, kada se uvodi u akademiju, čitati razpravu, koja u njegovu struku zasieca. Ako izabranik nemože sam glavom doći u akademiju, čita njegovu uvodnu razpravu tajnik.

Poslije toga dobija diplomu, podpisanu od predsjednika i tajnika.

§. 4.

Pokrovitelj i predsjednik biraju se u glavnoj skupštini (gled. čl. 6.) tajnim glasovanjem, absolutnom većinom. Izbor se podnosi Njeg. Veličanstvu na potvrdjenje.

Dok nestigne potvrda novoga predsjednika, obavlja tu čast njegov predšastnik.

Ako se mjesto predsjednika izprazni prije izbora, obavlja čast predsjedničku do prve glavne skupštine najstariji razredni predstojnik.

§. 5.

Pokle je tajnicima izminuo trogodišnji rok službovanja, upravlja predsjednik u glavnoj skupštini pitanje na akademiju, jeda li bi se isti tajnici i na dalje pridržali. Akademija odlučuje za svakoga tajnika napose, tajnim glasovanjem, absolutnom većinom.

Ako većina odgovori niječno, biraju se u istoj skupštini novi tajnici.

§. 6.

Akademija drži svake godine po jednu glavnu skupštinu i svečanu sjednicu, zasebice tako, da se glavna skupština sastaje dan ili najvećma dva dana prije svečane sjednice. U

Digitized by Google

glavnu skupštinu i svečanu sjednicu imaju se pozivati i oni pravi članovi, koji nežive u Zagrebu, uz naknadu putnih troškova.

Svakoga mjeseca drži akademija po jednu ili više razrednih i skupnih sjednica. Broj, način i red sjednica odredjuje i oglasuje akademija prema okolnostim; nu svaki mjesec da se drži barem po jedna skupna i dvie razredne sjednice.

U razrednih se sjednicah može i više razreda sastaviti zajedno, kad u kojem razredu ima premalo mjestnih članova.

Pokladne, uzkrsne, duhovske i božićne nedjelje, zatim mjeseca kolovoza i rujna neima akademija nikakvih sjednica.

§. 7.

Svaki je pravi član dužan, točno dolaziti toli u skupne, koli u razredne sjednice. Tko nemože doći, neka se izpriča ili kod predsjednika ili kod razrednoga predstojnika.

§. 8.

U skupne sjednice dužni su dolaziti svi pravi članovi, koji su u Zagrebu. Ovdje se vieća: o svih predmetih, koji se tiču akademije kao cieloga zavoda; o poslovih novčanih; o razpisu nagrada; o savezu s inimi društvi; o izboru članova.

Novčana podpora za poduzeća znanstvena daje se samo pod uvjet, da će dotičnik svoje resultate akademiji saobćiti. Ovakova se podpora daje samo na godinu dana, a poslije valja ju iznova moliti.

§. 9.

Za skupne i razredne sjednice sastavljaju tajnici dnevni red. Toga radi valja, da im članovi priobće svoje predloge barem dan prije sjednice; isto tako i razprave, koje će čitati.

Nečlanovi treba da svoje razprave, koje će se čitati, barem tri dana prije sjednice dostave u čitkom rukopisu jednomu od tajnika.

§. 10.

U skupnih sjednicah predsjeda predsjednik, u razrednih predstojnik dotičnoga razreda. Kad je predsjednik zapriečen, zamjenjuje ga najstariji izabrani razredni predstojnik.

Digitized by Google

Tajnici sjede uz predsjednika. Do njih se redaju s jedne i druge strane članovi po vremenu imenovanja; medju članovi u isto vrieme izabranimi odlučuje doba.

§. 11.

Da se može izreći zaključak, treba da je u glavnoj skupštini barem polovica svih pravih članova; u skupnoj sjednici barem polovica pravih zagrebačkih članova; u razrednoj sjednici barem polovica pravih članova dotičnoga razreda.

§. 12.

I onda, kada tajno glasovanje nije izriekom ustanovljeno (gl. §§. 2., 4,, 5.), vlastan je svaki član, ako ga još dvojica podupru, zaiskati tajno glasovanje.

§. 13.

O svakoj sjednici piše jedan od tajnika zapisnik, koji se u sliedećoj isto onakovoj sjednici predlaže na odobrenje. U zapisnik dolaze samo dopisi, predlozi i zaključci. U zapisnicih razrednih sjednica spominju se i razprave, koje su bile čitane.

Svaki član ima pravo na pismeni votum separatum; ali ga mora najkasnije za tri dana predati tajniku.

Zapisnike skupnih sjednica podpisuju: predsjednik i dotični tajnik; zapisnike razrednih sjednica dotični razredni predstojnik i jedan tajnik.

§. 14.

Razredne sjednice diele se na javni i nejavni diel. U javnom se dielu čitaju znanstvene razprave i za javnost prikladni dopisi; čine se primjetbe na upravo pročitane razprave; vieća se o predlozih pojedinih članova i ostalih znanstvenih poslovih

U nejavnom se dielu razpravlja sve, što nespada pred javnost.

K javnomu dielu razredne sjednice prosto je doći svakomu. Pravo glasa imaju samo pravi članovi istoga razreda,

Digitized by Google

a od drugih razreda oni članovi, koji su naročito pozvani u tu sjednicu.

K nejavnomu dielu razredne sjednice prosto je doći samo članovom akademije.

§. 15.

Akademija drži svake godine po jednu glavnu skupštinu pod predsjedom samoga pokrovitelja, ili ako je ovaj zapriečen, predsjednika.

U glavnu skupštinu dužni su doći i oni pravi članovi, koji nežive u Zagrebu. Ovdje se biraju članovi, pokrovitelj, predsjednik i tajnici; razpisuju pitanja i dosudjuju nagrade; ovdje se vieća o čitavom stanju akademije, o promjeni pravila ili poslovnika i ob ostalih načelnih pitanjih.

§. 16.

Umah poslije glavne skupštine (dan dva kasnije) drži akademija svečanu sjednicu. Ovdje govori pokrovitelj ili zamjenik mu, predsjednik, svečani govor; prvi tajnik čita glavno izvješće o stanju i djelovanju akademije, spominje iste godine preminule članove. Ovdje se proglasuju izbori glavne skupštine; imena onih pisaca, kojim su djela nagradjena, i novi razpis nagrada. Napokon čita jedan član svečanosti primjerenu razpravu, koja je već odprije u ukupnoj sjednici odobrena bila.

§. 17.

Svi govori i čitanja u akademiji treba da su na hrvatskom (iliti srbskom) jeziku; nu ako akademija pronadje, može učiniti koji put iznimku. Nijedno čitanje netraje redovito preko jedne ure. Kratki izvadci od akademičkih čitanja priobćuju se u hrvatskih novinah, koje akademija odredjuje. I od onih razprava, koje nisu bile čitane, priobćuju se u novinah izvadci, ako ih sami pisci sastave; inače spominje se samo naslov razprave.

§. 18.

Važniji predmeti, kojim treba dužega razmatranja, opremaju se najprije na odbor.

Digitized by Google

Odbori su stalni ili privremeni (ad hoc).

Stalnim odborom povjerava se:

a) izradjivanje ili izdavanje povećih djela. U takov odbor izabiru se vještaci dotičnoga razreda izmedju pravih, dopisujućih ili počastnih članova;

b) pregledanje razprava, koje se štampaju u spisih akademičkih, bile one pisane od članova ili nečlanova.

Privremeni odbor (ad hoc) izriče sud o djelih, koja su stigla akademiji na priesudu; izpituje predane mu predloge, da o njih svoje mnienje budi razredu budi skupnoj sjednici podnese.

§. 19.

Članove odbora izabire uviek sama akademija, a prema naravi predmeta biraju se u dotičnoj razrednoj ili u skupnoj sjednici.

Svakomu je odboru prosto, da pozove u pomoć vještake ma i nebili članovi akademije.

Odbori sastaju se prema potrebi, te izabiru izmedju sebe prvaka i izvjestitelja. Nakon dovršena posla oprema se izradjeni predlog akademiji.

Ako koji odbor preko godine dana posluje, izvješćuje glavnu skupštnu o svom djelovanju i o novcih, koji su u to ime potrošeni.

§. 20.

Akademija izdaje na svietlo sliedeće spise:

a) časopis iliti akademička izvješća, u kojih se štampaju razprave, čitane u sjednicah, ako nisu veće od šest štampanih araka; spomenici starinski i umjetnički; izvješća o sjednicah akademičkih i o stanju akademije; osmrtnice članova; kritike svih znamenitijih domaćih i inostranih knjiga;

b) djela, koja izradi i za tisak priredi odbor, po nalogu akademije;

c) djela, koja stekoše nagradu, razpisanu po akademiji;

d) djela, koja se akademiji šalju za tiskanje, a ona pronadje, da su vriedna.

Svi akademički spisi izlaze na hrvatskom (iliti srbskom) jeziku; iznimice može se upotrebiti i jezik latinski.

Digitized by Google

§. 21.

Sve, što će se štampati u akademičkih spisih, čita se prije u dotičnoj razrednoj sjednici, bilo čitavo bilo u izvadku. Redakciju djela odborskih ima jedan član odbora, kojega je ovaj izabrao.

§. 22.

Djela, koja se natječu za nagradu, da neimaju zapisana imena piščeva, već da su s vana obilježena nekim prirječjem. Rukopisu neka je priloženo zapečaćeno pismo s istim prirječjem s vana, a u pismu da je zapisao pisac svoje ime.

Nagrada se dosudjuje jednomu rukopisu u glavnoj skupštini, a u svečanoj sjednici otvara pokrovitelj ili zamjenik mu, predsjednik, zapečaćeno pismo onoga djela, kojemu bješe nagrada dosudjena, te proglasuje ime pisca. Ostala se pisma spale, a rukopisi vrate onim, koji ih po njihovu obilježju uzištu.

§. 23.

Nagrada se nemože nikako medju dvojicu ili više natjecatelja podieliti.

Nagradjeno djelo ostaje i nadalje svojinom pisca, koji ga je dužan uz godinu dana štampati. Inače vlastna je to učiniti akademija, tako da podmiriv svoje troškove, čist dohodak predade nagradjeniku.

§. 24.

Za nagrade, koje razpisuje sama akademija iz svojih novaca, nemogu se natjecati pravi članovi akademije; ali mogu onda, kada nagradu daje zemaljska vlast ili tko drugi.

§. 25.

Djela, koja i nisu nagradjena, ali su vriedna da se štampaju, štampat će akademija, ako pisac zaželi, po smislu čl. 4. t. pr. j. ak.

§. 26.

Poslove akademičke obavljaju tajnici s pomoćnim osobljem.

Tajnika su dva: prvi i drugi tajnik, oba s godišnjom plaćom, koju akademija ustanovljuje.

Digitized by Google

Prvi tajnik obavlja poslove ukupne akademije; piše njezin ljetopis, sastavlja glavno godišnje izvješće; nadzire pisariju; pod njegovom je rukom pomoćno osoblje.

Poslove razredne, redakciju akademičkih spisa i nadziranje štampe diele oba tajnika medju sobom.

Svi na akademiju upravljeni dopisi i pošiljke donose se u akademičku pisaru. Samo prvi tajnik vlastan je otvarati stvari, dostavljene akademiji.

Ako je prvi tajnik zapriečen, zamjenjuje ga drugi tajnik.

§. 27.

Tajnicima pridano je pomoćno osoblje, koje imenuje i plaću mu odredjuje akademija na predlog prvoga tajnika.

§. 28.

Sve dopise, koji se tiču ukupne akademije, podpisuju: predsjednik i prvi tajnik.

Dopise pojedinih razreda podpisuju: dotični razredni predstojnik i jedan tajnik.

Ostale dopise podpisuju tajnici sami.

§. 29.

Svi novčani poslovi idu u skupne sjednice.

Novci se dižu za sada u zemaljskoj blagajni uz podpis predsjednika, tajnika i jednoga od one dvojice članova akademičkih, koji dogovorno s kr. namjestničkim viećem upravljaju glavnicom akademičkom (§. 15. prav.).

Novce doznačuje predsjednik prema zaključkom skupne sjednice; doznaku podpisuju predsjednik i tajnik.

Novce, koje akademija sa strane dobiva, prima predsjednik te ih uz podpis tajnika i jednoga od gori naznačene dvojice članova predaje blagajni.

§. 30.

Svakomu članu akademije, koji stanuje izvan Zagreba, koliko se god puti pozove u Zagreb, pripada naknada putnih troškova, koju odredjuje akademija.

Digitized by Google

§. 31.

Nagrade za razprave, koje se štampaju u spisih akademičkih, ustanovljuje skupna sjednica na predlog dotičnoga razreda.

Nagrade ovećih djela ustanovljuju se u skupnoj sjednici po predlogu odbora, kojemu je djelo za priesudu povjereno bilo.

Podpore za izdavanje samostalnih djela kao i za ina znanstvena ili umjetnička poduzeća ustanovljuju se takodjer u skupnoj sjednici po predlogu odbora.

§. 32.

Račune o godišnjem dohodu i razhodu, kao i priegled svega imutka akademičkoga sastavljaju na izmaku svake godine ona dvojica članova, kojim je po čl. 15. t. pr. povjerena novčana uprava. U tom su im na ruku oba tajnika.

§. 33.

U glavnoj se skupštini ustanovljuje proračun za buduću akademičku godinu. Proračun sastavljaju predsjednik, tajnici i oba člana, koji po čl. 15. sudjeljuju kod uprave akad. imutka; i to prema obrazloženim predlogom, koje pojedini razredi donose najkasnije u posljednju skupnu sjednicu prije dotične glavne skupštine.

§. 34.

Ugovore za štampanje, vezanje, prodaju i razašiljanje akademičkih spisa sastavljaju tajnici uz odobrenje skupne sjednice.

Tajnici ustanovljuju i cienu akademičkim knjigam prema ukupnomu trošku, uz odobrenje skupne sjednice.

§. 35.

Akademija poklanja svoje spise:

a) svim počastnim članovom;
b) svim pravim članovom;
c) svim dopisujućim članovom spise dotičnoga razreda;
d) svim učevnim zavodom, s kojimi je u savezu;

Digitized by Google

e) onim, koji su jugoslavenskoj akademiji barem 2000 for. poklonili i položili;

f) napokon onim, kojim je akademija napose odlučila davati svoje knjige.

Tajnici neka osobito gledaju, da se akademički spisi uredno šalju onim, kojih idu.

§. 36.

Od svake književne radnje, koja se štampa u spisih akademičkih, dobiva pisac, ako zaželi, 50 posebnih otisaka s posebnim naslovom.

Više otisaka nemože dobiti, makar i sam htio namiriti štamparske troškove. Akademija pako vlastna je naštampati od svake radnje posebnih otisaka, koliko god hoće.

§. 37.

Ovaj poslovnik može se promieniti samo u glavnoj skupštini, ako na promjenu pristane absolutna većina pravih članova (gled. čl. 19. t. pr.)

Svaka promjena podnosi se kr. dvorskoj kancelariji na potvrdjenje.

Broj $\frac{218}{42}$ 1867.

Podnešeni ovoj kralj. dvorskoj kancelariji poslovnik jugoslavenske akademije znanostih i umietnostih pošto je takav po propisu paragrafa 19. previšnje odobrenih pravilah izradjen — potvrdjuje i odobrava kr. dvorska hèrvatsko-slavonska kancelarija.

U Beču, dana 17. siečnja 1867.

Kussevich, m. p.

(L.S.)

Dr. Jellachich Buzinski, m. p.

Digitized by Google

PRAVILA

NARODNOGA ZEMALJSKOGA MUZEJA U ZAGREBU.

Br. 181 / Pr. 1866.

MI FRANJO JOSIP PÈRVI,

PO BOŽJOJ MILOSTI CESAR AUSTRIJANSKI, KRALJ UGARSKI I ČESKI, KRALJ LOMBARDEZKI I MLIETAČKI, DALMATINSKI, HÈRVATSKI, SLAVONSKI, GALIČKI, VLADIMIRSKI I ILIRSKI; ARKIVOJVODA AUSTRIJANSKI ITD. ITD.

Častni, poštovani, poglaviti i velemožni, ugledni i plemeniti, mudri i obzirni, ljubljeni, vierni Naši!

Želeć viernomu narodu mile Nam kraljevine Hèrvatske i Slavonije dati novi dokaz otčinske Naše prijazni i milosti, kojom smo mu uviek blagonaklonjeni, uslišasmo preponiznu molbu Viernostih Vaših podnešenu Nam rad premilostive potvèrde pravilah narodnoga muzeja preponiznom saborskom predstavkom Vašom od 16. veljače tekuće godine, ter odobravamo i potvèrdjujemo preponizno Nam predložena pravila narodnoga muzeja i dozvoljujemo ujedno premilostivo, da se ta pravila uzakone.

U ostalom ostajemo Vam cesarskom Našom i kraljevskom prijazni i milosti blagonaklonjeni.

Dano u Budimu dne četvèrtoga mieseca ožujka godine spasa hiljadu osam sto šestdeset i šeste, vladanja Našega godine osamnaeste.

Franjo Josip. (L.S.)

Milan Barun Kussevich p. m.

Po previšnjoj zapoviedi Njegova posvetjenoga cesarskoga i kraljevskoga apostolskoga Veličanstva

Dr. Eduardo Jellachich Buzinski.

Digitized by Google

§. 1.

Narodni muzej u Zagrebu sa sbirkami prirodninah i starinah i knjižnicom je zemaljski zavod kraljevine Dalmacije, Hèrvatske i Slavonije, te stoji pod zaštitom sabora i pod upravom akademije jugoslavenske.

§. 2.

Narodni muzej kao zemaljski zavod, u koliko nije mu dovoljan poseban vlastiti imetak, uzdèržavat će se iz regnikolarne zaklade.

§. 3.

Narodni muzej dieli se u dva glavna razdiela, od kojih jedan sadèržaje sbirku prirodninah, drugi sbirku starinah sa knjižnicom. Svaki od ovih razdielah dieli se po zahtievih znanostih u odsieke. Ima se takodjer nastojati, da se osnuje obèrtnički odsiek.

§. 4.

Prirodoslovni razdiel sastoji se iz sbirkah svih carstvah prirode, ograničenih ipak na obseg trojedne kraljevine i na one prirodnine susiednih zemaljah ili inostranstva, koje sustavno popunjuju prirodoslovnu sliku kraljevinah Hèrvatske, Slavonije i Dalmacije.

§. 5.

Starinarski razdiel sastoji se iz predmetah od historičke ili umietne vriednosti, osobito za trojednu kraljevinu posebnim obzirom na starine našaste ili koje se mogu naći u njezinu obsegu.

§. 6.

Knjižnica biti će čest starinarskoga razdiela dotle, dok se inako neodredi. Ona sastoji iz učenih dielah svijuh strukah

Digitized by Google

znanosti s osobitim obzirom na književnost slavensku u obće, jugoslavensku na poseb. Ona imade takodjer odsiek sa sbirkom rukopisah i listinah, tičućih se poviesti i književnosti hèrvatske.

§. 7.

Narodnim muzejom neposredno upravlja osoblje imenovano u smislu §§. 14. 15., koje je za svoje dielovanje odgovorno. Ovo osoblje prima plaću iz zaklade gore u §. 2. naznačene.

§. 8.

Osoblje narodnoga muzeja sastoji se:

a) iz čuvara (custos) kano glave i ravnatelja cieloga zavoda;

b) iz dvajuh pristavah, od kojih jedan pridieljen je prirodoslovnomu, drugi starinarskomu razdielu; napokon

c) iz dvajuh podvornikah t. j. po jedan za svaki razdiel.

Jedan od podvornikah biti će ujedno pazikuća, te će u to ime imati bezplatan stan u kući narodnoga muzeja.

§. 9.

Čuvar je neposredno podčinjen akademiji jugoslavenskoj, od nje primat će naredbe, njoj će podnašati izviešća i predloge o narodnom muzeju.

§. 10.

Pristavi podčinjeni su neposredno čuvaru muzeja, a medju sobom u svojstvu pristavah rede se po dobi imenovanja.

§. 11.

Čuvarom može biti bud prirodoslovac bud starinar, komu je stanje trojedne kraljevine sa gledišta bud prirodoslovnoga, bud arkeologičkoga dobro poznato.

§. 12.

Jedan od pristavah ima biti prirodoslovac, a jedan arkeolog. Onaj će biti ujedno knjižničarom dotle, dok se knjižnica nebude u toliko umnožala, da bude od potrebe poseban knjižničar.

Digitized by Google

§. 13.

Miesta čuvara i obajuh pristavah popunjuju se putem razpisana natiečaja; nu mogu se na ta miesta iznimno i bez natiečaja pozvati prirodoslovci i arkeolozi na glasu. U ostalom:

a) natiecatelji imati će dokazati sustavno znanje bud prirodoslovne bud starinarske struke, isto tako poznavanje hèrvatskoga kao poslovnoga i službenoga jezika;

b) molbenice natiecateljah za miesto pristava priobćiti će se čuvaru, da podnese trojni predlog.

§. 14.

Čuvare i pristave imenuje jugoslavenska akademija. Imenovanje čuvara valja da potvèrdi Njeg. c. kr. apost. Veličanstvo. Podvornike namiešćuje i odpušta čuvar, te ih prijavlja jugoslavenskoj akademiji.

Plaću osoblja muzealnoga opredielit će jugoslavenska akademija.

§. 15.

Osoblje muzeja obavljat će poslove po poslovniku izradjenu od akademije jugoslavenske i u smislu posebnih naputakah.

§. 16.

Službeni i poslovni jezik narodnoga muzeja jest jezik hèrvatski.

§. 17.

Ova pravila mogu se preinačiti ili ukinuti samo na predlog sabora i s privolom krune.

Pravila narodnoga muzeja jesu previšnjim Njegovog cesarsko-kraljevskog apostolskog posvetjenog Veličanstva reskriptom od 4. ožujka t. g. 1866 premilostivo potvèrdjena.

Milan Barun Kussevich p. m.

(L.S.) **Dr. Eduardo Jellachich Buzinski.**

Digitized by Google

POKROVITELJ

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI

preuzvišeni i presvietli gospodin

JOSIP JURAJ STROSSMAJER,

BISKUP BOSANSKI I SRIEMSKI, BISKUPIJA BIOGRADSKE I SMEDEREVSKE UPRAVLJATELJ, NJ. C. KR. APOST. VELIČANSTVA PRAVI TAJNI DRŽAVNI SAVJETNIK, SV. BOGOSLOVIJE I MUDROSLOVJA DOKTOR, ČLAN BOGOSLOVNOGA ZBORA NA BEČKOM I PEŠTANSKOM SVEUČILIŠTU ITD. ITD.

PREDSJEDNIK

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI

DR. FRANJO RAČKI.

TAJNIK

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI

GJURO DANIČIĆ.

Digitized by Google

POČASTNI ČLANOVI

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI

(od 25 srpnja 1867)

Jovan Gavrilović u Biogradu,

Vaclav Maciejovski u Varšavi,

Dr. Franjo Miklošić u Beču,

Dr. Franjo Palacki u Pragu,

Mihailo Petrović Pogodin u Moskvi,

Dr. Jan E. Purkinje u Pragu,

Ismailo Ivanović Sreznevski u Peterburgu,

Dr. Avgust Schleicher u Jeni.

Digitized by Google

PRAVI ČLANOVI

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI

a) **u razredu historičko-filologičkom:**

(od 9 svibnja 1866)

Dr. Franjo Rački, predstojnik razredu, u Zagrebu,
Vatroslav Jagić u Zagrebu,
Sime Ljubić na Rieci,

(od 1 siečnja 1867)

Gjuro Daničić u Zagrebu,
Matija Mesić u Zagrebu,

(od 25 srpnja 1867)

Ivan Brčić u Zadru,
Fran Kurelac u Zagrebu,
Dr. Petar Matković u Zagrebu.

b) **u razredu filosofičko-juridičkom:**

(od 9 svibnja 1866)

Dr. Jovan Subotić, predstojnik razredu, u Zagrebu,
Mirko Bogović u Zagrebu,
Dr. Pavao Muhić u Zagrebu,
Adolfo Veber u Zagrebu,

(od 1 siečnja 1867)

Dr. Mirko Šuhaj u Zagrebu,

(od 25 srpnja 1867)

Dr. Valtazar Bogišić u Beču,
Ivan Jurković u Zagrebu,
Dr. Božidar Petranović u Zadru.

c) **u razredu matematičko-prirodoslovnom:**

(od 9 svibnja 1866)

Dr. Josip Šloser, predstojnik razredu, u Zagrebu,
Dr. Janez Bleiveis u Ljubljani,
Dr. Bogoslav Šulek u Zagrebu,
Josip Torbar u Zagrebu,
Živko Vukasović u Osieku,

(od 1 siečnja 1867)

Ljudevit Vukotinvoić u Lovrečini.

Digitized by Google

DOPISUJUĆI ČLANOVI
JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI

(od 25 srpnja 1867)

a) **u razredu historičko-filologičkom:**

AVGUST BJELOVSKI u Lavovu,
DR. ERNEST DÜMMLER u Halli,
MARTIN HATTALA u Pragu,
ALEKSANDAR F. GILFERDING u Peterburgu,
JOSIP JIŘEČEK u Beču,
VINKO PACEL u Varaždinu,
SERGIJE SOLOVIJEV u Peterburgu,
VACLAV V. TOMEK u Pragu,
DR. JANKO ŠAFARIK u Biogradu.

b) **u razredu filosofičko-juridičkom:**

MATIJA BAN u Biogradu,
DR. HERMENEGILD JIŘEČEK u Beču,
MILOŠ POPOVIĆ u Biogradu,
MEDO PUCIĆ u Fiorenci,
DR. GUSTAV WENZEL u Pešti.

c) **u razredu matematičko-prirodoslovnom:**

DR. JOSIP PANČIĆ u Biogradu,
DIONISIJE ŠTUR u Beču,
DR. ŠIMUN ŠUBIC u Gradcu.

Digitized by Google

PRVA SVEČANA SJEDNICA

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI

dne 28 srpnja 1867.

I

BESJEDA

PREUZVIŠENOGA GOSP. POKROVITELJA.

Častna gospodo akademici!
Vriedni sbore!

Običajno je, da se ljudi i narodi obavljajuć važne i znamenite sgode služe u sredini svojoj propelom, kakono svetim znakom: da se radi o poslu neobičnu, koj duboko zasieca narodu u sviest i u udes, koj premda se vremenom razvija i vrši, daleko u budućnost pače i u neumrlost zasiže. Na priliku: Jedno najsvetijih i najznamenitijih zvanja na svietu jest brez dvojbe sudstvo, komu je zadaća; da ona sveta pravica, koja nebom ravna, i na zemlji medju ljudmi vlada; pa čim narodi sudijam povjeravaju svaku svoju svetinju, javno svoje pravo i svoju sigurnost; državljani čast, slobodu i imutak svoj: to u slobodnih i u izobraženih naroda sudija jest osoba sveta i neoskvrnjiva, koja od ničesa na svietu zavisiti nesmije, do jedino od sviesti svoje i od Boga, koj mu se u sviesti odzivlje, pak od zakona i pravice, koja se zakonom zaštićuje i brani. I baš zato, što je sudstvo tolike važnosti, baš zato ćeš u sudionicah kršćanskih obično naći propelo, sudcem opomena, da im je zvanje i poslovanje naravi bi reć božanstvene; da ih sbog sudstvenih izreka njihovih čeka velika odgovornost ne samo pred

Digitized by Google

narodom, nego i pred onim, koj za vječnu pravicu umrvši suze progonjenih i nepravično osudjenih u svom srdcu sahranjuje, da ih na svom sudu svemu svietu na vidik iznese kako no za osvetu i vjekovitu osudu svim, koji imavši po zvanju svom pravicu braniti i nevinost štititi, jednu i drugu tlačiše i nogama gaziše. Zato evo i mene danas u sredini Vašoj u ruci sa propelom, što oda djetinjstva u srdcu i duši svojoj nosimo. To propelo biti će Vam, nadam se, tim milije, što je darivano od onoga, koga dvjesta miliuna svojim otcem i vrhovnim pastirom nazivlju, vàs pako sviet štuje, što braneć neumrla prava vjere i sviesti, ujedno i najsvetije interese cieloga čovječanstva zaštićuje.

Častni sbore! Jedna najvrućih želja naroda našega evo se, hvala Bogu, izpunila. Radi se o tom, da sve naše umne sile ujedno skupimo i u svih strukah znanstvenih istini ih posvetimo; istini pako posvetiti se znači u najljepšem i najplemenitijem smislu onu luč sliediti, koja je cielomu svietu u propelu i u sv. vjeri za na vieke zasjala. U tom uvjerenju narodi na svietu prvaci i najnaobraženiji nadjoše vječno vrelo višega žića i umnoga napredka svoga. Tuj će ga sigurno naći i naš narod. Zato dopustite mi, da svetčanom ovom prilikom progovorim ob odnošaju propela i vjere prema znanosti, a to predstavljajuć Vam Propetoga kako istinu u vjeri i bogoštovju, kako istinu u življenju, a po tom i istinu u znanosti.

a) Propeti je istina u vjeri i u bogoštovju. Svi, koji se knjigom bavimo, znamo, da je sviet više tisuć godina što se tiče Boga i načina, kojim se on štovati ima, u najvećem neznanstvu i najgušćoj tmini čamio, i to ne samo sviet neuk i zapušćen, nego i najizobraženiji i najugladjeniji.

Sigurno ni Rimu ni Atini nije manjkalo izobraženosti. Grci su oštroumjem svojim podigli jezik svoj na toliki stepen ugladjenosti i savršenosti, da se je nekakovim pravom reći moglo, da ako se Bogovi na Olimpu jezikom ljudskim služe, da to brez sumnje grčkim Platonovim jezikom. U politici i pravoslovju, u vještini: kako valja državom vladati, granice državne promicati, ratove silne najuspješnije i brez ogromnih troškovah voditi i narode novake tako osvajati, da im jaram tudji omili . . u svem tom nitko još staromu Rimu nije bio premcem. A pak sva tolika izobraženost i sva ta brezprimjerna vještina nebijaše kadra osloboditi te

Digitized by Google

narode prednjake strahovitih bludnja u vjeri. Ti onoliko izobraženi narodi, da zloće i opačine, koje su im svu zemlju pokrile bile, opravdaju, strasti su svoje na žrtvenik uzdigli, a Bogove izabrali za zaštitnike bludnosti, osvetljivosti, grabežljivosti i još koječemu na toliko, da nebijaše na zemlji nijedne grdobe, nikakve nepravice, koja nebi našla u nebu svoga zaštititelja. Pozovimo pako danas u sredinu našu dà i najprostije pastirče, koje slova poznaje i kadšto svoju molitvenu knjigu prebira, pozovimo ga medju nas, i upitajmo: što o Bogu drži — odgovorit će nam smjelo i odvažno: Bog je čisti duh i najizvrstnije biće, stvoritelj neba i zemlje, koj u ime otčinstva svoga samo zato čovjeku sviest i slobodu, dušu neumrlu, sliku svoju i priliku pokloni, da se svake zloće čuva, da izvrstnosti Božje nasljeduje, da u čistoći srca svoga, u pravičnosti, dobroti i svakoj drugoj krjeposti čast, slavu i cielj svoju traži. Prijatelji! kada bi danas doista to pastirče medju nami bilo, i pak kada bismo uza to još mogli uzkrisiti i preda se pozvati kogagod starih mudraca, n. pr. Platona sa njegovim Phaedonom „o neumrlosti dušâ“ ili Cicerona sa pismom njegovim „de natura deorum“ — što mislite, kakovo bi čuvstvo zavladalo timi veleumi? Vjerujte mi, čudom bi se čudili slušajuć odgovore nevina pastirčeta ter zamienivši za na vieke knjige svoje sa našimi svetimi, naprosto bi izpovjedili, da to diete nije rodila majka samrtna nego da ga je sama vječnost iz krila svoga na ov sviet poslala, da tajna njena, um čovječji nadilazeća ljudem odkriva. — O providnosti, pravićnosti i ljubavi Božjoj stari ništa neznadjahu, što bi umu i srdcu čovječjemu zadovoljilo. Oni bi s veće strane mislili, da se Bog u vječitu miru i pokoju svom sa svietom i nebavi, da je sgode ljudske sliepomu udesu povjerio, koj krjepost proglašuje slabošću i obsjenom, opačinu pako gvozdenom sudbinom i naravnom hitrinom. Pa ako bi ga oni kadšto i pomislili, da im Bogovi na ovu zemlju dohadjaju, to bi bivalo radi koječega, na što nevino srdce brez stida i srama ni pomisliti nesmije. Istom kada je Propeti žrtvom ljubavi i života svoga zemlju s nebom pomirio, kada je čovjeka na križu krvlju svojom pobratio i naravi svoje dionikom učinio; istom tada poče se sviet bojati pravice Božje, koja zna i umije nepravicu ljudsku i u najgušćih tminah pronaći, i u najsjajnijih palačah dostići, da ju kazni i vječnom sramotom žigoše; istom tada poče sviet štovati promisao Božji, koji sve zna, sve vidi i sve na plemenite svrhe obraća, a ipak ljude i narode u slobodnoj volji i odluci neprieči. Neumrlo

Digitized by Google

djelo s. Augustina: „de civitate Dei“, u kom se uprav divnim načinom razvija nit, koju je promisao Božji o sgodah rimskoga carstva pleo, to djelo svjetlom je tek po Propela otajstvu zasjalo; a krasna „theodicea“ Leibnicova, po kojoj ljudi i narodi nesgode i nevolje svoje neimaju nikomu drugomu zahvaliti, nego jedino zloporabi sila svojih i nevjeri svojoj, ta knjiga jest staroj mudrosti knjigom otajstvenom sa sedmerimi pečati.

Nikada i u nikakvih okolnostih nesdvajati; u borbi sa nepravdom i nevjerom krjeposti i poštenju do posljednje kapi krvi vjeran ostati; dobit dà i najsjajniju osnovanu na nepravici i oholosti obsjenom držati; u nuždi i nevolji utočište tražiti sâm u sebi, u Božjoj pravedljivosti i ljubavi više nô u taštih obećanjih ljudskih, koja čestokrat i sviest i krjepost na korist sebičnosti obratiti žele; to sve ljude i narode nauči stoprv otajstvo propelom svietu odkriveno.

Istinabog priznati propelo priestoljem mudrosti, komu da se um čovječji pokoriti ima, opire se taštini ljudskoj, koja bi dakako voljela ugledati vječnu istinu i pravicu u sjajnosti veličanstva svoga. To je, što su jur Tertullijanu slavnomu odvjetniku rimskomu, kašnje još slavnijemu kršćanstva zatočniku prigovorili stari mu drugovi. Ali im mudro odvraća čuveni učenjak, da to poništa koristilo nebi čovječanstvu, uprav do mrtvila dospjelu, a to po strahovitoj pošasti, koju porodi oholost, putenost i sebičnost. Tuj je trebalo primjera izredne poniznosti, osobita zatajanja samoga sebe, neke ljubavi i velikodušnosti, koja za pravicu i istinu, za obći spas dragovoljno sve što ima, sve sile i svu moć svoju, život i smrt žrtvuje.

Mudrost i vječna istina mogla je samo u toj slici rane čovječanstvu izvidati i čovjeka ohrabriti, da se iz svoga groba uzdigne, strasti svoje da zauzda i sam sebe nadvlada, da ona ljubavi i požrtvovanja čudesa tvori, po kojih se sviet novi od staroga razlikuje. I doista ako poviest u zviezde kuje one domoljube, koji zaboravivši sami sebe posvem se koristi naroda svoga žrtvuju, koji narod svoj tim većma ljube, čim je on siromašniji i zapuščeniji, i čim manje prijatelja i sjajnih odvjetnika broji, kojim je radje prije umrieti, nego sviest i osvjedočenje svoje na štetu i sramotu naroda svoga zatajati; koji tako živu i posluju za narod svoj, da su, kad je nužde, pripravni zanj i trpjeti i umrieti; ako poviest do u nebo uzdiže domorodce, koji se ničim, baš ni crnom nezahvalnošću odvratiti nedadu od ljubavi prama narodu svomu: onda je nad svaku

Digitized by Google

sumnju, da svietu takove uzor-ljude, koji su čestoput narode do skrajne propasti dospjele revnošću i požrtvovanjem svojim iz mrtvila na nov život probudili — da ih nitko drugi darovao nije, nego uprav propelo i ono otajstvo ljubavi i požrtvovanja, što se na njem obavilo. Odtale je snagu svoju crpao neumrli irski patriot O' Conell. Svi poznavaoci žića i djelovanja toga slavnoga muža priznat imaju, da je on više upliva imao nad narodom i nad javnim mnienjem po Englezkoj, nego i oni, koji su tamo vladali i svu državnu vlast u ruku svojih nosili, i to ne samo kada je divne svoje govore slovio, stare i nove nepravice proti narodu svomu na vidik iznosio, nego i kada je narodu svomu za ljubav u tamnoj stanici sjedio i mukom mučao. Nu sva ta izredna moć bila je samo odsjena one velemoći, koju je O' Conell prije svakoga poduzeća propelu na podnožju tražio. A to uzdanje i ta nada bijaše mu vazda ono božanstveno srdce, koje vječnom žrtvom za vàs sviet postavši, nigda još prognanika za pravicu iznevjerilo nije.

Žiće onih učenjaka, koji su spisi svojimi svietom pokrenuli i slavu si neumrlu stekli, kazuje nam ih kako ljude čedne i ponizne, koji uza svu svoju znanost najprvo znaju i osjećaju nemoć uma i znanja svoga. Ljudi su to brez svake pohlepe. Odrekli su se svake udobnosti u životu; čestokrat ubozi, bolježljivi, prognani i porugani. Stanište im posvema prosto; neima im tuj dičnih posjeta, ni ugodljivih zabava, ni skupocjenih posuda, — ali nikada i nikada u njem nemanjka propelo. Pa ako zapitamo Blaža Pascala, jednoga medju prvaci veleumi ovoga svieta: što ga je u samoći i boliezni tješilo, što mu je snage davalo, da je trideset i devet godina na samu živuć najzamršenije matematičke zadaće rješavao, da je množtvo neslućenih doslie istina obreo i svoj fizici nov pravac podielio, da je u tom položaju djelo neumrle vriednosti napisao? — on će nam odvratiti: propelo, u samoći mu razgovor, u nemoći utjeha, u požrtvovanju primjer, u umstvenom radu luč i provodilac. Netko starih reče: Neki se uče i znaju, da se znanjem svojim proslave, — a to je taština; neki opet, da se znanjem svojim nasladjuju, — a to je znaličnost; neki napokon, da narodu svomu koriste, — a to je ljubav. Ovim evo priljubio se je Pascal i svi pravi učenjaci. Priljubimo im se i mi.

Akademija naša postala je s većega diela po prinescih prostijega naroda našega, što ja držim zalogom blagoslovu Božjemu, koj, dao dragi Bog, u njoj vjekovao! Nu ako je dobri narod naš

Digitized by Google

darove svoje okupao znojem lica svoga, učinio je on to, ne da se taštini i znaličnosti nekih samo zadovolji, nego da to cielomu narodu našemu od jednoga kraja do drugoga bude uharno i koristno. Ja ponavljam: držmo se toga, a držati ćemo se tim uspješnije, ako nam pred očima lebditi bude otajstvo propela, što svjetlošću svojom tmine svieta razprši i umstveni napredak čovječanstvu za navieke zajamči. Taština uma ljudskoga opire se dakako otajstvo poniznosti priznati izvorom krjeposti i mudrosti; nu vriedno je ovdje još primietiti, da su nam ne samo naše stare svete knjige sliku otajstva toga živimi posve vjernimi bojami opisale, nego da su najumniji i najkoristniji stari mudraci slutili, željeli i predvidjeli, da ako je čovječanstvu sudjeno od propasti svoje spasiti se i k novomu moralnomu i umnomu životu povrnuti, da se to sbiti ima i sbiti može jedino po biću, koje propelu našemu posve priliči.

Rimski mudrac i govornik Ciceron u spisu „de republica“ i to u odlomku sačuvanom u Laktancijevu djelu „divinarum institutionum“, knj. 5, gl. 12 crta slike dvaju ljudi: čovjeka nevaljalca i čovjeka poštenjaka. O prvom veli: Da je čovjek bez sviesti i duše; štogod radi da neradi za drugo nego sve za sebe; prijatelja iznevjeriti, domovini kvar nanieti, kada je to ponj koristno, stvar da mu je posve lahka i obična. Za da ipak sviet zavede odorom nevinosti da se, veli, zaodieva i obsjenom resi, pak tim opakim putom izbilja dolazi do časti, ugleda, imutka i svega onoga, što bi poštenju i krjeposti nagradom biti imalo. To je slika ljudi, kakovih brez broja bijaše, kadno sofiste atinske najpravičnijega čovjeka i mudraca na smrt osudiše, i kada Jugurta o Rimu reče, da se u skvarenosti svojoj na prodaju nudi i kupca očekuje.

Uzor čovjeka crpe Ciceron iz druge knjige Platonove „de republica“, i ni jedan ni drugi netraži ga u sjajnih polačah i pod grimizom, dali u prostoj i ubogoj kućarici. On je njima čovjek prost i ponizan, čovjek od rieči i poštenja, koj nikada ništ nesbori do istinu i pravicu, kô što mu se u sviesti i osvjedočenju odziva; prijatelj je on stalan, privrženik narodu svomu postojan, čigov je svaki čin i svako poduzeće za obću korist. Ali polag svega toga nepoznaje ga sviet, pače mrzi, prezire i progoni ga, jerbo krjepošću i požrtvovanjem svojim sebičnost i nevaljalost njegovu osudjuje. Potvore se svakojake nanj bacaju, a on sirota nikoga na svietu svjedokom svoje nevinosti zazvati nemože, zašto i prijatelji ga u nuždi ostaviše, i nebo se nekim načinom glasu njegovu ogluši,

Digitized by Google

da mu krjepost izkuša i na smrt ga slavodobitna pripravi. To je slika, koju su ti na umu velikani zaman u starom svietu tražili, a koja se je do najzadnje crte na našem propelu, a poslie toga na žiću više tisuća ljudi obistinila.

Ljudi površni smućuju se u propela otajstvu, i nepazeć, da je narav sva puna otajstva, da još nitko dokučio nije one sveze, koja u čovjeku dvie posve različne naravi u jedno biće spaja; niti način, kojim se misao zrakom odieva i u tudje srdce i um prelieva; a čvrsto sam uvjeren, da su pomenuti veleumi za koj viek kašnje živjeli, da su divni nauk slušali, koj pripovieda propelo, da su svjedoci bili njegovim čudesom, i onomu duhovnomu preporodu, što ga je propelo u svietu proizvelo, — čvrsto sam, velim, uvjeren, da bi oni u poniznosti srdca svoga um svoj pod jaram sv. vjere skučili i drage se volje onomu Bogu poklonili bili, komu na priestolju križa pokloniše se Atanasij i Augustin, Kopernik i Newton, Bossuet i Leibnitz.

Iza ovih dokaza dovoljno je s malo samo rieči pripomenuti: da je Propeti istina u bogoštovju. Svatko zna, da su se stari Bogovom svojim klanjali na brezumnu, sramotnu, a čestoput i na krvoločnu. Na mjesto toga propelo od nas u ime štovanja ništa drugo nepita do samo duh i istinu. Dužnost svoju vršiti, to je Propetomu bogoštovje nad svako ino. Svim je rečeno: obdržuj zapoviedi. Pred propelom svi su ljudi brez ikoje razlike jednaci. Na vagi Božjoj tisuć put više vriedi kriepostan prosjak, nego nepravičan uglednik makar na najodličnijem mjestu ovoga svieta. Pred Evangjeljem čim na više čovjek stoji, čim veći ugled uživa: tim se vise od njega zahtieva; zašto propela otajstvo, koje je Boga do roba snizilo, samo zato čovjeka na čast i ugled podiže, da mu srdce i ljubav tim većma razširi i u sviesti ga i dužnosti svojoj do najtanjih potreba družtva, komu je predstojnik, dovede. Stari mišljahu, da se griesi vodom peru; propelo i u tom važnom poslu duh i istinu pita. Pred njim da i jedan samo uzdah srdca pokajna, jedna suza ljubavlju praćena čudo stvara, Lazara iz groba živa vraća. Divne su u tom obziru pripodobe u naših svetih knjigah. Sin razmetnik, koga otac iznovice u naručaj prima i u stara prava povraća, čim izusti: povratit ću se, slugom ću biti u domu otca moga, jerbo sinom niesam dostojan. Pastir, koj čitavo stado ostavlja da zabludilu ovcu protraži, nad njom našastom više radosti ćuti nego nada devedeset i devet neizgubljenimi; — to su

Digitized by Google

pripodobe, kakvih u najmudrijih grčkih i rimskih knjigah uzalud tražiš. Samo te prispodobe vriedne su i dostatne, da onoga, koj ih izusti, narodom u život prenese i živom nadom čovječanstvu učini, vječnim dobročiniteljem i neumrlom istinom priznamo.

Samo je po sebi očevidno, da su ove misli i ova načela neizmjerno uticala ne samo u život svih naroda, nego i u knjigu i u znanost njihovu. — Jedan od najučenijih i najrevnijih muževa o početku kršćanstva zove ih punim pravom suncem svietlećim svietu danas, sutra i do vieka; premda je bilo i ima nezahvalnika, koji se suncem i danju služe, a nepriznaju darovatelja i dobročinitelja, brez kojega bi se sviet udilj u stare svoje tmine i bludnje povratio. Svim nam poznato je djelo Chateaubriandovo „Le génie du christianisme". Prevrat francezki minuloga vieka živim je naukom promisla Božjega: kako se ondje sgrada sreće i napredka ljudskoga iz dna ruši, gdje Bog i vjera svoj temelj i priestolje svoje gube. Sreća, da je u podobnih užasnih slučajevih ljubav Božja veća od ludosti i neharnosti svjetske. Propelo prognano iz crkava i ulica, povuče se tada ljudem u srdce i sviest, kamo nikakovo samosilje nedopire, pak se odtale u dobri čas opet u javni život narodu na sreću i slavu povraća. Poslie hiljadu prepaćenih muka sviest cieloga naroda francezkoga odazva se u djelu mladoga Bretagniola; u njem se divnim oštroumjem a još divnijom učenošću dokazuje: sve što narod vriednijega u životu, uzvišenijega u misli i knjizi ima, da se propelu zahvaliti ima; da je neizmjernim narodnjim patnjam nevjerstvo krivcem; da je sve, što je u knjizi i učenosti stari sviet proizveo, tašto i ništetno prema onomu, što je kršćanstvom proniklo.

Ja rekoh: da se u djelu tom odazva sviest naroda francezkoga, a uza to drago mi je neizmjerno, što smjelo i pouzdano reći mogu: da se ne samo u sviesti dobroga i prostoga naroda našega, nego i u sviesti učenjaka naših, a najpače u Vašoj, slavni akademici! ta ista moć i ta luč odziva, koja će narodu našemu na brzo, ako Bog da, u krugu izobraženih naroda dično mjesto opredieliti.

Dopustite mi, da na koncu ove česti još nešto samo pripomenem o mudroslovju, rječitosti i pjesničtvu.

Što se prvoga tiče, spomenuo sam jurve Blaža Pascala. Lahko da je svim poznato djelo njegovo naslovljeno: „Les pensées philosophiques". Ako se pravo veleum orlom nazivlje, to vjerujte mi, gospodo, nigda još bilo nije orla na svietu, koj bi se mišlju svo-

Digitized by Google

jom više od Pascala uzdigao. Štogod je stari sviet na tom polju proizveo, s tim se djelom uzporediti neda. Ono je lahko sto put preštampano i toliko put tumačeno. Ti tumači prema samoj knjizi ništa drugo niesu, nego kako najprostije naše kuće zemunice prema kojemu najdivnijemu umotvoru prvih gradjevnika ovoga svieta. — Pascal se bavljaše nakanom pisati djelo, što ga kašnje u svom: „genie du Christianisme“ spisa Chateaubriand; ali nakana nepostade djelom valjda zato, što promisao Božji nije htio, da njeka tajna, koja je vjeri u krilu sahranjena, razbistrena bude; zašto ako itko, a ono bi ju veleum Pascalov razbistrio bio. Pitamo li pako, odakle su Pascalu uzvišene te misli; što je toga uzornoga genija nadahnulo? to nam je jasnim odgovorom njegovo življenje skroz i skroz kršćansko; to je djelo, koje u šest prvih glava ob onom otajstvu umuje, što ga svi u grudih naših nosimo i osjećamo, što ga naš katekizam iztočnim grichom naziva. Kad bi mi dopušćeno bilo svjetovati, želio bih, da se to djelo svakomu naših mladih učenjakah u ruku nadje.

U istu vrst spada djelo najnovije: „les méditations sur l'essence de la religion chretienne“, kojim si slavni francezki državnik i umni povjestnik evropejske civilizacije, Guizot, novu slavu i neumrlo ime stekao. Djelo ovo divne ljepote i duboke mudrosti jest osvetnik časti i poštenja, što najizobraženiji narodi i najveći učenjaci propelu izkazuju, a to proti djelu posve površnu i neznanstvenu, koje nije znalo navaliti na vrhunaravni značaj propela, a da iz temelja nepodruje njegov naravni značaj, razlikujuć u žrtvi njegovoj više vrsti izkrenosti, kojom bi se prama ljudem i prama svietu služila.

Punim pravom zatims lavi se rječitost Demostenova i Ciceronova. Pravo je, da se s njihovimi govori naša mladež zabavlja; ali nije dvojbe, da ih je obojicu nesamo što je same stvari, nego i što je forme daleko nadmašio Bossuet. Njegove: „Oraisons funebres“ jesu nedosiživi uzori ljudske rječitosti. Prvo njekoliko godina otvorivši grob toga velikoga svećenika nadjoše mu usta posve neoskvrnjena. Čini se, da se je i smrt strašila približit se k ustima, koja su rječitošću svojom naravne granice prekoračila. Stari mudrac veli: da je govornik kralj nada dušami. To se je u Bossuetu doista i podpunoma izpunilo ne samo u istih živih, nego, što je redje, i u mrtvih slovih; zašto reći se može, da je moć rieči njegove na osobitu tada djelovala, kada je narod francezki poslie poplavice

*

Digitized by Google

prevratne uzkrsnuće svoje na nov život slavio; pak i danas još pobožnošću uprav religioznom kupe se kanoti sveti ostanci hartije Bossuetove, na kojih je običavao misli svoje prvo govorenja svojih bilježiti. Nije nuždno k ovomu dodati, da su misli i čuvstva kršćanska um i srdce Bossuetovo na onaj savršenosti stepen uzniele, komu se vàs sviet čudi. Dosta je dopomenuti, da do Bossueta nigda nitko još nije tolikom ugladjenošću, tolikom neodvisnošću najstrožije istine pripoviedao. Najsilniji kraljevi i najsjajniji velikaši sto put čuti moradoše: da diadem i sva slava njegova pred Bogom ništa nije nego puka i gola taština; da moć njihova ništa nije nego san; da i oni ništa drugo niesu, nego šaka praha.

Što se pjesničtva tiče, netreba nam, Bogu hvala, tražiti primjera po tudjih narodih. Imamo svojih neumrlih pjesnika, imamo Gundulića, Palmotića, Gjorgjiće i čudo drugih, medju kojimi nekoji uzdaju se u akademiju kako u svoju uzkrisiteljicu. — Propelo je, što je njihova djela nadahnulo i cienu im doista evropejsku priskrbilo. A i naše narodne pjesme, koje su toliko ime naše po stranom svietu proslavile, nisu nego izliev moralnih i religioznih čuvstva prostoga naroda našega. Kad o narodnih pjesmah sborim, i nehotice spomenuti mi je neumrloga našega Vuka Karadžića, komu je narod naš vječnu zahvalnost dužan. Ja mislim, da se nebi današnji dan dostojno proslavio, kad mu nebi svi od srdca uzkliknuli: Slava! Slava mu i hvala mu i s toga, što je zlatno svoje pero posvetio prievodu naših svetih knjiga. Slava i hvala vjernomu učeniku njegovu, tajniku akademičkomu, koj dio časa i rada svoga istoj svetoj svrsi posvećuje. — Sve su to plodovi svete vjere, koja će, nadamo se, probuditi u narodu našem sv. Jerolima, koj će vas život svoj, sve oštroumje i svu znanost svoju u to uložiti, da nam sv. knjige onom točnošću i savršenošću na naš jezik prenese, kojom se ostala slavjanska plemena jurve ponose.

Dopustite da ovu čest govora nekom osobnom opazkom dovršim. Nedavno u Parizu naidjem na novine crkveno-političkoga pravca: „L'Univers“, koje nemilice na mene navaljivahu, kao da novce crkovne, vjeri posvećene na svjetske svrhe trošim. Lasno je pogoditi, iz kojega su izvora te i podobne navale crpene, i da se tuj na akademiju i na sveučilište naše misli. Hvala Bogu, da niesam takov krivac sâm, da mi je sukrivcem cielo naše svećenstvo od prvoga do zadnjega; svećenstvo, koje zna, da štogodj se vjeri učini da je i znanosti na probitak, a što znanosti u prilog ide, da

Digitized by Google

i vjeri koristi. A pak s toga neka narod znade, da se mi ni u buduće nikakvim sumnjičanjem, nikakvom klevetom nećemo dati odvratiti s pravca, kojim smo do sada polazili, to jest: da vršimo savjestno dužnosti zvanja svoga; ali ujedno da sa svimi silami promičemo svaki interes, koj zasieca u materialni i umni razvitak, a po tom u život i budućnost naroda našega.

Priznati nam dakle, da se istina u vjeri i znanosti stiče, i da jedna drugoj na korist radi.

b) Propeti je istina u životu. U starom svietu trećina ljudih stenjala je pod težkim jarmom robstva; lišena svakoga prava ne samo na slobodu i udobnosti, nego baš i na život. Nesretnika roba na težak i nesnosljiv rad odsuditi; životom se njegovim kockati; na javnom ga trgu kako i nerazložnu životinju prodavati, — to je bilo tako obično i u družtvenih odnošajih tadanjega svieta ukorenjeno, da ni najmudrijoj glavi nikada ni na um palo nije posumnjati, da robstvo nebi naravi stvari i moralu odgovaralo. Istom kad je Bog čovjekom postao, sliku i priliku sluge i roba na se uzeo, poče robstva u svietu nestajati, dok ga napokon kršćanstvo svuda, kamo je bilo doprlo, uništilo nije. Pred vjerom neima robstva do onoga, što ga strast i grieh radjaju.

Istina, Propeti je za sve ljude umro i ljubavi svoje baštinikom sav sviet učinio; ali uza to punim pravom reći se može, da je osobit obzir na sirote i nesretnike imao. Zato se je u pećini rodio, zato cio život svoj sirotovao, križ priestoljem svojim odabrao. I na mjesto sve slave i hvale, koju bi od nas zahtievati mogao, ništa drugo nepita, nego da ljubavi i dobrote njegove naprama sirotinji namjestnici budemo, ter ako i prebiva u svetilištih i u srdcih naših, prebiva ponajpače u siromahu, bolestniku i sužniku, ter u njih i po njih dar ljubavi i zahvalnosti od nas prima. Uzorna ova načela ukidajuć robstvo stvaraju po svietu ona svratišta i sirotišta, gdje se čudesa ljubavi i milosrdja tvore; gdje se ljudi dragovoljno odriču časti, imena, imutka i slobode svoje, da se službi bolestnikom posvete. Ah! tà da propelo ništa drugo proizvelo nije, zaslužilo bi, da mu se kano božanstvenoj istini poklonimo. To su čudesa, koja vjera i ljubav kršćanska tvori, dočim s druge strane materializam, što ga nevjerstvo stvara, novu vrst robstva, a tim i nove doslie nevidjene opasnosti za države radja. Mnogo se snuje i piše, kako bi se toj družtvenoj pošasti, koja

Digitized by Google

sve većma mah preotimlje, na put stalo; a nad svaku je dvojbu, da će ona misao i ona knjiga u tom obziru najvrstnija biti, i cielj svoju najprvlje postići, kojoj bude vjera i ljubav kršćanska izhodištem.

Što se nas tiče, poslujmo iz svih sila, da se materijalno stanje našega naroda što prije i što više podigne i promakne; nu čuvajmo nada sve vjeru otaca naših, kojoj najljepše crte našega narodnoga značaja: prostodušnost, iskrenost i u svietu daleko čuvenu gostoljubivost zahvaliti imamo.

Obitelj čovječanstvu izvorom, a državi temeljem služi. Obitelj je dar propela. Gdje u braku neima svetosti, jedinstva i nerazdruživosti, tuj neima ni vjernosti, ni ljubavi, ni istine ni života. Braku pako život, a obitelji otca, majku i diete poklonila je vjera. Kršćanstvo roditeljem nalaže dužnost čuvati život djetinji kako oko u glavi. U starom svietu, a gdje vjere nije i dan danas siromaško djetešce neima otca ni majke, nego okrutnike, kojim je na volju djecu prije poroda, tako rekav, na smrt osuditi i od sebe odvrći. Imao sam sgodu govoriti sa svećenikom, kojega je u Kini nekršćena majka omah po porodu odbacila, a ljubav kršćanska, koja svagdje djeluje, kamogod sunce Božje dopire, od smrti oslobodila. Pri parižkoj izložbi vidio sam, gdje roditelji djetešce svoje boležljivo i posve slomljeno na kolih voze i najnježnijim načinom zabavljaju. Približiv se, upitah ih: Što da je djetetu? da li imaju još druge djece? Odgovori mi majka suznima očima: Jest imamo ih više. Ovo evo, od poroda nam je bolestno, pak nam je zato nekim načinom milije nad ostalom, ter se trsimo, da mu ljubavlju našom barem ponešto nadoknadimo muke, na koje je sirotče od poroda osudjeno, a morda radi naših grieha. Pri ovakovu prizoru mora te suza obliti, suza zahvalnosti prama propelu; a s druge strane sgroziti se moraš kad pomisliš, što bi od sirotčeta toga bilo, da se je od nekršćenice porodilo.

Da su žena i majka izvan kršćanstva puke robkinje, lišene svake slobode i časti — toga netreba dokazivati nam, koji žalibože oplakujemo jednu čest krasnoga naroda našega sv. vjeri odtudjenu. Dosta je pred gospodjami ovdje prisutnimi pripomenuti, da odista nitko toliko zahvalnosti propelu dužan nije, koliko je to žena, kršćanstvom od tolike potištenosti oslobodjena, i na toliku čast u obitelji i družtvu podignuta. Ako narodi kršćanski ženi i majci danas prvo mjesto daju, da im nekim načinom one uvrede nadoknade,

Digitized by Google

koje im je poganstvo kroz toliko viekova nanielo, to gospodje jedino propelu zahvaliti imaju. Tomu dodajmo da bi nesmisao bila i pomisliti, kao da bi ma kakovi napori o izobraženosti u narodu uspjeti mogli, koji neznaju ženi ni majci onu čast, onu važnost i onu odliku udieliti, brez koje one niesu u stanju družtvenim i obiteljskim dužnostim udovoljavati. Da takov narod odista sve ostale uvjete izobraženosti posjeduje, a samo taj jedan da mu manjka, nigda se nepodiže, nigda se barbarstva neotrese. Mi svi to i očima svojima gledamo ondje, gdje nas Sava oda turstva dieli. — Napokon samo se po sebi razumije, da kršćanstvo muža obitelji na čelo postavlja, ne da silnikom, nego zaštitnikom i skrbnikom onim bude, u kojih mu se život nastavlja i koji pravo imaju od ljubavi i skrbi njegove baštinu ne toliko tjelesnih dobara, koliko krjeposti, po štenja i slave tražiti.

Što je državnoga i medjunarodnoga života, u Evangjelju neposredno o tom ništa zapisano nije, ali u njem su načela, brez kojih države obstojatí, a narodi napredovati nemogu. Evangjelje stavljajuć oblasti državnoj počelo i izvor u samom Bogu, dakako da joj tim toliki ugled, toliku važnost i postojanost pribavlja, kolike izvan kršćanstva nigda imala nije; ali tim je ujedno Evangjelje i granice dužnosti, koju oblasti vršiti imaju, neizmjerno razmaklo. Oblast je po taj način obvezana pravičnost, dobrotu, mudrost i milosrdje Božje nasljedovati. Kakogod od Boga odbijamo svaku hudu i nečistu misao, tako oblasti kršćanske u svojih namjerah i poduzećih na ništa drugo ni pomisliti nesmiju, nego na slavu, sreću i napredak države i državljana. Propelo, koje jednom rukom oblast državnu toliko uzvisuje, drugom ponor kopa i stotinu kazna pripravlja oblasti, koja se zvanju svomu iznevjeri i višu moć svoju na zlo obraća. Čim kršćanstvo moć i krjepost državnih zakona ondje traži, gdje je Bog sebi i svetomu zakonu svomu mjesto priredio: to jest u sviesti čovječjoj, očevidno je, da se nijedan državni zakon sviesti, pravici i nuždi narodnoj protiviti nesmije.

Rieč u jednu, propelo ko što sve družtvene i obiteljske, tako je i sve gradjanske krjeposti porodilo. Prava ljubav domovine, požrtvovanje za obće dobro, vjernost, strpljivost, postojanost i sve ostale prednosti, kojim izobraženi narodi svoju slobodu, napredak, slavu i prosvjetu zahvaliti imaju, plod su po vjeri, dar po propelu.

Pravilom medjunarodnih odnošaja vjera isto ono sveto načelo označuje, koje medju ljudmi u privatnih odnošajih vladati ima:

Digitized by Google

Što nećeš, da ti drugi učini, nečini ga ni ti drugomu, a što želiš od drugoga, i ti mu ga čini. U zao čas narodom, gdje protivna načela zavladaju, gdje oholost, pretjeranost, sebičnost i nepravičnost vlada. Tuj medjusobna mržnja, razdor, trvenje i rat na sramotu čovječanstvu, običnoj slobodi i sreći vječni grob kopaju.

Opetujem, da su ova načela od velikoga upliva biti morala na sve one znanosti, koje sa materijalnim i ekonomičkim razvitkom i sa pravnimi narodnjimi odnošaji u savezu stoje.

Vaša dobrota i strpljivost dopustit će, da opazke svoje na dvie točke i dva diela ograničim. Jedan se tiče javnoga državnoga prava, a drugi poviesti. Ob onom je brez dvojbe najslavnije djelo, koje slavni publicista XVIII vieka Montesquieu, napisa s naslovom: „L' esprit des lois". Tomu djelu ništa se sravniti nemože, što od staroga svieta u tom obziru baštinismo, i štogod je kasnije boljega i vrstnijega u toj struci pisano, sve je na neki način iz toga spisa crpeno. Istinabog veleumni pisac u mladosti svojoj protivnik bijaše ne toliko vjeri, koliko njekim njenim obredom, koje je u svojih „lettres Persannes" napao bio. Nu poslie po dobi, znanju, izkustvu zreliji spazio je, da je slavi njegovoj u interessu spomenik graditi na čvršćem temelju, nego što je prašak zemaljski, kojim vjetrovi po volji igraju. S toga veleum njegov izumi djelo, koje je preko uzkih granica života ljudskoga i do nas doprlo, i koje će sigurno doprieti i do najkašnje dobe i do svih naroda i to baš zato, jerbo ga je uzko spojio sa propelom, komu je Bog sva vremena i sve narode baštinu opredielio. Tkogod djelo to pročita, uvjerit se bude, da je skroz i skroz duhom sv. vjere orošeno. Čini se, veli Chateaubriaud o njem, da mjestimice samo potanje razvija misli, koje je Bossuet iz sv. pisama o politici crpao. Na mnogih mjestih svoga djela Montesquieu jest pravi apologet kršćanski proti nepravednomu napadanju neprijatelja njegovih. U knjizi 24, gl. 3 sjećajuć se okrutnosti počinjenih po krvnicih rimskih, grčkih i aziatskih, izrično veli: da sve, što je boljega u državnom životu, štogod je blažega u medjunarodnih odnošajih, da se kršćanskoj prosvjeti zahvaliti ima. U kratko: Montesquieu drži, da vjera kršćanska onim istim putem, kojim vodi ljude do sretne neumrlosti, vodi takodjer narode do one slobode i sreće, za kojom narodi plemeniti, a danas jurve Bogu hvala, i naš teži.

Što se tiče povjesti, grčki Herodot, Tukidide i Ksenofon, rimski Tacit, Livij i Salustij glede forme pravi su uzori reć bi

Digitized by Google

nedosiživi. Ali Bossuet sve ih je kudkamo nadmašio u djelu svom „Les discours sur l' histoire universelle“, u kom misao i nje izraz iste su visine. U tom remek-djelu sve se je u jedno steklo, što je ikada klasičke povjestnike odlikovalo. Bossuet opisujuć Rimljaninu značaj veli: Najbitnija crta značaja njegova jest, da on nada sve ljubi slobodu i domovinu svoju. Dvie bi ove ljubavi Rimljanin vazda ujedno spajao, to jest, ljubeć slobodu svoju, ljubio bi ujedno i domovinu svoju, koja mu je od djetinjstva slobodna i velikodušna u srdce uljevala. Pod slobodom pako, nastavlja pisac, razumjevao bi Rimljanin i Grk stanje, u kom državljanin nikomu drugomu nebi podložan bio do samo zakonu i gdje moć zakonova više važi nego ikoja druga u državi. Nigdje Livij i Salust tako istinito značaj rimljanski opisali niesu. Kada se pomisli, da je Bossuet svećenik bio; da je živio pod uplivom samosilja, prezirača prava i zakona, da je djelo svoje spisao za kraljevića: tada se bjelodano vidi, da se samosilje s vjerom neslaže; da je slobodoumnim narodnim težnjam vjera najvjerniji saveznik; da povjest francezka užasnih prevratnih dogadjaja nebi zapoznala bila, da je priestolju nasljednik znao slieditи mudre svjete i nauke učitelja svoga. — Tacit opisujuć piramide misirske moralni njihov znamen mukom prolazi, a Bossuet jezikom, koj se prevesti neda, istom prilikom ovo opažava: čovjeka, kako mu drago on visoko na ovom svietu stajao, uviek prati nemoć i ništetnost njegova. Piramide, veli, imale bi biti grobovi kraljem, kojim nemoć i ništetnost ni toga nedozvoli, da se grobova svojih naužiju. Isti rimski povjestnik pišuć ob običajih Germanskih na gl. 33 hladnokrvno opisuje, kako su se preko 60 tisuć ljudi, Bruktere ih nazivlje, na očigled tabora rimskoga pobili i pomorili — pak nadodaje: Dao Bog, da se tudji narodi nam i našoj koristi za ljubav barem medjusobno mraze i kolju, kad nas pravom ljubavlju ljubiti nemogu. Doisto grozno načelo! a to se kad manje, kad više i danas ondje počituje, gdje propelo moć i upliv svoj gubi. Isti povjestnik pišuć u svojih ljetopisih o Tiberiju, da je po Trasillijevu proročanstvu priestolje zasjeo, veli: da se neusudjuje dosuditi, da li su dogodjaji ljudski posljedica gvoždena nemienljiva udesa, ili nesviestna svietom se igrajuća slučaja. Kolika žalost srdce kršćansko obuzeti mora, kada u klasičkih djelih starih povjestnika naidje na podobne bludnje, od kojih je prosto u nas i najprostije djetešce. Samo se po sebi dokazuje, da Bossuet svjetlom propela u ruci strogo osudjuje svaku okrut-

Digitized by Google

nost i onu paklenu himbenost, kojom se narodi u ime prava, koje im veća tobože izobraženost pruža, služe, da narode, s kojimi se doticavaju, poizopače, od naravnih svojih težnjah odvrate, i na brezdušne svoje namjere kako puko orudje upotriebe. Samo se po sebi razumieva, da Bossuet divnim svojim perom opisuje promisao Božji, koji se krjepošću i poštenjem ljudskim služi, da malene i zapušćene narode uzdigne i do neumrle slave uzvisi, dočim s protivne česti dopušća, da nepravica i zloća ljudska ponor kopa, koj znamenitost i drevnu slavu čuvenih u svietu naroda za navieke proždire. Svu bi mi skoro poviest Bossuetovu prevesti trebalo, kada bih sva klasička na stvar našu spadajuća mjesta navesti htio; a misao i izraz u njegovih spisih tako su uzvišeni, tako medjusobno spojeni, da bi ih svaki prievod lahko osakatio i misao po svoj prilici oštetio.

Istina je dakle, da je vjera sa znanošću u najužjem savezu; istina je stoput u životu narodnjem posvjedočena, da gdjegod propelo moć svoju gubi, da skvarenost srdca i potištenost uma sliedom sliedi. Stari su naši dična djela počinili i po svietu se proslavili. Onaj diel naroda našega, koj se srbskim imenom ponosi, pravo je čudo počinio, kad se je malo ne goloruk i oda svakoga ostavljen i uslied nečuvenih muka od okrutnoga turskoga jarma oslobodio. Mi Hrvati pravično se ponosimo, da smo se u stoljetnoj krvavoj borbi turstvu oteli i to kada je ono najsilnije i strah i trepet zapadnim narodom bilo. Vjerujte mi, da uzkrsnu slavni djedovi naši, tadanji narodu našemu predvoditelji, oni bi nam rekli, da sve to dobiše i premogoše u ime častnoga propela. „Za krst sveti i slobodu zlatnu“, to je bila, to će i za vazda, ako Bog da, ostati lozinka naroda našega. Pod tim znakom dobit je jamačna. Mi želeći stupiti u kolo izobraženih naroda i proslavit se na umstvenom polju, kako smo se negda na bojnom, polučit ćemo brez dvojbe želju svoju, ako pod istom zastavom vojevali i luč, koja s propela svietu svietli, sliedili budemo.

Ja po dobroti Vašoj prvi pokrovitelj akademiji želim, da ovo propelo naviek u sredini njenoj ostane i akademikom dopominja, da vjera svjetlom svojim svakamo dopire, kamogod se um čovječji radom i poletom svojim zanaša.

Iza ovoga proslova nepreostaje mi drugo, nego da gostom, koji su svetčanost našu svojim posjetom počastili u ime akademijino za-

Digitized by Google

hvalim; najpače pako onoj gospodi i braći, koji su s one strane Save došli. Hvala im i slava! Neka uvjereni budu, da onaj ljubavi i bratinstva sveti vez, koj je srdca naša jurve sklopio, nikakova na svietu sila i nikada razvrći neće. Bog blagoslovio akademiju i sve slavne njene članove! Bog da blagoslovi onoga muža, koga su najučeniji sinovi naroda našega na najodličnije mjesto uznieli. Mi se predsjednikom akademije naše ponosimo, kôšto bi se, osvjedočen sam, njim ponosili i najizobraženiji narodi. Milo mi je, što vršeć prvu dužnost pokroviteljevu, ravnanje akademije naše izručiti mogu prijatelju, meni vele ljubljenomu i počitovanomu, i umoliti ga, da sbor naš razveseli rječitim slovom svojim, koje nestrpljivo čekamo.

Digitized by Google

II

BESJEDA PREDSJEDNIKOVA.

Preuzvišeni gospodine pokrovitelju!
Slavni sbore!

Kada se je god. 1793. u englezkom saboru razpravljalo pitanje o dokinuću trgovine s crnci, bilo je protivnika, koji su robstvo ovih nesretnika opravdavali njihovom tobož duševnom nesposobnosti. Slavni državnik Pitt pobijao je taj nedostojan prigovor u svojem dugačkom govoru medju ostalim na sliedeći način: „Bilo je vrieme, kada su se i na ovom otoku prikazivale čovječje žrtve i trgovina s robljem tjerala upravo tako, kao što se sada tjera s Afrikanci. I tadanjemu tržtvu izvori su jedni te isti; pak se isti uzroci i gdjekoje ljudske žrtve navode za dokaz, da je Afrika po naravi nesposobna za prosvjetu i od providnosti neopozivo odsudjena, da bude leglo roblja Evropljanom, slobodnim i prosvećenim. Zašto se ovo isto nebi bilo moglo reći i o starih Britanih? Zašto gdjekoj rimski viećnik, umujuć poput njekih članova ovoga sbora, nebi bio mogo i o njih reći: puk su, koj se ne podigne nikada do civilizacije — komu nije sudjeno biti slobodnim — koj neima uma za koristno umienje — od providnosti ponižen izpod ljudskoga mjerila, stvoren ostalomu svietu na robovanje? — Pà mi izidjosmo ipak iz barbarstva od tolike davnine, da zaboravismo, kako bjesmo njekada i mi barbari. . . Bjesmo njekada nepoznati medju narodi, divlji u običajih, pokvareni u ponašanju, nizki u znanju, kao što su danas Afrikanci. Ali tečajem mnogih godina, polaganim napredovanjem postasmo bogati u razlikom blagu, usrećeni bez mjere svimi darovi providnosti, neprispodobivi u trgovini, uzvišeni u umienju, od svakoga naroda napredniji u mudroslovnih i naučnih iztraživanjih,

Digitized by Google

obilni svakoga blagoslova prosvjete. . . Pà ipak, da je išto istine u načelih, koja mnogi članovi ovoga sabora navode proti Africi, za uviek bismo bili izključeni od svih ovih blagodati — sve do danas stenjali bismo u gluposti i poniženju, na koje su bili spali naši predji po svjedčanstvu povjesti".

Vaše će oštroumlje poštovani slušaoci! lasno doseći, zašto ja ove mudre rieči slavnoga englezkoga državnika navodim na ovom mjestu i ovom sgodom. Vi znate, da osim tjelesnoga imade još nesnosnije robstvo duševno; a znate i to, da što su njeki sinovi slobodne Britanije navodili za opravdanje tjelesnoga robstva afrikanskih murina, njeki naših susjada s lieva i desna navode za dokaz, da naš narod ima ostati vječnim d u š e v n i m robom njihove prosvjete, njihove znanosti i umjetnosti. Oni mu doduše neodriču umnih darova; ali odriču mu snagu i silu, da se podigne do samosvojne civilizacije, da si osnuje samoniklu knjigu i umjetnost, da bude slobodnim i samostalnim na polju umnoga ráda. Ove protivnike naše mogli bismo i mi s umnim Pittom uputiti na povjest njihova vlastita narodna razvitka, u kojoj bi našli i oni svoje predje na onom stepenu „gluposti i poniženja", na kojem bijahu njekada u doba grčke i rimske civilizacije stanovnici sada toli napredne Britanije. Ali toga nam netreba, koji vodjeni naukom kršćanskim, potvrdjenim povjesti ljudskoga razvitka, nevjerujemo ni u tjelesno ni u duševno robovanje bud pojedinaca bud naroda — koji usuprot vjerujemo u napredak cieloga čovječanstva neizključiv ni jednoga naroda — koji znamo, da su prosvjeta i civilizacija svojinom cieloga svieta i baština svakoga naroda — koji napokon znamo, da je civilizacija i prosvjeta, jer nikla iz jedne vječite mudrosti, u svako vrieme i u svih naroda u bitnosti istovjetna, a različita samo u obliku i vanskom pojavu prema razlikosti naroda pozvanih, da u ono vrieme njezin stieg podignu.

Narod slovjenski, kao što je iza svoga romanskoga i germanskoga brata stupio na pozorište povjesti, tako stupa poslje njih i na polje umnoga djelovanja. On, postavljen providnosti na razmedju iztoka i zapada, svojima je ledjima tolike vjekove štitio umni rád sretnijega zapada. Ali je i pripravan uciepiti mladicu sa stabla romanske i germanske prosvjete u svoje mlado, nu granato i bujno stablo, pak ga sa svojim znojem zalievati, svojom rukom njegovati, da uz romansko i germansko procvate i urodi na korist čovječanstva i slavu ljudskoga uma.

Digitized by Google

Mi si Slovjeni netajimo, da preporodivši se na život nov „nadjosmo — kako pjeva neumrli vjestnik slovjenske uzajamnosti — praznu pustoš, koje se nije još dotaklo ni jedno ralo“; netajimo si ni toga, da narodi romanskoga i germanskoga plemena „idu cestom utrvenijom, a mi za njimi težko i kasno.“ Ali s druge strane „jesmo mi i naš narod mladji; mi znamo, što su ini dokazali, nu to je sakriveno drugim, što mi imamo biti u knjizi čovječanstva“ — pa napokon ni takove nam se neće „pobjede, koja bi s gora pala bez znoja“. (Slavy dcera. 262.)

To što rekoh o Slovjenstvu u obće, vriedi doista o južnom Slovjenstvu. Mi, mučenici kršćanstva i zatočnici civilizacije u stoljetnoj borbi proti muhamedanstvu, jedva što nam je dano odahnuti, i nepreboljevši tolikih rana upoznasmo, da samo djela duha narodom dižu neoborive spomenike; upoznasmo istinu zlatnih rieči umnoga povjestnika: „podrtina se za podrtinom nagomilala nad Grčkom Pisistrata i Konstantina; ali ona će neumrla živjeti u pjesmah Omira i Pindara, u kipovih Fidije i Praksitela, u govorih Chrysostoma i u veličanstvu sv. Sofije; isto tako putnik, pobožan ili naučan, dolazeć u Rim da promišljava nad grobom dviju velikih civilizacija ćuti na srdcu tiesak uspomena, dok ga Kolosej i sv. Petar, kupelj Karakale i sv. Marija veća, umirajući gladiator i Michelangelov Mojsija neupute, da neumrli duh hoda nad ruševinom svjetske veličine.“ (C. Cantù. Stor. univ. doc. III., 588.)

Priznavajuć dakle mi južni Slovjeni, da su djela uma još slavnija od junačkih, snidjosmo i na poprište umnoga napredka. Pa zašto da se plašimo ove nove borbe, koji smo se mačem u ruci borili za najuzvišeniju ideu? Ili zar nije naš narod i u prosvjeti njekada koracao uzpored drugim narodom? Mi smo Hrvati i Srbi bez odpora stupili prije XII. viekova u kolo kršćanske Evrope. Mi osnovasmo slobodne države u doba, kada se je s jedne strane feudalizam pomaljao, a s druge cezarizam cvao. Naši Držislavi i Krešimiri, Nemanje i Dušani, mogu se pribrojiti najrazboritijim i najodvažnijim vladaocem svih naroda. Mi smo prvi umjeli dovesti u sklad obćenitost crkve s osebnosti svoje narodnosti; dočim uvedši narodan jezik u crkvu ostadosmo vjerni svezi s ostalim svietom kršćanstva. Naš je jezik gospodovao ne samo u obitelji i crkvi, nego takodjer u državi tada, kada su naši susjedi iznemoglom latinštinom zakone krojili. Koliko može naš narod na polju prosvjete, kada je svoj, sjajno je pokazala mala republika dubrovačka. Ovoj

Digitized by Google

slobodnoj obćini imade Evropa zahvaliti, što je prva dala utočište učenim Grkom, koji su sa životom prenesli na zapad mudrost svojih otaca, i što je štampi dala prvu tragediju i prvu trgovačku knjigu. Naša se stara knjiga neima stiditi pred licem svojih vršnjakinja: ako imade byzantinska književnost svoje čuvene chronografe, imade srbska srednjega vieka svoje ljeto- i životopisce; s preporodom humanizma na zapadu udomio se je bolji ukus u hrvatskom pjesničtvu dalmatinskom i dubrovačkom; doba Ariosta u Italiji porodila je nam „božanstvenoga“ Marulića, duh Torquata Tassa nadahnuo je našega Ivana Gundulića. Dapače — što nam je romanska knjiga i umjetnost dala, odvratismo joj davši za uhar naše Crieviće, Klovije, Boškoviće i Meduliće, Baglivije i Vranjanine.

Prema tomu smiemo uztvrdit, da bismo mi južni Slovjeni sada stajali na ravnom stepenu prosvjete sa zapadnom Evropom, kada nas osmanlijstvo nebi bilo toli silovito obustavilo u svojem razvitku. Ovu tvrdnju opravdava onaj napredak, koga uz goleme vanjske i nutarnje zaprieke učinismo tečajem ovoga vieka na polju duševnoga râda. U vrieme našega duševnoga preporoda jedva su se Hrvati i Srbi, kamo li oba sa Slovenci i Bugari, pripoznali, da su jednorodna i jednokrvna braća — razciepani i razsijani u državah zemljopisna imena bješe nam prečja od narodopisnih, voda milija od krvi — borit nam se je bilo s prvimi počeli pismenstva; u dvih azbukah nazirasmo pogubno ono dvojstvo, koje smeta sklad i mir u iztočnom bajoslovju. Pa svih ovih zapreka nakon kratka vremena od trideset i njekoliko godina nestade ili jih nestaje: za nas više neima rieka i gora, koje bi u duševnom životu razstavljale Hrvate od Srba, obe od Slovenaca i Bugara — mi Hrvati i Srbi osnovasmo jedinstvenu i istovjetnu knjigu na temelju jezika, koj od jadranskoga mora do dolnjega Dunava romoni iz ustiju više milijuna našega naroda — dvogubo pismo, taj ostanak dvogube prošlosti, nesmeta nam više jedinstva u jeziku i knjizi — knjiga nam laganim, ali sigurnim korakom napreduje, pa je ona sviestnu Hrvatu i Srbinu mila, izišla u Zagrebu ili Biogradu, Novom Sadu ili Zadru.

Ovo su velike stečevine one duševne borbe, koju je naš narod na polju prosvjete bio poslje novijega preporoda. Glavna joj pozorišta bijahu i jesu trojedna kraljevina i srbska kneževina, ove dvie glavne točke, oko kojih se kreće prošlost, sadanjost i budućnost našega naroda. — Ovim stečevinam pripomogla su toli poje-

Digitized by Google

dina družtva koli pojedina lica. Od prvih budi mi dozvoljeno ovdje pripomenuti obe matice, srbsku i hrvatsku, te družtvo za poviest i starine Jugoslavena u Zagrebu. Od drugih zabilježila je poviest naše novije književnosti imena Vuka Karadžića i Davidovića, Gaja, Mažuranića, Vraza, Vukotinovića, Kukuljevića, Šuleka i ostalih njihovih suposlenikah.

Ali u koliko i jesu ove stečevine novije jugoslavenske knjige prema okolnostim vremena i ogromnim zaprekam sjajne, u koliko one zasvjedočavaju silni duh našega naroda: to nam je ipak priznati, da su one samo čvrstim osnovom za dalnju radnju. Romanska je naime i germanska znanost u posljednjih desetcih našega vieka silno pokrenula. Jezikoslovje odkrilo nam je tajna o ljudskom duhu i srodnosti naroda, kojim neima pametara u vidljivih spomenicih. Povjest izmamila je rieč iz grobova Amun-grada, Babela, Ninive, Tyra i Caere. Prirodoslovje razporilo je utrobu zemlje, iznielo njezino blago, upitomilo i podjarmilo paru, zrak i svjetlo, izmjerilo nebeska tjelesa i njihove staze. A ova napredna znanost dala je narodom sredstva u ruke za blagostanje, državnoj vlasti za osvajanje tako, da je istinit onaj riek: „znanost je moć“, te samo onaj je moćan, bio pojedinac bio narod, koj se znanosti zavjerio. Našemu je dakle narodu ili napredovati u znanosti, pak si tim pribaviti sva sredstva, koja ona daje; ili biti duševnim robom ovdje romanske, ondje germanske znanosti; a tim orudjem i gradjom za veličinu romanskih i germanskih naroda.

I sbilja — naš je narod svojim zdravim umom uvidio, da mu valja u svojem jeziku i prema svomu duhu njegovati znanost, pak da mu dojakošnja sredstva u tu svrhu nisu dovoljna. Iz ovoga uvidjenja niknù u obih granah našega naroda s jedne strane srbsko učeno družtvo i jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, a s druge velika škola i nastojanje o jugoslavenskom sveučilištu. Ovo posljednje ostade žalibože do sada glas vapijućega u pustinji s uzroka, koji se nedadu ničim opravdati. Naša omladina, kojoj se višji nauci uzkraćuju u materinskom glasu, smije punim pravom jadikovati s prorokom:

„Eto naše srce plačno
pečali se, boli i gine:
Eto uživat sunce zračno
nedadu nam mrkle tmine.

(*Jerem. po Gjorgjiću.*)

Digitized by Google

Nù akoprem se ova dva najviša naučna zavoda, sveučilište i akademija, zamjenito popunjuju, ter bi oba složnije i uspješnije mogla djelovati na razvitak narodne nam znanosti: to nas ipak veseli, što je jugoslavenska akademija napokon stupila u život i što može već danas držati svoju prvu svečanu sjednicu. Budući da će izvješće tajnikovo u kratko napomenuti dojakošnje zgode ovoga zavoda, to meni nepreostaje ino, nego da se najprije u ime akademije zahvalim tebi njezin tvorče i pokrovitelju! koj si od mnogo godina pravi zaštitnik i mecenat našoj knjizi; tebi — „koji si — da se poslužim riečmi našega Nikole Nalješkovića — slava našega jezika, i u svem čás prava, i kruna i dika“. (Poslan 18.) Ovaj hram nauka, komu si ti položio osnovni kamen a bog ti dade milost da ga danas sam otvaraš, ovo djelo tvoga neporočnoga rodoljubja — da upotriebim liepe rieči rimskoga povjestnika — „manet, mansurumque est in animis hominum, in aeternitate temporum, in fama rerum“ (C. Tac. Agric. c. 46.) Mi pako, koji se u ovom hramu oko tebe sakupljamo, želimo ti iz sinovskoga srdca: „diu laetus intersis populo ... hic ames dici pater atque princeps“. (Hor. carm. I., 2.)

Pošto je naša akademija gojenče cieloga naroda, koj na poziv svoga „prvoga sina“ prinese velikih žrtava u taj hram znanja i umienja, držim si za dužnost upotriebiti ovu sgodu, da pred ovim štovanim sborom u kratku nacrtu očitujem, kako akademija svoj zadatak shvaća tako naprama znanosti i umjetnosti, kao naprama narodu; koja li su joj sredstva u ruci, da tomu zadatku zadovolji.

Akademija imade po svojem ustrojstvu njegovati znanost i umjetnost. Ali glede posljednje imam primjetiti, da su joj sadanje okolnosti naše domovine i našega naroda tako neprijazne, da će djelovanje akademije u toj struci bar u prvom početku veoma skrovno biti. Tek onda, kada se prosvjeta i blagostanje podigne, rodit će naša domovina, kao što se nadamo, umjetnika svake vrsti, koji će služiti svomu rodu, a ne poput njihovih starijih zemljaka, stranoj slavi. Ovo će vrieme do ciela pospješiti znamenita sbirka slika i umotvorina, koju je akademiji njezin preuzvišeni pokrovitelj poklonio, i koja će naš glavni grad riesiti, čim ovaj „dom“ postane svojinom akademije.

Tim obsežnija i sabranija biti će djelatnost akademije oko znanosti. Ali ona neće gojiti znanosti u pravcu idealnom, nego obzirom na potrebe i na korist našega naroda i naše domovine. Prema

Digitized by Google

tomu nastojat će akademija, da sakupi i jezikoslovnomu sudu podvrgne sve blago našega jezika, bilo ono sahranjeno u ustima našega naroda i odazivalo se u pučkih pjesmah, pričah i poslovicah, bilo ono ubilježeno u dobrih starih i novih knjigah. Tim će putem akademija prirediti obširan i jezikoslovnoj znanosti dolikujući rječnik našega jezika. S toga će ona i u ovu svrhu, kao takodjer da budućemu povjestniku naše književnosti i narodne kulture pripravi pouzdanu gradju, nastojati, da sakupi i na svjetlo izdade naše starije pisce, bili oni još u rukopisih ili u starijih izdavanjih. Tako će ona predati narodu u ruke cielu književnost minule davnine, da se njom koristi, nasladjuje i ponosi. — U životu našega puka, u njegovih običajih, navadah i izriekah imade toliko izobilje gradje ne samo za narodnu filozofiju i pjesničtvo, nego najpače za nepisano pravo, da će akademija osobitu pažnju obratiti na ovu struku narodne znanosti. Običajno pravo razsvjetlit će nam nazore našega naroda o različitih odnošajih javnih i sukromnih, pokazat će nam, koje mjesto pripada našemu narodu u povjesti kulture medju romanskimi i germanskimi mu susjedi; a našemu zakonotvorcu dat će u ruke klupko, da ga izvede iz labirinta, u koj ga uplete tudjin zakonoša. Istimi razlozi vodjena akademija sabirat i izdavat će spomenike pisane za pisano pravo jugoslavensko kano što su zakoni, pravila, naredbe itd. toli neodvislih država, koli pojedinih občina na našem jugu. Tim putem pobrinut će se ona za sbornik jugoslavenskoga prava, koje će se tek podpuno i temeljito sastaviti, kada pravni običaji i zakoni u cjelosti izidju na svjetlo. Poviest jezika, knjige i práva je samo diel poviesti, u kojoj se ima ogledati prošlost našega naroda. S toga će akademija jednakom pomnjom i uztrajnosti sabirati i izdavati listine, kano gradju za sbirku listina i povelja ili jugoslavenski diplomatar, nadalje domaće i inostrane naše poviesti tičuće se ljetopise i pisce za sbirku jugoslavenskih povjestničkih spomenika.

Jednakim trudom izpitavati će akademija zemlju, na kojoj naš narod živi, i to ne samo da iznese u njoj zakopane starine, pak tim u trag udje tajnam prošlosti; nego da prouči i njezinu površinu i njezinu utrobu, pak tim odkrije sredstva narodnoga blagostanja, olahkoti sadašnjost i obezbiedi budućnost narodnu. Jugoslavenske zemlje, rukom naravi tako rasipno nadarene, plodnimi dolinami i ravnicami ukrašene, brodonosnimi riekami izprepletene, rudonosnimi gorami izprekrižane, sinjim morem obkoljene, s veće

Digitized by Google

su česti slabo ili nikako poznate. Tudjer nalazi akademija, nalazi znanosti neobradjenu ledinu. Zato držat će si za dužnost podupirati svaki podhvat u zemljopisu i zemljoslovju, prirodopisu i prirodoslovju naše blagoslovljene, nad sve nam mile Jugoslavije.

Naša će dakle akademija prisvojiti si svaki napredak znanosti, izvojevao se on ma u kojoj zemlji, ma u kojega naroda. U tom smislu bit će akademija zavodom kosmopolitskim. Ali napredak znanosti, posljedke inostranih iztraživanja ona će uporaviti na naš narod, na zemlju našu; a osim toga ona će naš narod i našu zemlju učiniti predmetom svojih posebnih učenih iztraživanja. U tom smjeru biti će akademija zavodom jugoslavenskim, kojim se imenom pred svietom ponosi.

Tako shvaća akademija svoj zadatak naprama znanosti i naprama našemu narodu. Nu moglo bi se pitati: naprama kojemu narodu? Misao, koja je jugoslavensku akademiju osnovala, bje ta: da ona bude ognjištem književne radnje južnih Slovjena, nebi li se s vremenom u njem sakupili i sjedinili traci, koje sada šalje duševna moć plemena hrvatsko-srbskoga, slovenskoga i bugarskoga. Ova misao, sjedinjujuća jugoslavenska plemena, voditi će sveudilj našu akademiju poput ognjena stupa u toj pustinji, te će ju čuvati od zablude, obmame i obsjene. Imajuć akademija pred očima književno jedinstvo slovjenskoga juga, pomnjivo će podjedno paziti na razvitak i napredak ostalih slovjenskih književnosti, imenito ruske, poljske i češke. Ona bo je uvjerena, da će samo književna uzajemnost slovjenska izhoditi ogromnomu narodu slovjenskomu i njegovim granam dično mjesto u kulturnoj povjesti pored narodâ romanskih i germanskih.

Ovo je smjer, kojim misli poći naša akademija u svojem djelovanju književnom; ovo je, kao što se veli, njezin program. Samo se kaže, da ga ona neće odmah, niti za koju godinu izvesti; ali ona bje dužna ustanoviti ga već u napried i radi same stvari i radi očiju, koje su u nju uprte. Za izvedenje ovoga zadatka treba akademiji to vremena to sila duševnih i materijalnih. Jedne i druge u prvom su joj početku skromne. Ali za sada ni neće nitko izobilje duševnih sila u nas tražiti, tko pravedno prosudi prošlost našega naroda i tko uzme na um, da su nam još sveudilj zatvorena v r a t a d o m a ć a k najvišim naukom i da u nas imade malo ljudi, koji bi se znanosti izključivo posvetili. Ali i onaj malen

*

Digitized by Google

zbor članova akademije, koji već sada obstoji i koj će se umnožati novimi licî, kako će se za čas čuti, i ovaj zbor članova daje podpunu nadu, da će se akademija svaki dan svomu cielju bliže primaknuti. U tom bo zboru imade čuvenih književnika u svakoj struci: imade muževa, koji su sav svoj ljepši viek posvetili poznavanju našega jezika i njegovu sravnjivanju s ostalimi srodnimi, ter njegovu krasotu i bogatstvo učenimi djeli na svjetlo iznieli — nadalje imade muževa, koji su duboko zaronili u prošlost našega naroda, i kojim je najmilija zabava s našimi velikimi pokojnici voditi razgovore, pak u davnini tražiti nauk i utjehu, što no jim ju uzkraćuju naši dani — imade muževa, koji su i sami učili pravdu i zakone i druge mudro naučali — imade napokon muževa, koji su prostranu i blagotvornu prirodu obljubili, koji izpituju njezine pojave i zakone, motre njezine raznolike tvorove. Znanje i mudrost takovih akademika zajamčuju napredak ovomu zavodu; meni pako, u koga ćete naći dosta mana, alį ne pomanjkanja dobre volje, služi na čast, što takovoj kiti učenih ljudih stojim na čelu. A taj zbor pomladjivat će se novimi silami od godine do godine i primiti u se sve, što je odličnije na polju knjige slovjenske.

Ako uzmemo u obzir materijalno stanje našega zavoda, ter ga o gore nacrtanoj zadaći omjerimo, nedade se tajiti, da si nestoje u jednakom i ravnom razmjerju. Ali uzdajuć se u dosada izkazano požrtvovanje i u domoljubnu darežljivost našega naroda nesumnjamo, da će akademijska zaklada rasti od dana do dana, pa bilo to prinosi evangjeoske udove.

Akademija je već sada svoje umne i materijalne sile u obzir uzela, kada je za buduću godinu svoju djelatnost ograničila na njeke književne radnje, koje će se iz tajnikova izvješća pobliže doznati. Mi smo za sada, prije nego li se uputismo u široko more znanosti, ustanovili osnovu svoga putovanja; a izvadjat ćemo ju prema svojim silam postojano i neumorno. Kada bi to propustili bili, moglo bi nam se reći: da je naš zavod nalik ladji bez putne osnove, bez glave i kormilara.

To je, što može akademija izjaviti ovomu odličnomu zboru u današnjem prvom svečanom sastanku. Toliko učašće od strane naroda i prijatelja narodne nam knjige, koje se danas ovdje u tih prostorijah pokazuje, bodri akademiju u započetu djelu i poziva ju, da svoje biće slije u jednu cjelinu s bićem narodnim. A nad

Digitized by Google

čim nemožemo sakriti svoje radosti, jest to, što kod ove svečanosti vidimo toliko prevriednih predstavnika naše srbske braće s ove i s one strane Save. Mi ih u našoj sredini pozdravljamo s iskrenim „dobro došli“; pak i u njihovu bratinskom odzivu opazujemo „znak vremena“, opazujemo jamstvo sretnije zajedničke nam budućnosti, kojoj će i jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti sav svoj râd, sve svoje sile posvetiti. U to ime pomoz Bog!

Digitized by Google

III

IZVJEŠĆE TAJNIKOVO.

Po dužnosti, koju držim za čast, treba da javim što je jugoslavenska akademija znanostî i umjetnostî do sada radila i u kakvom je materijalnom stanju.

Budući da jugoslavenska akademija ovim načinom danas prvi put daje glas od sebe, mislim da će dobro biti da u kratko pripovjedim kako je ona postala.

Za posljednjih trideset i nekoliko godina, kod svih nezgoda, koje nam to vrieme na suprot stavljaše, i kod sve tegobe kojom nas i predjašnja vremena još pritiskivahu, duhovni život našega naroda — hrvatskoga ili srbskoga, koje je sve jedno, — tako se krjepko razvi, da mu za dalje napredovanje posta potreban zavod kao što je akademija znanostî i umjetnostî, da bi se umne sile već razvijene pribirale na složan rad, da bi složnim radom svaka na po se i sve zajedno bile naprednije, da bi im se prilika dala ne samo da mogu raditi nego i sve više i bolje da rade, i da bi se bez prestanka nove sile budile, kriepile i na rad poticale.

Što tko veći prijatelj bijaše našemu narodu, i što jače osvjedočen bijaše, da je znanje moć, to življe osjećaše ovu potrebu, i to brže mogaše pohitjeti da od onoga što mu je bog dao prinese da se ova potreba namiri.

Tako dodje te bi postavljen temelj jugoslavenskoj akademiji znanostî i umjetnostî 10 prosinca godine 1860 darom, koji u to ime, kako sam reče u pismu svom pisanom toga dana tadašnjemu zemaljskomu poglavaru, „prikaza svomu milomu narodu“ onaj dobrotvor narodni, kojega zahvalna srca prozvaše „prvim sinom svoje domovine“, kojega po tom i njegovo cesarsko i kraljevsko apostolsko veličanstvo premilostivo darova akademiji za pokrovitelja.

Da se na postavljenom temelju zgrada podigne, trebaše ljubavi svega naroda k umnomu napredovanju, bez kojega ni drugoga

Digitized by Google

nikakoga ne može biti, — trebaše volje svega naroda k životu, — trebaše truda svega naroda da se ta volja navršuje. Toga nije nedostajalo. U saboru zemaljskom, pred koji misao o podizanju jugoslavenske akademije znanostî i umjetnostî prvi put dodje 29 travnja 1861, — kako zapisnik njegov od toga dana svjedoči, ona bi „pozdravljena jednodušnim usklikom i ushićenjem“; i ne samo tada, nego i poslije svagda, kad se god povede rieč o jugoslavenskoj akademiji, sabor zemaljski bijaše jednodušan i s ushićenjem gotov na sve što u njegovoj vlasti bijaše činiti za jugoslavensku akademiju. U tom sa saborom svojim bijaše jedne misli, jedne volje sav narod: po svem narodu i malo i veliko, i muško i žensko, i pojedinci i družine i obćine, koliko tko mogaše i koliko tko stvar razumievaše, pritjecaše u pomoć tako da se u brzo sastavi akademiji znamenita glavnica.

Ali koliko narodu bijaše lako poznati što će mu biti na dobro, ne bješe tako lako onim koji upravljahu narodom uvjeriti se da je ono, što je narodu na dobro, na dobro i državi u kojoj živi. Da bi jugoslavenska akademija znanostî i umjetnostî postala, trebaše još da dopusti vlada.

Sabor zemaljski primivši podizanje jugoslavenske akademije kao posao zemaljski, i izradivši pravila, kojimi bi se ona osnovala, sastavila i uredila, posla ih vladi na potvrdu 29 srpnja god. 1861. Ali ostatak iste godine prodje, prodje i ciela godina 1862, i istom godine 1863 7 ožujka potvrdjena bi jugoslavenska akademija znanostî i umjetnostî; ali i to bi samo u načelu, t. j. priznano bi da je akademija osnovana, ali pravila po kojih će se sastaviti i urediti, još ne biše dana.

Iza toga prodje godina 1863, prodje i 1864, prodje i 1865; istom godine 1866 s odpisom njegova cesarskoga i kraljevskoga apostolskoga veličanstva od 2 siečnja poslana biše preradjena pravila za jugoslavensku akademiju saboru zemaljskomu, da pristane na njih. Sabor to odmah učini; i rečena pravila potvrdi njegovo cesarsko i kraljevsko apostolsko veličanstvo 4 ožujka 1866.

U tih je pravilih naredjeno da sabor zemaljski predloži njegovu veličanstvu na potvrdjenje 16 pravih članova, koji bi počeli radnju akademiji. Sabor to učini 12 ožujka godine 1866; i 9 svibnja biše potvrdjeni prvi članovi; ali ne njih 16, nego 14, na ime gospoda: dr. Janez Bleiveis, Mirko Bogović, Vatroslav Jagić, Ivan Kukuljević Sakcinski, Sime Ljubić, Antun Mažuranić, dr. Pavao

Digitized by Google

Muhić, dr. Franjo Rački, dr. Jovan Subotić, dr. Josip Schlosser, Bogoslav Šulek, Josip Torbar, Adolfo Veber i Živko Vukasović. — Tada nasta pitanje: imaju li četrnaestorica ona prava koja su u pravilih data šestnaestorici? Oko toga prodje više od mjesec dana; i 15 lipnja njegovo cesarsko i kraljevsko apostolsko veličanstvo dopusti da imenovana četrnaestorica rade što bi po pravilih radila šestnaestorica. Tim jugoslavenska akademija znanostî i umjetnostî, kako članak 22 pravila njezinih izriekom kaže, bi „sastavljena“; i po istom članku trebaše joj još samo poslovni red, koji bi ona sama izradila a dvorska kancelarija potvrdila, pak da sva prava svoja, koja su joj u pravilih odredjena, preuzme i radnju svoju započne. Isto tako najpreča potreba za radnju njezinu bijaše da izbere pokrovitelja i predsjednika, koje bi njegovo veličanstvo potvrdilo. Do 26 srpnja bi poslovni red izradjen i u sjednici istoga dana primljen; u istoj sjednici i pokrovitelj i predsjednik biše jednoglasno izabrani, i istoga dana bi poslan potvrdjenja radi poslovni red dvorskoj kancelariji, a izbor pokrovitelja i predsjednika njegovu veličanstvu.

Tih dana dogodi se nešto, što ako može biti ne dovoljno razloga, a ono priliku dade da se radnja akademiji zaustavi za po godine dana i više. Dvojica članova potvrdjenih 9 svibnja, na ime Antun Mažuranić i Ivan Kukuljević Sakcinski, tih dana, i to prvi 17 srpnja a drugi 24 srpnja, nadjoše za dobro odreći se časti, koju bijahu dobili postavši članovi jugoslavenske akademije znanostî i umjetnostî. U tom kraljevska dvorska kancelarija nadje razloga da 17 kolovoza odluči da se ne može ni poslovni red potvrditi ni izbor pokrovitelja i predsjednika podnieti njegovu veličanstvu na potvrdu, nego da treba opet zemaljski sabor da predloži odobrenja radi onoliko novih članova koliko ih prema zakonitom broju nedostaje. — Trebaše dakle čekati dok se sazove sabor. Više od tri mjeseca prodje u tom. A kad se sabor zemaljski sabra, u jednoj od prvih sjednica svojih, na ime 4 prosinca 1866, predloži na novo četvoricu za članove, koji biše potvrdjeni 1 siečnja 1867; to bijahu gospoda: Gjuro Daničić, Matija Mesić, dr. Mirko Šuhaj i Ljudevit Vukotinović. Istoga mjeseca, dana 17, bi potvrdjen i poslovni red bez promjene. Ali još ne bi potvrde ni za pokrovitelja ni za predsjednika. Trebalo je čekati još skoro tri mjeseca dana; ali najposlije 10 travnja 1867 njegovo cesarsko i kraljevsko apostolsko veličanstvo premilostivo potvrdi jugoslavenskoj akademiji za po-

Digitized by Google

krovitelja preuzvišenoga gospodina biskupa Josipa Jurja Štrosmajera, a za predsjednika prečastnoga gospodina kanonika dr. Franju Račkoga.

Premda se, čim je potvrdjen poslovni red, odmah i u razrednih i u skupnih sjednicah počelo raditi što se moglo; ali što se moglo raditi, to bijahu samo dogovori, tako da se prava radnja jugoslavenske akademije počinje istom od onda kad je dobila predsjednika. Od toga vremena do danas prošlo je malo više od tri mjeseca. Da se za tako malo vremena nije moglo mnogo uraditi, osobito kad je još to vrieme početak radnji, koji je u svakom poslu težak i hoće sam za se nešto vremena, — to će priznati svak pravedan, i mislim da akademija može biti zadovoljna ako se iz onoga što ću imati čast javiti o njezinoj radnji vidi da je radila koliko je god mogla.

U radnji se svojoj dieli jugoslavenska akademija u tri razreda: historičko-filologički, filosofičko-juridički i matematičko-prirodoslovni. Od imenovanih 16 pravih članova u prvom je razredu njih 5, od kojih jedan ne stanuje u Zagrebu, u drugom 5, koji svi stanuju u Zagrebu, a u trećem 6, od kojih samo trojica stanuju u Zagrebu. Svaki razred radi samostalno što god nalazi da bi od koristi bilo narodnoj književnosti u njegovoj struci nauka; samo kad bi što u ime akademije trebalo u sviet da izide ili bi trebala novčana pomoć, tada treba akademija u skupnoj sjednici da odobri. Sjednice razredne bivaju javne i tajne prema stvari o kojoj bi se kad radilo.

U javnih je razrednih sjednicah počela jugoslavenska akademija pred sviet stupati s radnjom svojom. Prva je taka sjednica bila 5 lipnja; to je bila javna sjednica historičko-filologičkoga razreda; poslije nje bile su jošte dvie: 28 lipnja razreda matematičko-prirodoslovnoga, i 10 srpnja razreda historičko-filologičkoga; tako dolaze po dvie javne razredne sjednice na mjesec.

U prvoj je pravi član V. Jagić čitao iz svoje historije hrvatsko-srbske književnosti odlomak, u kom se razpravlja stvar koja pada u najstarije vrieme naše književnosti; to je pisani početak sadašnjim našim narodnim pričam i pjesmam. Još u desetom i jedanaestom vieku nalazeći im tragove u književnoj radnji bugarskih Bogomila pokazuje i izvore, iz kojih su potekle; a to po njegovu dokazivanju bijahu biblijske priče i narodno vjerovanje; za tim tražeći paralele našim pripoviedkam i pjesmam u poeziji

Digitized by Google

iztočnih naroda, koja se u ono vrieme razlazila po svoj Evropi, nalazi i u njoj izvor iz kojega je potekao zametak mnogoj našoj priči i pjesmi, i dokazuje da je to bivalo koje preko knjiga, koje ustmenim pripoviedanjem. Premda ova razprava nije mogla prelaziti preko granica koje joj je postavilo cielo djelo, kojemu je ona samo mali dio, ipak je njom postavljen u našoj književnosti prvi tvrd temelj sravnjivanju naših narodnih pjesama i pripoviedaka s pjesmami i pripoviedkami ostalih evropskih i azijatskih naroda, a tim i pravomu poznavanju i dostojnomu ocjenjivanju naše narodne poezije, — i to je učinjeno učenošću i dubokom i prostranom tako da ovaj trud g. Jagića podiže našu književnost u svojoj struci na visinu evropskih književnosti.

U drugoj javnoj sjednici čita pravi član J. Torbar razpravu „o selitbi i obsegu putovanja naših ptica selica". Pokazavši da su ove ptice seobom svojom, t. j. dužim ili kraćim putovanjem, dvojake, razlagaše uzroke njihovoj seobi, u čem pokazivaše i znatnimi primjeri potvrdjivaše da se ovoj seobi ne mogu uzroci naći u samoj hrani i promjeni toplote, nego da se nalaze u samom unutarnjem organizmu ovih ptica. Po tom pokazavši daljinu i pravac putovanju znamenitijih vrsta ovih ptica, osobito nastajavaše po svom motrenju pokazati vrieme kad koje dolaze u naše krajeve, na ime u okoline zagrebačke, kad li iz njih odlaze. Ne budući vješt naukam u koje spada ova razprava, nego gledajući je samo sa strane današnje naše književnosti, nadam se da će mi se oprostiti ako kažem o njoj manje nego što zaslužuje, rekavši da je ona za svakoga prijatelja naše književnosti radostno svjedočanstvo kako se i naturalne nauke u našem narodu jako podižu i brzo napreduju.

Takodjer je krasan znak napredovanja te struke nauka medju nami još jedna razprava, koja je primljena u istoj sjednici. To su g. Spira Brusine „prinesci malakologiji hrvatskoj". Njoj se i za to treba osobito radovati što je od mlada ali već čuvena pisca, koji nije član jugoslavenske akademije, pa je opet na sam glas da je akademija počela svoju radnju pohitio joj znatnimi umnimi silami svojimi u pomoć.

U trećoj javnoj sjednici čast dopade meni da razpravljam s jedne samo strane diobu jezika slovenskih. Glavna namjera toj razpravi bijaše ne toliko da se ta dioba razpravi koliko da se osvietli nešto što zasieca u tu stvar a do tada ne bješe dovoljno osviet-

Digitized by Google

ljeno. Ima li u tom trudu što dobiti za nauku, svak će mi oprostiti što o tom ne mogu govoriti.

Sve ove razprave, osim prve, po odluci jugoslavenske akademije izaći će na sviet u njezinu časopisu. A prva je dala priliku akademiji da u radnji svojoj za ovo malo vremena još dalje podje: iz te razprave i iz više tiskanih araka, koji će s njom činiti jedan svezak historije hrvatsko-srbske književnosti, uvjerivši se jugoslavenska akademija da je to djelo g. Jagića dostojno svake pomoći koju ona može dati, odlučila je da na se uzme tiskarski trošak; i tako će pomoću njezinom prvi svezak toga djela do nekoliko dana ugledati sviet na veliku korist našemu narodu.

Osim pomenutih razprava primljeno je od predsjednika akademije za časopis nekoliko starih listina; i tako već ima za časopis gradje toliko da će se ovih dana početi tiskati.

O ovom je časopisu odlučila akademija za sada, dokle se bolje ne vidi hoće li se moći više činiti, da izlazi u tri mjeseca po jedan svezak od 15 araka. A nagrade za članke koji će izlaziti u časopisu odredjeno je prema mogućstvu jugoslavenske akademije po 30 do 50 for. od štampana arka, koje, istina, nije mnogo, ali nije ni malo.

Ima posala koje je akademija dužna raditi a koje godinami valja raditi. I o takih je poslovih akademija za ovo malo vremena već ne samo mislila, ne samo ih sebi izabrala i naumila raditi, nego je upravo i počela raditi ih.

Medju take posle pripada pravo narodno, koje je jedno od najljepših svjedočanstva o duhu narodnom: koliko se razvio, dokle je u kulturi došao. Kako se to pravo ili samo običajem drži u narodu, ili je pisano, prema tom je akademija razdielila radnju svoju oko njega. Za običajno pravo da se po narodu našem pokupi i na sviet iznese, prekrasan je početak učinio dr. Bogišić djelom svojim, koje je nedavno ovdje kod nas na sviet izašlo pod imenom „pravni običaji u Slovena“; a po tom je akademiji samo ostajalo da podpomože g. Bogišića u započetom poslu: ona je na njegovu želju preštampala njegov naputak za opisivanje pravnih običaja u 4000 eksemplara latinskim i ćirilskim pismom, te će se postarati da se taj naputak razašlje ljudem koji se najviše bave s narodom, osobito sveštenikom i učiteljem, da bi na pitanja stavljena u naputku odgovorili, a odgovore će akademija slati g. Bogišiću da bi mogao zàpočêti posao nastaviti i popuniti.

Digitized by Google

Što se tiče drugoga, pisanoga prava, koje imamo u starih zakonicih državnih i statutih više gradova i većih općina i različnih družina, ono je najviše i postalo od običajnoga prava, te nam je u tih zakonicih i statutih već sabrano mnogo običajnoga prava; tim je ovo naše pisano pravo isto onako dragocjeno kao i ono prvo; a još dragocjenije biva tim što nam se u rečenih zakonicih sačuvalo mnogo koješta što su novije okolnosti iztisnule iz naroda, te sada već nije u običaju. Te spomenike pisanoga prava južnih Slovena odlučila je akademija izdati na sviet u osobitom zborniku. Budući da u tom poslu treba mnogo kritike, a da bi se mogao kritički raditi, treba ne samo najprije izabrati koji bi zakonici i statuti išli u taj zbornik, nego još prije toga treba znati za svaki takovi zakonik ili statut ili pojedini zakon u kojih se rukopisih ili štampanih knjigah nalazi, pa se istom onda može k poslu pristupiti, za to se akademija postarala prije svega da se sastavi i na sviet izda što je više moguće podpuna bibliografija pravnih pisanih izvora na slovenskom jugu, koja će se razaslati ljudem koji se takim poslom bave da bi dopunili što bi u njoj nedostajalo. Sastavljanjem te bibliografije već se duže vremena bavi isti učeni znalac, kojemu na običajnom pravu zahvaljujemo, i ona će skorim biti gotova.

Medju ovake poslove, kojim treba mnogo vremena i mnogo priprave, spada i sastavljanje i izdavanje podpuna rječnika hrvatskoga ili srbskoga jezika. I taj je posao akademija već počela: odredila je da filologički odsjek prvoga razreda skuplja gradju za taki rječnik; a on ne samo već radi to, nego će se još u to ime pozvati svi koji bi već imali skupljenu kakovu gradju, da to jave akademiji, koja će rado trud njihov nagradjivati, i što bude za štampanje, štampat će kao gradju koja će se poslije upotrebiti za podpuni rječnik.

Osim svega pomenutoga što je u akademiji uradjeno ili se radi, nalaze se u nje jošte dva gotova djela, o kojih još nije mogla akademija ništa odlučiti nego su sada u razredih na pregledanju. Mogao bih se bojati da ne budem ukoren indiskrecijom što i za njih sada već javljam, kad ne bih znao ili kad se ne bih smio nadati da će se sa svake strane rado čuti. Jedno je od ta dva djela dvojice pravih članova jugoslavenske akademije, dr. Josipa Šlosera i Ljudevita Vukotinovića Flora hrvatska, oko koje se učeni pisci trude već mnogo vremena; a drugo je pravoga člana jugo-

Digitized by Google

slavenske akademije dr. Mirka Šuhaja rimsko pravo, takodjer trud dugoga vremena.

U književnoj radnji koja je jugoslavenskoj akademiji u samih pravilih njezinih zadata, znamenit je dio podpomaganje vrstnih književnika u trudih njihovih, čim se i sama književnost podpomaže i podiže. Već sam imao čast spomenuti dva posla, u kojih je jugoslavenska akademija podpomogla poslenike. Osim toga ona je pravomu članu V. Jagiću odredila pomoć da može nekoliko nedjelja dana putovati po Dalmaciji tražeći u tamošnjih bibliotekah ne samo čim bi svoju historiju hrvatsko-srbske književnosti što bolje popunio, nego i u obće što bi od koristi bilo poznavanju stare književnosti u Dalmaciji, koje nam je jošte dosta slabo. — Tako je jošte odkupila akademija „historičke spomenike južnih Slovena“, koje je prije tri godine na sviet izdao g. Ivan Kukuljeljević Sakcinski, čim je učinila književnosti to dobro što će se moći od akademije dobivati manjom cienom ta knjiga, bez koje ne može biti ni jedan naš historik.

Ako se pregleda sav ovaj rad, mislim da će se opaziti da se radnja jugoslavenske akademije za ovo malo vremena razprostirala skoro na sve strane u onom krugu koji joj je obilježen. Istina, svemu će se opaziti samo počinjanje, ali više od toga nije ni moglo biti, i ja bih se usudio još dodati da se za ovako malo vremena još nije moglo ni početi onoliko koliko je potrebno da bi se moglo pravo suditi je li početak dobar. Tako, premda se neki izmedju spomenutih poslova tiču i historije, ipak radnji za samu političku historiju narodnu još se ni početak nije pokazao; ali — kao što se lako može znati — to nije s toga što bi se akademija manje starala za nju nego za druge struke; nego je tomu uzrok što je obradjivanje narodne historije tako velik posao da se onako na malo ne može početi kako je u drugih strukah učinjeno.

Dužan sam jošte javiti u kakom je materijalnom stanju jugoslavenska akademija znanostî i umjetnostî.

Mislim da se ne će za zlo primiti, ako najprije spomenem na što bi se akademija imala potužiti; — a to je što akademija još nema stana. Mislim da nije potrebe opisivati kako je kad ko god — a kamo li cijelo družtvo književno nema gdje glave skloniti. — Istina, dopušta se akademiji da se u ovoj sgradi pokaže občinstvu, kao što se dopušta i umjetnikom svakojakim da ga zabavljaju, — i akademija sa svoje strane nije ni na tom nezahvalna; ali što

Digitized by Google

akademija ima da radi bez obćinstva, toga nema gdje raditi. Istina, zemaljski se sabor postarao da ne bude tako, naredivši da se ova zgrada, koja pripada narodnomu muzeju, dade za stan jugoslavenskoj akademiji, a muzej, koji je u jednom dijelu ove zgrade, da se premjesti u drugu zemaljsku zgradu, koja je zgodnija za muzej; — istina da je na to pristala i jugoslavenska akademija u ime muzeja, koji stoji pod njezinom upravom; ali to do sada nije pomoglo, jer ljudi, koji su izabrani da tom zgradom narodnoga muzeja upravljaju dokle se muzej zakonito ne osnuje, misle da je ni sada, po što je njegovo veličanstvo potvrdilo pravila kojimi je muzej osnovan, još nijesu dužni pustiti iz ruku, i toga se drže tako tvrdo da nema nadanja da će skoro biti kraj, ako zemaljska vlast ne upotrebi svu energiju.

Podatljivošću narodnih dobrotvora i ljubavlju samoga naroda k napredovanju u prosvjeti imala je jugoslavenska akademija na kraju prošle godine glavnice uložene na zakonitu dobit 200.720 fr. Od te glavnice, kojom sada upravlja kraljevsko namjestničko vieće s dvojicom pravih članova akademije, bilo je godišnjega dohodka 9778 for.; od čega kad se odbije što se plaća državi u ime dohodarine, i petina koja se dodaje glavnici, pripada akademiji dohodka za ovu 1867 godinu 7856 for. Kako će akademija upotrebiti taj dohodak, o tom će na vrieme dati račun. Ako se k rečenoj glavnici dodadu jošte prilozi koji za sada ne nose dobiti, i oni koji još niesu izplaćeni i oni koji se izplaćuju na rokove, te im svi rokovi još niesu prispjeli, onda je ciela glavnica na kraju mjeseca travnja ove godine bila 285.644 for. — Kako o samoj glavnici tako i o svem ostalom što je akademija imala do rečenoga vremena, obnarodovao je izvješće potanko gospodarski odbor, koji je bio postavljen da rukuje tim blagom prinesenim na žrtvenik narodnoga napredka, dokle akademija ne stupi u život. Punih šest godina dana trudio se je rečeni odbor oko ovoga tegobnoga posla, i tim je trudom sebi zadobio u jugoslavenske akademije veliku zahvalnost, koju izreći dužnost mi je veoma draga.

Završujući ovo izvješće molim da mi se dopusti još i ta čast da najtopliju zahvalnost jugoslavenske akademije izrečem kako onomu dobrotvoru koji joj je prvi postavio temelj, tako i svakomu koji joj je i najmanjim darkom pritekao u pomoć.

Digitized by Google

O selitbi i obsegu putovanja naših običnijih selica ptica.

Čitao u sjednici matematičko prirodoslovnoga razreda jugoslavenske akademije znanostî i umjetnostî 28 lipnja 1867

Pravi Član Josip Torbar.

Motri li čovjek prirodu s njezina materijalna obsega ili s njene formalne različnosti; ili ju pazi s nebrojenih načina, kojimi se njene osebine očituju: uviek će mu biti obljubljenim predmetom pomnjivih iztraživanja; jer je čovjek s jedne strane i sâm članom njezinih golemih carstva, a s druge strane podtiče ga na ovakova iztraživanja i taj momenat, što su očitovanja prirode, budući intuitivna, oku i duhu čovječjemu pristupnija, nego li su iztraživanja toliko drugih znanstvenih grana.

Kao što svaka znanost imade i poznavanje prirode za nas formalne i materijalne koristi; nu da uspiemo u jednom i drugom pogledu, valja tražiti znanju čvrsta i sigurna temelja, te slutnje, nagadjanja, hipoteze držati za ono što jesu, dok ih nepodupremo razlozî, koji rezultate naših iztraživanja znanošću čine. Nebudi tim rečeno, da želim kojekakvimi obziri ograničiti iztraživanja prirode; jer traženje istine, ako nam je do nje stalo, je neograničeno; već mislim tim reći: da iztraživanja imadu poći onim putem, koj znanosti dolikuje. Kao što filosofija imade svojih Leibnitza i Feuerbacha, tako ih imade i prirodoznanstvo; pa ako su udarili jedni putem, kojim ih mi slediti nemožemo, nećemo s toga osuditi samu znanost: što od iztraživanjâ jednih i drugih ide znanosti u prilog, to će ona prigrliti, a ostalo će odpasti na račun pogrešivosti čovječje, kojoj ćeš, žalibože, traga naći u svakoj grani znanosti.

Ovo njekoliko rieči, što ih poput uvoda rekoh, nestoje u tiesnu savezu s razmatranjem, koje si danas zadaćom učinih; nu štovani štioci će mi ovu malu stranputicu oprostiti, ako za svoje

Digitized by Google

opravdanje reknem, da sam mislio naznačiti stanovište, s kojega bih želio, da se sudi moj rad, kojemu sam u ovoj struci prema svojim slabim silam voljan da u ovom odličnom tielu danas i u buduće svoju snagu posvetim.

A sad se laćam svoje zadaće.

Ja sam uzeo razpravljati o pojavu u životinjstvu, koj je i od neprirodoslovaca malo komu nepoznat — o selitbi životinja; dapače da udesim razmatranje prema vremenu, stegnuo sam ga samo na razpravljanje o selitbi naših običnijih ptica. Budi ovaj pojav sam u sebi poznat, to ipak imade u njem momenata, na koje se uz običnost pojava nismo osvrtali, pa ipak pogledom na sâm pojav, a još više obzirom na cielost prirodnih očitovanja imade svoju znamenitost.

Bit će i onim poznato, koji se nisu potanje bavili motrenjem prirode, da imade u nas ptica, koje uviek, ljeti i zimi u istom priedjelu nalazimo, koje dakle svojega stanovišta nemienjaju. Ovakove ptice zovemo stanarice. Ima opet takovih, koje samo u stanovito doba u istih priedjelih nalazimo, a onda otidju u druge strane, ali samo za duže ili kraće vrieme, pak se onda opet u svoje prijašnje priedjele povrate, koje dakle svoje stanovište periodički mienjaju. Ove su poznate pod imenom selica. Ove struke ptice razlikujem ja na dvoje: selice u širem i užem smislu. U red selica širega smisla brojim sve ptice, koje svoje stanovište periodički mienjaju, te u druge krajeve putuju, bio obseg njihova putovanja tjesnji ili prostraniji; dočim medju selice užega smisla takove vrstam, kojih je obseg putovanja tako razmaknut, da u stanovito doba izpod jednoga kontinentalnoga podneblja pod drugo prelaze.

Razdjeliv ovdje ptice na dvoje: stanarice i selice mimoišao sam navlaš tako zvane skitnice s toga, što mislim, da se ova vrst ptica, ako s oka pustimo mjestne, često puta slučajne okolnosti, na kojih se njihovo razdjeljenje osniva, uvrstiti mogu ili medju stanarice ili medju selice širega smisla. U obće je pojam skitnica tako nesigurnim obilježjem označen, da je čovjek kadšto u dvojbi, eda li ova ptica spada medju selice ili tako zvane skitnice. Tako se n. p. medju ostalim navadja kao obilježje skitnice, da se od svojega stanovišta predaleko neukloni. Nu budući da ovo veće ili manje odaljivanje od stanovišta visi često puti samo o

Digitized by Google

većih ili manjih slučajnih promjenah, s toga može jedna te ista ptica biti sad skitnica sad selica.

Tako da samo jedan primjer spomenem, naznačuje se nikavac (fringilla montifringilla) kao selica s toga, što iz svojega stanovišta zimi za 20° po prilici prema jugu otide, dočim se zelenčica (fr. spinus) drži samo za skitnicu s toga, što ova, polazeći zimi takodjer prama jugu, neputuje tako daleko. Al imade primjerâ, gdje je sa slučajnih promjena zelenčica na svojem skitanju dalje prama jugu doprla nego li nikavac na svojem putovanju. Tako bi se dakle ove dvie vrsti zamienile, te bi prema obstojećemu nesigurnu označenju skitnica selicom postala i obratno.

Po mojem tumačenju imadu selice u širem smislu uzete jednu prostranu domovinu, ali u njoj dvie više manje odaljene postojbine, ljetnu i zimsku; a selice u užem smislu imadu dvie daleke morî i oceani razstavljene domovine — ovo su dakle medju pticami pravi „cives duarum patriarum“, dakle selice κατ' εξοχην.

Pitajući za uzrok: zašto ostavljaju selice u stanovito doba svoju domovinu, te ju zamjenjuju s drugom na tisuće milja preko mora odaljenom, odgovori nam se obično, da to čine s toga, što im sa nastajuće studeni u prvoj domovini nestane hrane, te putuju pod toplije podneblje, gdje nije vegetacija studenju obustavljena. Nu je li hrana i promjena toplote jedini razlog, s kojega selice svoju ljetnu ili zimsku postojbinu mienjaju? Ja mislim da nije; jer kad bi ovo bio jedini i dovoljni razlog, onda neima razloga zašto se nebi zakon o selitbi protezao na sve vrsti istoga plemena, koje se jednakim načinom življenja odlikuju i jednakim živežem hrane, što ipak nebiva. Jer dočim nas, za primjer budi navedeno, prama jeseni ostavljaju prepelice, hariši, zatim slavulji i druge pjevačice, ostane kod nas više njihovih srodnica, kao što su n. pr. trčke, žutovoljke i preko zime. To isto valja o grabilicah. Neima medju pticami, osobito manjimi, takova kanibala, kao što je mali srakoper (enneoctonus collurio Br.), jer od njegove lakomosti nisu za svoj život sigurne ptice onolike, kolik je i sam ubojica, a kamo li manje. On je osobito manjim pjevicam opasniji dušman nego li njegov srodnik, veliki srakoper (lanius excubitor). Pak ipak ova toli lakoma grabilica, koja bi kroz cielu zimu dovoljno pliena imala, odilazi medju prvimi selicami prama jeseni, a dolazi medju posljednjimi.

Digitized by Google

Rekao bih dakle, da povrh hrane i promjene toplote ima jošte njeki tajni nagon periodičkoga putovanja, koj leži u nutarnjoj naravi, u samu ustroju selica. Dajmo prepelicam, lastavicam, kukavicam dovoljno hrane, obskrbimo ih primjernom njihovu organizmu toplotom, ako ih pustimo na slobodi, ostavit će nam hranu i toplotu, pa će se zaputiti onamo, kuda ih prirodom upisani zakon vuče. Bilo je dosta pokusa, da kukavicu preko zime kod nas zadrže, nu badava. Hranu su joj pogodili, toplotu su joj udesili, a ona je uza sve to venula i ginula te postane žrtvom čovječje zvjedljivosti prije, nego su je drugarice okukati mogle.

Pa ako u obće motrimo selice, što smo ih preko zime u krletkah pridržali, to ćemo ih vidjeti uz svu dvorbu turobne i snuždene, dočim su zasužnjene s njimi neselice živahne i vesele. S toga bi čovjek rekao, da se ovo turobno i snuždeno stanje zatvorenih selica neima pripisati samo uplivu zime, nego takodjer nekomu nutarnjemu tugovanju za drugom domovinom.

Ovdje se sjećam jedne opazke, koju je veliki učenjak Aleksandar Humboldt, putujući aequatorialnimi priedjeli u Americi, zabilježio u svojem putopisu o periodičnom putovanju neke vrsti pataka, što jih ondje zovu „patos careteros“ i o nekoj vrsti čapalja pod imenom „gavanes“, koje selice svake godine s pramaljeća i jeseni putuju iz južnih obratničkih priedjela u sjeverne, te veli: „Ova pravilna putovanja ptičâ iz jedne obratničke zemlje u drugu, i to u zemaljskom pojasu, gdje vlada ciele godine ista toplota, to su posve izvanredni pojavi“. Ovakove pojave nismo si kadri drugačije protumačiti, nego ako priznamo, da seoba ptica selica nedolazi samo s promjene toplote, već takodjer, ili možda jošte više s nekoga nutarnjega, njihovu organizmu prirodjena zakona.

Znamenito je, s toga vriedno napomenuti, kako se selice nad neselicami odlikuju oštrijimi osjećali te u obće savršenijim instinktom, kojim znadu opasnosti odkriti, te im izbjeći, pogadjati daljinu putovanja, promjenu vremena, i ostale slične okolnosti, koje su u tiesnu savezu s njihovom seobom. Čovjek bi rekao, da je ovako usavršen instinkt upravo rezultat putovanja takovih selica, jer čim je veći obseg njihova putovanja, tim ćemo savršeniji instinkt naći u takovih selica.

Neke vrsti, putujući jatomice, izašilju prednju stražu; a kad počivaju, ponamjeste odalje od mase, čuvare da stražu stoje, te im prieteću pogibelj doglase. I zbilja, naišavši ili na putu, ili zapazivši

Digitized by Google

na odmoru neprijatelja, povuku se straže, javivši prije jatu opasnost, k jezgri vojske, te se sjedinjenimi silami na obranu spremaju. Ovaj je instinkt zajedničke obrane toli silan, da si u pogibelji različite vrsti u pomoć idu. Takov primjer solidarne obrane opazio se je navlastito kod različnih vrstih štulačâ (ordeadeae) [1].

Patka ledenjača (anas glacialis Tem) živi na obalah ledenoga mora Azije i Europe kod Spitzberga u Novoj-Zemlji, gdje i nese. Njezina putovanja ograničuju se na obale duž baltičkoga mora i duž Holandije. Da bi niže prama jugu doprla bila, nesjećaju se ornitholozi. A mjeseca sječnja 1840 pojavilo se bilo ovih pataka tja do južne Francezke, dakle blizu 500 milja od svoje prave domovine. Te zime nastade upravo u onoj strani zemlje neobična i od prije nepamćena toplota, dočim je na sjeveru vladala žešća nego obična studen.

Kad je g. 1822 Brehm (otac slavnoga današnjega ornithologa), opaziv da su sve patke ostavile prisničko jezero, dočuo, da su se na obalah Njemačke pojavili tučnjaci (pingvini), živući tja u južnih priedjelih atlantskoga i indičkoga oceana, zaključio je s toga, da će žestoka studen zavladati. I nije se prevario.

G. 1864 bijaše u Hrvatskoj prvi dio zime prilično blag, dočim je u sjevernih stranah iste austrijske carevine bila zavladala žestoka studen; s toga si tek kašnje protumačismo razlog, zašto šu droplje (otis tarda) iste zime tja simo došle bile, prije nego se je u njihovu običnu stanovištu za studen jošte znalo, jer iz sjevernijih strana austr. carevine, navlastito iz Ugarske, gdje jim je prava domovina, prelaze u naše priedjele samo onda, kada slute znamenite meteorologičke promjene, medju koje računamo i napomenutu u sjevernijih priedjelih austr. carevine g. 1864 studen.

Kao što je znamenito, kako neke selice znadu zgodnu svojemu putovanju horu pogoditi, dočim u obće prije ostave svoju ljetnu domovinu, kad očekivaju raniju zimu; tako je zanimiva opazka, da neke selice, i to ponajviše one, koje nas danju svojim pjevanjem razveseljuju, samo noćju putuju, n. p. slavulji, prepelice, drozdovi i u obće sylviae, a danju počivaju; dočim druge danju putuju a noćju počivaju. Uz ove pojave vriedno je i taj napomenuti, da ptice noćju putujuće a danju počivajuće, za cielo vrieme

[1] Marcel des Serres. Migration des divers animaux pag. 15.

*

Digitized by Google

svoje seobe nespavaju, već svoj odmor u nekom srednjem stanju izmedju bdienja i spavanja sprovedu, što se njihovu za vrieme selitbe uzrujanu i uzigranu organizmu pripisati imade.

Tko je motrio svoje u krletkah zatvorene selice, mogao je nešto slična opaziti. Kada njihovim na slobodi živućim srodnicam dodje doba da putuju, čini ti se, da organizam tvojih sužnjica tu horu osjeti, jer ćeš zamjetiti, kako su ne samo danju, nego i noćju nemirne, te živahnije nego obično skakuću ili zatvorom trčeći svoj nepokoj očituju. Što inače nečine obično, pjevaju ili čvrgutaju u to doba i po noći, pa čim je svjetlija noć tim se živahnije kreću. Ovo je navlastito opaziti kod zatvorenih prepelica. Ovaj nepokoj ili u obće neko uzkolebano stanje traje u njih dok i doba putovanja, a izminuvši ovo doba, spopadne naše zatvorenice neka tromost i umornost, kano da su veliko putovanje provalile. Pripoviedaju ljudi, koji su kakovom nezgodom koje udo tiela, n. p. ruku ili nogu izgubili, a i liečnici i fisiolozi tvrde, da tomu tako biti može, da naime ti ljudi kadšto u onih već davno izgubljenih udih bolest osjećaju: tako i naše zatvorene selice stradaju s posla, što ga nisu niti započele a kamo li dovršile.

Od ljudi, koji prepelice goje, čuo sam tvrditi, da su ove selice u vrieme seobe osobito za noći mjesečinom rasvjetljenih nemirne. Čovjek bi tomu razlog naći mogao u nekoj simpatiji njihova organizma s mjesečinom, kojom slobodne prepelice obično putuju.

Kao što u cieloj prirodi, tako je i u ptičjem životu zima doba počinka.

Već prema jeseni, kadno je zeleni ures drveća žutjeti počeo, nestaje sve većma vesela skakutanja i živahna čvrgutanja krilatica, kojim su se do nedavna naši gajevi odzivali, i čim većma se zima približava, tim veća tišina. Napokon iza polovice studenoga vidjevamo u nas samo naše obične stanarice i one selice širega smisla, koje su se sa sjevernijih priedjela k nam povukle, kao što su: fringilla spinus, fr. montifringilla, pyrrhula, turdus pilaris i d., te si po šumah, borovnicih i po zemlji traže ozimni plod, da se njim prehrane, dočim se naše stanarice, koje se zrnjem hrane, tim bliže primiču ljudskim stanovom, čim je oštrija studen. Tu ćeš vidjeti dosadna vrabca, kako zguren u svoj kožuh viri izpod krova, neće li gospodarica medju živad vrcnuti žita, da se posluži običajem nepozvana gosta; ondje kuca sjenica na prozor za milostinju, dočim strnadi i zebe oblieću sjenike i hambare. Stanarice bubozobke

Digitized by Google

stranom traže po šumah i polju surogat bubam, kojih je s nadošlom zimom nestalo, stranom primiču se i one čovječjemu stanu, da ujagme čim se gladu otmu. Kao što je poznato, spadaju simo ponajviše sylviae. Jošte najbolje prodju ona plemena, koja se žirom, orasi, lješnjaci i ostalim tvrdim plodom hrane, pa onda grabilice, koje se mesom istih svojih suplemenika služe. Kratko da reknem: sve naše stanarice i selice možeš u kratko izbrojiti.

Životonosna zemlja sniegom odjevena, ljuti sjever igra se s gustim granjem, a gdje bi hrane bilo, tamo su zamke nastavljene: — uz takove okolnosti neima dakako vesela pjevanja, već čuješ samo žalostno cikanje žalostnih krilatica.

Ovakovo stanje u ptičjem životu ostane kod nas do pod svrhu mjeseca veljače, jer se u to doba već počimlje povratak naših selica užega smisla.

Predaleko bih zasegnuo, kad bih se upustio u opisivanje svih ovih selica, ja ću napomenuti samo nekoje i to znamenitije, dodavši ujedno područje njihova putovanja.

Na koliko sam ja opazio, vrati se k nam s pramaljeća jedna od prvih selica, poljska ševa (alauda arvensis), i to kadšto već koncem veljače, a inače obično početkom ožujka, dočim njezina drugarica čevrljuga (al. cristata) kao stanarica preko ciele zime kod nas ostane. Došav k nam jedna od prvih, ostane ševa p. najduže vjerna pratilica poljodjelca, do druge polovice listopada, za liepe jeseni i do polovice studenoga. Od pramaljeća pak do povratka u svoj zimski zavičaj živi ona po cieloj Europi do Sibirije. Prama jeseni povraća se najprije sa sjevernih priedjela malo po malo k jugu, dok je napokon i kod nas nestane. Njezino zimovanje je u Africi. U južnoj Francezkoj ostane ih mnogo i preko zime, te se jatomice po polju drže. Jošte više ih ostane u Španjolskoj, koja zemlja, budući samo gibraltarskim morskim tjesnacem od Afrike rastavljena, može se smatrati samo produženjem njihova afrikanskoga zimovišta. Imade jošte druga vrst ševâ, koja je u nas takodjer selica, to je krunica (al. arborea); premda nisam opazio, kada dolazi, to mislim, da neću pogriešiti, ako njezin dolazak stavim blizu do poljske ševe.

Za ševami opazih da najprije dolazi čvorak i to početkom ožujka. Ove selice živu s početka parimice, te tekar kašnje, pošto su mladi odrasli, kupe se u jata i drže se po ravninah grmljem obraslih. Mjeseca listopada putuju u sjevernu Afriku, gdje našu

Digitized by Google

zimu probave. Pramaljećem krenu u Evropu. Njihov put ide preko sredozemnoga mora Sirijom izmedju crnoga i kaspiškoga mora. (Vidi: vugu).

U isto po prilici vrieme dolazi drozd, a za njim divlji golubi grivnjaš (col. palumbus) i dupljaš (col. oenas); ostanu po cieloj Europi tja do Švedske i Ruske, te mjeseca listopada putuju u Afriku. Iza ovih vraćaju se, počam od prve polovice ožujka sylviadae — pjevačice, t. j. one nježne ptice, koje se ponajviše bubami i crvi hrane, te naše šume i gajeve ugodnim pjevanjem oživljuju. Ovo pleme, t. j. pleme pjevačica je medju selicami najmnogobrojnije; s toga pogledom na ograničeni prostor i vrieme nemože o njih obširnije govora biti, toliko samo budi napomenuto, da se od njih veći dio povuče u sjeverno-iztočnu stran Afrike i malu Aziju na zimovanje. Nu zato mi budi dozvoljeno obširnije progovoriti o pravih vjestnicah pramaljeća, o lastavicah, pridržav si o slavulju plemena pjevačica koju niže reći.

U nas imade tri poznatije vrsti lastavicâ: lastavica čadjavica (hirundo rustica), last. kućnica (hirundo urbica) i bregunica (hir. riparia).

K nam se vrati najprije l. čadjavica i to u drugoj, kad što već u prvoj polovici mjeseca ožujka. Za tri tjedna po prilici obično sliedi lastavica kućnica, te se u isto vrieme pojavi i bregunica. Prve dvie vrsti drže se uviek kućâ, te se čadjavica gniezdi u nutarnjih prostorijah: po hodnicih, sušah itd., dočim kućnica svoja gniezda gradi na vanjskoj strani zgradâ, obično na zidovih izpod krova. Bregunica se gniezdi na strmih obalah rieka, dočim si po 4—5 stopa duboke horizontalne rupe svojimi oštrimi pandžami izkopa. Lastavica je naša najmilija domaća ptica; ona je navikla samo blizu čovječjega stana življeti, pak joj čovjek njezino pouzdanje štednjom i nježnom pažnjom vraća. Lastavici je jedinoj dopušteno, svoju porodicu odgajati isto tako na seoskoj kući kao što i na kneževskoj palači. Pače ima u puku vjere, da onoj kući necvate sreća, koju lastavica bježi.

U staro doba mnijahu, da se lastavice uz nastajuću studen zavuku u stare, zapuštene zgrade, u rupe ili šuplje drveće, te da tuj prespavavši zimsku studen pramaljeće dočekaju. Imade slučajeva iz novije dobe, koji pokazuju, da ovo mnienje nije posve na pustu temelju osnovano, jer je od vještakâ u ovoj struci dokazano, da lastavica, jedina dosad poznata ptica u najžešćoj studeni obumre,

Digitized by Google

onako kako one životinje, koje cielu zimu prespavaju, a došav na toplije mjesto, da oživi. Meni je barem poznat slučaj, gdje su u vrieme žestoke studeni oko Božića drvari donieli iz šume iz šuplje bukve do 40 komada posvema obumrlih lastavica, u kojih dakako nebijaše životu ni traga. Ogrijavši se u toploj sobi probudiše se k životu, te su više dana po sobi lietale, nu napokon ipak poginule. Pošto je dakle ovim i drugimi slučaji izvan svake dvojbe stavljeno, da lastavice padnu u zimski san, te da je ovakovim spavanjem njihova životna djelatnost samo za vrieme obustavljena: tko bi mogao temeljito uztvrditi, da se one obumrle lastavice s pramaljeća nebi bile životom probudile isto onako, kako to biva u jazavaca, medvjeda i drugih cielu zimu spavajućih životinja.

Ja sam minule jeseni vidio nedaleko Zagreba pet lastavica čadjavica jošte prvoga studenoga, premda je već u drugoj polovici listopada toli žestoke studeni bilo, da se zemlja mjestimice s palca duboko smrzla bila. Sva je prilika, da su ove lastavice kašnje krenule za svojimi drugaricami u toplije zemlje; nu prema onomu, što malo prije navedoh, nebi nemoguće bilo, da su u zvonicih ili šupljemu drvetu poput šišmišah zimu u nas prespavale.

Ali ako bi i bilo pojedinih slučaja, gdje bi zimu u nas prespavale, to je ipak selitba lastavica u obće u toplije strane konstatirana.

Lastavice nas ostavljaju koncem rujna, pojedinih vidi čovjek kadšto i do polovice listopada. Znamenito je opaziti, kako se ove selice spremaju na put. Nekoliko dana prije nego li se zaputiti misle, sakupljaju se okolo zvonika, krovova i krošnata drveća, te bi ih mogao više stotina nabrojiti, kako su se sakupile najprije u manje hrpe, koje se opet u veća jata spajaju, te živahno čvrgutaju, uzleću i opet sjedaju, kano da bi kušale svoju snagu prije, nego li dalek put nastupe. Ostaviv ih jatomice sakupljene večerom, nevidiš ih više sliedećega dana. One su krenule prema jugo-zapadu, te se, nakon nekojih dužih postaja u južnih stranah, obustave tek u Africi. Afrika je njekim načinom središte obitavanja lastavica, te se od ovud po ostalih svietovih razilaze.

Čadjavica lastavica imade medju svimi selicami najveći obseg putovanja. Ova selica dosiže iz središta Afrike preko ciele Evrope do na kraj Skandinavije, prelazi Sibirijom u Aziju do preko 65° sjeverne širine, ulazi izmedju berinžkoga i ledenoga jezera u sjevernu, te dopre do na kraj južne Amerike; odtud prelazi južnim

Digitized by Google

oceanom i Novom-Selandijom u Australiju, a odovud, obrativ se k polovniku preko kinezkoga mora uz obale indičkoga oceana preko Azije vraća se u Afriku, odkud je bila pošla.

Manji je obseg putovanja lastavice bregunice. Njezino zimovište je na zapadnoj strani Afrike u gornjoj Gvinei. Od ovud silazi jedna pruga njezina putovanja do najjužnijega rta Afrike, pa vrativ se natrag k sjeveru prelazi sredozemnim morem u Evropu, te dopre do na obalu ledenoga mora. Spojiv se ovdje sa sjevernom prugom, koja je iz svojega zimovišta preko Gibraltara u sjevernu Evropu stigla, krene s njom ovim putem natrag u Afriku.

Jošte je manji obseg putovanja lastav. kućnicâ. Njihovo zimovište je Portugalska, odkud se razilaze do nutarnje Afrike i i južne Azije.

Dakako da se ova nacrtana krivulja, kojom lastavica savkoliki sviet obidje, neima tako smatrati, kano da ju pojedine lastavice obidju, već da se u mjestih ovom crtom označenih lastavice nalaze, dočim se za središte njihova obitavanja smatra Afrika.

Niti odlazeći niti dolazeći nepaze lastavice na opasnosti, koje im budi s meteorologičkih nepogoda, budi od mnogih neprijatelja priete, na toliko da bi ih u njihovu putovanju smesti mogle. Poznato je, da upravo u ono doba, kad je ovim selicam putovati, jesenski i proljetni acquatorialni vjetrovi bjesne, pak ipak sliede svojemu nagonu, prkoseću posljedicam, koje ih uz tolike protivne elemente zateći mogu. Ako čovjek pomisli na protivne elemente i tolike druge neprijatelje, s kojimi se lastavice na svom dalekom putu boriti imadu, to će priznati, da ih s pramaljeća mnogo manje k nam dodje, nego ih s jeseni odputuje.

Uvažavajuć točnost, kojom lastavice horu svojega putovanja pogadjaju; razmišljajući o pravilnosti, kojom svoj daleki put uviek jednim te istim smjerom sliede; promatrajući jednom riečju cielu narav ovih selicâ, nemože nam se na ino, već da se poklonimo nedokučivoj mudrosti, koja je ovim životinjam u njihovu instinktu tako siguran kompas dala, da preko gora i dolina, preko kopna i mora sigurno stignu u svoju postojbinu. Pak ih ipak taj instinkt, reći ćeš, zavede, te ćeš uz mnoge slučaje navesti pramaljeće g. 1865, gdje ih je u nas zatekao na stope debeo snieg i s njim ljuta studen, s koje su mnoge zaglavile. Ja sam već uvodom ovoga svojega razmatranja napomenuo, da nije samo promjena toplote niti nastalo s te promjene pomanjkanje hrane, što naše selice na daleko

Digitized by Google

putovanje tjera, već da u cielom njihovu organizmu, u cieloj njihovoj naravi ponuka leži, s koje ti stvorovi putovati moraju. Neće nas nitko obiediti s povriede moralnoga i umnoga čovječjega dostojanstva, ako reknemo: kao što čovjek vodjen moralnim zakonom svojemu zvanju sliediti ima, makar mu s toga njegovu fizičnomu obstanku i opasnost prietila: tako sliedi i ovaj nježni stvor njekomu višemu nalogu, pa makar s toga i postradao.

Ona životna moć koju instinktom zovemo, je izraz prirodna zakona u posebnosti, koj se obćenitosti prirodnih zakona podvrći mora. Ovako si ja tumačim razlog, zašto selica, ma instinktom svojim slutila opasnost svojemu individualnomu biću, sliedi obćenitomu zakonu, koj je u organizmu većega, obćega obsega utemeljen. — Poslie lastavica vraćaju se k nam: slavulj mali, kukavica, ob. deb, i vijoglavka u prvoj polovici, srakoperi i prepelice koncem travnja, a najkašnje vuga i grlica i to početkom ili prvom polovicom svibnja.

Slavulja velikoga (sylv. philomela) nema u naših stranah, k nam dolazi samo slavulj mali (sylv. luscinia), žive po cieloj Evropi do Švedske te oživljuje najradje brežuljaste, grmljem obrasle priedjele svojim zvučnim pjevanjem. Koncem lipnja izgubi zvučni glas, te mu ostane samo neka neugodna kreka; nu kašnje mu se glas ipak povrati, što se vidi kod zatvorenih slavulja, koji i zimi pjevaju. U drugoj polovici mjeseca rujna seli se slavulj u Afriku i Malu Aziju.

Kukavica živi svuda u Evropi te oživljuje (mužjak) svojim melankoličkim kukanjem naše okolice. Koncem mjeseca lipnja nestane i njoj glasa. Ja sam jošte 11 srpnja kukavicu u zagrebačkoj okolici čuo; nu kuknula je samo po dva puta zasebice i to tako kikastim glasom, da je čovjek odmah razabrati mogao, da joj je glas na izmaku. Kukavica bavi se kod nas do druge polovice rujna, a onda se zaputi u Afriku i Aziju, gdje i prezimi. U Aziji dopre do Japana. Ovaj isti obseg putovanja imade i yunx torquilla, a upupa epops ograničena je je samo na Afriku.

Jedna od najljepših naših selica je bez dvojbe vuga (oriolus galbula); obseg njezina putovanja je veći nego što je obseg malo prije navedenih selica. Njezino zimovište je Tripolis u sjev. Africi, a od ovud pruža se njezino putovanje na dva traga, sjevero-iztočni i južno-iztočni. Prva pruga prelazi sjeverno sa strane Malte preko sredozemnoga mora, te ulazi uz adrijatsko more preko

Digitized by Google

srednje Evrope i dosiže do sjeverne Ruske. Južno iztočna grana prelazi južnom obalom sredozemnoga mora u Aziju te se proteže do Mongolije, odkud se vraća prema sjeveru, dok se s iztočnom granom sudari. Vuga, kao što dolazi jedna od najkasnijih selica, tako je jedna od prvih, koje nas pod jesen ostavljaju, jer je već o polovici rujna u nas nije vidjeti. Naš obični čvorak (sturnus vulgaris) imade po prilici isti obseg putovanja, koji i vuga.

Od golubovah je grlica najzimogroznija; jer dočim njezini srodnici golub grivnjaš (col. palumbus) i dupljaš (col. oenas) već mjeseca ožujka u naše strane dolaze, povrati se grlica jedna od posljednjih, kako rekosmo, početkom svibnja. Ona živi po cieloj Evropi, nu obilnije u južnoj i srednjoj Evropi koncem mjeseca rujna, s početkom listopada vraća se u sjevernu Afriku i Aziju, gdje joj je zimovište. U Aziji dopire do Kitaja.

Pogledom na seobu, a navlastito na obsežno putovanje je prepelica gotovo najznamenitija naša selica, s toga ću i njoj nešto više pozornosti posvetiti.

Kako bi već gori rečeno, dolazi prepelica u naše priedjele koncem travnja, ili svakako poćetkom svibnja. Najradje se drži ravninâ vodom umjereno natapanih, te kao što bježi odviše vlažna mjesta, tako ostavlja polja i livade, kojimi je velika suša zavladala. S toga ćemo opaziti, da je jedne godine nestalo prepelica ondje, gdje ih je prijašnjih godina u izobilju bilo. Ovakovo nestajanje prepelicâ visi o lokalnih meteorologičkih i klimatičkih promjenah; nu da pomanjkanje ovih selicâ može biti u Europi i obćenito, i s kojih razlogâ, napomenut ću nešto niže.

Prepelice sele se od nas u drugoj polovici rujna; kadšto nalazimo ih u nas jošte početkom listopada. Ja sam ih minule godine jošte 31. listopada na polju našao. Zimovište prepelicâ je u Africi Agipat a u Aziji Sirija. Putuju u velikih jatih noću i to najradje po mjesečini, ili samo jutarnjim sutonom. Imade ih podosta, koje prezime u južnih stranah Europe; poimence u Italiji, južnoj Francezkoj, a najviše u Španjolskoj. Ovo su ponajviše kasna legla, koja tek kašnje iza starijih svoje ljetno obitalište ostaviti mogu, a od starijih samo one, kojim je pretilost daleko putovanje otegotila.

Ako čovjek na um uzme, da su prepelice kao što u obće sve koke (galinaceae) više prema trčanju i čeprljanju nego li prema lietanju, te da tim teže lete, čim su se u nas pod jesen više utovile, onda će si lasno pomisliti, da ih na daleku putovanju, koje

Digitized by Google

čovječjom rukom, koje drugimi neprijatelji, a najviše elementarnimi nezgodami sijaset zaglavi.

Od čovječje ruke pogine ih najviše na ostrvih i obalah morskih, gdje se prije nego se morem otisnu, odmaraju. Došavši do mora budu često puti tako umorne, da ih ljudi batinami ubijaju. Kao takova počivališta poznata su ostrva naša kvarnerska, zatim Cipar, Malta i ostali sredozemnoga mora otoci.

Poznato je, da su njekojoj gospodi na takovih otocih osigurani dohodci od prepelica kao regalno pravo. Na otoku Kapreji u Napuljskoj uhvate i zatuku ih prigodom selitbe do 160 tisuća. Isto tako pogine ih množina na španjolskih obala, gdje putujući iz Afrike preko sredozemnoga mora tako umorene dojdu, da ih jatomice kijačami ubijaju.

Neima dvojbe, da ih jošte više pogine u morskih valovih; jer premda mornari pripoviedaju, da se u vrieme morske tišine ciela jata prepelica u more posjednu, pa odmorivši se opet svoj put nastave, to je ipak nedvojbeno konstatirano, da su ih putnici našli sijaset u moru mrtvih, koje su stranom s umornosti, stranom protivnim vjetrom oborene u moru zaglavile. Često puti posjednu ciela jata, iznemogla s daleka putovanja, na brodove, predavši se čovjeku na milost i nemilost. Dakako da ih tu gotovo ista sudbina postigne, koja bi ih zapala bila na pustom moru.

Kao što već napomenuh, putuju prepelice poslie čadj. lastavice od svih naših selica najdalje po svietu. Prema pomnjivu opažanju ornithologa, te na temelju pouzdanih izvješća putujućih po kopnu i moru inih učenjaka, sastavljene su karte o putovanju selica, koje nam točno naznačuju, kako daleko njihov put siže. Po ovakovu izvješću je središte putovanja prepelica Egipat. Od ovud prelazi jedna pruga sredozemnim morem u Siciliju, Sardiniju i ostalu Ilaliju, te okrenuv se preko otokâ adriatskoga i jonskoga mora dopre do skrajnjega iztoka Europe. Druga pruga ide duž južno-iztočne obale sredozemnoga mora, prelazi kraj arapskoga zaljeva u Aziju, te prevaliv Arapsku dopre do Tibeta. Ovdje se dieli ova pruga na dvie grane: jedna se spusti ostrvî velikoga oceana preko Sumatre i Bornea, dopre do Nove-Holandije u Australiji zatim provaliv Australiju, vrati se prama sjevero-iztoku, te idući ostrvî Occanije, spusti se do najjužnije točke južne Amerike, vrati se Patagonijom prama sjeveru i dopre do Kolumbije. Da li ova grana jošte dalje siže, to dosad nije poznato.

Digitized by Google

Druga tibetska grana vrati se prama sjeveru, prelazi ozalskim morem u azijatsku, iz ove u europsku Rusku, pa prošav Laponsku i Skandinaviju, provali sjeverno more te stigne u Izlandiju, a od ovud u Irsku, Škotsku i Englezku, te dopre napokon preko Španjolske i Portugalske do Gibraltara, gdje se spoji sa zapadnom granom.

Zapadna grana polazi iz obćenitoga središta iz Egipta, pruža se zapadnom obalom sredozemnoga mora, te se na sjevero-zapadnom kraju Barbarije t. j. sjevero-zapadne Afrike dieli na dvie pruge. Jedna se spoji, kako već napomenuh, kod Gibraltara s tibetskom, a druga spušta se zapadnom obalom atlant. oceana preko Senegambije, gornje i dolnje Gvinee, pa doprvši do rta dobre nade, vrati se zapadnom obalom indičkoga mora preko Zanguebara i Adžana, te prebaciv arapski zaljev ulazi zapadno-sjevernom obalom ind. mora u Perziju, zatim u Hindostan, pa spojiv se na zapadnom kraju Tibeta s tibetskom drugom granom nastavlja s ovom svoj put dalje, kako gori napomenuh.

Tako dakle prelaze prepelice kroz skrajne točke cieloga svieta, te obidju svih pet svietova. Dakako da ovdje valja ono isto, što opazih kod lastavica, da se ova ogromna krivulja crta neima razumievati, kao da bi ju pojedine prepelice provalile, već se tim razumieva, da se prepelicâ na putu ovimi crtami naznačenom nalazi, dočim im je središte Afrika, iz koje se poput tragova u navedenom pravcu razilaze.

Pogledom na golemi prostor, što ga putovanje prepelica obsiže, moglo bi se opaziti, da su se u izvješćih i opisih uvući mogle pogreške, dočim su srodne vrsti istoga plemena prepelicami zamienjene, te je tim pravi obseg putovanja predaleko razmaknut. Nu spadajući u pleme galinaceâ rodovi i vrsti na koliko su danas poznate, tako su točno označene, da ih nije moći tako lasno zamieniti. Istina, moguće je, pače vjerojatno, da jošte nisu poznate sve vrsti prepelicâ, te da će znanost u buduće novih odkriti, tad će dakako biti zadaća znanosti, da naznačeno dosad područje običnih prepelica preinači odnosno stegne; ali prema današnjemu stanju ove znanstvene struke je obseg putovanja prepelice iza čadjavice lastavice izmedju svih selica najobširniji.

Govoreći ovdje o dolazku i odlazku naših običnijih selica, razumievao sam uviek zagrebačku okolicu; s toga nije dvojbe, da

Digitized by Google

će se prema različitim mjestom naše domovine ovo vrieme mienjati, al ipak tako, da će razlika biti za njekoliko dana, u južnijih priedjelih najviše za koj tjedan.

Pod svrhu mojega razmatranja budi mi dopušteno s njekoliko rieči napomenuti i zimovište naših selica.

Iz dosada navedenoga mogosmo uvidjeti, da se malne sve naše selice na zimovanje u Afriku, i to sjeverni dio povuku. Ja sam tečajem svoje razprave uztvrdio, da hrana i promjena toplote nisu jedini uzroci, s kojih njeke životinje svoja stanovišta mienjaju, već da tu imade jošte neki u samom nutarnjem biću životinja ležeći razlog, koj se samo u savezu s općenitom harmonijom prirodnih zakona protumačiti može. Nu ovakov nutarnji i jošte neodgonetani razlog dade se posve dobro u sklad dovesti s prirodjenom težnjom životinja u obće, a ptică selicâ napose, koja ih samo u takove zemlje i priedjele vuče, gdje svojim naravnim potrebam zadovoljiti uzmognu, t. j. koje i obilnošću, plodina i klimatičkimi odnošaji njihovim zahtjevom odgovaraju. Da sjeverna Afrika toj svrsi najbolje odgovara, dopustit će svatko, tko samo nješto pozornije okom svrati na ovu zemlju.

Okružena sa sjevera obalom sredozemnoga mora, sa zapada atl. oceanom, a sa sjevero-iztočne strane arapskim zaljevom leži sjev. Afrika izmedju rakova obratnika i 35° sjeverne širine, s toga ondje, pošto sunce okrene preko nebeskoga polovnika i dok se natrag povrati, dakle u vrieme zimovanja naših selica, vlada umjerena toplota. Sve to valja i o Egiptu, samo što se ovaj dio sjeverne Afrike uz ovaj povoljni klimatički položaj odlikuje više nego ikoj priedjel Afrike obilnimi plodinami, a navlastito različitimi vrstmi žita, te je s toga Egipat već u staro doba žitnicom Rima bio prozvan. S toga nije čudo, da se u sjevernih stranah Afrike, a navlastito u Egiptu uviek, a osobito u vrieme zimovanja naših selica nalazi mnogo rodâ, čapalja flamingâ, žerava, nu najviše galinacea, a medju njimi opet najviše prepelica.

Budući, da je Mala-Azija s Egiptom samo uzkim morskim tjesnacem Suezom skopčana, to se može nekim načinom smatrati afrikanskim zimovištem naših selica tim većma, što i se pokrajine Male-Azije odlikuju i obilnošću plodina i blagim podnebljem; s toga ćemo si lasno protumačiti, zašto neke od naših selica, a najviše silviade u Siriji svoje zimovište traže.

Digitized by Google

Prinesci malakologiji hrvatskoj.

Napisao

Spiro Brusina, Zadranin.

Predano u sjednici matematičko-prirodoslovnoga razreda jugoslavenske akademije znanostî i umjetnostî 28 lipnja 1867.

PREDGOVOR.

Prirodopis austrijanske carevine imade u raznih svojih granah zoologije i botanike faunâ i florâ budi ciele carevine, budi posebnih pokrajina i zemalja. Medju razredi životinja, kojih faune jošte nemamo, spada i fauna mekušaca. Austrijanska malakologija (nauk o mekušcih) još je pûka želja, a da uzmogneš razrediti naše vrsti, moraš se obratiti svoj conchyologičkoj književnosti, osobito Rossmässleru, Pfeifferu, Küsteru i drugim, kojih djela nemogu lako doći svakomu do ruku. Ne samo da nemamo faune, nego još do sada nije bilo ni imenika. Sada imamo dva, jedan je već izdan, a drugi se sada izdaje.

Prvi je gosp. viteza J. Schröckinger-Neudenberga [1], koji sadržaje samo imena, te je više namienjen sbirkam mekušaca, koje imaju služiti nauci prirodopisnoj u srednjih školah, radi česa nije se čuditi, što je s jedne strane nepodpun, a s druge ima uvršćenih nekoliko u Austriji neživućih vrsti, kako već na drugom mjestu dokazah.

Drugi je popis gosp. E. A. Bielza [2] u Sibinju. Dosada izdan je do polovice, i premda mnogo bolji, kritičniji i podpuniji nego

[1] Catalogus molluscorum imperii austriaci (Verhandlungen der k. k. zoologisch-botanischen Gesellschaft in Wien. Bd. XV, 1865).

[2] Systematisches Verzeichniss der Land- und Süsswasser-Mollusken des österreichischen Kaiserstaates (Verhand. und Mittheilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt. Bd. XVI, XVII, 1865, 1866).

Digitized by Google

Schröckingerov, to ipak neodgovara potrebam. Nu ako i nemamo faune ni popisa sve carevine, to imaju ipak posebne pokrajine skoro svaka po jedno ili više djela o svojoj malakologiji. Pregledajmo što se je pisalo u raznih pokrajinah u tom pogledu, i to onim redom, kako pojedine pokrajine stoje prema znanosti.

Erdelj, koji je za Dalmacijom najbogatiji u vrstih conchyliâ, pokrajina je carevine u malakologijskoj književnosti prva. Temelj tomu postavi M. Bielz god 1843 imenikom erdeljskih conchylia izdanim u jednom prilogu „Kronstädter Zeitung-a"; za ovim sliedio je drugi istoga pisca, za tim cieli red malakologičkih spisa objelodanjenih po njegovu sinu E. A. Bielzu, a nekoji po C. Fussu [1]. Nu ovih nenapominjem potanko, jer su stranom svoju prvašnju važnost izgubili knjigom istoga Bielza, pod naslovom: „Fauna der Land- und Süsswasser-Mollusken Siebenbürgens" [2], gdje su svi ovi spisi pobilježeni. Ova fauna je sasvim kritična, velike važnosti, i nijedna druga pokrajina nemože takve pokazati. Druga mala radnja istoga [3] podpunjuje ovu prvu koliko se tiče golih mekušaca, i nekojih drugih riedkih erdeljskih conchylia.

Za Erdeljem je prvi Tirol, o kojega mekuščih se je najviše pisalo, toli za strane talijanske, koli za njemačke, a to po Strobelu [4], de Betti [5] i V. M. Gredleru [6]. Gredler upotrebi u fauni tirolskih kopnih i sladkovodnih puževa svoje i tudje prijašnje radnje. Za Bielzom je ovo najvažnije djelo.

---

[1] Izdani u spomenutih spisih erdeljskoga družtva, Bd. III, IV, V, VI, VII, IX.

[2] Izdana u odsjecih u spomenutih spisih erdeljskoga družtva, i poslie posebno tiskana god. 1863.

[3] Revision der Nacktschneken Siebenbürgens und über das Vorkommen der Pupa truncatella und einiger anderer seltener Mollusken. (U spomenutih spisih erdeljskog družtva; Bd. XIV, 1863).

[4] Delle Conchiglie terrestri dei diutorni di Innsbruck. 1844. (Giornale dell' i. r. Istituto Lombardo di scienze, lettere ed arti. V. IX). — Malacologia Treutina. Pavia 1851, 1852. — Beitrag zur Molluskenfauna von Tirol. (Verhand. des zoolog.-botan. Vereins in Wien. Bd. V).

[5] Malacologia terrestre e fluviale della Valle di Non nel Tirolo italiano. Verona 1852.

[6] Bemerkungen über einige Conchylien der Gattung Pupa und Pomatias. (III. Programm des Gymnasiums in Botzen. 1853). — Tirol's Land- und Süsswasser-Conchylien. (Verhandlungen des zoologisch-botanischen Vereins in Wien. Bd. V und Bd. IX).

Digitized by Google

Kranjska ima razna djela. Tri popisa F. J. Schmidta [1] i H Hauffena [2]. Najbolji je Hauffenov. Uz ove popise ima knjižica od J. viteza pl. Frauenfelda [3], A. Freyera [4], L. Pfeiffera [5], u kojih se govori o rodovih Carychium i Zospeum, kojih vrsti skoro sve živu samo u kranjskih špiljah.

Sada dolazi naša Dalmacija, koja je po svojoj prostranosti glede kopnih i sladkovodnih puževa najbogatija od svih pokrajina. Ona ima mnogo vrsti izključivo svojih, te je baš žaliti, da je prem tako bogata, a i četvrta u književnosti, njezina fauna malo poznata po svietu, i da većinom u popisih vlada velika zamršenost. Tomu je uzrok prievara i pohlepa austrijskih trgovaca prirodoslovnih predmeta, koji, da samo više dobitka s našimi krasnimi vrstmi conchylija steku, raznosiše je po cieloj Europi vazda pod novimi imeni, tako da se istovjetne vrsti nahode u raznih sbirkah pod raznimi imeni, te je često mučno ustanoviti, koje je od tolikih imena pravo. Većina dalmatinskih conchylija opisana i naslikana je u djelih Rossmässlerovih, Pfeifferovih, Küsterovih, itd. Akoprem je, kako već opazih, Dalmacija bogata gradivom i književnošću, to neće ni u jednoj pokrajini tako mučna radnja biti oko faune koliko upravo u Dalmaciji, i to osim navedenoga i s toga, što su imena mekušaca tako poremećena, k čemu osobito mnogo doprinesoše Parreyss, Stentz i Ziegler.

Prvi je pisao o naših puževih Küster [6]; za njim sliedio je imenik u više članaka u časopisu „La Dalmazia“ od nepoznatoga

[1] Ueber die Land- und Süsswasser-Conchylien Krains (Berichte über die 21 Versammlung der Naturforscher uud Aerzte in Graz im J. 1843. Graz 1844). — Systematisches Verzeichniss der in der Provinz Krain vorkommenden Land- und Wassermollusken, Laibach 1847. Helix Hauffeni (Verhand. des zoolog.-botan. Vereins in Wien. Bd. V, 1855).

[2] Systematisches Verzeichniss der Land- und Süsswasser-Conchylien Krains, Laibach 1858. (Verein des krain. Landesmuseum). — Zwei neue Höhlenschnecken (Verhand. des zoolog.-botan. Vereins in Wien. Bd. VI).

[3] Ueber einige von Schmidt in Šiška neu entdeckten Höhlenthiere (Verhand. des zoolog.-botan. Vereins in Wien. Bd. IV). — Die Gattung Carychium. (Sitzungsberichte der k. Akademie der Wissenschaften in Wien, math.-nat. Classe, Bd. XIV, 1856).

[4] Neue entdeckte Conchylien aus den Geschlechtern Carychium u. s. w. (Sitzungsb. der k. Ak. der Wiss. in Wien, B. XX, 1855).

[5] Ueber die bisher zur Gattung Carychium gezählten Mollusken-Arten. (Malacol. Blätter, VIII Bd. 1862).

[6] Naturhistorische Reiseberichte aus Dalmatien. (Oken's Isis 1862).

Digitized by Google

pisca, koj osta nesavršen [1]. Imenik P. Strobel-a, koj za tim sliedi, nemože zamršeniji biti [2]. I vit. Frauenfeld [3] napisao je takodjer imenik naših conchylija. Neumorni iztraživatelj u Dubroviku M. P. O. Iv. Kusmić izda imenik [4] puževa sabranih u okružjih Dubrovačkom, Kotorskom i Neretvanskom. Dobar imenik kotorskih conchylija imamo od kneza R. Walderdorff-a [5]. Ovaj g. nudio mi je što je sabrao kod nas, i što bi mi potrebno bilo, da se tim poslužim za gradivo za svoju dalmatinsku faunu, koju već odavna kanim napisati; ali prije nego mi je tu uslugu učiniti mogao, ote ga nesretna bitka kod Kraljičina Gradca žalibože znanosti u obće, a našoj malakologiji na pose na veliku štetu. Napokon ima kratak imenik u prilogu mojoj prvoj knjižici [6], a jedan popis uz Kutschigovu sbirku u drugoj [7].

Austrijanska nadvojvodina ima četiri malakologička popisa: L. J. Fitzingera [8], L. Parreyssa [9], J. Zelebora [10] i P. Strobela [11]. Ovi popisi su sada već ostarjeli, te su i nesavršeni, s toga se je

---

[1] Conchiologia (La Dalmazia, giornale letterario-economico, 1846, p. 45, 46, 254, 255, 434, 436).

[2] Molluschi terrestri raccolti da Crist. Bellotti in Dalmazia (Giornale di mallacologia. Anno II, 1854).

[3] Beiträge zur Fauna Dalmatiens. (Verhand. der k. k. zoolog.-botan. Gesellschaft. Bd. VI.) Reise der Küsten Dalmatiens (o. c. Bd. IV).

[4] Elenco nominale degli oggetti di storia naturale ecc. (Programma dell' i. r. ginnasio di Zara. 1858).

[5] Systematisches Verzeichniss der im Kreise Cattaro mit Ausnahme der Bielagora und in einigen angrenzenden Theilen von Montenegro und Türkisch-Albanien vorkommenden Land- und Süsswasser - Mollusken. (Verhand. der k. k. zoolog.-botan. Gesell. in Wien. Bd. XIV, 1864).

[6] Conchiglie dalmate inedite, p. 40. (Verhand. der k. k. zoolog.-botan. Gesellschaft in Wien. Bd. XV, 1865).

[7] Contribuzione pella fauna dei molluschi dalmati (o. c. Bd. XVI, 1866. Beilage).

[8] System. Verzeichniss der im Erzh. Oesterreich vorkommenden Weichthiere. (Beiträge zur Landeskunde Oest. Bd. III, 1853).

[9] Systematisches Verzeichniss der im Erzh. Oesterreich aufgefundenen Land- u. Fluss-Conchylien. (Berichte über die Mittheilungen von Freunden der Naturwiss. in Wien. Bd. VI, 1849).

[10] System. Verzeichniss der im Erzh. Oesterreich bisher entdeckten Land- und Süsswaser-Mollusken (o. c. Bd. VII, 1850). — Nachtrag u. s. w. (Verzeichniss des zoolog.-botan. Vereine in Wien. Bd. III, 1853).

[11] Anhang zu den im Erzh. Oesterr. bisher entdeckten Land- und Süsswasser-Mollusken (o. c.)

Digitized by Google

veoma čuditi, da Austrija, koje je prirodopis tako dobro poznat, nema boljih i novijih radnja.

Ugarska ima dva spisa, ali još joj mnogo treba, da postigne stvar savršeniju; sastavili ih Strobel [1] i Friwaldsky [2].

Sliedeće pokrajine imaju svaka po jedan popis: Šlezka od dra. H. Scholtza [3], Galicija i Bukovina od dra. A. Zavadzkoga [4], Štajerska od V. M. Gredlera [5], Koruška od M. pl. Gallensteina [6], Češka, koja je u pogledu prirodopisa jedna od najpoznatijih zemalja čitave carevine, što se tiče malakologije ima samo jednu radnju gosp. Lehmanna [7] a i ova obuzimlje samo jednu njezinu stranu.

Moravska, Banat, Slavonija, Hrvatska, Istra s Primorjem nemaju još ništa pisanoga o svojoj malakologiji. Radi toga odlučih izdati ovaj prinesak o fauni kopnih i povodnih mekušaca hrvatskih.

Kazat ću sada u kratko, kako mi bi moguće poduzeti ovaj popis, naznačiv podjedno izvore, koji mi pružiše potrebno gradivo.

Temelj poglaviti mi je Kutschigova sbirka, obilata rodovî i vrstmi conchylija kopnih i povodnih svih stranah svieta, u kojoj su dalmatinske i hrvatske dakako mnogobrojnije i bolje zastupane po broju i suvrstih primjeraka. Dalmatinske sabra većinom sâm on, a ujedno dobi ih još od svih, koji su ih Dalmaciji sabrali; nekoje hrvatske primi od svojih dopisnika, nu ono što čini upravo vriednost njegove hrvatske sbirke, dobi od mnogo zaslužnoga pokojnoga majora Sabljara, koj mu višekrat posla mnogo stvari od samoga njega sabranih, s točnim naznačenjem mjesta, gdje je što sabrao. Srećom ova sbirka nije propala kako Sandrieva, jer se nalazi u rukuh g. J. Höberta Schwarzthalskoga u Zadru, koji mi više puta ponudi, što bi mi za nauku potrebno bilo. Tomu pridružih još sve

---

[1] Studii sulla Malacologia ungherese. Pavia 1850.

[2] Magyarország és Erdély édesvizi és földi puhányai. (Uj-Magyar-Muzeum 1856).

[3] Schlesiens Land- u. Wasser-Mollusk. Bressl. 1843. Nachtrag u. s. w. 1853.

[4] Verzeichniss der Land- und Süsswasser-Molusken von Galizien und der Bukovina, 1852.

[5] Notiz zur Conchylienfauna Steiermarks. (Verhandl. der zoolog.-botan. Gesellschaft in Wien. Bd. VI, 1856),

[6] Kärnthens Land- und Süsswasser-Conchylien. Klagenfurt 1852.

[7] Zur Molluskenfauna von Karlsbad und Franzensbad in Böhmen. (Malakozoologische Blätter. Bd. XII).

Digitized by Google

što imam u svojoj sbirci, što polučih stranom od svojih dopisnika, a većom stranom od istoga Kutschiga. Upotrebih i ono, što nadjoh naznačeno kao hrvatsko u svojem pisanom imeniku sbirke Sandrieve, samih vrsti ipak nemam, jer su prodane u Njemačku s ostalom sbirkom, odkud mi ih sada nije moguće dobiti. Zasluga ide g. J. Salghetti-Drioli-a, što imam od njega darovanu mi uzornu sbirkn dalmatinsku pok. Sandria, u dva eksemplara za svaku vrst morskih, kopnih i sladkovodnih conchylija, ali nesrećom nesastavi takove sbirke i od hrvatskih vrstih, te se onda nebi bile izgubile. Upotriebih i one, što se nahode u sbirci mekušacâ austrijanske carevine, izloženoj u c. kr. dvorskom zoologičkom kabinetu u Beču, kao što i one vrsti, što su označene kao hrvatske u imenicih br. Villa [1] i Parreyssa [2], napokon i ono malo vrsti na Rieci, uvršćenih u djelu g. Grubea [3]. Ovaj popis dakle oslanja se na sbirke i na tri spomenuta imenika. Sasvim izostavih što se nalazi kojekud po raznih dielih i spisih drugih akademija i znanstvenih družtva. To pako izostavih s toga, što mi za taj posao ne ostaje vremena, a i k tomu i moja sbirka hrvatskih mekušaca još je nesavršena. Kad mi bude moguće da ju popunim iztraživajuć Hrvatsku, i kad budem pregledao svu conchylogičku književnost, onda se nadam napisati savršenu malakologiju hrvatsku; koja neće biti tako mučna kako dalmatinska, jer hrvatske vrsti nisu toliko zamršene koliko dalmatinske. Gosp. Zelebor, čuvar dvorskoga c. kr. zoologičkoga kabineta u Beču, poduzeo je bio izlet po Hrvatskoj i odkri mnoge liepe vrsti, medju kojimi H. stenomphala i razne druge nove vrsti. Isti namjerava izdati imenik mekušaca hrvatskih, te premda dobih od njega mnoge vrsti, ipak ih nepridružujem svojemu popisu, jer je njegovo pravo izdanja, već se od njegovih poslužujem samo onimi, koje su :zdane u popisu g. E. A. Bielza.

Što se tiče sisteme, sliedih Adamsovu [4], koja nije u istinu najbolja, ako i jesu rodovi podobro naznačeni; ali vrsti nemaju kritike, našav ja čestokrat istu vrst spomenutu u više rodova; tako n. p. Rissoa exavata Philippi, stavlja se medju vrsti rodova

[1] Dispositio systematica conchyliarum terrestrium et fluviatilium quae adservantur in collectione fratrum Ant. et J. Bapt. Villa. Mediolani 1841.

[2] Arten-Verzeichniss der Gattung Clausilia Drap. et Rossm. welche sich in der Sammlung des L. Parreyss zu Wien befinden.

[3] Ein Ausflug nach Triest und dem Quarnero. Berlin 1861.

[4] Henri and Arthur Adams, The Genera of recent mollusca. London 1858.

*

Digitized by Google

Odostomia, Turbonilla, Rissoina, Risoa. K drugoj sistemi nemogoh se uteći, jer su ili prestare ili nesavršene, radi česa držim se Adams-ove.

Ovo je popis, budući samo prinesak hrvatskoj malakologiji, prvi, al pak ima u njem do 174 vrsti, neračunajnć mnoge suvrsti, premnoge podsuvrsti, i vrsti još nepoznate.

Prije nego se upustim u posebno izbrajanje, nemože mi se na ino, već da se liepo zahvalim g. J. Martinoliću i J. Kostrenčiću, što su mi pomogli u hrvaštini, u kojoj jošte žalibože nisam čvrst.

U Beču, mjeseca lipnja 1867.

Digitized by Google

Classis I. Gastreopoda.

Subclassis: Prosobranchiata.

Ordo Pectinibranchiata.

Subordo Rostrifera.

Familia Melanidae.

Subf. Melaninae.

Genus Melanella. Swainson.

1. **Melanella Hollandri** Férusac. Nalazi se u Uni kod Dubice, u Kupi kod Petrinje, u Glini kod Topuska i Zrinja.

var. α. **coronata** Zelebor. Nalazi se u Savi.

var. β. **elegans** Schmidt. Nalazi se u Savi kod Susjeda, u potoku Bednji kod Bele.

var. γ. **detrita** Kutschig. Ima ga u Savi kod Zagreba.

var. δ. **laevigata** Kutschig. Ima ga u potoku Bistrici kod Marije Bistrice, u Sunji kod Umetića, u Stubici, u Velikoj rieci iznad dolnje Stubice, Bregani, Granesnini, u potoku Maji kod Gline i kod Jastrebarskoga, u Kutinji blizu Jastrebarskoga, u Kupi blizu Petrinje, u Zrinju i u rieci Korani kod Karlovca.

var. ε. **costala** Kutschig. Ima ga u Savi i u potoku kod Susjeda, u Žirovcu, u Maksimiru kod Zagreba, u potoku Toplici kod Oroslavja i u Kutinji blizu Jastrebarskoga.

var. η. **afra** Ziegler. Syn. *Melania atra.* F. J. Schmidt. Nalazi se u Rakovnici i u Krapini kod Babindola, i kod Husinca.

Digitized by Google

Nepoznate dosad vrsti.

Melania fasciata Stentz. Ima je u Hrvatskoj Cat. Villa et coll. San.

Melania fragilis Schmidt. Ima je u Hrvatskoj. Coll. San.

„ **ponderosa** Stentz. Ima je u Hrvatskoj. Cat. Villa et coll. San.

Melania Sabljari Kutschig. Ima je u Hrvatskoj. Coll. Kutschig.

Ove vrsti su po svoj prilici proste suvrsti *Mellanela Hollandri*, i moguće da odgovaraju kojoj od suvrsti prije razlučenih; nemajući izvornih primjeraka, nije mi moguće razlučiti sinonimiju.

Genus Leptoxis. Rafinesque.

2. **Leptoxis patula** Brumati. Syn. *Paludina expausilabris.* Mühlfeld. Ima je u Hrvatskoj. Catal. Villa et coll. San.

Braća Villa ju uzimlju u svoj imenik, bez drugoga točnijega naznačenja mjestâ; nahodi se takodjer u sbirci Sandrievoj.

Genus Melanopsis. Férussac.

3. **Melanopsis acicularis** Fér. S. *M. praemorsa.* Mühlfeld. Nahodi se u Savi, Krapini i Rakovnici.

var. α. **fasciolata** Kutschig. Nalazi se u potoku Kutinji blizu Jastrebarskoga.

4. **Melanopsis cornea** Fér. Nahodi se kod Susjeda.

5. „ **aciculella** Ziegler. Nahodi se u Savi.

6. „ **Esperi** Fér. Nahodi se u Savi, u potoku kod Susjeda, u Glini i Krapini blizu Babindola.

Ovoga roda, koj je u Hrvatskoj dobro zastupan množinom primjerakâ sa više vrsti i suvrstî, u Dalmaciji nema.

Fam. Littorinidae.

Genus Lithoglyphus. Mühlfeld.

7. **Lithoglyphus naticoides** Férusac. Nalazi se u Savi kod Susjeda.

var. α. **aperta** Küster. Syn. *L. costatus.* Kutschig. Nalazi se u Savi kod Susjeda i u Kupi kod Siska.

8. **Lithoglyphus fuscus** Zieg. Nahodi se u Uni, u Bednji kod Bele i u Sutli.

Digitized by Google

9. **Lithoglyphus fluminensis** Lam. Syn. *Paludina porca.* Parr., *Paludina Katschkana.* Parr., (teste Kutsch.) Nahodi se kod Ogulina, na Rieci (cesa rossa).

var. α. **Sadleriana.** Schmidt.

10. **Lithoglyphus pygmaeus** Frauenfeld. Cat. Schröck. Polag imenika viteza Schröckingera, žive u Hrvatskoj, u neoznačenom mjestu. Ja ga nadjoh u Dalmaciji u potoku Oraovači i u pritoku Krupe.

Fam. Rissoidae.

Genus Amnicola. Gould et Haldermann.

11. **Amnicola Germari** Stentz. Catal. Vila et coll. San. Ova *Amnicola* polag braće Villa i po sbirci Sandrievoj, nahodi se u Hrvatskoj. Oni naznačuju kao njezin sinonim *Amnicola incrustata* Stentzova, ali komadi nahodeći se u sbirkah s ovim imenom, zaodjeveni su vapnenastom okorušinom te spadaju medju vrsti dalmatinske *Amnicola luteola, conovula, curta. A. Germari* po spisateljih žive u Dalmaciji.

U imeniku g. Villa, i u sbirci Sandrievoj spominje se kao hrvatska neka *Paludina flavescens.* Ziegler. *P. flavescens* Mühlfeldova sinonim je *Assiminea atomarta; P. flavenscens* Stentzova je suvrst malo različita od *Bythinia tentaculata.* Linné. Što su br. Villa mislili onim označivanjem nitko nezna. I gosp. Frauenfeld kaže u svojemu popisu roda *Paludina*, da mu nije poznata.

Fam. Viviparidae.

Genus Vivipara. Lamarck.

12. **Vivipara vera** Frauenfeld. Syn. *Paludina vivipara* L. Žive u Savi kod Zagreba, Novidvorâ, Crneka, u Krapini kod Susjeda, u Lazini i Glini kod Topuskoga.

var. α. **apice abrupto.** U Crneku kod Legrada.

13. **Vivipara fasciata** Müller. Syn. *Paludina achatina.* Bruguière. Žive u Savi kod Goljaka. i u bari Jaružici kod Dubice.

Genus Bythinia. Leach.

14. **Bythinia tentaculata.** L. Syn. *Paludina impura.* Lam. Syn. *Paludina flavescens.* Stentz. Žive u Savi i Jaružici.

Digitized by Google

15. **Bythinia Majevski** Parrays. U Hrv. Cat. Schröck.

16. **Bythinia abrupta** Kutschig. U Hrvatskoj. Coll. Kut.

Liepa *Bythinia* tornjasta, trbušasta, kljastim êrtom, tamnosmedja; mjesto gdje se nalazi je neopredjeljeno. Žalibože da ove vrsti nemogu opisati, jer je nemam, jedina tri eksemp. o kojih govorim, nahode se u sbirci Kutschigovoj, koju sad posjeduje gosp. J. Höbert pl. Schwarzthalski.

Fam. Valvatidae.

Genus Valvata. O. F. Müller.

17. **Valvata piscinalis** Müller. U Savi kod Susjeda.

18. „ **optusa** Draparnand. u Savi.

U imeniku br. Villa i u sbirci Sandrievoj imade neka *Valvata impura,* (Stentz) iz Hrvatske, koja nije bila opisana, a nemogavši dobiti izvornih eksemp., ostaje medju nepoznatimi vrstmi.

Ordo Scutibranchiata.

Subordo Podophthalma.

Familia Neritidae.

Genus Neritina. Lamarck.

19. **Neritina fluviatilis** Linné. Žive u Savi kod Zagreba.
var. α. **luteola** Pech. U Kupi.
var. β. **varida** Ziegler. U Hrvatskoj. Catal. Villa et coll. San.

20. **Neritina nigrina** Kutschig. Nalazi se u potoku kod Susjeda.

Vrlo liepa *Neritina*, maljušna, izvana sasvim crna i jasna, unatra tamno-modra. Vrst slična *Neritina Peloponnesa* Récluzovoj iz Moree. — Nemajući kod sebe sbirke hrvatskih conchylijâ, nemogu ove točno opisati, ali ću nastojati kao i od drugih, da to svojom zgodom učinim.

21. **Neritina parayssi** Sandri. U Hrvatskoj. Coll. Schröck.

Primljena u imenik g. Schröckingera; vjerojatno je suvrst *Neritina fluviatilis.*

Neritina Parayssi. Villa, vrst je južne Franceske (Langedok).

Digitized by Google

22. **Neritina serratilinea** Ziegler. U Savi.

var. α. **atra** Martinati. Syn. *N. nigrescens.* Kut. Nalazi se u potoku Rakovici.

23. **Neritina stragulata** Mühlfeld. U Savi kod Susjeda, u Kupi i Glini.

var. α. **atra** Parr. Syn. *N. fusca.* Kut., *N. atrata.* Ziegler. Žive u Glini i u potoku Toplici kod Oroslavja, u Rieci kod Stubice.

24. **Neritina carinata** Kokeil. Nalazi se kod Petrinje, u Krapini kod Lazine, u Savi kod Susjeda.

Nepoznate vrsti.

Neritina croatica Parr. U Hrvatskoj. Coll. Sandr.

„ **morio** Spitzy. U Hrvatskoj. Nalazi se u sbirci Sandrievoj, po svoj prilici nisu drugo nego suvrsti nekojih prijašnjih vrsti.

Subclassis Pulmonifera.

Ordo Inoperculata.

Subordo Geophila.

Familia Oleacinidae.

Subfam. Oleacininae.

Genus Cionella. Jeffreys.

25. **Cionella subcylindrica** Lin. Syn. *Bulimus lubricus.* Brug. Nalazi se kod Zagreba.

Genus Stenogyra. Shuthleworth.

26. **Stenogyra decollata** Lin. Syn. *Bulimus decollatus.* Lim. Na Rieci (u Primorju).

Genus Acicula. Risso.

27. **Acicula vitrea** Riso. Syn. *Achatina acicula.* Müll., *Acicula hyalina.* E. A. Bielz. Na Goljaku.

Genus Glandina. Schumacher.

28. **Glandina algira** Brug. Syn. *Achatina Poireti.* Fér. Žive oko Rieke (Primorje).

Digitized by Google

Subfam. Helicellinae.

Genus Zonites. Montfort.

29. **Zonites verticillus** Fér. Žive kod Zagreba, Goljaka, Harmonice, Sujeka i Rubice.

30. **Zonites croaticus** Partsch. Ima ga u Lici, na Velebitu, u Zrmanjici.

var. α. **carniolicus** A. Schm. Nalazi se u Lici, na Velebitu i Zrmanjici.

31. **Zonites compressus** Ziegler. Na Trsatu kod Rieke, na Velebitu.

var. α. **obtusa.** Na Velebitu.

var. β. **vitrea.** Na Velebitu.

Genus Helicella. Lamarck.

(Syn. Hyalina. Fér.)

32. **Helicella nitens** Mich. Žive u Golju kod Dubice.

33. „ **cellaria** Müll. Nalazi se u Hrv. Cat. Bielz.

34. „ **glabra** Stud. Nalazi se u Hrvatskoj. Cat. Bielz.

35. „ **crystallina** Müll. U Hrvatskoj. Catal. Bielz, coll. Sandri.

36. **Helicella vitrea** E. A. Bielz. Syn. *Helix hyalina.* Fér. u Hrvatskoj. Cat. Bielz.

37. **Helicella nitida** Müll. Syn. *Helix lucida.* Drap. Nahodi se u Dorpatu kod Rieke, u Dolju (Stenjevac).

Subfam. Vitrininae.

Genus Vitrina. Draparnand.

38. **Vitrina diaphana** Drap. Žive u Hrvatskoj. Catal. Bielz et coll. Kutsch.

39. **Vitrina pellucida** Müller. Nahodi se u Hrvatskoj. Catal. Bielz.

40. **Vitrina elongata** Drap. Mahodi se u Hrv. Cat. Bielz.

Fam. Felicidae.

Subfam. Succininae.

41. **Succinea putris** Lin. Syn. *S. amphibia.* Drap. Žive u Glini, u Savi blizu Novih dvorâ, kod Babindola, Tugonice, Bristice, i u Dolju (Stenjevac).

Digitized by Google

var. α. **lata** Kutschig. Kod Tugonice.
var. β. **albida** Kutschig. Na Goljaku, u Bugani.
var. γ. **minor** Kutschig. Kod Staklane.
var. δ. **bulina** F. J. Scm. Kod Krapine.

42. **Pfeiferi** Ross. Žive u Savi.
var. α. **brunnea** Stentz. Syn. *S. brunnea.* St.

U imeniku g. Villa, i u sbirci Sandrievoj bez drugoga označenja mjesta. Ja ju nadjoh u potočiću Manjak kod Žegara u Bukovici. Razlikuje se od uzora samo po tom što je jače boje.

43. **Succinea oblonga** Drap. Žive u Hrvatskoj. Cat. Bielz.
44. „ **globulosa** Kutschig. U Dolju (Stenjevac) i u Goljaku kod Susjeda.

Druge nove vrsti nemogu opisivati nemajući ih kod sebe.

Subf. Buliminae.

Genus Bulimulus. Leach.

45. **Bulimulus detritus** Müll. Syn. *B. radiatus.* Brug. Žive u Hrvatskoj. Catal Bielz.

Subgenus Ena. Leach.

46. **Bulimulus montanus** Drap. U Hrvatskoj. Cat. Bielz.
47. „ **obscurus** Müll. Okolo Klenovnika i Stubice.

Subgenus Chondrula. Beck.

48. **Bulimulus quinquedentatus** Mühlf. Ima ga u Hrvatskoj Cat. Bielz.
49. **Bulimulus tridens** Müll. U Goljaku.
50. „ **niso** Ris. Syn. *Bulimus seductilis.* Zieg. U Hrvatskoj. Catal. Villa, coll. San.

Subfam. Pupinae.

Genus Pupa. Drap.

Subgenus Torquilla. Stud.

51. **Pupa frumentum** Drap. Var. *minor.* Kod Rieke. (Prim.)

Subgenus Pupilla. Pfr.

52. **Pupa umbilicata** Drap. Kod Rieke (Prim.).
53. „ **museorum** L. Syn. *P. marginata.* Drap. Okolo Goljaka.

Digitized by Google

Genus Vertigo. Müll.

54. **Vertigo edentuia** Drap. Okolo Goljaka.
55. „ **museorum.** Drap. Syn. *P. minutissima.* Hart. (non *P. museorum.* L.) Na Goljaku.
56. **Vertigo pygmaea** Drap. Na Goljaku.

Genus Clausilia. Drap.

Subgenus Marpessa M.-Tand.

57. **Clausilia laminata** Mont. Syn. *C. bidens* Drap. non L. Oko Goljaka, Stubice i u špilji Gjurenšćak.

var. α. **granatina** F. Schm. Kod Buljeve Lokve (Crnopac, Velebit). Budući mjesto, gdje nadjoh ovu *Clausiliu,* na granici medju Dalmacijom i Hrvatskom, imade se primiti toli u dalmatinsku kao i u hrvatsku faunu.

var. β. **cingulata** A. Schm. Na Kleku i u Karivarošu.

var. γ. **derugata** Fér. Kod Bezeka i Husinca.

var. δ. **grossa** Mke., *major, ventricosior.* Na Stubici.

var. ε. **croatica** Parr. Žive u Hrvatskoj. Cat. Parr.

58. **Clausilia ungulata** Zieg. Okolo Zagreba.
59. „ **intermedia** Schm. U Hrvatskoj. Cat. Parr.
60. „ **fimbriata** Zieg. „ „ „ „

var. α. **saturata** Zieg. *Saturatius virenti-lutea, calo palatali extus aurantiaco.* Žive u Hrvatskoj. Coll. San.

var. β. **virens** Parr. Nalazi se u Hrvatskoj. Cat. Parr.

61. **Clausilia commutata** Ross. Na Plešivici.

var α. **minor** Schm. Na oštrom Vrhu.

62. **Clausilia stigmatica** Zieg. Žive u Hrv. Catal. Villa. Po g. Villa nalazi se u Hrvatskoj, ali ja veoma dvojim, da ova vrst spada hrvatskoj fauni; žive u južnoj Dalmaciji.
63. **Clausilia succineata** Zieg.

var. α. **compacta** Zel. Nalazi se na Svetom Brdu.

var. β. **croatica** Zel. Syn. *C. nympha.* Parr. Nalazi se na Visorčiću.

var. γ. **striaticolis** Parr. Na Pleševici.

64. **Clausilia pulchella** Pfr. Na Velebitu.
65. „ **Dazurii** Zel. Nalazi se u Troveri.

Digitized by Google

Gosp. J. Zelebor, čuvar dvorske c. kr. zoologičke sbirke u Beču, odkrio je nedavna ovu vrst srodnu s prednjom, u karlovačkoj krajini. — Gosp. Bielz iz Sibinja, u svojem imeniku drži ovu za vrst *Clausilia puchella*, ali g. Zelebor uvjeravao me, da ima izvorne primierke od Pfeiffera, i da je njegova *C. Dazurii* različita od one.

66. **Clausilia capillacea** Rossm. S. *C. strigillata.* Zieg. (non Mühlf.)

Kao vrst hrvatska priobćena g. Kutschigu od tršćanskoga musea Ferdinando-Maksimilianea. *C. strigillata.* Mich. je vrst, koja se nalazi u dubrovačkom kotaru.

var. α. **spiesi.** Zel. Žive oko Kirčmara.

67. **Clausilia kircmari** Zel. Nalazi se oko Bilaja.

Subgenus Fasulus. Pfeif.

68. **Clausilia interrupta** Zieg. Posavska gora (Dol. Zagorje).

Subgenus Medora. H. et A. Adams.

69. **Clausilia agnata** Partsch. Syn. *C. albescens.* Zieg. Na Velebitu.

70. **Clausilia dalmatina** Partsch. Var. *melanostoma.* Žive u Hrvatskoj na planinah. Catal. Parr.

Subgenus Papillifera. Hartm.

71. **Clausilia bidens** L. Syn. (*C. pappillaris*). Drap. non L. *var.* α. **minor.** Na Rieci (Prim.)

Subgenus Delima. Hartm.

72. **Clausilia latilabris** Wag. Syn. *C. decipiens.* Rossm. *var.* α. **crenata** Mke. U Hrvatskoj. Cat. Vil. et coll. San. *var.* β. **nitidescens** Zieg. U Hrv. „ „ „ „ „

73. **Clausilia pachystoma** Küst. U Hrv. Teste Parr.

74. „ **crasilabris** Küst. U Hrvatskoj. Cat. Parr.

75. „ **satura** Zieg. U Hrvatskoj. Coll. San.

76. „ **semirugata** Zieg. U Hrv. Cat. Villa.

77. „ **vibex** Zieg. Syn. *C. deplana.* Stentz. Žive u Hrvatskoj. Cat. Villa et coll. San.

78. **Clausilia aguella** Parr. var. *adposita.* Parr. U Hrv. Catal. Parr.

Digitized by Google

79. **Clausilia planicollis** Parr. U Hrvatskoj. Catal. Villa et coll. San.

Po g. Schröckingeru žive u Dalmaciji.

80. **Clausilia alboguttulata** Wag. Syn. *C. ornata* Z. Oko Zagreba, Goljaka, Bezeka, Novevesi (Ivanova kupelj), Trakošćana i u Savišću.

var. α. **calosa** Schm.

var. β. **rubiginea** Zieg. U Dolju.

Subgenus Herilla. H. et A. Adams.

81. **Clausilia binotata** Zieg. Žive na Rieci (Primorje).

82. „ **gibbula** Zieg. Var. *minor*. U Hrv. Cat. Parr.

Subgenus Alinda H. et A. Ad.

83. **Clausilia biplicata** Mont. U Hrvatskoj. Catal. Kut.

var. α. **triplicata**. U Hrvatskoj. Catal. Kut.

Subgenus Laciniaria. Hart.

84. **Clausilia plicata** Drap. Syn. *C. litigiosa*. Ziegler. U Hrvatskoj. Parr.

var. α. **plebeja** Zieg. *Gracilior*. U Hrv. po Parr.

var. β. **adontosa** Zieg. *Minor, margine columelari pliculis destituto*. U Hrv. po Par.

Subgenus Iphigenia. Gray.

85. **Clausilia ventricosa** Drap.

var. α. **latestriata**. Nalazi se u Spilji Gjurenšćak kod Bezeka, u Dolju kod Goljaka.

var. β. **detrita**. Oko Hrupinca i Bele.

86. **Clausilia plicatula** Drap. Oko Husinca i Visočića.

87. „ **latestriata** E. A. B. Syn. *C. rugulosa*. Zieg. U Hrvatskoj. Catal. Vila.

88. **Clausilia densestriata** Zieg. Oko velikoga Javišića kod Goljaka, na Beli, oko Karivaroša, Husinca i Visorčića.

89. **Clausilia pumila** Zieg. var. *major*. U Hrv. Cat. Parr.

Digitized by Google

90. **Clausilia rugosa** Drap. Syn. *C. Obtusa*. Pfr. po Kut. Žive u Hrv. Catal. Kut.

var. α. **major, ventricosior.** U Dolju.

Po piscih žive u južnoj Francezkoj, u Pirenejah i u Portugaliji, radi česa ovu vrst dvojbeno primam medju hrvatske conchylije.

91. **Clausilia filograna** Zieg. Na Rieci (Prim.).

var α. **distinguenda** Zieg. U Hrvatskoj test. Parr. *Testa tenniore, peristomate candido.*

Subgenus Idyla. H. et A. Ad.

92. **Clausilia carissima** Ziegler. Var. *bella* Stenz. *Major subtiliter costulato-striata.* U Hrvatskoj. Catal. Villa et coll. San.

Nepoznate i dvojbene vrsti.

Clausilia Grohmanniana. Partsch. Na Rieci (Primorje) po Grube-u.

Po g. Grube-u imala bi živjeti na Rieci, ali do sada nadjoše ju samo u Palermu. Sudeći po njezinom obliku, nemogu vjerovati, da na Rieci žive; ja ju dakle sasvim izključujem iz broja hrvatskih, dokle stvar nebude od drugoga potvrdjena.

Clausilia labiocrassa Zieg. Žive u Hrvatskoj. Catal. Villa et coll. San. *C. labiocrassa.* Zieg. je sinonim *C. bilabiata.* Wag.

Clausilia maxima Stentz. Žive u Hrvatskoj. Catal. Vila et coll. San. *C. maxima* Grateloupova, je fosilna vrst.

Clausilia modificata Zieg. U Hrvatskoj. Catal. Parr.

Clausilia epoca Parr. U Hrvatskoj. Cat. Parr.

U imeniku g. Schröckingera, jedna *C. opaca* Z., kao dalmatinska vrst.

Clausilia polita. U Hrvatskoj. Cat. Parr. *C. polita.* Risova je sinonim *Pupa variabilis.* Drap.

Clausilia simplex. Zieg. U Hrvatskoj. Coll. San. *C. simplex.* Zieg. po Pfeifferu je vrst štajerska.

Clausilia variata Zieg. U Hrv. Catal. Parr. *C. variaus.* Zieg. je vrst koruška i kranjska. Nije li možda variata i varians jedno te isto?

Ove vrsti, izvan *Clausilia Grohmanniana*, nisu opisane ni u Küstera, ni u Pfeiffera, niti u drugih dielih.

Digitized by Google

Subfam. Helicinae.

Genus Helix. Lin.

Subgenus Patula. Beck.

93. **Helix rupestris** Drap Nahodi se u Hrv. Cat. E. A. B.
94. „ **pygmaea.** „ „ „ „ „ „ „ „
95. „ **rotundata.** „ „ „ „ „ „ „ „
96. „ **solaria** Mke. U Dobrih Zdencih (Zagorje).

Subgenus Triodopsis. Raf.

97. **Helix holosericea** Stud. Oko Zagreba.
98. „ **personata** Lam. Na Velebitu.

Subgenus Achatinula. Beck.

99. **Helix aculeata** Müll. U Hrvatskoj. Cat. E. A. B.

Subgenus Vallonia. Ris.

100. **Helix pulhella** Müll. U Hrv. Cat. E. A. B.
101. „ **costata.** „ „ „ „ „ „ „

Subgenus Fruticola. Held.

102. **Helix fruticum** Müll.

var. α. **alba, inornata.** Oko Susjeda, Goljaka i Starog-Grada.

var. β. **rufesceus inornata.** Oko Zagreba i Goljaka.

103. **Helix strigelia** Drap. U Hrvatskoj. Catal. E. A. B., coll. San.

104. **Helix umbrosa** Partsch. U Hrv. Catal. E. A. B., coll. San.

105. **Helix hispida** Lin. Oko Goljaka, u Savi i Tuškancu kod Zagreba.

106. **Helix sericea** Drap. U Hrvatskoj Catal. E. A. B. et coll. San.

107. **Helix plebeja** Drap. S. *H. lurida.* Pfr. U Trakošćanu.

var. α. **separanda.** Z. U Tuškancu kod Zagreba.

108. **Helix cobresiana** Alt. U Hrv. Catal. E A. B. dubie, et coll. Kut.

Digitized by Google

109. **Helix leneozona.** Oko Gospića.
110. „ **cinctella** Drap. Na Trsatu.
111. „ **incarnata** Müll.
var. α. **Velebitana** St. Syn. *H. Velebitana.* St. na Velebitu [1])
var. β. **rubella.** Oko Zagreba i Sutinska.
var. γ. **hyalina.** „ „ „
var. δ. **albina.** Oko Otočca.

Subgenus Monacha Hart.

112. **Helix olivieri** Fér. Var. *parumcincta.* Par. Nahodi se na Trsatu.
113. „ **carthusiana** Müll. Syn. *H. carthusianella* Drap. U Hrvatskoj. Catal. E. A. B.
var. α. **incolata** Zieg. *Minor, globosa, lutescens.* Žive u Hrvatskoj. Catal. Villa.

Subgenus Xerophila Held.

114. **Helix variabilis** Drap. Syn. *H. moesta.* Par. Nalazi se u Hrvatskoj. Coll. San.
115. **Helix obvia** Hart. Oko Zagreba.
var. α. **obsolete fasciata.** Oko Zagreba i Goljaka.
var. β. **alba** Syn. *H. candida.* Oko Zagreba.
var. γ. **arenosa** Z. U Hrvatskoj. Coll. San.
116. **Helix rugosiuscula** Mich. U Hrvatskoj. Cat. E. A. B.
117. „ **peregra** Parr. Oko Visočića.

Subgenus Turricula Held.

118. **Helix piramidata** Drap.
var. α. **maxima,** Syn. *H. agreabilis* Stentz. Žive u Hrvatskoj. Cat. Vil. et coll. San.

U imeniku br. Villa i u sbirci Sandrievoj kao hrvatska, pod imenom *H. agreabilis.* U Dalmaciji žive u Gružu (Gravosa), Budvi i Buljarici.

119. **Helix trochoides** Poir. Syn. *H. conica* Drap.; *H. remissa* Parr.; *H. turritella.* Parr. U Hrv. Catal. Villa.

Subgenus Arionta. Leach.

120. **Helix arbustrorum** Lin. U Hrvatskoj. Cat. E. A. B.

[1] V. Brusina Contrib. pella Fauna dei moll. dalm. s. 53.

Digitized by Google

Subgenus Campylea. Beck.

120. **Helix arbustorum** Lin. U Hrvatskoj. Cat. E. A. B.

Subgenus Campylea. Beck.

121. **Helix coerulaus** Mühlf. Syn. *H. lacticina.* Zieg.
var. α. **rugosa.** Na Velebitu.
var. β. **rugosa fasbiata.** Na Velebitu.
var. γ. **fasciata brunnescens laevis.** Na Velebitu.

122. **Helix stenomphala** Mke. U Hrvatskoj.

Ovoj krasnoj vrsti, koja bi opisana još g. 1838 u Rossmässlerovoj Iconografiji, bješe se izgubio svaki trag, i istom nedavna opet ju nadje gosp. Zelebor u povećem broju primjerakah. Uzrok zašto se nije mogla naći čini mi se da je taj, što svi sabiratelji obratiše svoja iztraživanja na Dalmaciju, a osobito uzduž Zrmanjskih obala, koje biše iztražene od Stentza, Pappafave, od mene i od drugih, te nijednomu nepodje za rukom da ju nadje; dapače mislim da ondje niti nežive. U popisu g. Bielza, navodi se ova vrst kao suvrst od *Helix trizona* (var. *inflata*). Ovo je sigurno pogreška, jer se *H. stenomphala* dobro razlučuje od *H. trizona,* budući da je veća, viša, drugčije bojadisana, a i njezino obušće je različito; približuje se više *H. Ponzolzi* iz Dalmacije, nego *H. trizonae* iz Erdelja i Banata, i premda je vrst medju obima stojeća, svakako je različita. Iste Rossmässlerove rieči potvrdjuju moje mnenje: „Die Art ist eine der besten und standhaftesten aus ihrer Sippschaft, wohin si mit *H. Ponzolzi, trizona, rumelica, planospera, Sadleriana, macrostoma, feburiana, hirta,* u. a. m. gehört, und ist durch die der Kugelform von allen genannten am nächsten kommende Gestalt und engen Nabel auf den ersten Blick zu unterscheiden".

123. **Helix umbilicata** Brumati. Syn. *H. Hispana. H. planospira* auct. Nalazi se kod Zagreba u nadbisk. vrtu.

Što se tiče ove vrsti vriedno je proučiti djelo g. Stabilea [1], gdje je klasično izradjena sa svimi njezinimi suvrstmi i surodnimi vrstmi.

124. **Helix denudata** Ross. Žive u Lici.
225. „ **Sadleriana** Zieg. Žive na Rieci (Prîm.)
126. „ **setosa** Zieg. Ima je na Velebitu.
var. α. **pilosa** St. Syn. *H. pilosa.* Stentz.

[1] I. Stabile. Mollusques terrestres vivauts du Piemont. Milan 1864.

Digitized by Google

Ova posve riedka i liepa suvrst razlikuje se od uzora samo u tom, što je bledja, te neima poprečne bojadisane veze.

127. **Helix feburiana** Fér. Na Rieci (Prim.) Catal. Grube.

128. „ **hirta** Mke. Ima ga na Rieci (Prim.)

Subgenus Tachea. Leach.

129. **Helix austriaca** Mühlf. Syn. *H. vindobonensis.* Bfr. Nalazi se u Zagorju i Osieku.

I. var. **fascis fuscis** 5.

α. **flavida, fascia secunda evanescente.**

β. **pallescens.**

II. var. **fascis fuscis** 4.

α. **albida** (1, 0, 3, 4, 5).

130. **Helix nemoralis** Lin. Nahodi se u Goljaku, kod Susjeda i u Zagrebu.

Peristomata fusco.

A. Unicolor vel inornata.

α. **citrino-lutea.**

B. Fascis fuscis integris.

I. var. **Fascia unica** (0, 0, 3, 0, 0).

β. **luteo-viridula.**

C. Fascis fuscis interruptis.

II. var. **fascia unica** (0, 0, 3, 0, 0).

γ. **citrino-lutea.**

III. var. **fascis quattribus.**

δ. **citrino-lutea** (1, 0, 3, 4, 5).

ε. **rufescens** (0, 2, 3, 4, 5).

ζ. **luteo-viridula** (0, 2, 3, 4, 5).

IV. var. **fascis quinque.**

η. **citrino-lutea.**

ϑ. **rufescens major.**

Peristomaté albido.

A. inornata.

ι. **citrino-lutea.**

131. **Helix hortensis** Müll. Žive u Hrvatskoj. Coll. Kut.

κ. **albida et lutea fascis hyal.** 4 (1, 0, 3, 4, 5),

β. **albida et lutea inornata.**

*

Digitized by Google

Subgenus Pomatia. Beck.

132. **Helix adspersa** Müll. U Hrvatskoj. Cat. E. A. B.

133. „ **cincta** Müll. Na Velebitu.

var. α. **parvula, fusco-grisea.**

134. **Helix secernenda** Rossm. Syn. *H. ligata* auct. non Müll. Na Velebitu.

α. **fascis 5 distinctis.**
β. „ **4 distinctis radiosula.**
γ. „ **4** (1, 2, 3, 4, 5).
δ. „ **4 confluentibus, radiosula.**
ε. „ **4 dilutis mox confluentibus** (1, $\widetilde{2, 3}$, 4, 5),
ζ. „ **4 distinctis palidis** (1, 2, 0, 4, 5).

Helix ligata Müllerova žive samo u dolnjoj Italiji, je manja, krepčija, vraskava, i drugčije bojadisana. Sandri, Kutschig i svi koji primiše vrst *H. secernenda* iz Dalmacije ili iz Hrvatske, držali su ju za vrst *H. ligata;* tek u posljednje vrieme opazi Kutschig razliku jedne vrsti od druge.

Ja pako dobih pravu *H. ligata* iz Abruzzah i tako mogoh ih prispodobiti i razabrati njihove razlike.

135. **Helix pomatia** Lin. Na Velebitu.

α. **flavescens fascis 5.**
β. „ „ **4.**
γ. **fascis 5 confluentibus,** $\widetilde{(1, 2, 3, 4, 5)}$.
δ. **concolor lutescens.**
ε. **fascis 4 evanescentibus** (1, $\widetilde{2, 3}$, 4, 5).

Nepoznate i dvojbene vrsti.

Helix revelata Fér. U Hrvatskoj Cat. Villa et coll. San. Dvojim da žive u Hrvatskoj, ova je vrst osobito francuska, od Normanskih otoka, Guernseya i Jerseya.

Helix alba Stentz. U Hrvatskoj. Catal. Villa et coll. San.

„ **compressula** Sandri. U Hrvatskoj. Coll. San.

„ **depressa** Sandri. U Hrvatskoj. Coll. San.

Polag Sandria Nalazi se u Karlobagu. *H. depressa* Adamsova, Mühlfeldova drugačije su, *H. depressa* Grateloupova je fosilna vrst.

Helix rugosa Stentz U Hrv. Cat. Villa, et coll. San.

H. rugosa Chemnitzova, Mühlfeldova, Zieglerova, Antonova, Maggioreova su vrsti različite i od ove i medju sobom.

Digitized by Google

Helix Sanderi Stentz. Žive u Hrv. Cat. Villa, coll. San.
„ **varians** Stentz. U Hrvatskoj. Catal. Villa coll. San.
H. varians Menkeova je iz Portorica (Antilija).

Sve spomenute vrsti *Helixa* nebijahu opisane ni od Pfeifera, ni od Rossmässlera niti od drugih pisaca, te ostadoše medju nepoznatimi vrstmi; samo *H. revelata* bi opisana.

Familia Limacidae.

Genus **Limax** Lin.

136. **Limax agrestis** Lin. Žive u Hrvatskoj. Cat. E. A. B.

Familia Arionidae.

Genus **Arion** Fér.

137. **Arion hortensis** Férusac. U Hrv. Catal. E. A. B.

Familia Limnaeidae.

Subf. Limnaeinae.

Genus **Limnaea** Lamarck.

138. **Lymnaea stagnalis** L. Syn. *Lymn. acicula.* San. jun.
var. α. **tumida, elongata.** Žive u Savi, oko Zagreba i Goljaka.
var. β. **abbreviata.** Nalazi se u Sutli, Savi kod Susjeda.
var. γ. **attenuata,** Žive kod Novih-Dvorâ i oko Crneka.
var. δ. „ **subcostulata.** U Savi i oko Zagreba.
var. ε. „ **costulata.** Pod Susjedom.
var. ζ. „ **detrita.** U Crneku kod Legrada.

Subgenus Neritostoma. Klein.

139. **Lymnaea auricularia** Drap.
var. α. **major spira brevissima.** Na Goljaku.
var. β. „ „ **prominula.** U Savi, Pod Susjedom i oko Novih-Dvorâ.
var. γ. **minor spira prominula.** Na Goljaku i oko Novih-Dvorâ.
var. δ. **revoluta.** Gdje i prijašnji.
var. ε. **superstructa.** Gdje i prijašnji.

Digitized by Google

140. **Lymnaea ovata** Drap. Žive u Savi kod Zagreba, Susjeda, u Jankomiru, Umetiću i u Sutli.

141. **Lymnaea vulgaris** C. Pfr. U Savi, oko Zagreba i Jankomira.

142. **Lymnaea intermedia** Lam. Gdje i prijašnja.

Vrst hrvatska, koju Kutschig označi ovim imenom, neće po svoj prilici biti prava vrst Lamarckova, koja je francuzka.

143. **Lymnaea peregra** Müll. U Savi kod Zagreba i Susjeda, u Porešćini blizu Goljaka, Bistrice, sv. Savera kod Zagreba, u Uni kod Dubice, u Posavskoj gori, Babindolu, kod Krapine, Igrišća, u Dolju, Lipovcu, u Lici, na Štubici.

var. α. **callosa** Zieg. U Jankomiru.

var. β. **bilabiata** Hartm. U Husincu, Križnišćaku kod Bezeka, u Vratečkom kod Vratečine.

var. γ. **elongatula.** U Uni.

var. δ. **minor.** Oko Zagreba.

var. ε. **fossarius** Z. Žive kod Sv. Ivana.

144. **Lymnaea nitida** Zieg. U Hrvatskoj. Coll. San.

Možda bi bolje bilo da se pridruže suvrstim prednje vrsti.

Subgenus Buliminea. Hald.

145. **Lymnaea truncatula** Müll. Syn. *L. minuta.* Drap. U Savi kod Husinca, Gabelića, Sv. Roka (u Lici).

Subgenus Limnophysa Fitzinger.

146. **Lymnaea fusca** C. Pfr. U Sutli kod Kapele, kod Krapine i u Luzini.

var. α. **obscura** Parr. U Hrv. Catal. Villa et coll. San.

Nepoznata vrst.

Lymnaeus dilatatus Ziegler. U Hrvatskoj. Catal. Villa et coll. San.

Genus physa Drap.

147. **Physa fontinalis** L. Ima ga kod Zagreba, Susjeda, u Krapini i Lazini.

Subgenus Bulinus. Adanson.

148. **Physa hypnorum** L. U Savi kod Zagreba, u Leskovici, Sopoti kod Goljaka.

Digitized by Google

Subf. Planorbine.

Genus Planorbis. O. F. Müll.

149. **Planorbis corneus** L. Žive u Savi kod Legrada (Mokrice), Igrišća, u Krapini, pod Susjedom.

var. α. **comosa.** U Cinku.

Subgenus Anisus Fitzinger.

150. **Planorbis carinatus** Müll. Žive u Savi kod Susjeda.

Subgenus Spirorbis. Swainson.

151. **Planorbis spirorbis** Müll. Oko Zagreba i Maksimira.

152. „ Lin. Syn. *P. marginatus* Drap. Žive oko Zagreba u Savi pod Susjedom, u Krapini i Lazini.

var. α. **carino-acuta.** Gdje i prijašnja.

Subgenus Natulina. Stein.

153. **Planorbis albus** Müll. U Savi pod Susjedom.

154. „ **nitidus** Müll. Syn. *P. hispidus.* Drap. U Leskovici kod Goljaka.

155. **Planorbis tetragyrus** Zieg. U Hrv. Catal. Schröck.

Ordo Operculata.

Subordo Ectophthalma.

Familia Cyclophoridae.

Subfamilia Cyclostominae.

Genus Cyclostoma. Lam.

156. **Cyclostoma elegans** Müll. Žive u Hrv. Coll. Kut.

Subfam. Pomatiasinae.

Genus Pomatias. Studer.

157. **Pomatias Patulum** Drap. Nalazi se u Povilu medju Senjom i Bakrom i na Rieci (Prim.)

158. **Pomatias maculatum** Drap. Pod Susjedgradom, na Goljaku, Stubici, na Huni i Rieci (Prim.)

159. **Pomatias cinerascens** Ross. Syn. *P. brevilabrum Parr.*

var. α. **rurgidulum** Zieg. *Peristomate paullo latiore.*

var. β. **fasciatum** Kut. Na Velebitu.

Digitized by Google

Subordo Opisthopthalma.

Familia Assiminiidae.

Genus Paludinella Pfeif.

160. **Palludinela minutissima** Schmidt. U Sutinskom i okolo Zagreba i Goljaka.

Classis II. Conchifera.

Ordo Veneracea.

Familia Cyrenidae.

Genus Cyclas. Brug.

161. **Cyclas cornea** L. U Lazini kod Slatine, i n Krapini,

162. „ **calyculata** Drap. Žive u rieci Dobri, u Lešću, Zaprešiću, u Velikom Savišću, i kod Sv. Roka.

Genus Pisidium. Pfr.

163. **Pisidium amnicum** Müll. Syn. *P. obliquum.* Drap. U Savi i na Goljaku i oko Zagreba.

164. **Pisidium fontinale** C. Pfr. Živeu malom u Sutli kod Dubove i oko Zagreba.

165. **Pisidium obtusale** C. Pfr. Žive u malom Savišću kod Susjeda.

Ordo Lucinacea.

Familia Unionidae.

Subfamilia Unioninae.

Genus Unio. Retz.

166. **Unio batavus** Lam. U Savi kod Susjeda i oko Zagreba u Sutli kod Harmonice, Rušću, Crncu kod Bedekovčine, Rušću u Velikoj Rieci (Dolnja Stubica).

var. α. **consentaneus** Zieg. U Sutli kod Harmonice.

var. β. **incurva.** U Krapini kod Husinca.

var. γ. **fusculus.** Zieg. U Bednji kod Bele.

167. **Unio pictorum** Lin. U Savi kod susjeda, u Uni kod Dubice.

var. α. **fusca.** U Savi kod Zaprešića.

Digitized by Google

168. **Unio tumidus** Retz. Ima je u Savi kod Jesenovca, u Uni kod Dubice.

Nepoznata vrst.

Unio Graffi Stentz. U Hrvatskoj Catal. Villa et coll. San.

Genus Anodonta. Brug.

169. **Anodonta cygnaea** L. U Savi kod Susjeda.
var. α. **ventricosa** Pfr. Gdje i predjašnja.
var. β. **minor.** U Savi kod Zagreba.
γ. **compressa.** U Savi pod Susjedom.

170. **Anodonta piscinalis** Nils. U Savi pod Susjedom i kod Zagreba.

171. **Anodonta rostrata** Kokeil.
var. α. **croatica** Kut. U Savi kod Susjeda.
var. β. **corrosa.** U Krapini kod Slatine.
var. γ. **polimorpha.** U Savi kod Zagreba, u Uni kod Dubice.

172. **Anodonta anatina** L. U Sutli.
173. „ **triangulata** Kutschig. U Hrv. Coll. Kut.
174. „ **cellensis** Schrötter.
var. α. **complanata** L. U Sutli.
var. β. **rhomboidea** Schlütter. U Savi pod Susjedom i kod Jankomira.

Nepoznata vrst.

Anodonta virens Stentz. Žive u Hrvatskoj. Catal. Villa et coll. San.

Toli *Unio Graffi* prije imenovana, koli *Anodonta virens* iz Hrvatske nisu bile opisane, te ostaju medju nepoznatimi vrstmi.

Digitized by Google

ѣ i ѣ u istoriji slovenskih jezika.

Čitao u sjednici historičko-filologičkoga razreda jugoslavenske akademije znanostî i umjetnostî 10 srpnja 1867

PRAVI ČLAN GJURO DANIČIĆ.

Srodstvo megju jezicima slovenskim, koliko se o njemu i govorilo i govori, još se slabo zna. Istina, došlo se je i u Slovena svijeh koji se otimaju za napretkom i u učenijeh ljudi ostalijeh naroda već dotle da se drži da svi jezici slovenski stoje megju sobom kao braća, — da su postali ne jedan od drugoga nego svi od jednoga jezika; ali kaka su braća? koji je brat stariji, koji li mlagji? koji se prije, koji li poslije odijelio od negdašnjega zajedničkoga jezika? i po tome koji je kome bliži, koji li od koga dalji? to se još slabo zna. A nije ni čudo; jer da bi se to moglo potpuno znati, treba prije saznati mnogo koje šta drugo, a filologija, kojoj je posao pronaći sve to, osobito filologija megju Slovenima, kojih se ova stvar najvećma tiče, tako je od skora počela dorastati i jačati za poslove toga reda, da se nikako ne smijemo tužiti na nju što ih još nije svijeh svršila, nego joj se prije valja da divimo kako je za tako malo vremena mogla učiniti i ono što je učinila, i puno uzroka imamo osjećati najveću zahvalnost prema ljudima slovenskoga i inostranoga svijeta koji su i toliko svjetlosti unijeli u jezike slovenske koliko sada već u njima vidimo, ako ta svjetlost i nije jošte obasjala sa svijem diobe jezika slovenskih.

Premda ima mnogo koje šta što istom treba uraditi, da bi se mogla potpuno pokazati dioba jezika slovenskih, opet mislim da ne bi bilo pravo iskati — niti se kad iskalo — da se ne bavimo njom i da ne tičemo u nju dokle se god ne uradi sve što joj treba: ni malo se ne baveći njom ne bismo mogli ni doznavati šta joj još nedostaje; ova stvar, kao i mnoge druge, ima više strana, pa kad

Digitized by Google

se sa svake strane pozna, onda će se potpuno poznati, — to je istina, ali mislim da ta istina ne brani poznati stvar ako bi bilo i samo s jedne strane, dokle se ne može sa svake, šta više mislim da je to veoma korisno, jer olakšava cio posao. S toga se nadam da mi se ne će za zlo primiti u ovom časnom zboru, što sam rad dotaći se ove stvari, i to samo s jedne strane.

Dobrovski i za njim Šafarik dijeliše slovenske jezike u dvije polovine: jedna je „zapadna“, i u njoj jezici: poljski, češki, oba srpska u Lužicama i izumrli polapski; a druga je polovina „jugoistočna“ i u njoj svi ostali jezici slovenski. — O toj diobi na dvije polovine mislim da vrlo dobro kaže Šlajher da malo vrijedi [1]; ali je on opet nije odbacio govoreći prvi put o istoriji slovenskih jezika [2], a docnije je sa svijem pristao na nju tvrdeći da se negdašnji zajednički jezik slovenski najprije razdijelio na dva dijela, na „jugoistočni“ i na „zapadni“. Jedino čim Šlajher potvrgjuje tu diobu na dvoje, i doista najglavnije izmegju svega čim su je drugi potvrgjivali, jesu glasovi *d* i *t*, koji pred *n* i *l* u jednoj polovini otpadaju (n. p. u starom slovenskom **канѫти**, **орало**, **плєлъ**), a druga ih polovina čuva (n. p. u Čeha vadnouti, oradlo, pletl, i u Poljaka więdnąć, radło, płótł). Ali toga *d* i *t* dosta često nema u starijim spomenicima češkoga jezika, n. pr. u riječi kadilo, a i danas nema ga n. p. u riječima šel, hrnouti, kynouti, a često opet stoji na takim mjestima gdje ne može biti stari ostatak (od korijena ili od nastavka) nego je pozniji umetak, n. p. modliti [3]; isto tako u Poljaka, za koje je u ovoj stvari vrijedno uzeti na um da nemaju vrlo starijeh spomenika svojega jezika, nalazi se i danas riječi bez takoga *d i t*, n. p. pokinąć, garnąc, tako uz siodło

[1] Die eintheilung der dialecte in südlich-östliche und westliche (von Dobrovský aufgestellt) scheint mir indess einen nur geringen werth zu haben, durchgreifender beide scheidender lautgesetze lässt sich kaum eines auffinden, nämlich folgendes: in den westlichen sprachen bleibt ursprüngliches d und t vor ł und vor n, in den südöstlichen wird es ausgestossen (oder assimiliert); z. b. böhm. oradlo, aber altksl. **орало**; böhm. pletl, altksl. **плєлъ**; böhm. vadnouti, altksl. **канѫти**. Beiträge zur vergleichenden sprachforschung I. 23.

[2] Na istom mjestu.

[3] Više primjera vidi u Miklošića vergl. gramm. I. 436 i dalje, i u Hatale zvukosloví str. 90 i dalje.

Digitized by Google

(sa *d*) ima i sioło (bez *d*), a opet ima *d* gdje nije od korijena, n. p. modlitwa[1]; bez takih primjera nije ni jezik lužičkih Srba; — osim toga što se ta osobina jedne polovine tako koleba, mislim da se ne smije smetati s uma da takovo *d* i *t*, koje bi bilo osobina zapadne polovine, nije ni u jugoistočnoj polovini nečuvena stvar, imamo n. p. još u starom slovenskom jeziku **китлъ**, **пѣтлъ**, **свѣтлъ**, **жтлъ**, **мѣтла**, **мѣдлъ**, **скрѣдлъ**, **сѣдло**, **мѣтижти**[2], i u nas osim tijeh i takih riječi još ima n. p. i otvrdnuti. — Ovo što napomenuh mislim da svjedoči da navedeni razlog za diobu slovenskih jezika na dvije polovine nije barem toliko jak da bi se na njemu mogla osnivati dioba jezika slovenskih. — Poslije ove prve diobe na dvije polovine misli Šlajher da su se dalje dijelili jezici slovenski ovako: jedna polovina, i to jugoistočna, na skoro se razdijeli na dvije grane, od kojih jednu naziva južnoslovenskom a drugu ruskom; poslije se južnoslovenska razdijeli na dva jezika, koje naziva bugarskim i srpsko-slovenskim, i ovaj pošljednji razdijeli se — i to tek u poznija vremena — opet na dva, koje naziva srpskim i slovenskim; — isto tako i ona ruska grana južno-istočne polovine razdijeli se na dva jezika: veliko-ruski i malo-ruski. Druga polovina, t. j. zapadna, postala prvom diobom, razdijeli se na četiri jezika: češki, poljski, lužički i polapski, i to — veli Šlajher — može biti takogjer dosta pozno. Osim one najstarije diobe, osnovane na glasovima *d* i *t*, svu ostalu osniva Šlajher na glasovima kojima u nas odgovara ћ i ђ; ali je iz bliže ne osvjetljuje ni malo, t. j. ne pokazuje kako iz tijeh glasova izlazi ovaka dioba kaku on uzima[3].

---

[1] Više primjera vidi u Miklošića vergl. gramm. I. 470. i dalje, i u Maleckoga gramatyka języka polskiego str. 213.

[2] Vidi te riječi u Miklošićevu rječniku i njegovo djelo Bildung der nomina str. 29. 54

[3] Same riječi Šlajherove kojima izriče tu diobu ovo su: Славянскій коренной языкъ раздѣлился сперва на двѣ части: юго-восточную (**орало**, **оукамжти**) и западную (oradło, uvędnąti). Но првая часть, вѣроятно, вскорѣ опять раздѣлилась на вѣтви: южнославянскую и русскую. Южнославянская вѣтвь тоже не замедлила раздѣлиться на два языки: болгарский (**мєжда**, **тысжшта**) и сербо-словенскій (medja, tysutja). Большое сходство между сербскимъ и словенскимъ заставляетъ думать, что раздѣленіе сербо-словенскаго на два языка совершилось лишь въ позднія времена; тоже надобно сказать о раздѣленіи русской вѣтви (меджа, межа, тысяча) на два нарѣчія: велико-русское и мало-

Digitized by Google

Miklošić je sa svijem odbacio onu diobu na dvije polovine, i to prije nego što ju je Šlajher onako prihvatio, pak je redom kojim govori o jezicima slovenskim u svojoj gramatici pokazao u kakvom srodstvu misli da stoje jezici slovenski megju sobom, ne osvjetljujući ga iz bliže [1], a taj je red ovo: stari slovenski jezik, novi slovenski, bugarski, srpski (s hrvatskim), malo-ruski, ruski, češki, poljski, gornji lužički, donji lužički.

To je u glavnom sve što u ovaj par imamo od najvrsnijih ljudi o diobi slovenskih jezika ili o srodstvu njihovu. Mislim da ne će niko sumnjati da je to još vrlo malo.

Ne ću kazati ništa novo, nego što je jamačno opazio svak ko je mislio o ovoj stvari, ako napomenem da glavne razlike izmegju slovenskih jezika — koliko su danas poznati — dolaze od samoglasnijeh ъ, ь, ѧ, ѫ, ѩ, ѧ, i od suglasnijeh koji u našem jeziku glase ћ i ђ. S toga će se istom onda moći potpuno poznati njihova dioba, postanje i srodstvo, kad se sve što ti glasovi za ovaj posao nose iznagje i jedno s drugim složi. Ali držim da su izmegju svijeh tijeh glasova pošljednja dva, ћ i ђ, najznatnija u ovom poslu, koje i Šlajher izrijekom tvrdi [2]. On je, kako napomenuh, na tijem glasovima osnovao svu diobu, osim one koju uzima za najstariju. I ja sam rad u ovoj besjedi držati se samo ta dva glasa, trudeći se pokazati kako mi se čini da iz njih izlazi dioba koja se ne malo razlikuje i od one Šlajherove i od one Miklošićeve.

Da bi stvar bila razgovjetnija, neka mi bude slobodno pokazati najprije kako postaju naši glasovi ћ i ђ i glasovi koji im

---

русское. Западно-славянская вѣтвь (medza, meza; tysąc, точнѣе *тысѧць, такова должна быть основная форма этого слова въ западносл.) также, можетъ быть, довольно поздно разрослась на четыре языка: чешскій, польскій, сорабскій и полабскій. Покуда мы принимаемъ западно-славянскіе языки за равностепенные: строжайшее изслѣдованіе ихъ родственныхъ отношеній покажетъ, можетъ быть, иной порядокъ ихъ происхожденія. А. Шлейхера, краткій очеркъ доисторической жизни сѣверо-восточнаго отдѣла индогерманскихъ языковъ. — С. Петербургъ 1865. на стр. 60—61.

[1] Indem ich die sprachen nach der nähe ihrer verwandschaft an einander reihe. Vergl. gramm. I. str. IX.

[2] Mir scheinen zur sonderung, wenigstens der slavischen hauptdialecte vorzüglich geeignet zu sein die veränderungen, welche die in den meisten dialecten unerträglichen aber sehr häufigen gruppen dj und tj eingehen. Beiträge I. 24.

Digitized by Google

odgovaraju u drugim jezicima slovenskim, u čem ću, istina, napominjati ponajviše stvari već poznate, ali će trebati i da ogledam osvijetliti nešto što doslije u filologiji slovenskoj nije osvijetljeno.

Ima više načina kojim postaju naši glasovi ћ i ђ. Najprije da napomenem najlakše, t. j. najočevidnije, koji se mogu razumjeti bez mnogoga razmišljanja.

U riječima prešlim iz drugih jezika u naš glasovi *k* i *g* kad iza njih stoji *i* ili *e* razbijaju se o ta dva samoglasna, te nam glase ћ i ђ, n. p. *k* pred *i:* ћирило, *k* pred *e:* ћелија, *g* pred *e:* јеванђеље. Tako promijenjeni glasovi ostaju i onda kad iza njih glasovi *i* i *e*, kojih su radi postali, ispadnu imajući za sobom drugo samoglasno ili stojeći na kraju, n. p. Ђорђе (Georgius), gdje je pred *o* ispalo *e*, ili Срђ (Sergius), gdje je na kraju otpalo *i*, po što se pred njim promijenilo *g* na ђ. Po tom ostaju ti glasovi tako promijenjeni i onda kad se po drugoj osobini našega jezika pretvori u *u* glas *o*, pred kojim se na rečeni način zateče ђ, n. p. Ђурађ. — Na ovaj način postalo ћ i ђ ima naš jezik od kada znamo za nj: u najstarijim spomenicima imamo: јеванђелије, ђурђев[1].

U stranijem riječima prešlijem u naš jezik glas *d* kad iza njega ima *i* a za njim još kako samoglasno, slijeva se s tijem *i* u ђ, n. p. ђаво, Ђонисије (Διονύσιος). I ta promjena ostaje i onda kad se *o* našavši se tijem načinom iza ђ pretvori u *u*, n. p. Ђуно (Διονύσιος). — Na ovaj način postalo ђ nije vrlo staro u našem jeziku: u starijim je spomenicima jednako n. p. **дѣкъ**, docnije **дѣкъ** (čitaj djak)[2].

U našim narodnijem riječima glasovi *t* i *d* kad stoje pred *j*, od kojega ih je negda dijelilo *i*, pa to *i* pretvorivši se u *j* ispalo, slijevaju se s *j* u ћ i ђ, n. p. браћа, рођак. — I to je postanje glasova ћ i ђ novo: u starijem spomenicima imamo **братиѭ**, **родиѭкъ**; da, još se i danas gdje gdje, na ime u Bosni, može čuti братја, родјак[3]. — Tako i pred *t* i *d* pretvorivši se *i* u *j* slijeva se *j* sa *t* u ћ a sa *d* u ђ, n. p. naći (mjesto najti, a to mjesto naiti); нађем (mjesto najdem, a to mjesto naidem). To je dosta staro u našem jeziku: od XIII vijeka nalazi se: пођеши, нађе, дође[4].

---

[1] Vidi te riječi u mojem rječniku.

[2] Vidi u mojem rječniku tu riječ.

[3] Vidi u Vukovu rječniku.

[4] Vidi u mojem rječniku **поити, наити, доити.**

Digitized by Google

U našim narodnijem riječima, ali samo u južnom govoru, i to samo u jednom dijelu južnoga govora, glasovi *t* i *d* s glasom *j* koji izlazi iz ѣ slijevaju se u ћ i ђ, n. p. ћерати, ђело.

U istom dijelu južnoga govora i glas ц s takim *j* (od ѣ) slijeva se u ћ, n. p. ћедило (цједило), ћевњак (цјевњак). I kad su oba glasa ц i *j* rastavljena jedan od drugoga glasom к, može к ispasti, te se ona dva glasa opet slijevaju u ћ, n. p. ћетати (цвјетати), ћетко (Цвјетко), ћетна (Цвјетна).

Izmegju ovijeh načina na koje doslije vidjesmo da postaje naše ћ i ђ, oni prvi ako i jesu vrlo stari opet nijesu postanja slovenskoga, a drugi su po sve novi; s toga ovijem postajanjem rečenijeh glasova naš jezik nije ni malo ili je preveć slabo svezan s drugim jezicima slovenskim, i s toga se iz ovijeh glasova ovako postalijeh nema šta izvoditi za srodstvo jezika slovenskih ili bi preveć slabo i neznatno bilo što bi se izvodilo. — Ali imamo jošte dva načina na koja postaje naše ћ i ђ, i oba su tako znatna da se na njima može vidjeti kako slovenski jezici vijekom svojim stoje jedan prema drugom.

Jedan je od ova dva načina onaj po kom imamo ћ n. p. u riječima свијећа, злаћен, a ђ n. p. u riječima рђа, рођен. I ovu osobinu ima naš jezik od kako znamo za nj: u najstarijim spomenicima nalazi se n. p. хоће, грађанин, вражајy [1]. — U takim prilikama mjesto našega ћ ima stari slovenski jezik i sadašnji bugarski шт (свѣшта), oba ruska ч (свѣча), tako i sadašnji slovenski ima *č* (svêča), a poljski i češki i oba lužička imaju ц (świeca, svíce, svéca); a mjesto našega ђ ima stari slovenski jezik i sadašnji bugarski жд (межда), velikoruski i maloruski ж (межа) [2], poljski *dz* (miedza), češki *z* (meze) [3], tako i oba lužička *z* (mjeza), a sadašnji slovenski *j* (meja). — Što se tiče postanja tijeh glasova, nema sumnje da naše ћ i svi glasovi koji mu odgovaraju u drugim jezicima slovenskim postaju od тj, a naše ђ i svi glasovi koji mu odgovaraju u drugim jezicima slovenskim, od дj. A način kojim postaju mislim da je sa svijem dobro pokazao Šlajher, koji ga postojano drži [4], ako

[1] Vidi u mojem rječniku te riječi.

[2] U maloruskom ima gdje gdje i дж: саджати.

[3] U Slovaka i *dz*: medza.

[4] Die formenlehre der kirchenslavischen sprache. 1852. str. 153. Compendium der vergleichenden grammatik der indogermanischen sprachen. 1861. str. 248.

Digitized by Google

Bop malo i sumnja o njemu [1]; toga se načina u glavnom drži i Miklošić [2]; istoga načina držeći se Hatala protumačio je vrlo zgodno glasove češkoga jezika [3]. A tijem načinom postaju oni glasovi ovako: тj i дj, od kojih postaju svi, slijevaju se u našem jeziku u ћ i ђ; — u starom slovenskom mijenja se *j* iza *t* u *š*, a iza *d* u *ž*, pa se onda premeće *š* pred *t*, a *ž* pred *d* tako da mjesto *tš*, *dž* bude *št*, *žd*; — tako je i u bugarskom; — ista promjena biva i u oba ruska jezika, samo što nema onoga premetanja, nego *d* po što se za njim pretvori *j* u *ž* otpada, te ostaje samo *ž*, a iza *t* po što se pretvori *j* u *š*, slijevaju se oba glasa *tš* u *č*; — u sadašnjem slovenskom ne mijenja se *j* iza *d* ni u što, kao što se ne mijenja ni kod nas, ali se ne slijeva sa *d* kao kod nas, nego *d* otpada kao u ruskom, te ostaje samo *j*, a iza *t* mijenja se *j* u *š* pa se oba glasa *tš* slijevaju kao u ruskom u *č*; — u poljskom mijenja se takogjer *j*, ali ne u *ż* ni u *š*, nego iza *d* u *z*, i tako ostaje *dz*, a iza *t* mijenja se *j* u *s*, pa se *t* i *s* slijevaju u ɬ; — u češkom biva isto što u poljskom s malom razlikom: *d*, po što se *j* iza njega pretvori u *z*, otpada, te ostaje samo *z*, a iza *t*, po što se *j* pretvori u *s*, slijeva se *t* i *s* kao u poljskom u ɬ [4]; — u oba lužička biva isto što u češkom. — Budući da je pretvaranje glasa *j* u *s* (i u srodne glasove) vrlo obična stvar u jezicima plemena indoevropskoga, a ovo tumačenje ne nalazi ni na kake smetnje ni u jednom slovenskom jeziku, za to mislim da je ono sa svijem dobro.

Ostaje još jedan način na koji dobijamo ћ. To je onaj po kom imamo ћ u riječima kao što su moć, peć, i žeći, peći, vrijeći. Na ovaj način dobijamo samo ћ a ne ђ. I ovo ima naš jezik od

---

[1] Vergl. grammat. I. str. 152.

[2] Velim u glavnom; jer mi radi „prejerovanijeh vokala“, koje uzima, nije sa svijem razgovijetno što govori o toj stvari; vidi njegovu vergl. gram. I. 184 i dalje, i Bildung der nomina 14, i za ostale jezike slovenske vergl. gramm I. 252. 317. 397. 436. 471. 495. Po njemu govore o svojim jezicima Małecki gramatika jęz. pol. 30, Osadca граматика руск. языка 26—27.

[3] Zvukosloví, str. 87.

[4] Što u maloruskom osim ж ima i дж, i što osim češkoga *z* Slovaci imaju i *dz*, može se misliti da u tijem prilikama ne otpada *d* od *dj*; ali može *d* biti i pozniji umetak kao u maloruskom джерело, дзерно, дзеленый; šta više i za poljsko *dz* može se sumnjati eda li je *d* doista od *dj* ili je pozniji umetak, kao što je n. p. u dativu słudze, gdje *dz* stoji mjesto *z*.

Digitized by Google

kako se zna za nj: u pismu Kulina bana imamo n. p. pomoć[4]. Ali kako tu postaje ћ? Na to još nema odgovora. Nema sumnje, i svak priznaje, da tu ћ postaje od гт i od кт i od хт. Ali kako? Na to, velim, još nema odgovora. Mjesto našega ћ u tijem prilikama stari slovenski jezik i sadašnji bugarski imaju шт, oba ruska i novi slovenski *č*, a poljski i češki i oba lužička *c*. Kako dakle svi ti glasovi postaju od pomenutijeh elemenata (od гт, кт, хт)? — Kako su se oko staroga slovenskoga jezika bavili najučeniji ljudi, njegovo je *št* i pretresano najviše, — a misli njihove o njemu, koliko bi se megju sobom i razlikovale, sve se slažu u ovoj: krajnji glas *t* misli se da nije ništa drugo nego prvi glas od nastavka ти, kojim postaje infinitiv (kao što je u пи-ти), i od nastavka ть kojim postaje substantiv ženskoga roda (kao što je n. p. четвр-ть); pa kad pred tijem *t* dogje г (kao što biva u мошти, мошть), onda se г pretvara najprije u ж, pa onda ж u ш; a kad dogje к (kao što biva u пешти, пешть), onda se к pretvara najprije u ч, pa onda ч u ш; a kad dogje х (kao što biva u врѣшти), onda se х pretvara u ш. — Ne smije se kazati da je još Dobrovski ovako mislio; on istina veli: „litterae gutturales, si ante ти infinitivi immediate poni debeant, una cum т mutantur in щ“ [2], i na drugom mjestu: „transformatis гт, кт, хт ante и infinitivi in щ“[3]; ali ne treba smetati s uma da je Dobrovski mislio da složeno slovo щ glasi шч[1], a kad se ta misao Dobrovskoga , koje je odavno nestalo iz nauke, uzme na um, onda navedene riječi njegove, koliko se same po sebi čine da se slažu s rečenom mišlju o postanju staroslovenskoga шт, nemaju u sebi ništa što bi i najmanje bilo nalik na nju — Miklošić, koji je slovensku filologiju odande gdje ju je ostavio Dobrovski, podigao onamo gdje je sada, govoreći o ovoj stvari, samo jasno kazuje što je dobro opazio, ali mu uzroka ne istražuje: „vor dem suffix des infinitivs ти und dem des supinums ть gehen die gutturalen in ш über“ veli Miklošić u gramatici staroga slovenskoga jezika štampanoj godine. 1850[5]; više od ovoga ne nalazi se ni u poznijem djelima njegovijem; da, još manje rekao bih da je što u prvom dijelu velike svoje gramatike, gdje govori o glasovima slo-

[1] Miklošić monum. serb. 2.
[2] Institutiones linguae slav. str. 42.
[3] U istoj knjizi na str. 351.
[4] U istoj knjizi na str. 3.
[5] Formenlehre der altslov. sprache. 1850. str. 46.

Digitized by Google

venskih jezika, kaže samo da u starom slovenskom jeziku „шт stoji mjesto кт, гт, хт“ [1], i još docnije u trećem dijelu: „im infinitiv und im supin. verbindet sich der guttural mit dem т des suffixes zu шт“ [2]. — Šlajher, izmegju svijeh stranaca najzaslužniji u slovenskoj filologiji, zadužio nas je i tijem što se više nego i ko drugi dotakao ove stvari tražeći način k a k o stari slovenski jezik u ovijem prilikama mjesto г, к, х ima ш: on veli da od glasova и i ь dolazi te se glasovi г, к, х, rastavljeni od onijeh glasom т, pomijeraju; ovo su njegove riječi: „vor *i* und ь gehen die lautverbindungen *kt*, *gt*, *cht* in *št* über“, — k tomu odmah dodaje osvjetljujući rečenu promjenu: „zunächst ward wol durch einfluss des palatals auf den guttural *čt*, *žt*, *št* aus *kt*, *gt*, *cht*“; i jošte za promjenu koja iza te nastaje veli: „*žt* muss natürlich zu *št* werden, und *čt*, d. i. *tšt*, konnte ebenfalls leicht den anlautenden *t*-laut verlieren“ [3]. Riječi kojim Šlajher ovdje izriče svoju misao rekao bih da pokazuju da ni on sam nije sa svijem uvjeren o njoj. Njoj se suproti supin, kojega Miklošić nije propustio prije napomenuti i može biti upravo njega radi nije išao dalje od onoga što je rekao; jer u supinu nema ni *i* ni ь da bi se glasovi pred *t* mogli po Šlajherovoj misli promijeniti, pa opet su i u njemu promijenjeni. Osim toga mislim da je velika smetnja pitanje: za što bi izmegju svijeh suglasnijeh samo *t* bilo tako slabo da dopušta da preko njega *i* i ь pomijeraju glasove koji pred njim stoje? za što to ne čini *i* n. p. preko *l* u ž e g l i? za što to ne čini ь n. p. preko *n* u огнь? za što to ne čini n. p. ѣ preko и u гнѣздо? itd. itd. Na ovu misao Šlajherovu (ili upravo na Šlajhera za ovu misao) udario je skorice Hatala, držeći se samo supina, koji joj je još prije Miklošić stavio na suprot, i ostavljajući stvar kao nešto sa svijem svršeno, o čem se nema šta više govoriti, na tom da se u ovijem prilikama glasovi *g*, *k*, *h* pretvaraju u *š* samo za to što stoje pred *t* [4]. Ali ja još ne pomenuh što mislim da je glavna pogrješka u onoj Šlajherovoj misli, ne pomenuh za to što je ista pogrješka i u Hatalinoj misli tako da obje misli padaju s iste pogrješke. Obje su misli jednake u tom što dopuštaju i tvrde da se u ovijem prilikama gla-

[1] Steht für кт, гт, хт. Vergl. gramm. I. str. 188.

[2] Vergl. gramm. III. str. 118.

[3] Compendium der vergl. gramm. str. 247 prvoga izdanja.

[4] De contiguarum consonantium mutatione in linguis slavicis. Pragae 1865. na str. 14. 24. (izašlo je na svijet ove godine).

Digitized by Google

sovi *g*, *k*, *h* pretvaraju u *š*, — samo se u uzroku toga pretvaranja razlikuje Šlajherova misao od Hatalinc, — a baš to pretvaranje mislim da je pogrješka u objema; jer to pretvaranje, premda bi moglo vrijediti za stari slovenski jezik, ne može vrijediti za ostale, niti se po tom pretvaranju mogu protumačiti glasovi koje imaju ostali jezici slovenski u tijem prilikama. Često biva da se što god u jednom jeziku može protumačiti vrlo dobro po zakonima istoga jezika; ali kad se stvar isporedi sa stvarju koja joj odgovara u drugom jeziku, često se ono prvo tumačenje nagje lažno, jer mu se suproti ista stvar u drugom jeziku, i tada se traži tumačenje koje će vrijediti za oba jezika, t. j. po kom će stvar i u jednom i u drugom jeziku moći biti onaka kaka je. To je baš prva zasluga današnjoj filologiji, što se rečenijem načinom čuva od lažnoga tumačenja. Na primjer, ko bi kod nas čuo gdje narod pjeva: „ne vij, vuče ne grakći gavrane“, ili: „zavi Tomo kako gorski vuče“, — mogao bi ne griješeći ni malo o zakone samoga našega jezika misliti da tu riječi vij i zavi imaju što sa glagolima viti i zaviti (viere, circumvolvere), koji i u starom slovenskom tako glase (**вити**, **завити**); ali čim pogleda u koji god drugi slovenski jezik, naći će n. p. u starom slovenskom **вꙑти** (ululare), te će vidjeti da su ono sa svijem osobiti glagoli koji sa **вити** (viere) nemaju ništa. Ili može biti da će se radije čuti, te ću manje dosadan biti, ako spomenem što god praktičnije: od neko doba može se jako opaziti u našoj književnosti kako neki — upravo mnogi — književnici bježe od riječi osuditi, te pišu mjesto nje odsuditi misleći da osuditi govore neki samo za to što izbacuju *d* pred *s*, kao što govore n. p. gosposki mjesto gospodski; ali bi trebalo pogledati u koju god knjigu staroslovensku, te bi u starom slovenskom, gdje se ne izbacuje *d* pred *s* (jer ih rastavlja **ъ**) našli osuditi, glagol složen od *o* i suditi, u značenju condemnare, kojega značenja upravo nema odsuditi. Isto tako, ko bi se držao samo zakona staroga slovenskoga jezika, mogao bi sa svijem pravo misliti da n. p. riječ **вѣштьць** dolazi od **вѣти-**, kao što doista neki izvode; — ali čim bi pogledao u koji god drugi slovenski jezik, odmah bi vidio da tako ne može biti, jer kad bi tako bilo, ne bi moglo biti ni u Čeha věštec, ni u Poljaka wieszcyca, ni u nas vještac i vještica, nego bi te riječi glasile drugačije (kod nas n. p. bilo bi vijećac, vjećica), i vidjevši to dužan bi bio svijem tijem riječima (zajedno s onom starom slovenskom) tražiti

*

Digitized by Google

drugi postanak, koji se i nalazi u кѣсти-. Tako stoji i ona misao po kojoj bi se u starom slovenskom jeziku glasovi *g*, *k*, *h* pretvarali u *š* u prilikama o kojima je govor; ona je smišljena bez obziranja na druge slovenske jezike; s njima se ne može ona složiti, ne može se na njih primijeniti; iz nje se ne može izvesti postanje ni našemu glasu h, ni ruskomu i novoslovenskom *č*, ni češkom, poljskom i lužičkom glasu *c*. Ko bi htio sačuvati tu misao, valjalo bi za ostale jezike slovenske da uzme ili da su pomenuti njihovi glasovi postali prije onoga pretvaranja u starom slovenskom jeziku, ili da su postali poslije. Da bi moglo biti prvo, valjalo bi dokazati kako se *gt*, *kt*, *ht* moglo jednijem Slovenima pretvoriti u *ć*, drugim u *č*, trećim u *c*; a da bi moglo biti drugo, valjalo bi ne samo dokazati kako su se u te glasove pretvorili glasovi *št*, nego bi valjalo pokazati i koja im je nevolja bila pretvarati se, kad — n. p. u našem jeziku — glasovi *št* vrlo rado druguju i lijepo se slažu. Premda mi se čini očevidno da se ni jednijem od ova dva puta ne može ni do čega doći, ipak se jednoga od njih, i to prvoga, drže svi bolji gramatici slovenski. Ali, kako rekoh, ne dolaze ni do čega. Svaki samo kaže da taj i taj jezik slovenski ima taj i taj glas mjesto *gt*, *kt*, *ht*, ili da se ovi pošljednji glasovi mijenjaju na te i te [1]; ali načina, k a k o to biva, ne kaže niko; svi

[1] Miklošić kaže za novi slovenski jezik: „die infinitive auf *kti* und *gti* lauten *ći*“; za češki: „das infinitiv suffix *ti* geht mit dem vorhergehenden *h* und *k* in *c* über“; za poljski: „*k* und *g* gehen mit der infinitivendung *ć* in *c* über“; isto tako za oba lužička; za veliko-ruski: „die infinitivendung ть wird mit dem vorhergehenden guttural in чь verwandelt“; za malo-ruski: „кти, гти und хти gehen als infinitivendungen im altslav. in шти über; es ist daher im kleinruss. *čy* die regelmässige verwandlung“; za naš jezik: „es stehen im allgemeinen die palatalen h und ђ an der stelle der altslov. palatalen шт und жд: һуд, пеһ.“ Vergl. gramm. I. str. 258. 327. 367. 403. 441. 478. 497. 512. — Hatala opširno govoreći o glasovima češkoga jezika kaže samo ovo o glasu o kom je ovdje riječ: „spřežky *ht* a *kt* v neurčitém spisovná staro- i novo-čeština proměňuje v *c*“. Zvukosloví § 93. — Buslajev u istorijskoj gramatici ruskoga jezika kaže samo ovo: „горганные г и к перед звукомъ т переходятъ въ мѣстѣ съ нимъ, въ церковнославянскомъ, въ щ, въ русскомъ въ ч“. Истор. граммат. 1863. str. 81. — Osadca za maloruski jezik veli: „**буквы к, г, переходятъ съ окончаніемъ неопредѣленого вида ти на ти**“. **Грамат. руск. языка**, str. 33. — Više od svega ovoga nema ni u našim gramatikama, ni u samoga Majkova velikoj istoriji srpskoga jezika.

Digitized by Google

samo potvrgjuju da nešto jest, a kako je to postalo, ne kaže niko. Jedini Poljak A. Małecki dotače se toga pitanja za poljski jezik: napomenuvši poljsko „bogactwo“ dodaje: „podobnie zbijają se *kć* na *c*, i *gć* na *c*“[1]. Ovo bi tumačenje teško moglo i za sam poljski jezik podnijeti, jer ako se i „zbija“ doista *t* i *s*, kao u „bogactwo“, po tome još nije lako ni misliti da bi se ѓт moglo zbiti u ц[2]. Ali kad bi se to i moglo misliti po zakonima poljskoga jezika, ipak ne dadu stvar tako tumačiti drugi jezici slovenski, u kojima se takogjer *t* i *s* „zbija“ u *c* (n. p. kod nas bracki), ali za to opet u riječima kao što je poljska moc nemaju *c*; to tumačenje dakle i kad bi dobro bilo za poljski jezik, vrijedilo bi samo onoliko koliko i ono kojim se tumači samo staroslovensko щт; i njemu bi smetalo to što se po njemu ne može naći način kako su u drugim jezicima slovenskim postali njihovi glasovi. — Treba dakle tražiti drugi način, i on treba da je taki da vrijedi za sve slovenske jezike, t. j. da iz njega samoga izlazi postanje svijem onijem glasovima koje u ovijem prilikama imaju slovenski jezici svaki za se. Ako bi se taki način našao, on bi sam mogao biti dobar, i ispred njega bi se morala ukloniti svaka misao koja bi samo za jedan izmegju jezika slovenskih vrijedila, dakle i ona koja za sad vrijedi (onoliko koliko vrijedi) samo za stari slovenski jezik. Da je taki način teško naći, vidi se i od tuda što se dosele nije našao. Ali mislim da je i tu kao i u mnogom drugom koječem glavno: „ko traži, nalazi“. Sva ja teškoća u tom što se nije tražio, što se nije opazilo da ga treba tražiti. Vrlo lasno može biti da se i ja varam misleći da sam ga našao; ali ako ga ne budem našao, bolji od mene, kojih hvala bogu ima mnogo, zaista će naći, čim se pažnja njihova obrati na ovu stvar. I najviše toga radi da bi se na ovu stvar obratila pažnja boljih od mene, usudih se stupiti pred ovaj časni zbor s ovom besjedom. — Razmatrajući

---

[1] K tijem riječima jošte dodaje: „nie należy uważać tego *c* za zmiękczenie gardłowej *k* albo *g*; ale za zbitkę, t. j. za rzeczywistą substitucyą obydwóh zbijających się glosek, tak *k* jak *ć*, tak *g* jak *ć*. Małecki, gramm. jęz. pol. str. 50. Rekao bih da s tijeh riječi ne bivaju jasnije one gornje, čega radi su dodane, nego još tamnije: tumačeći tu „zbitkę“ substitucijom dopušta Malecki da se u njegovijem riječima razumije i ono samo što su drugi pisali o ovoj stvari, t. j. da se tu samo zamjenjuju jedni glasovi drugim.

[2] ili poljski *gć* u *c*, gdje ne treba gledati na oblik slovima.

Digitized by Google

čovjek ovu stvar ne može da ne opazi prije svega da i od гт i od кт i od хт isti glasovi izlaze u svakom jeziku slovenskom, t. j. što od tijeh glasova postaje, ne razlikuje se kad postaje od гт, kad od кт, kad od хт[1], nego je u sva tri slučaja jednako. To ište da se misli da se razlika, koja je u tijem elementima drugih glasova, ukinula prije nego su od njih postali oni drugi glasovi, da je dakle najprije i гт i кт i хт postalo jednako. Po tom treba dokazati kako se razlika izmegju tijeh elemenata ukinula, — kako su se ti elementi izjednačili. O tom mogu biti vrlo različna nagagjanja. Da bi takovih nagagjanja bilo manje, da bi se dakle lakše moglo izmegju njih birati, u tom mnogo pomaže nešto što je i po sebi veoma znatno, a to je ovo: svaki slovenski jezik što ima od elemenata гт i кт i хт, isto ima i od elemenata тj; n. p. kod nas u riječi m o ć stoji ћ mjesto гт, pa isto ћ stoji i mjesto тj u riječi s v i j e ć a; isto tako u novom slovenskom i u oba ruska u riječi n o č stoji č mjesto кт, a u riječi s v ê č a stoji isto č mjesto тj; u češkom i poljskom stoji u riječi n o c c mjesto кт, pa isto c stoji mjesto тj u riječi v r a c e n (poljski w r ó c o n y); isto tako u starom slovenskom i u sadašnjem bugarskom stoji шт mjesto кт u riječi ношть, pa isto шт stoji i mjesto тj u riječi свѣшта. Ta jednakost tako postojana ne dopušta nikako da se ne uzme na um; a kad se uzme na um, najpreče je što se može pomisliti: da su se elementi гт i кт i хт kako god izjednačili s elementima тj, ili ovi s onima, te odatle nastala i jednakost izmegju onoga što od ovijeh biva i onoga što biva od onijeh. Da bi se тj približilo onijem drugim elementima (гт, кт, хт), nije prilike misliti jedno za to što se već zna šta biva od elemenata тj, a drugo što se ovdje ne traži šta biva od тj nego što biva od onijeh drugih elemenata, pa kad bi se baš i počelo od elemenata тj, te bi se oni približili onijem drugim elementima, opet bi nastalo pitanje šta s njima biva. Prilično je dakle misliti da su se elementi гт i кт i хт približili elementima тj, t. j. s njima se kako god izjednačili. Tada nastaje pitanje: kako bi od glasova гт i кт i хт moglo postati тj? Ako bi se na to pitanje moglo odgovoriti tako da se odgovoru nema šta zabaviti, onda bi stvar bila svršena, i mislim da ne bi bilo raz-

[1] Što Poljaci pišu infinitiv p i e c kao substantiv p i e c, ali infinitiv m o d z ne kao substantiv m o c, očevidno je *dz* samo zlo pisanje, i već ga se počinju ostavljati. Vidi Maleckoga gram. jęz. pol. §. 356. 825.

Digitized by Google

loga opirati joj se. Osjećam potpuno strah, koji bi može biti i drugomu svakomu zadala strmen, na kojoj se nagjoh; ipak se usugjujem dalje poći, jer drugoga puta ne vidim. Poznato je da je u romanskim jezicima asimilacija glasova *kt* pravilo [1], t. j. *k* stojeći pred *t* izjednačuje se s njim, te od *kt* biva *tt:* tako talijanski atto (actus), frutto (fructus); poslije asimilacije jedno od dva *t* otpada, tako u Francuza contrat (contractus), effet (effectus), u Španjolaca matar (mactare), u Portugalaca dito (dictus), u Rumuna, u kojih to najmanje biva, ipak ima aretà (rectus); po što jedno *t* otpadne, često se naknagja glasom *i*, tako u francuskom jeziku conduit (conductus), fait (factus), u španjolskom pleito (od plectere), u portugalskom feito (factus), direito (directus); [2] za ovo umetanje glasa *i* ne treba smetati s uma da isto biva i u starijim jezicima plemena indoevropskoga kad jedno od dva kaka mu drago suglasna otpadne asimilacijom ili drugačije, n. p. u grčkom εἰμὶ mjesto ἔσμι (uz jonsko ἔμμι). — Ova ista asimilacija, koju imaju romanski jezici, sa svijem što još vidjesmo da uz nju biva, mislim da je i kod nas: od našega гт i кт i хт postalo je asimilacijom тт; jedno od dva тт moralo je otpasti već i za to što se u slovenskim jezicima dva jednaka glasa ne trpe jedan do drugoga; a po što je jedno otpalo, došao je u naknadu [3] laki glas *i*, koji se, kao što često biva, pretvori u *j*, i tako od тт dobismo тj [4]. Dobivši te glasove (тj) imamo gotovu stvar: od njih postaje za stari slovenski

[1] Diez, grammatik der roman. sprachen. I. str. 238 i dalje.

[2] Navlaš ostavljajući na stranu što Diez (gramm. der roman. sprachen, str. 238—239) pominje iz latinskoga jezika gluttio m. gluctio (glocire), mattea m. mactea, natta m. nacta itd., rad sam samo napomenuti da u našem poslu ne može biti smetnja što se u starijim jezicima ne nalazi ovaka asimilacija glasova *kt:* u tom se svaki jezik drži svoje osobine: jedni asimiluju jedne a drugi druge glasove. A što se ta asimilacija nalazi baš u novijim jezicima, to za nas ima još više vrijednosti za to, jer ni ovo što u slovenskim jezicima vidimo nije vrlo stara stvar: u litavskom jeziku, koji je najduže bio u zajednici sa slovenskim, još se drži *k:* naktìs (noć).

[3] Bop nalazi da se *t* može vokalizovati u *i*. Vergl. gramm. I. 320. 321. Ali ja ne mogu to primiti u naš posao; a naknadu razumijem tako da glas prelazeći preko jednoga *t*, koje nije rad da se čuje, ostavlja za sobom lako *j*.

[4] Što u nas dolazi *i* iza suglasnoga a u onijem drugim jezicima vidimo ga pred suglasnijem, to mislim da ne može biti nikaka smetnja, šta više može biti da tako stoji upravo po zakonu slovenskih jezika, i to

Digitized by Google

jezik i za bugarski *št*, za sadašnji slovenski i za oba ruska *ć*, za češki i za poljski i za oba lužička *c*, a za naš ћ, — na onaj isti način na koji već vidjesmo da ti glasovi postaju [1].

Tijem i besjeda moja prispje kraju. Ostaje samo još da pokažem kakva mislim da izlazi dioba jezicima slovenskim iz onoga što vidjesmo da u svjema njima biva od тj i od дj; a na to mislim da mi ne treba mnogo riječi. — Vidjesmo da se u našem jeziku samo sjedinjuju ti elementi bez ikake promjene, a u svijem drugim jezicima slovenskim mijenjaju se; u kojim se mijenjaju, vidjesmo opet da se ne mijenjaju u svijem jednako, nego se u jednima mijenja elemenat *j* u *s* i u *z*, a u drugima u *š* i *ž*; i u kojima vidjesmo to mijenjanje, u njima još vidjesmo gdje u jednima elementi poslije te promjene ostaju na svojem mjestu a u drugima mijenjaju jedan s drugim svoje mjesto (шт, жд); u kojima ostaju elementi na svojem mjestu poslije one prve promjene, u njima vidjesmo gdje se jedni (тш, тс) sjedinjuju (ч, ц), a od drugih (дж, дз) jedan otpada (te ostaje samo ж, з) ili ostaju oba (дз).

Sve ovo što vidjesmo da biva od ovijeh elemenata po svijem jezicima slovenskim, kad se skupa misli u svom postajanju, rekao bih da se jasno raspoznaju tri glavna razdjela:

prvi razdio, u kom se ni jedan elemenat ne mijenja;
drugi razdio, u kom se jedan elemenat mijenja u *s* i *z*;
treći razdio, u kom se jedan elemenat mijenja u *š* i *ž*.

Niko ne će sumnjati da je onaj prvi razdio stariji od oba ostala. Što u njemu biva, ono Miklošić izrijekom naziva prijelazom k onomu što ima stari slovenski jezik, — k onomu što ja stavih u treći razdio [2]; a Šlajheru je ono, što u prvi razdio uzimam, „grundform“ za sve što sam stavio u oba druga razdjela [3]. Nije samo či-

---

po onom po kom je u nas n. p. kamen a u litavskom jeziku akmů, ili raka prema arca, mramor prema marmor, **трѣтии** prema tertius, ili **злато** prema gold, **хладъ** prema kalt itd.

[1] Slovački infinitivi môct, piect, prema kojim stoje pravilni substantivi moc, noc, nemaju ovdje nikake vrijednosti, jer nijesu ništa drugo nego od pravilnijeh infinitiva iščiljelijeh iz svijesti narodne načinjeni novi; taki su i maloruski стригчи, пекчи, a još gori стригти, пекти, prema kojima stoje pravilni substantivi мочь, ночь.

[2] Es stehen statt **прѣтшѫ**, **страдшѫ** die formen **прѣштѫ**, **страждѫ**. der erklärbare übergang wäre in *tj* und *dj* mit der aussprache der serbischen zeichen ћ und ђ Miklošić, vergl. gramm. I. str. 184.

[3] Beiträge I. 24.

Digitized by Google

stotom elemenata, ne pomućenijeh kao u oba druga razdjela, prvi razdio stariji, nego je i glas koji imamo od tijeh elemenata sjedinjenijeh taki da je najbliži onomu koji bi dali od sebe ti isti elementi kad ne bi bili sjedinjeni; to potvrgjuje (ako treba potvrda) Šlajher govoreći da staro *tj* i *dj* ostaje u glavnom bez promjene u našem jeziku [1]; a što je tu u riječima „u glavnom“ (въ сущности) mislio, to je kazao na drugom mjestu rekavši da se naše ћ i ђ izgovara „malo stapajući“ glasove *tj* i *dj* [2]. — Kad je dakle u istoriji slovenskih jezika, koja se pokazuje u glasovima тj i дj, onaj prvi razdio najstariji, kroz koji su morali proći jezici slovenski, — i kad se ono što u tom razdjelu vidimo sada nalazi u našem jeziku, i to samo u našem, od tuda izlazi da se naš jezik odvojio od negdašnjega zajedničkoga jezika slovenskoga još onda kad je taj zajednički jezik bio u ovom prvom razdjelu, — da se odvojio i stvorivši sebi glasove ћ i ђ postao za se jezik još onda kad su svi drugi jezici slovenski bili u zajednici, kad su svi zajedno još bili jedan jezik, — da je dakle izmegju svijeh jezika slovenskih, što ih danas znamo, najstariji — naš, hrvatski ili srpski.

Što se tiče drugoga razdjela, ako i nema sumnje da je mlagji od prvoga, ipak bi se moglo sumnjati je li mlagji ili je stariji od trećega. Ali kad se uzme na um da je u jezicima svega plemena indoevropskoga glas *s*, koji vidimo u drugom razdjelu, — stariji od glasa *š*, koji imamo u trećem razdjelu, — da onaj prvi pripada megju glasove samijeh korijena, a drugi ne, nego megju one koji sami postaju od drugih glasova, i da *š* često postaje od istoga *s*; i kad se uzme na um da se to isto i u samijem slovenskim jezicima posvjedočava, — da je i u njima sasamijem *s* starije nego *š*, da je n. p. **ѥсн** starije nego **бнѣшн**, i da je **шн** ove druge riječi upravo i postalo od **сн** one prve, — onda mislim da se razbija svaka sumnja, i da se može tvrdo držati da je onaj drugi razdio stariji od trećega. A odatle izlazi da se od zajedničkoga jezika slovenskog, koji je ostao po što se naš odvojio od njega, i u kom se po tom glas *j* počeo pretvarati i pretva-

[1] Древнее тj и дj остается въ сущности без перемѣны. Šlajher, краткій очеркъ доисторической жизни сѣверо-восточнаго отдѣла индо-германскихъ языковъ. str. 9.

[2] Die grundform medja lautet im serbischen mit einiger verschmelzung der beiden (dj) laute. Beiträge I. 24.

Digitized by Google

ranjem približio se glasu *s* i *z*, odvojila grana, u kojoj su bili sastavljeni sadašnji jezici češki i poljski i oba lužička. — Budući da se ti jezici glasovima koje imaju od *tj* i *dj* gotovo ni malo [1] ne razlikuju izmegju sebe, s toga valja uzeti da su svi bili jedan jezik kad su se odvojili od ostaloga zajedničkoga jezika, a iza toga da su se razdijelili ne glasovima koje imaju od *tj* i od *dj*, nego drugim nečim, koje treba iznaći.

Ostatak roda slovenskoga, koji poslije ove druge diobe osta u zajednici, došavši u razvitku svojega jezika u onaj treći razdio, gdje mu se *j*, pomućeno pretvaranjem u *s* i *z*, zgusnu u *š* i *ž*, razdvoji se na dvije polovine: u jednoj polovini tijem razvijanjem postali glasovi *tš* sliše se u *č*, i od glasova *dž* otpade *d*; a u drugoj polovini isti glasovi *tš* i *dž* promijeniše mjesta (*št*, *žd*). U prvoj polovini bijahu oba sadašnja ruska jezika jedan, budući da se ni danas tijem glasovima ne razlikuju jedan od drugoga; a poslije se i oni razdvojiše nečim drugim, koje takogjer treba još iznaći, a ne glasovima koje imaju od *tj* i *dj*. U drugoj polovini bijaše jezik stari slovenski i sadašnji bugarski. Ni ta se dva jezika ne razlikuju ni danas jedan od drugoga glasovima koje imaju od *tj* i *dj*; za to valja misliti da su oba pri pomenutoj diobi bila jedan jezik. Budući da se sadašnji bugarski jezik razlikuje od staroga slovenskoga u glavnom tijem što mu je mnogo koješta samo potrveno, i budući da danas nema naroda koj govori starijem slovenskim jezikom, po tom mislim da je pomenuta druga polovina, u kojoj rekoh da je bio stari slovenski jezik i sadašnji bugarski, s jedne strane izginula a s druge provrgla se u sadašnji bugarski jezik.

Ali još ne rekoh u ovoj diobi ni riječi o jeziku najbliže braće naše Slovenaca. Što on s jedne strane ne pretvara glasa *j* iza *d* ni u što, kao što ga ne pretvara ni naš jezik, nego samo gubi *d*, koje i kod nas u jednom dijelu našega naroda biva, a s druge strane što on ima *č* od *tj*, kao ruski jezik, odatle mislim da izlazi da je on bio ona grana na zajedničkom stablu jezika slovenskih, na kojoj je bio i naš jezik, ali da je ta grana, po što se naš jezik odvojio, ostala na stablu do pošljednje diobe, i istom se tada sa svijem odvojila primivši u se rečeno pretvaranje. Što je preko svega toga

[1] ili upravo ni malo, ako se ne gleda na poljsko *dz*, o kom se može još sumnjati da ne bude *d* docnije dodano.

Digitized by Google

njihov jezik bliži našemu nego ruskomu, tomu osim rečenoga prvašnjega jedinstva s našim jezikom mislim da je najviše uzrok što su druge glavnije osobine ruskoga jezika nastale istom poslije pošljednje diobe.

Kako sam u početku rekao, ne mislim da je ovom besjedom ova stvar svršena; ja ću biti potpuno zadovoljan ako sam koliko toliko pomogao da se kad god svrši.

Digitized by Google

Prilozi za sbirku srbskih i bosanskih listina.

Priobćio u sjednici historičko-filologičkoga razreda jugoslavenske akademije znanostî i umjetnostî 10 srpnja 1867

PRAVI ČLAN DR. FRANJO RAČKI.

Dočim imade još više tisuća listina do sada neizdanih za povjest kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, ter se za izdavanje njezina diplomatara mogu tek priprave preduzeti: sbirke listina za povjest srbsku i bosansku izdane po Miklošiću, Pučiću i Janku Šafariku prilično su podpune. S toga je dovoljno, da toli pojedini prijatelji narodne nam prošlosti koli naša učena družtva o tom nastoje, kako bi ove sbirke čim prije popunili.

U tu svrhu priobćujem i ja 27 listina odnosećih se na povjest srbsku i bosansku, koje, u koliko mi je poznato, nisu bile do sada štampane, a vriedne su, da tim putem dodju u ruke našim povjestnikom.

Od ovih je listina samo ona pod br. XIX pisana našim jezikom. Kratak odlomak iz sredine objelodani P. J. Šafařik (Serb. Lesekörner str. 131) i za njim dr. Miklošić (monum. serb. n. 384); ciela se sada prvi put tiska. Ostale su listine pisane koje latinskim koje talijanskim jezikom. Ali neima dvojbe, da su listine pod br. V, XIII, XV, XX, XXI i XXII takodjer izvorno srbski pisane, ter gdješto dosta nespretno prevedene u nazočnih prievodih. One pod br. XIII i XV popunjuju listinu izdanu po Miklošiću pod br. 130, tè se sve tri odnose na povlasti grada Kotora, priznane i potvrdjene po Stjepanu Dušanu i njegovu sinu Urošu. Možebit su se izvornici tih listina negdje sačuvali; a dokle se nadju, zadovoljit ćemo se ovimi prievodi.

Od ovih listina samo one pod br. III, XI i XVIII *b*) *d*) neimadu godine naznačene. Ja sam prvoj od ovih nadjenuo godine 1214—17, jer je ovih godina Ivan Dandolo, komu se Stjepan prvovjenčani zaklinje, bio knezom dubrovačkim. Onoj drugoj na-

Digitized by Google

djenuo sam godine duždovanja Franje Dandola t. j. 1328—36, komu pisa Stjepan Uroš III. Onoj pod XVIII *b*) dodao sam u zaporu god 1453, jer se u njoj govori o nedavnom osvojenju Carigrada; a pod *d)* metnuh g. 1454, jer što se u njoj pripovieda o vojevanju Sultana Mohameda II. na Srbiju, slaže se sa sgodami od drugud poznatimi ove godine (sr. Hammer: Gesch. des osman. Reiches I, 433). U mojem priepisu i odnosno u prievodu listine pod br. XV razgovietno je zabilježena g. 1355; ja neimam ovdje razloga sumnjati, da je prepisalac godinu dobro prepisao, ter uzimajuć da je Dušan umro 20 prosinca 1355 (sr. dokaze kod Majkova: istorija srbs. naroda str. 57) mislim, da je njegov sin car Stjepan Uroš odmah onu povelju izdao, čim je otca nasliedio, t. j. još posljednjih dana iste godine. Takav je bio običaj, da se od vladaoca, čim je priestol zasio, izprosi potvrda starih povlasti; to isto učinili su Kotorani, kada su cara Uroša pozdravili pod Skadrom. Mimogred budi rečeno, da je povelja kod Miklošića pod br. 134 sigurno od cara Uroša a ne od njegova otca; s toga imala bi se uvrstiti odmah poslije br. 140. Napokon dužnost mi je u kratko razjasniti datum listine pod br. IV. Ona je naime sastavljena u Kotoru dne 15 rujna 1221 „u vrieme kralja Radoslava“; u mene su još dvie bilježke povelja sastavljenih mjeseca listopada 1227 takodjer u „vrieme kralja Radoslava“. Znamo pako, da je u ono vrieme u Srbiji kraljevao otac Radoslavov Stjepan prvovjenčani (1195—1228), pak da ga je sin nasliedio tek g. 1228. Kako je dakle „kralj Radoslav“ došô u kotorske listine od god. 1221 i 1227? Nù iz drugih spomenika znamo dvoje: prvo, da je Stjepan još za svoga života svoga sina Radoslava blagoslovio „**бити емоу кралю вьсе сиѥ** (srpske) **дрьжаве**“ (vid. listinu kod Miklošića: mon. serb. str. 18); zatim drugo, da su srbski priestolonasljednici obično vladali u Zeti, u staroj djedovini Nemanjićâ, kojoj je pripadao i Kotor u smislu širjem. Ovo posljednje potvrdjava se za Radoslava ovom listinom, u koliko znadem, prvi put.

Ali imade toga više, što će pazljivo oko povjestnikovo iznieti iz ovih listina našoj prošlosti na korist. Ja ću ovdje samo na gdješto pozornost svratiti.

Za rodoslovje Nemanjićâ važne su listine pod br. VI. i IX. U prvoj navodi se Gjuro knez dukljanski, sin župana Vlkana. Ovaj je bez sumnje srednji sin Stjepana Nemanje, koj je za kraljevanja brata si Stjepana vladao Zetom ili Dioklijom (Ljetopis kod Šafa-

Digitized by Google

řika str. 51: „вльканa кнеꙁa всои ꙁєтє и хльмскои ꙁємли"), i u latinskih listinah zove se „rex Dalmatiae et Diocliae". (P. Inoc III. regest. lib. I. ep. 526). Po svjedočanstvu domaćih takodjer izvora imao je Vlkan sina Gjuru, koj se knez nazivlje; a to će biti „Georgius princeps Dioclie, filius videlicet iupani Velcani" naše listine. Ovdje se, u koliko znadem, prvi put listinom potvrdjuje i drugimi čini popunjuje domaći ljetopisac. Različit je od njega knez Gjuro u Miklošićevoj listini pod br. 56, jer je ovaj bio zet kralja Vladislava, dočim Gjuro naše listine bijaše mu bratučed t. j. bijahu sinovi braće Stjepana i Vlkana, a unuci Stjepana Nemanje. Ovo rodstvo upućuje nas, da „kralj Gjuro" u listini pod br. II, koj je god. 1208 savez utanačio s Petrom Zianiom duždom mletačkim, nemože biti ista osoba s Gjurom Vlkanovićem; njegov bo brat zove se ondje „Bladinus", a bratova djeca zovu se „Stranco (Stanko) et Petrussclaus" (Petrislav) imena, kojim u rodoslovju onodobnih Nemanjićâ neima traga. U ostalom onaj kralj Gjorgje, koj se navodi u listini Radoslava od god. 1230 pod br. V. bit će „Georgius princeps Diocliae" listine sliedeće, koga odnošaj naprama Kotoru ima se povješću ustanoviti.

Iz druge navedenih listina doznajemo, da je srbski kralj Vladislav († posl. 1264) imao suprugu Bieloslavu i sina župana Dešu, koji su znatan poklad republici dubrovačkoj povjerili. Iz žitija s. Save (izd. Daničić str. 199) znamo, da je Vladislav imao za ženu kćercu bugarskoga cara Asjena; ali joj tek iz naše litine doznajemo ime. Na dalje iz listine kod Miklošića pod br. 56, kako već napomenusmo, znamo da je Vladislav imao kćer udatu za kneza Gjuru, ali da je imao i sina, to doznajemo tek iz naše listine. —

U koliko su ove listine podobne razjasniti odnošaje srbskih i bosanskih zemalja naprama dubrovačkoj i mletačkoj republici, ostavljam razsudbi naših historika. Samo o posljednjih četirih listinah budi mi dozvoljeno u kratko progovoriti.

Ja jih ovdje priobćujem za to, jer su pisane prvih dana poslije propasti bosanske države; pà u koliko jim je predmet strogo crkveni i spadajući u hagiologiu, ima u njih stvarî razjasnjujućih i državnu povjest. Polag srbskih ljetopisa (kod Šafařika str. 80) zvala se je žena posljednjega kralja bosanskoga Stjepana Tomaševića, a kćer despota Lazara imenom Jelena, dočim se ona sama u listu od 25 kolovoza 1463 pod br. XXII piše Mara, pod kojim

Digitized by Google

je imenom poznata kod zapadnih pisaca. U ostalom nisu riedka dva imena za jednu osobu. Chalkokondylas pripovieda: da je kralj Stjepan svoju suprugu, čim je Mohamed vojskom unišô u Bosnu, poslô u Dubrovnik. To se potvrdjava i našom listinom, koja nas ujedno upoznaje s njezinom vjernom družbom. Poziv ugarskoga kralja Matije Korvina upravljen na kraljicu razjasnjuje nam kratke rieči domaćega ljetopisca: „**госпожда же его** (kralja Stefana) . . **себѣ бегьствоу вьдасть на оугрѣ сь рнжницею своєю**“. Onomu pozivu i njegovu znamenovanju daje jasan tumač stanovište, s koga je taj ugarski kralj motrio Bosnu. Ali s druge strane vidi se, kako se je utrnula samostalnost ove kraljevine radje uticala pod okrilje lava sv. Marka; prem bijaše prekasno jedno i drugo. — Ivaniš Vlatković bijaše vojvoda humski, a sin kneza Vladka. On je već god. 1452, 25 ožujka na Vrataru ujedno sa svojom braćom knezovi Markom, Žarkom, Radivojem, Andrijom, Bartulom i Tadijom uglavio savez s dubrovačkom republikom proti hercegu Stjepanu Vukčiću (Miklošić: br. 365). Prijateljstvo izmedju republike i vojvode proviruje iz naših listina pod br. XX i XXI. On bijaše od one bosanske vlastele, koja je preživjela razsap svoje domovine.

Još mi je i to napomenuti, da listina pod br. XVII dopunjuje listine, koje J. Šafařik priobći iz mletačkoga arkiva (srb. istor. spom. br. 247 i 250), a ondje nije štampana.

Odkle su ove listine netreba mi ovdje razložiti, jer je pod svakom naznačeno. Isto tako netreba mi napomenuti, da jamčim za točnost listina, koje sam prepisah. Na kraju valja mi p. n. gospodinu Ivanu Kukuljeviću i prof. Simi Ljubiću zahvaliti, što mi njeke listine dobrovoljno priobćiše.

1.

God. 1186, mjeseca siečnja. Satnik Jura poslan od Nemanje velikoga župana srbskoga u Kotor.

In nomine eterni dei et saluatoris nostri jhesu christi. Anno millesimo centesimo octuagesimo sexto, mense ianuario, tempore domini nostri Nemanne iupani rasse. Ego Jurha setnicus directus in civitate cataro a predicto magno iupano, una cum iuratis iudicibus ab ipso constitutis Junio Sergii, Jacobo Boce, Petrolino Gregorii, et cum omnibus nobilibus catarensibus .... sub pulsatione campane .... ut ab hodierno die in antea, si quis ex nostris concivibus emerit de aliquo seruo palas vel arundines siue salices, det

Digitized by Google

sex michalatos, de quibus unum accipiat comes ciuitatis et quinque dentur ad utilitatem ecclesie sancti Trifonis. Et seruus, qui habet iubbatum, vendat palam siue in porta, vel dominus eius interogetur. Et super seruum, qui furtum fecerit, non possit plus dari iudicatura nisi duo vel tres perperi; super liberum autem detur iudicatura, quantumcumque datori iudicature placuerit.

U starom ritualu kotorskom pisanom za porabu crkve sv. Trifuna. Prepis u mene.

2.

God 1208, 3 srpnja. Kralj Gjuro s bratom Vladinom i braticima Stankom i Petrislavom zavjerava se Petru Zianu mletačkomu duždu.

Sacramentum fidelitatis Georgii regis. Fidelitatem iuramus nos rex Georgius et Bladinus frater meus, Stranco et Petrussclao consoprini mei domino P(etro) Ziani Veneciarum, Dalmatie atque Chruacie duci, quarteque partis et dimidie totius imperii Romanie dominatori. Et quod terra, quam nunc habemus et illam, quam nos acquiremus in antea, per eundem dominum ducem, suosque successores tenebimus; quodque in omni districtu nostro, quem habemus et habebimus, et ubique a nobis nostrisque salvi et securi erunt homines universi, qui sub dominio dicti domini ducis sunt et esse(nt) in personis et rebus. Et si Demetrius se non converterit ad domini ducis fidelitatem, et voluerit eum dominus dux offendere, et ad hoc sollicitati erimus, praestabimus auxilium, eum pro domino duce offendere volemus, eique pro nostro posse adversabimur. Amicos autem veneciarum amicos habebimus, inimicos vero veneciarum ut proprios inimicos habebimus. Anno incarnationis domini M. CC. VIII mense Julii indictione undecima. In provincia illustris regis Georgii. Actum est hoc die tertio introeunte predicti mensis Julii coram Daniele nuncio domini ducis.

Matica u mletačkom arkivu: Pactorum I. 141 e II. 159. Priepis u c. bečkom dvorskom arkivu: Pactorum lib. I, p. 229. lib. II, p. 241. Priobćio prof. Sime Ljubić.

3.

God. 1314—17. Stjepan sin Stjepana Nemanje veliki župan srbski, podieljuje Dubrovčanom slobodu trgovine u srbskoj zemlji.

† In nomine patris et filii et spiritus sancti. Ego magnus Iupanus Stephanus cum filiis meis iuro comiti Ragusij Johanni Dandulo et toti communi Ragusine civitatis in deo et

Digitized by Google

in beata dei genitrice et in sancta uiuifica cruce domini et ad sancta dei euangelia et ad sanctos XII apostolos et ad quadraginta martires et ad trecentos sanctos patres. Juro uobis sine omni fraude quod ero uester amicus, et mei filii, donec mihi recti fueritis. Et si aliquis uester inimicus, fugerit ad meam terram, ut dem eum uobis si ceperit uobis aliquid molestare de terra mea. Et ut ueniant uestri homines per meam terram cum mercimoniis sine ullo timore, et ut non sit illis nulla forcia. Sed ut uendant et comparent libere. Et illud quod est mercatorum consuetudo in terra mea, ut dent mihi. Et ut Sclauus non apprehendat Raguseum sine iudicio. Sed si factum fuerit iniustum, inter ciuitatem Ragusii et terram meam ponant se iudices uti est consuetudo, et iudicent. Et ut non faciant pressalia. Quod si contra hoc fecero, iudicet me deus et sancta dei genitrix.

Pisano na maloj pergameni. Nalazi se u pismohrani bivše države dubrovačke kod okružja dubr. pod svezkom II. br. 194. Priobćio mi I. Kukuljević.

4.

God. 1221, 15 rujna. Zaključak obćine kotorske u vrieme srbskoga kralja Radoslava o izdavanju javnih listina.

In nomine dei eterni et salvatoris nostri jhesu christi. Anno millesimo ducentesimo uigesimo primo, quindecimo die intrante mense septembrio, sub tempore domini regis Radoslavi et comitis Desali, episcopi vero Blasii Leo . . . . . pulsata campana . . . . . ciuitatis sic stabiliuimus, ut ab hodierno die in antea nulla charta de lege non scribatur, nisi in curia coram iudicibus. Et quicunque uoluerit facere aliquam credatizam alicui homini siue de aliquo negotio, non possint facere chartam, nisi ambobus partes presentes fuerint, et in hunc modum testes adsint cum uno de iudicibus. Et quicunque extra hoc decretum chartam scribere presumpserit, sit falsa et irrita, et non accipiatur in curia; et notarius, qui eam scripserit, sit in sententia. Et ab hodierno die in antea hoc stabiliuimus, ut mos, que antea fuit in civitate de venditione hereditatum, illud conservetur, ut sit sicut in antiquo tempore.

Priepis u mene.

Digitized by Google

5.

God. 1230, 15 srpnja. U Raši. Stjepan Radoslav kralj srbski i pomorski potvrdjava Kotoranom povelju kralja Gjure od godine 1215, 15 kolovoza.

Gratia al tutto continente Iddio nostro, fattor del ciel e la terra, al fiol della sua deità e a spirito sancto. Gratia a te signor dio mio d' ogni hora e tempo; et se dio imperator alli imperatori, signor alli signori, di tutte le cose signor, de la tua deità vera e gloriosa procede, tu signor dio mio sei imperator et signor tutto continente et molto misericordioso alla tua creatura, signor con la tua misericordia el schiavo redimisti et el fiolo desti a la redenzion et a la vita signor la tua creazion metesti; et se el signor dio tutto continente tutte le cose humel signor dio mio a la tua deità piazeno et le cose rie et perverse per converso non piazeno; et se el diavolo lucifero per la sua scelerità et imaginazion prava et iniqua caschò dalla excelsa gloria nella damnation eterna, e là nel inferno fò glorificato con li angeli desgraziati, al imperador dapoi signor ti volsi ruinar lo suo imperio, a li sui graziosi desti in compagnia la purissima et intemerata verzine Maria, et de lei signor volesti esser nato, et con la tua natività la morte nostra el suo imperio ruinasti, et con la tua crucifission a nui la vita preparasti. Io Radoslavo, con la grazia del ciel fò rè de Servia et de la Marina, et fradelli del mio reame Vladislao et Urosio considerassemo et ne recordassemo vera fede et servitio, qual mostrassero honorevol et a nui fedel zentilomeni de Catharo, al nostro genitore dno dno Stephano primo incoronato et al nostro avo sancto Simeone Nemagna, primo in gloria, colona di christiani et discernessimo la prava cogitazione del diavolo, el qual se pensò ne la sua alta scienza, che meta la sua sedia all' occidente et che sia simil all' altissimo, el signor tutte le cogitazion sapiando lo scazò dal ciel et lo condenò nell' inferno in eternum, et da poi considerassimo la parola del signor dio nostro salvatore, come scrive nel suo evangelio san Zuane el documento de Jesù Christo alli zudei vegnando da lui li ammaestrava la salute nostra dizando: se vui observarete li miei precepti, per zerto sarete li miei discipuli; et da poi san Zuane scrive la parola del signor dizando: le mie pecore la voce mia oldeno et fanno et caminano segondo el mio commandamento, et io li darò la vita eterna. Et cusi nostri fidel zentilomeni de Catharo d' ogni

Digitized by Google

hora et tempo a nui oldeno et segondo el nostro commandamento et voluntà obediscono, et tutta la nostra voluntà anno adempito, et a tutti nostri mandati anno mostrato la umeltà, et con ogni umeltà le sue scritture et brevelegi portareno: primo brevelegio del molto glorioso dno Zorzi, come signor rè Zorzi dette alli zentilomeni de Catharo Prevlacha nel patrimonio, che redificano la giesia de s. Archangelo, la qual a principio fò edificata per loro come veri fundatori, et cusi la giesia reedificasseno al onor del signor dio et archangelo Michaele. Et in quel tempo signor rè Zorzi confirmò tutti li orti et le vigne loro, et Lustiza et Passiglav et tutta la pianura fino el confin de Garbal con tutte le rezion sue fino la marina, maledizendo a chaduno rè et signor in eternum, che contradicesse soprascritta scrittura de li signori. Vedendo et discurendo le scritture et mandati del signor rè Zorzi benedissemo et benedizemo tutta sopra scrittura a Cattaro, tutte le possession, le vigne et orti et Lustiza et Passiglav et la pianura soprascritta in eternum et in seculum seculi amen, che sia de Catharo, e chi questo vegnesse a infirmar che sia maledetto et anatematizado, et che sia traditor del corpo de Christo. Et questa fatta scrittura scrissi io Silvestro canzilier con la parola et mandato del rè, et de soprascritti signori, del signor rè et di sui fratelli; et mi dette la parola et mandato signor, che daga questa scritura voluntaria a Mauro e Medo, onorevol zentilomeni de Catharo, et adesso li dette in confermazion de li brevilegi de dno dno rè Zorzi, lo qual portasseno soprascritti zentilomeni de Catharo al signor rè Radoslavo et a Vladislavo e Urosio; et vedendo et discurendo, che sono vere scritture, le qual erano scritte nel 1215 nativitate dni a dì 15 avosto; et mi iure et comandamento del signor mio rè et di sui fradelli queste scrittur in confermazion de li zentilomeni de Catharo scrissi et dette in Arascia in 1230 nativitate dni a dì 15 lujo. Et con la bolla nostra consueta sigillavi. Stephano Radoslavo con la grazia de dio rè de Servia et de Marina, Dno Vladislavo e Urosio.

Priepis u mene.

6.

Godine 1242, 22 travnja. U Dubrovniku. Gjuro knez Duklje, sin župana Vukana, a unuk Stjepana Nemanje, sklapa ugovor s občinom dubrovačkom.

† Anno incarnationis domini millesimo ducentesimo quadragesimo secundo mensis aprilis nono die exeunte, indictionis quinte

*

Digitized by Google

decime. In ciuitate Ragusii in presentia nobilis uiri domini Stephani Justiniani comitis Ragusii et coram nobis subscriptis testibus. Nos quidem Marcus dei gracia Dulcinensis ecclesie episcopus una cum canonicis nostris diacono Theodoro de Lampridio, diacono Andrea de Maria, subdiacono Grobe comitis Petri Dulcinensis et cum nobilibus uiris Dulcinensibus Berissa comitis Valentini, Petro de Goyslauo, iuramus ad hec sancrosancta dei euangelia: quomodo totum illud pertractauimus et per sacramentum sancti dei euangelii confirmauimus cum prenominato domino Stephano comite Ragusii et cum capitulo et comuni Ragusii sicut nobis fuit commissum a nobili uiro domino Georgio principe Dioclie, filio uidelicet Jupani Velcani. Et etiam totum illud, quod cum prenominatis tractauimus et per sacramentum confirmauimus, a nobili uiro domino Miroslauo comite Dulcinensi et a toto capitulo et toto comuni Dulcinensi per sacramentum sancti euangelii fuit nobis commissum et omnibus eis illud totum placet. Et infrascripti nos et omnes prenominati bona fide sine fraude conciliabimus et saluabimus et adiuuabimus homines Ragusii sicut homines Dulcinenses et hoc per sacramentum omnibus predictis placet totum salua tamen pace domini regis Seruie. Ad perpetuam autem firmitatem et credulitatem presentium et venturorum hoc proprio nostro sigillo sigillauimus. De hoc autem firmate sunt due carte similes huic (Z) et alia. Hec autem carta et hoc brivilegium nullo testimonio rumpi possit. Ego Marcus episcopus propria manu signaui †. Ego presbiter Maurus depdi vicarius domini Johannis Ragusini archiepiscopi testís sum. Ego presbiter Matheus Luce uicarius eiusdem domini archiepiscopi testis. Ego presbiter Blasius Johannis uicarius eiusdem domini archiepiscopi testis. Ego subdiaconuus Geruasius Petri vicarius eiusdem domini archiepiscopi Ragusii testis. Ego presbiter Helias Uiuiani testis. Ego diaconus Matheus Theochili testis. Ego clericus Ursacius Mathei testis. Ego prenominatus Theodorus diaconus testis. Ego prenominatus subdiaconus Andreas testis. Ego prenominatus subdiaconus Grobe testis. Ego Clemens Sersy iuratus iudex Ragusii testis. Ego Grubessa Ballislaue iuratus iudex Ragusii testis. Ego Goyslauus Theodori Crosii iuratus iudex Rag. testis. Ego Andreas Ranane iuratus iudex Rag. Ego Petrus Ballislaue testis. Ego Velcius Vladimiri testis. Ego Bubanna Petri testis. Ego Grubessa Gundula testis. Ego Bonardicus Caualcabo uenetus testis. Ego Paulus Boeradi testis. Ego

Digitized by Google

Cerne Urane testis. Ego Jacobus Andree Goyslaui testis. Ego Marinus Calende testis. Et alii plures Ragusini testes. Ego prenominatus Berissa testis. Ego Lazarus frater Corpolati testis. Ego prenominatus Petrus de Goyslauo Dulcinensis testis. Et alii Dulcinenses testes. Et ego presbiter Pascalis et comunis Ragusii iuratus notarius scriptor sum et testis, solitoque meo signo compleui et comprobavi.

Pisano na pergameni, nalazi se u pismohrani dubr. okružja. Fasc. II br. 77. Od zdola vise dvie pečati. Priobćio mi I. Kukuljević.

7.

God 1252, 13 ožujka. U Dubrovniku. Petar Dabrana i Petar Bogdanović, poslanici dubrovački kod srbskoga kralja Vladislava, svjedoče o razpri izmedju toga kralja i Pavla Lava kneza Leškoga.

Anno incarnacionis domini millesimo ducentesimo quinquagesimo secundo mensis martii terciodecimo die astante, ordinata curia cum sonitu campane. Nos quidem Petrus Mathei Dabrana et Petrus Johannis Bogdani testificamus, quod cum pro comuni Ragusino fuimus nuntij ad dominum Vladislaum regem, et in nostra presencia Paulus Leonis comitis Alexij conquestus est super ipsum regem, dicens: Tu domine Rex sine mea culpa tulisti mihi persociam (?) de meis causis mostarolam unam pro perperis uiginti duobus ad denarios grossos decem et octo pro perpero. Et pecias tres sti Ylaresi (?) pro sedecim perperis ad denarios grossos decem et octo pro perpero. Et peciam florentini pro perperis quindecim denariis ad octo denarios grossos pro perpero. Et doplettum de sona de perperis duobus ad denarios grossos decem et octo pro perpero, et perperos duos decem ad denarios grosos decem et octo pro perpero. Et tualias (?) quatuor pro perperis duobus ad denarium et octo denarios grossos pro perpero. Et pro debito debes dare mihi alios perperos sex et dimidium pro perpero ad denarium et octo denarios grossos pro perpero. Qui sunt per summam perperi sexaginta quinque et dimidium, ad decem et octo denarios grossos pro perpero. Vnde domine rex da mihi omnes istos perperos. Qui prenominatus rex dixit: Verum est quum tu Paule nullam culpam habes, et omnia hec prenominata in ira mea tuli tibi, sed expecta donec veniat Petrus de Andrizo et pacificabo te de omnibus predictis causis. Et idem Paulus expectavit Petrum de Andrizo. Et

Digitized by Google

dictus rex de prenominatis causis nichil dedit Paulo. Et etiam idem rex pro prenominata robaria Pauli per suas certas litteras suo sigillo sigillatas per nos nuncios misit respondendo iudicibus et comuni Ragusii et dixit: de illo, quod pro Paulo scripsistis mihi, illud parum et multum quod est apud me, totum uolo sibi reddere, sed feci per iram. Hec autem carta nullo testimonio rumpi possit. Hij sunt testes: Grubessa Gundule et Michael Pezane, iurati iudices. Cum quibus et ego presbiter pascalis et comunis Ragusii notarius iuratus per laudationem curie cum sonitu campane auditor sum et scriptor.

Pisano na papiru nalazi se u pismohrani dubrovačkoj. Svezak I. B. Br. 206. Priobćio mi I. Kukuljević; priepis je netočan.

8.

God. 1252, 14 rujna. U Dubrovniku. Grdoman, poslanik Uroša kralja srbskoga svjedoči, da je u ime svoga gospodara primio 1200 perperâ od dubrovačke obćine.

† Anno incarnationis domini millesimo ducentesimo quinquagesimo secundo, mensis septembris die exaltationis sancte crucis. In ciuitate Ragusii coram nobis subscriptis testibus. Ego quidem Gerdomannus Sumetie(?) nuncius domini Vrosoy (sic) regis Seruie confiteor, quomodo a nobili uiro domino Marsilio Georgio comite Ragusii et a comuni Ragusii hodie accepi mille ducentos perperos. Et in isto die cum omnibus dictis mille ducentis perperis exiui de ciuitate Ragusii, secundum quod ipse dominus rex per suas litteras preceperat. Quos dictos perperos fratres Andreas et Salamon de ordine predicatorum, et nuntij Ragusini Theodorus Bodace et Petrus Johannis Bogdani, nomine dictornm domini Marsilij comitis Ragusii et comunis Ragusii in nuper preterito mense augusto predicto domino regi promiserant dare in prenominato die exaltacionis sancte crucis. Ut autem hec carta robur obtineat firmitatis et credulitatis ego dictus Gerdomannus nuncius dicti domini regis meo sigillo eam sigillaui. Hec autem carta nullo testimonio rumpi possit. Hi sunt testes: Goyslauus Theodori Crosij iuratus iudex. Bubanna Petri monachus silur (?) de sancta Maria de Deza, Angelus Baranco de conuentu sancti Augustini, Michael Casulo de conuentu sancti Gervasij de Uenetiis, Rosius Triphonis Ratislaue et Marcholus Maledacij catharensis, Dabrana

Digitized by Google

Lampridii, Calenda Cerneche, et alii plures. Et ego presbiter Pascalis et comunis Ragusii notarius iuratus scriptor sum et testis.

Pisana na pergameni. Nalazi se u pismohrani dubrovačkoga okružja. Fasc. II broj 99. Pečat od voska visi na špagi; na pečatu nadpis: ГРДОМАНН. Priobćio mi I. Kukuljević. Priepis gdješto netočan.

9.

God. 1281, 3 srpnja. U Dubrovniku. Punomoćnici kotorski odaslani Stjepanom Urošem II kraljem srbskim dižu u Dubrovniku poklad njekada uložen po županu Deši, sinu srbskoga kralja Vladislava, i po njegovoj materi Beloslavi.

In Christi nomine. Anno domini millesimo ducentesimo octuagesimo primo, indictione nona, die tertio intrante mense Julij, Ragusii in minori consilio congregato, ut moris est, coram nobili uiro domino Nicholao Mauroceno comite honorabili Ragusii. Subscripti testes, nos quidem Johannes de Pribi, Nicholaus Dabronis, Johannes Gymonis, Johannes Gille, Marcus Basilii et Theodosius Thome Dragonis ciues Catari, syndici et procuratores comunis et hominum Catari ad hoc specialiter consignati de . . . et publico instrumento, confecto manu presbiteri Triphonis Petri iurati notarii communis Catari ibidem lecto, confitemus: quod pro nobis et nomine et uice comunis et hominum Catari recepimus a prenominato domino comite et comuni Ragusii res infrascriptas depositas olim in Ragusio per condam iuppanum Desam filium condam domini regis Ladisclaui et dominam Bellosclauam matrem ipsius iuppani Dese. Vnde nos dicti syndici et procuratores comunis et hominum Catari pro nobis et nomine et uice dicti comunis et hominum Catari obligantes nos et comune et homines Catari et omnia bona nostra et comunis et hominum Catari promittimus et obligamus prenominato domino comiti et comuni et hominibus Ragusii: si aliquo tempore apparuerit aliqua persona que petat predictas res despositas per dictum iuppanum Dessam et matrem eius predictam, et domino comiti Ragusii, qui pro tempore fuerit, et comuni Ragusii uidebitur, quod illa persona que petierit dictas res habeat ius et ad ipsam perti(neant), comune et homines Catari sine aliqua questione teneatur omnes dictas res de deposito predicto restituere et assignare in manibus dicti comitis, qui pro tempore fuerit in Ragusio, et comunis Ragusii infra unum mensem postquam dicti Comune et homines Catari fuerint requisiti. Et si non resti-

Digitized by Google

tuerent dictas res infra dictum terminum prenominati comune et homines Catari, debeant in continenti sine ulla contradictione soluere dicto domino comiti et comuni Ragusii tantum quantum dicte res extimate fuerint per ipsum dominum comitem, qui pro tempore fuerit in Ragusio, et comuni Ragusii. Et etiam promittimus et obligamus nos comune et homines Catari conseruare comune et homines Ragusii perpetuo indempnes ab omnibus dampnis et expensis, que possent eis quocunque modo occurrere occasione dicti depositi. Pro quibus omnibus et singulis suprascriptis, attendendis et inuiolabiliter observandis nos dicti syndici et procuratores comunis et hominum Catari obligamus nos et comune et homines Catari et omnia bona nostra et comunis et hominum Catari et omnium singularum personarum de Cataro, mobilia et immobilia, presencia et futura. Iste autem sunt res de dicto deposito: primo, vna capsella, in qua erant res infrascripte, uidelicet ycona una, in qua erat Christus sicut dormiuit, ycona una cum cruce et cum ligno domini, drapus unus de seta, in quo erat Christus cum discipulis operatus ad aurum, pecie due de drapo de seta operato ad aurum longe palmo uno. Duo cherubin de argento qui dicuntur ripidi in lingua sclauonica. Pecie de xamito operato ad aurum pro cooperiendo calice. Planeta una parua pro diacono de zendato nigro. Liber unus euangeliorum, qui habet in una tabula Christum in cruce de argento et in alia tabula crucem de argento. Pecia una de xamito per quadrum de palmo uno et dimidio cum smaldis et perlis. Item liber alius euangeliorum cum tabulis operatis argento et cum petris duplicibus et cum smaldis. Drapus unus pro cooperiendo altari de xamito cum una cruce intus. Item drapus unus pro cooperiendo altari cum lista circumcirca de auro filato. Item in una peciola de drapo lineo ligate aliquot peciole de argento et de cristallo. Item una secunda capsella in qua erant res iste: scilicet liber unus euangeliorum, qui habet in una tabula resurrectionem Christi operatam argento, et in alia tabulla Christum in cruce operatum argento. Item liber alius euangeliorum cum tabulis operatis cono nigro et cum aliquantulo de argento per angulos et in medio. Item cooperte due pro calice de drapo ad aurum. Ycona una cooperta, in qua erat lignum domini, et cum reliquiis et petris. Incensorium unum de ramo deauratum. Duo saculi cum reliquiis, qui portantur ad gulam. Carta una in qua est scriptum officium misse. Ycona una, in qua est sanctus

Digitized by Google

Theodorus cum modico argento, et libri quatuor. Item in una tercia capsella in qua erant: ycona una cum tribus sanctis et cum argento. Ycona una cum sancto Georgio et cum argento et cum perlis circa caput. Ycona una cum sancta Maria et cum argento et cum petris. Ycona una parua cum sancto Nicholao et cum argento. Ycona una cum Christo et cum argento et cum petris et cum aliquot perlis. Ycona una cum multis sanctis et cum argento et cum perlis. Ycona una parua cum sancto Michaele et et cum argento et cum perlis. Ycona una parua cum s. Johanne babtista et cum modico argento. Vrceolus unus de ramo. Ycona una parua cum S. Maria et cum argento et cum perlis. Ycona una uetus cum Christo et cum modico argento. Cooperte quatuor percolite de drapo ad aurum. Ycona una cum s. Simeone et cum argento et cum septem petris de cristallo. Item drapus unus de seta, longus septem cubitis, cum uirgis blauis intus. Ycone due cum s. Petro et s. Paulo, et cum argento et cum petris. Pecia una de zendato rubeo et ycona una de osse cum figura s. Marie. Item una quarta capsa in qua sunt: caput sti Gregorij cum una cruce smaldi in uertice. Item os unum cum zendato circa ipsum bullato. Crux una parua de argento cum uno pomo et cum petris, calix unus de nuce pharaonis cum argento, cooperta una de argento pro calice facta in modum crucis cum cocleari uno de argento. Manipuli duo de drapo ad aurum. Cooperte due pro calice de drapo ad aurum. Pecie due de lista cum crucibus nigris et pecie de zendato blauo, que omnes sunt cubiti viginti tres. Binde due de seta cum capitibus ad aurum. Pantaree due de frisis una blaua et alia rubea. Item capsella una bullata parua, botaçulum unum paruum de ramo bullatum, peciola una parua de drapo ad aurum sigillata. Saculus unus paruus bullatus. Groppus unus de cartula bullatus. Toalia una parua de sete et uexillum unum de zendato rubeo et blauo. Item una quinta capsella, in qua erant: coopertura una da bumbasino albo pro facienda umbra. Cortine due de drapo lineo operate cum seta. Cintura de corio cum argento, et bocale unum de stagno. Item una sexta capsa, in qua erant: camisie tres magne pro femina. Leones tres de drapo ad aurum, camisie tres parue, pecie tres de camisiis Intrecature due de seta cum auro filato. Toalie tres pro tabulis, cathe tres pro manibus, cintura una de corio cum bucla de argento. Bragerium unum de corio cum bucla de argento.

Digitized by Google

Bragerium unum de seta. Lista una ad aurum longa tribus cubitis. Pantaree due, una alba de seta et alia zala, ad aurum. Binda una de seta ad aurum. Bursa una parua ad aurum. Pecia una de tignamine, pecia una de stola veteri. Couerçerium unum longum uno cubito de seta ad aurum. Capiçera una de drapo ad aurum modici ualoris. Specula tria. Item in uno saculo pometi tres de auro et perlis, et una perla et una frexatura longa cubitis duobus et dimidio. Capsulla una parua cum cartis intus. Item groppeti quatuor sigillati. Carta una magna scripta. Cordelle due de seta. Ycona una uetus cum Christo et cum argento. Ycona nna cum sancto Michaele. Ycona una cum sancta Maria. Smaldi tres parui et bocla una de argento deaurata. Item res infrascripte extra capsellas: uidelicet libri uiginti duo, paramenta quinque de lana alba, paramentum unum de lana sanguinea et cubiti uiginti nouem de drapo de lana pro faciendis paramentis, drapus unus magnus de camenacia inbindata pro facienda umbra, media pellis de foynis et lauarum unum de foynis. Tenor autem instrumenti syndicatus presentati per dictos syndicos et procuratores comunis Catari talis est: Salutifere incarnationis domini anno millesimo ducentesimo octogesimo primo, mense Julii primo die intrante. Nos comune Catari consentimus Johanni de Pribi, Nicholao Dabronis, Johanni Mille, Marco Basilij et Medossio Thome Dragonis, quos dominus noster rex Stephanus misit Ragusium ad recipiendum depositum, quod reposuit iuppanus Dese et mater eius. Vnde nos dictum comune facimus nostros supradictos conciues nostros syndicos et procuratores ad recipiendum dictum depositum per iuppanum Dese et matrem suam in Ragusio positum, et facimus cartam per manus nostri iurati notarii scriptam ad conseruandum comune Ragusii et homines eius indempnes a iuppano Dese, matre eius et omni humana persona super res et omnia nostra bona. Et quicquid nostri supradicti syndici et procuratores fecerint in hoc facto, promittimus et obligamus semper habere ratum et firmum. Actum est hoc in presencia testium uidelicet Petri de Calixto iurati iudicis. Bartholomei Dobrossij et Marci Guzolane. Inter quos et ego presbiter Triphon Petri comunis iurati notarii Catarensis manu propria compleui et roboraui utraque parte personis. Hec autem carta nullo testimonio rumpi possit. Hij sunt testes: Vitagna de Cerna, Vitalis Bincole, Grubessa de Ragnana, iurati iudices, et

Digitized by Google

Ego Thomasinus de Sauere sacri palacii et comunis Ragusii iuratus notarius interfui, et rogatus duas cartas similes et eiusdem tenoris scripsi et roboraui.

Pisano na povećoj pergameni, nalazi se u pismohrani okružja dubrovačkoga u sv. II br. 106. Priobćio mi I. Kukuljević.

10.

Godine 1285, 30 listopada. U Kotoru. Na zahtjev Beloslave i kralja Stjepana Uroša II punomoćnici obćine dubrovačke traže od kotorske navedeni poklad župana Deše.

In christi nomine. Anno domini millesimo ducentesimo octuagesima quinto, indicione tercia decima, die penultimo mensis octubris. Catari in presencia marchisii Rauacolli consulis Uenetorum in Cataro, Vgolini de Marca et Leonardi Boniusini mercatorum de Venecia, testium ad hoc uocatorum et rogatorum. In consilio ciuitatis Catari congregato per sonum campane, ut moris est, Sersius Clementis et Nichola de Crossio, nuncii et ambassiatores domini comitis et comunis Ragusini, fecerunt et porexernnt hanc protestationem in scriptis, cuius tenor talis est: Coram uobis dominis iudicibus, consiliariis et communi Catari nos Sersius Clementis et Nichola de Crossio nuncii et ambassiatores nobilis uiri domini Michaelis Mauroceni honorabilis comitis Ragusini, iudicum et consiliariorum et tocius communis dicte ciuitatis Ragusine ad hoc specialiter missi, dicimus et proponimus pro parte dictorum domini comitis et communis Ragusini, quod cum iuppanus Desa filius quondam domini regis Ladislaui et domina Belosclaua mater eiusdem Dese deposuerint in Ragusio quasdam res, venerunt Ragusium Johanes de Pribi, Nicholaus Dabronis, Johannes Gymanoi, Johannes Gille, Marcus Vasilij et Theodosius Thome Dragonis, syndici et procuratores communis Catari ad hoc specialiter constituti, ut constat publico instrumento manu presbyteri Triphonis tum notarii communis Catari confecto, et acceperunt de manibus domini comitis et communis Ragusini dictas res de predicto deposito. Qui syndici et procuratores communis Catari promiserunt et obligauerunt se pro se et nomine et uice communis et hominum Catari, quod si aliqua persona aliquo tempore, aparuerit ad petendum dictas res de predicto deposito, et domino comiti et comuni Ragusino uidebitur quod illa persona habeat ius in dictis rebus, vel quod ad ipsam pertineant, commune et homines Catari dictas res restituere

Digitized by Google

debeant domino comiti et comuni Ragusino infra unum mensem, postquam dicti commune et homines Catari fuerint requisiti. Et si ipsi non restituerint ipsas res infra terminum supradictum, dicti comune et homines Catari debeant in continenti dare et soluere domino comiti et comuni Ragusino sine aliqua questione tantum quantum dicte res per dictum comitem et commune Ragusinum fuerint extimate; promittentes insuper dicti procuratores et syndici communis Catari conseruare commune et homines Catari indempnes ab omnibus dampnis et expensis, que possent occurere communi et hominibus Ragusinis occasione dicti depositi, obligantes pro predictis omnibus et singulis attendendis singularum personarum Catari mobilia et immobilia, habita et habenda, ut de predictis omnibus constat publico instrumento ibidem uiso et lecto. Cum igitur prenotata Bellosclaua mater dicti Dese nunc uenerit Ragusium cum litteris domini regis Urossij, continentibus, quod dicte res debeant dari prenotate domine Bellosclaue, et petat dictas res de predicto deposito: nos prenotati Sersius et Nichola ambassiatores et nuncii pro parte ac nomine et uice dictorum domini comitis et comunis et hominum Ragusinorum, requirimus uos dominos iudices, consilarios et comune Catari, et a uobis instanter petimus, quatenus dictas res de predicto deposito, uel tantum quantum dominus comes et commune Ragusinum illas extimare uoluerint, dare et assignare debeatis domino comiti et communi Ragusino infra dictum terminum unius mensis ab hodie in antea computandum, secundum quod obligati estis, et etiam protestamus dampra si que commune et homines uel aliquas personas Ragusinas habere contingerit, et petimus et protestamus expensas factas et faciendas per comune et homines Ragusinos occasione depositi supradicti, secuudum obligationem per uos factam, ut patet predictis publicis instrumentis coram uestra presencia uisis et lectis. Et quia rogauimus vos ut faceretis uenire in hoc consilium magistrum Thomam notarium communis Catari, ut nobis de hac requisitione, petitione et protestatione, quam uobis in his scriptis facimus, publicum instrumentum faceret, quod uos facere sicut uobis placuit denegatis, ideo rogamus magistrum Thomasinum notarium imperialem et domini ducis Veneciarum ac communis Ragusini, ut in presencia suprascriptorum testium nobis ex hoc publicum faciat instrumentum. Signum suprascriptorum Sersij et Nichole qui hoc rogauerunt fieri.

† Ego marchese Rauacholo console in Chatara mss.

Digitized by Google

† Ego Leonardus de (Boniusini) mss.

† Ego Vgoli de Marcha mss.

† Ego Thomasinus de Sauere sacri palacii et ducali auctoritate notarius Venetiarum et comunis Ragusini scriba, interfui et rogatus scripsi et roboraui.

Dugačka pergamena. S vana pripis: Comunis Ragusini super deposito quod fuit iuppani Desse et matris eius.

11.

Godine 1328—36, 22 svibnja. Stjepan Uroš III kralj srbski poziva Franju Dandula dužda mletačkoga, da izašalje svoje povjerenike, kojim će se vratiti roba mletačkih podanika, došavša u srbske ruke povodom brodoloṃja.

Exemplum litterarum regis Seruię siue Rassie. Stephanus dei gratiaSeruie, Dioclie, Dalmatie, Albanie, nec non totius maritime regionis rex, spectabili Francisco Dandulo Venetiarum duci, dilecto nobis ut fratri, salutem quam sibi. Nouiter gratuitas recepimus uestras litteras, quarum tenore plenius intellecto, uestram fraternitatem scire affectamus, nostri regalis iuris, ac in nostra propagine constitutum esse de accidentibus naufragijs in portibus nostre regionis, quod singula ac uniuersalia bona seu mercimonia dictarum naufragantium ad nostram regalitatem debite succedant, quod uersus uos, et uestram ducalem communitatem minime curamus, cum de simili de uestra dignitate sine dubio prestolamur. Vnde ad nos transmitere curetis uobis fide dignos, quibus rationem debitam de perpetratis in naufragio nuper accesso in nostra regione, ac bona ablata sine dilatione restitui faciamus, prout de nostra regalitate, ut credimus, confidetis. Data in regali nostra curia uigesimo secundo mensis madij.

Commem. III, 561. 562. Priobćio mi I. Kukuljević.

12.

Godine 1333—36, 9 lipnja. Stjepan Uroš III kralj srbski uvjerava Franju Dandula mletačkoga dužda, da će mletački podanik Nikola oštećen biti.

Exemplum cuiusdam litterae missae domino duci per regem Rassie super facto ser Nicolai Brinosso. Stephanus dei gracia Seruie rex inclito et magnifico uiro domino Francisco Dandulo eadem gracia duci Ueneciarum, proximo suo carissimo salutem et prosperis

Digitized by Google

successibus in domino gloriari. Vestre amicicie nuper accepimus quasdam litteras derrobacionem et molestiam uestro fideli Nicolao Brinosso in nostro factam regni districtu per quendam nostrum uasalum Demetrium nomine. Quibus diligenter auditis uobis duximus respondendum, quod predictus Demetrius nobis est effectus rebellis, absentans se a nobis latitando hinc inde, prout poteritis clarius informari. Sed quatenus in manus nostras inciderit, prout ipsius exposcunt demerita pravitatis, vel si ad nos, labe rebellionis deposita, deuotos ad nos direxerit intuitus, uestro fideli predicto plenam satisfactionem de pecunia et rebus sibi oblatis fieri faciemus; nihilomimus modos et remedia adhiberi mandabimus iuxta nostrum posse et scitum, quod ille iniquitatis minister manus nostre maiestatis regie non euadat, sed quod uester fidelis predictus possit suam rehabere pecuniam et res omnes. Nouit enim deus, quod ob affectum, quem ad magnificenciam uestram gerimus, dampna uestrorum ut uassallorem nostrorum fidelium reputamus. Datum die 9 mensis Junii, milesimo tercentesimo trigesimo tertio, die primo martii.

Commemoriale III ch. 99. p. r.

13.

God. 1351. U Nerodimlju. Stjepan car srbski i grčki riešavajuć razpru izmedju srbskoga patrijarha Danila i grada Kotora, ovomu potvrdjuje stari posjed.

Gloria al tutto continente dio nostro, fattor del ciel e della terra, e al fiol della sua deità Jesu Christo, e al spirito sancto. Signor dio vivo e vero, raxon e documento e potente dextera, amator dell' homo, el' homo per mezzo del fò fiol di ogni sapienza colla tua sapienza ornasti e con spirito santo alla tua deità, all' amor e grande grazia mettesti; signor dio mio con la tua potenzia ziel e la terra fortificasti, e con la dolcezza del spirito santo ziel e la terra e le bellezze del ziel imbellisti e de ogni dolcezza adempisti col fiol de la tua deità, con raxon, fede e sapienza fortificasti, e all' inferno la porta e potenza ruinasti colla crucifixion e spargimento de sangue de dio nostro, el tuo fiol, e con te solo dio e homo, dio per mezzo della tua deità, e homo per la tua umiltà e graziosa incarnazion per la parola del glorioso Gabriele a Nazaret de Galilea alla purissima e mundissima gloriosa e molto umel verzine Maria, fiola de Habram, e fiola e madre de la tua deità; a nui la

Digitized by Google

leze e la raxon mostrasti a la creazion del nostro impero. Jo Stefano con la grazia di dio imperador de Servia e de Grezi, pronipote di santo Simeone Nemagna, molto glorioso e nuovo colador de mira, della gloriosa sedia de Servia signor, e al suo fiol e al bisavo nostro signor signor Stefano primo incoronato di corona rè, e al suo fiol s. Sava archivescovo de Servia, io fiol e suzessor dell' imperio e signoria d' essi avi, bisavi e progenitori nostri, zurai a tutti le leze, possession, breveleggi confermar, e sopra tutti alli zentiluomeni de Cattaro per la loro vera fede e onorevol servizio, lo qual sempre hanno portato a li nostri genitori e progenitori e precipue al nostro impero. Adesso sia noto a tutti, come io Stefano imperador, essendo a Budua in la giesia de s. deigenitrice, se approssimò li zentiluomeni de Cattaro per nome de tutta communità de Cattaro: Michiel Bucchia, Grube Bistetich, Marco Bogasich, Piero Bucchia, Drago Marcovich digando, che el signor patriarca occupa i confini de Cattaro. E io Stefano, per la dio grazia imperador di Servia e di Grezia, volendo alla iustizia e alla legge mostrar luogo, al patriarca fessemo intender, essendo el patriarca appreso l' imperio nostro a Presren a paro con li zentiluomeni di Cattaro personalmente, io dissi che rispondeno; e in qual luogo li zentiluomini di Cattaro disseno le sue raxon come avevano detto per avanti, el signor patriarca che risponde: che vadan uomeni da ben e de buona fede, e che vadan sopra lor fede e anima la maniera e li confini fra li confini. Signor patriarca intendendo simel risposta benedisse la risposta dell' imperador; e mandò sopra la fede loro Micus e Radosavo Zernovich. E soprascritti Micus e Radosavo trovarono e portaseno li confini di Cattaro a la presenzia del nostro impero in Nerodimglia. Comenza el confin antico de Cattaro: de Ias in pietra rossa (porto Rose?), in Priessor (Prievor?) in giesia de S. Trifone, in Svisio, in Copa e inde fin Dubovichcha scala in Viligna Jama in Polesdo, come son segnati i confini per piere firme, e per mezzo de Drenovich in suso in Vinsama glava in suso in Maistovino Blato per tutta la montagna, e per la corona de Lovtien per la custiera in Studenacz a Copita, e de Studenacz per mezzo Busedo a Carstaz in Pestigng-Grad per drettura in Salase per la corona del monte in Zosio in fiumera de Luta. Questi confini antichi de Cattaro fino al confin quello dette dno imperador alla communità de Cattaro Ledenize e Salase per la lor vera fede e onorievol servizio. E da altra banda per lido del mar comenza el

Digitized by Google

confin di Cattaro fino la fiumara de Luta, tutta Dobrota, e de altra banda comenza el confin de Cattaro per lido del mar a Bobovista, (Dobrovstiza) e così in Prevlacha in giesia di S. Archangelo, reedificata per li zentilomeni e comunità de Cattaro, quello che confermò e dette lo nostro imperio a Cattaro: Lustiza con tutto el contado e con tutti piani e costiere, case e con tutte raxion e pertinenze sue, e cuxi per drettura per lido del mar a Ruose in giesia de la pura dei genitrice per lido del mar a Jas. Poi vedendo el nostro imperio simel discussion e trovamento delli confini de tutto el governo de Cattaro per Micus et Radoslavo al patriarca e alli zentilomeni di Cattaro, e come intendessemo de Micus e Radoslavo, e come sta la cosa, e a quel dno santissimo patriarca e sopra diti zentilomeni umeltà e obbedienza mostrasseno, e vedendo la sua voglia e la causa del pastor christian e la volontà dè nostri onorevol zentilomeni de Cattaro, benedissemo e confermasemo, e confermemo questo zerchio soprascritto comme e scritto per ordine in questo breveleggio, che sia de Cattaro, e che siano valliosi cum tutto il suo governo, come le piazze vender, donar e dar in dote e sottometter alla giesia e lassar alli fioli e far ogni sua volontà in eterno. E se si trovasse qualche imperador over signor drio di nui, over de nostri descendenti, e che volesse contradir questo sopra scritto, che sia maledetto e anatematizato, e che sia prevaricator del corpo e del sangue de Christo, e che non sia benedetto da Jesù Christo omnipotente e de la purissima madre sua, e de tutta gloria celestial, e de nui Stefano imperador. Questa discusion di confini sopra scriti a Micus e Radoslavo con la parola e mandato del signor Stefano imperador, e con la voluntà e parola del signor patriarca chir Danilo, e con la parola delli zentilomeni de Cattaro e a mi zagon Gregorio comandò signor sigr imperador, che scriva questa scrittura e breveleggio in confirmazion de suoi primi breveleggi e scritture, quella prima dette sigr. imperador a Cattaro, e al presente quel che se troverà, per ordene che sia de Cattaro come s' è scritto de sopra, in aeternum; e questa scrittura io Gregorio porto e dette ali sopra detti zentilomeni de Cattaro avanti la presenzia e faza del sigr. imperador e del sigr. patriarca. E lì sono presenti in la corte dell' imperador in Nerodimie i nobili e elleti zentilomeni dell' imperio: Voicha chiessar, conte Vulatico, conte Goislavo e Milos so fradello, Branco Rasisalich e molti altri primari zentilomeni pizuli e grandi; e tutti vedesseno confirmazion e

Digitized by Google

benedizion imperiale de la possession, e breveleggi de Cattaro confirmasseno e benedisseno, e alla benedizion e confermazion imperial umeltà monstrasseno, e alla benedizion e umeltà imperial tutti zentilomeni dissero amen. Anno dni 1351. Stefan per la dio grazia imperador de Servia e de Grezia.

Priepis u mene gdješto netočan.

14.

God. 1355, 1 rujna. Na Visokom. Tvrdko, ban Bosne, s Vukom bratom i Jelenom majkom svojom zavjerava občini dubrovačkoj zaštitu i slobodu kako za njegova predšastnika strica si bana Stjepana.

Nos Tuertcho dei gracia Bozne banus. Amicus suis fidelibus nobilibus et comunitati de ciuitate Ragusiensi fauorem ac amicicie largitatem. Misistis ad nos nobiles uiros dominum Symonem de Resti et dominum Clime de Dessa, uestros ciues dilectos, cum uestris legacionibus, quas legaciones et uestra uota prout petiuistis et desiderastis ac decet nostram magnificentiam anuentes, quorum legaciones audiuimus et atente inteleximus, et dicimus per ipsas legaciones ac uota nostra prout desiderastis et nostram decet magnificentiam gratanter acceptauimus, uosque et uestram ciuitatem ac omnes cum omnibus suis ad ipsam pertinentes ad nostram gratiam et fidem nostram una cum nobilissimo iuuene comite Vuk nostro fratre karissimo ac plurimum honestissima domina domina Helena nostra genitrice predilecta suscepimus et suscipimus ad omnem fiduciam et ad omnem consuetudinem et ad omnem ius ac protectionem (et) libertatem sicut prius habuistis clare memorie tempore predecessoris et patrui nostri Stephani olim bani Bozne, uosque copulantes inseparabiliter nostre amicicie et omnium nostrorum nostram uoluntatem exequencium. In cuius rei testimonium, as (sic) literas sigilo Stephani condam Bozne Bani assignatas prelibatis nobilibus, comunitatique eiusdem ciuitatis Ragusiensis tradimus ac dedimus, quia ad presens nostrum proprium sigilum nondum habebamus. Data et acta in nostro castro Vizoka uocatum, prima die mensis septembris anno domini M. CCCmo. quinquagesimo quinto.

S traga vidi se mjesto izgubljene pritisnute pečati. Pisano na maloj pergameni. Ragusa 163/5. u bečkom tajnom arkivu dvorskom. Priobćio mi I. Kukuljević.

J. A.

Digitized by Google

15.

God. 1355. Na rieci pod Skadrom. Stjepan Uroš, car srbski i grčki potvrdjava povlasti Kotoranom, podieljene jim od svojih predšastnika.

Privilegio di Stefano Urosio imperatore di Servia alli Cattarini. A lo nome di dio sabaot saluador, fattor del ziel, e della terra, de tutte le cose e glorie e dolcezze del ziel, e de tutta bellezza zelestial; con tua bellezza ziel e terra illuminasti, el uomo besavo nostro Adamo creasti a la immagine e similitudine del tuo santissimo corpo, e benedizesti lui digando: crescite et multiplicate, et implete terram, e da poi comandò a tutte le bestie e a tutte le creature, che siano obbedienti al uomo, e sopra tutte le creature che sia uomo, che sia alla benedizione e al comandamento, che sia el signor. Al Adamo dete el comandamento, che dovesse vardarse de non prevaricar, ma che sia obediente Adamo; quel non vardò, imo con Eva, e con volontà prevaricò el comandamento, e la semenza del legno mortal manzò, manzando la sentenza sopra di se tolse, e fò sotoposto alla morte con tutta la sua descendenza; et da poi molto tempo Abram e suo fiol Isac e suo nipote Jacob pregorono signor alla misericordia con orazion, con sospiri avendo creato Adamo per amor della sua descendenza, el signor non volse ascoltar. Da poi fò Moises, e el suo fradel Aron; dapoi fò David, e molti altri fidel profete la orazion, e con orazion, con eremo, con dezuni e lagrime, con suspiri pregasseno al signor per li santi, e veri profeti, e per descendenzia, e dio non volse aldir le sue orazion per amor della sua iustizia; e dapoi vedendo el signor che la gran balia per tutto el Mondo, e vide santi padri nella servitù, se umiliò dio sabaot in la Galilea in terra di Nazaret, mandò el angel Gabriel a la purissima ed intemerata vergine Maria, digando; Allegreve piena de tutte grazie. Da poi dize Lucha all' ultimo: ecce ancilla domini fiat mihi secundum verbum tuum. Essa con la superbia, e con la trasgression dalla vita fò sottoposta alla morte, e Maria colla sua umeltà a nui la vita preparò, essendo fra dio e l' uomo, e sì Eva fò per mezzo del diavolo et uomo, come disse la scrittura. O grande e inefabel amor de dio signor, se volse far crucifigere per amor del suo schiavo, e con la morte sua, e con spargere del suo preziosissimo sangue vinzete la morte, e con la crucifixion sua al uomo la vita preparò. E se a me signor schiavo Stefano Urosio con la grazia di dio imperator de Servia e Grezia, fiol del glorioso e molto alto Stefano imperator, nipote del signor

Digitized by Google

Stefano re, fiol del signor Stefano Urosio re, pronipote del signor signor santo Simeon Nemagna, io Stefano Uros fò peccator, el signor non vardando alli miei peccati me incoronò, e me feze el imperator, e mi glorificò, e solò continuamente tale incoronazion giurai a tutti benigno e iustissimo, e la leze a tutti observarò, le possession e breveleggi a tutti confermarò, e sopra tutti alli zentilomeni e comunità de Cattaro, nostra fidel terra de Cattaro per la lor vera fede e gloriosa servitù e gran danno, lo qual avesseno per amor del nostro imperio e di nostri genitori e progenitori, non vardando ne alla morte, ne alli vizini, ne alli attuali sui fioli, dove intrava el honor del nostro imperio, e nui volendo esser recognoscenti ne ricordassemo di simil gloriosa servitù e fede della nostra fidel terra de Cattaro, e non volessimo esser ingrati: e se al nostro soprascritto besavo Adamo, lo qual per la sua ingratitudine e maliziosa immaginazion fù tragressore, e se a stesso, e all inferno per la persvasion de Eva non cognoscendo el scellerato diavolo, e so antico vedere fò ingannato per la sua ignoranzia, e poco intelletto, e alta imaginazion, diavolo immaginando: dio ha la sua sedia in oriente, e mi metterò la mia sedia in occidente, e sarò simel all' altissimo, l' altissimo cognoscendo la sua prava cogitazion lo scazzò cum tutta la sua squadra nell' inferno in eternum, che sia cruziato cum tutti in suoi seguaci, mi me recognoschi, e se fidel, e veri santi padri, li qual per amor de Jesu Christo el comandamento obbedisseno, e fò salvi: e cuxi io sotto la fiumara de Scuttari alli nostri fidel e onorevoli ambasciatori zentiluomeni della nostra fidel terra de Cattaro per nome Zacheta de Biste, e Giusta de Buchia, e Base de Bolizza: mie fidel zentilomeni, quel che avete a mostrar, mostrate e dizete; e ivi li zentiluomeni disseno: signor imperator grazia, e grand' allegrezza nostra veder vostro imperio; se degna la maestà tua de confirmare e benedir li nostri brevileggi; e là mostrasseno tutti suoi breveleggi: primo brevelegio mostrasseno del signor Radoslavo rè, e del signor Vladislavo, e del signor Urosio avo de santo Urosio rè come li dite, e confermò la gesia de santo arcangelo edificata, e poi reedificata per loro, e Lustiza con tutto el suo contado come l' è scritto nel breveleggio antico del signor rè Radoslavo, e de signor Vladislavo, e signor Urosio: nel secondo breveleggio mostrasseno del signor besavo nostro de santo Urosio rè, e della signora chir Elena santa regina, come li santa regina e santo rè zuppa Garbal superior et inferior; terzo e

Digitized by Google

quarto breveleggio portasseno del signor signor nostro genitor Stefano imperator; primo brevelegio per la confermazion di Zuppa de Garbal, e de tutto governo de Catharo; nel secondo per el dono sa Osglie quello li dette el nostre genitore signor imperator Ledenize, e Salase: primo prevelegio del signor imperador dimostra come fò differenzia con signor patriarca chir Daniello e con li zentilomeni di Cattaro, e come signor imperator genitor nostro mandò Micus e Radoslavo Zarnoevich, e come dito Micus e Radoslavo mostrasseno al signor genitor nostro tutti confini per ordine de tutto el contorno de governo de Cattaro. Ed adesso sia noto a cadaun, come io signor Urosio imperator confermai, e benedissi in eternum et in seculum seculi amen a Cattaro e a la comunità de Cattaro tutti li villazi, e ville, e le giesie cum tutti suoi contadi, come l' è scritto per ordine in sopraditti breveleggi, che nissun dopo di nui imperator, ne' signor, ne' patriarca, ne' arcivescovo, ne' vescovo, ne' abbate a Cattaro, ne' ala communità di Cattaro, che non voja interomper, ne' annullar, che li sia confirmati tutti i soprascritti breveleggi; e se alcun vegnesse interomper, over li brevelegi non confermasse, sia maledetto e anatemizzato, e che sia rebelle del corpo e del sangue de Christo, e che sia scomunicato dalla purissima dei genitrice, e da tutti angeli e archangeli, e de dodesi soprani apostoli, e da tutti primi padri santi padri, e de suoi primari santi, e de mi peccator Urosio imperator, e de tutti miei genitori e progenitori, e per maggior fede de questo breveleggio bulassemo con la consveta nostra bula d' oro come si richiede alli breveleggi. Io Vucossau scrisse, e dette questo breveleggio alli sopraditti zentiluomeni de Cattaro con la parola e mandato del signor imperator, confirmazion del suo collegio imperial, del signor patriarca e suo collegio, Voichna chiesar, e zeonich Vucasin, e conte Lazaro, e voivoda Mircho, e Radich Brancovich, e Nicola supan, e Radosav Chlapene, e altri molti nobel zentilomeni pizuli e grandi. Anno Nativitate domini 1355.

Stefan Uros con la grazia de dio imperator de Servia, e Grezia.

Prepis u mene, ali netočan.

Digitized by Google

16.

God. 1356, 14 ožujka. U Neretvi. Tvrdko ban bosanski potvrdjuje obćini dubrovačkoj povlasti svoga predšastnika strica Stjepana.

Tuerdco dei gracia Bozne banus, una cum dilecto fratre suo comite Vulk ac karissima matre nostra domina Helena, nobilibus uiris Nicolao Barbadico comiti Ragusiensi, iudicibus, consiliariis et uniuersitati predicte ciuitatis salutem et graciam ac fauoris beneplacitum. Literas uestras suscepimus, in quibus nobis promittitis et uestram communitatem obligatis seruare iura, libertates, consuetudines, pacta, protectiones, que habuistis cum bone memorie Stephano olim bano Bozne, karissimo patruo et predecessore nostro. Vestre beneuolentie uicissitudinem impendere uolentes eodem modo nos uobis obligamus, quod omnes mercatores uestre ciuitatis cum suis mercantiis ad fidem et fiduciam (et) protectionem nostram suscipimus, et uestram communitatem seruare in iuribus, libertatibus, consuetudinibus, protectionibus, prout a prefato Stephano bano, predecessore nostro, nouimus uobis concessum et conseruatum. In cuius rei testimonium sigillum pendens supra dicti Stephani bani, quia adhuc nostro proprio caremus, cum serico fecimus apponi. Data in curia nostra in Nerethua feria 2 post dominicam primam quadragesime, anno domini M°. CCC°. quinquagesimo VI.

Na pečatu vitez na konju s pruženim kopljem i nadpisom СТЂПАН ГН. Okolo nadpis: S. DNI STEPAN. DI. GRA. TOTI BOSNE.

U car. bečkom arkivu pod br. 1000 Ragusa. Priobćio mi I. Kukuljević.

17.

God. 1409 26 listopada. Ugovor mira izmedju republike mletačke i Jelene udove Gjorgja Stracimira tè njezina sina Balše.

Michael Steno dei gratia dux Venetiarum &c. Vniuersis et singulis presentes litteras inspecturis pateat euidenter, quod deuenimus ad infrascriptam compositionem, et concordiam cum magnifica domina Elena relicta quondam magnifici domini Georgij Stracimir, filij quondam domini Georgij, agente nomine suo proprio, ac uice et nomine magnifici domini Balse Stracimiri filij quondam dicti domini Georgij, à quo habet plenam licentiam et liberam potestatem, ut patet litteris ipsius domini Balse, patentibus et suo sigillo munitis, que apud nos remanserunt: Quod ipsa,

Digitized by Google

et filius eius sit in ea conditione, et termino in omnibus et per omnia, qua erant, quando de partibus suis ipsa domina Elena recessit per Venetias accedendo, et habeant et teneant id, quod tunc temporis habebant et tenebant. Et similiter nostrum dominium sit in ea conditione et termino in omnibus et per omnia, qua erat, quando ipsa domina Elena inde recessit pro ueniendo huc, et habeat et teneat id, quod tunc temporis habebat et tenebat. Et pro firmiori ualidatione et confirmatione amoris, et dilectionis inter partes existentes, ipsa domina Elena pro se et nomine dicti eius filij, et suis heredibus promisit nostro dominio usque unum annum proxime uenturum stare in bono amore, et sincera ac fideli dilectione cum nostro dominio et facere bonam uicinantiam terris et locis nostris Albanie, ita quod subditi nostri cum suis, et sui cum nostris quietì, tutè, amicabiliter insimul stare possint, uiuere et conuersari, nec prebere aures ullus ullis oblocutoribus, et hominibus praue intentionis, qui uellent inter nos et ipsos scandalum seminare; propter que quidem suprascripta uel aliquod predictorum, dicti domini Elena, et dominus Balsa eius filius non acquirant plus iuris in aliquibus ex terris, et locis, et teritoriis suprascriptis, quam habebant tempore dicti recessus ipsius domine Elene, ut superius dictum est; nec possint de nouo etiam facere, seu construi facere aliquod fortalitium, ultra ea, que erant tempore dicti sui recessus, nec aliquod ex fortalitiis predictis iam constructis ampliare, nec mutare. Ceterum pro confirmatione omnium predictorum nos, et domina Elena suo nomine, et nomine dicti filij sui, tactis scripturis ad sancta dei euangelia, prestitimus iuramentum omnia suprascripta attendere et obseruare, ac attendi et obseruari facere bona fide ad purum sensum et intellectum, omni causa et exceptione remotis; sperantes, et firmiter tenentes, quòd infra dictum terminum anni prefati ipsa domina Elena et eius filius se gerent circa premissa, quod inter nos, et ipsos bonum concordium subsequetur. Et nos à parte nostra operabimur, et procurabimus quantum poterimus ut sequatur. Insuper ipsa domina Elena fieri fecit litteras suas patentes, et apertas bullatas suo sigillo, que nostro dominio remanserunt de omnibus promissionibus suprascriptis. In fidem autem, et euidentiam premissorum presentes nostras litteras fieri iussimus, et bulla nostra plumbea pendente muniri.

Dat. die XXVI Octob. MCCCCIX.

Commemorial. tom X, fol. 198. Priobćio mi I. Kukuljević.

Digitized by Google

18.

God. 1453—1455. U Trogiru. Pet listova Ivana Sobote, Trogiranina, o suvremenih dogodjajih u Srbiji, Bosni i Hrvatskoj.

a.

Johannes Sobote Clarissimo P. M. S. P. D. Ex Alobrogibus domum salvum te venisse magna laetitia affectus sum. Novi excellens ingenium tuum et magnarum rerum cupidissimum; si quod priscarum illustrium litterarum vel vetustatis insigne vestigium nactus es, rogo facito me participem, ut extent tuae perpetuae in me benevolentiae sîgnum et monimenta amoris. — Si Cesarem et Philippicas ad me mittes, mihi pergratum facies. Recte fidei Thome, iustis de causis mihi amantissimo, cesarem committere potes; qui iterum tua opera Galliam petere coactus est, Dalmatum ipsum aliquando esse sinito. Patricio Karolo Mauroceno meis verbis dicito: collectis viribus omnibus dabo operam, ut pecunia sua quam celerrime exigatur; magnitudine aegritudinis meae factum est, ut haec exactio in hunc usque diem differatur. Vale et M. An. meis verbis salutem dicito. Ex Tragurio Kal. XIII Junii 1453.

b.

Joannes Sobote Clarissimo P. M. S. P. D. Postquam nobis nunciatum est, Bizancium urbem cristianissimam a Machometo Teucrorum principe ingenti cum iactura cristiane rei captam, tanquam ex percepto vulnere vehementer consternati fuimus; tandem varie tumultatum est. Princeps Bizantinus simul ac animadvertit eo ventum esse, ut nec fuge quidem locus esset, contractis undique copiis totis viribus tanti belli discrimen aditurus, facto iuramento cum suis optimis militibus memorabile proelium inisse dicitur; ut opinor ignaviam quoque necessitas acuit, et saepe desperatio causa salutis. Urbs illa cruciata fatis hostibus virtute militari in libertatem revindicata est, quod mihi numquam persuadere potui. Parvo interjecto tempore legatos regis Bosne, qui apud imperatorem Teucrorum legationis munere functi sunt, venisse nunciatum est. Qui illa tempestate, qua Bizancium expugnatum est, se illi bello interfuisse tradunt, affirmant, urbem illam sine cujusque controversia defecisse, 30.000 Grecorum ex Byzancio in Asiam, ut servirent, missa esse, dicunt: urbem suo praesidio munitam, vestes et nonulla vasa christianis sacrificiis dedicata Georgio despoti missa dono, seu insignia rei

Digitized by Google

bene geste. Quare nobis abunde persuasum est, urbem illam defecisse; praeterea, quod gravius longe, imperator Teucorum a Georgio despote petit, ut duo oppida sibi tradat: Golumbac et Smedrovo, oppida munitissima, ex quibus facillimus aditus in Panoniam est. Georgius despotus vehementer trepidat. Hac tempestate dei omnipotentis virtus invocanda est. — Vale et me ama. — Ex Trag. die 24 Julii (1453).

c.

Johannes Sobote clarissimo Patricio P. M. S. P. D. Perpetuis occupationibus factum est, quod hisce diebus nihil ad te scripserim, praecipue gravi aegritudine uxoris, de cujus salute medici desperaverant, dei beneficio ab inferis revocata est. Nobis nunciatum est, honestissimum virum Petrum Cyri pretorem designatum, metu forte pestiferi morbi perterritum, nolle ad suam preturam venire. Scito urbem istam dei benignitate optimo in statu esse; aërem salubrem, morbi ferme nullum vestigium relictum esse. Civitas ista desiderat, ut ab optimo ac gravissimo pretore aliquando regi incipiat. Curato, ut aliquando vel ille vel alter celerius, quoad fieri poterit, ad preturam veniat. Hoc et cives desiderant, et ad dignitatem senatus satis accomodatum erit. — Rumore quodam, sine tamen certo autore, nobis significatum est: Mahometum, Teucrorum principem superbissimum, maximis cum copiis Serviam ingenti cum terrore invasisse. Illustris Georgius desperatis rebus, quibusdam arcibus munitis, posito valido presidio ad Panones profectus est, ut suis fortunis consulat. Pro viribus ortatur ad extinquendum hoc commune incendium. Si Servia potietur, actum est de imperio Panonum; vel inviti imperata hostis facient. Si quid preterea dignum relatu intellexero, e vestigio te certiorem faciam. — Uxor mea, cum hac aegritudine vehementer affligeretur, votum fecit, si vita longior dei clementia producetur, templum divi Antonii Padue visere. Vel hac necessitate coactus, te coterosque, quos absentes colo et observo, videbo. Vale. Ex Tragurio die 14 Augusti 1454.

d.

Joannis Sobote Dalmate epistola. — Superioribus diebus literis significavi illa, que rumore quodam ad nos referri videbantur: secundum Macometum, Teucrorum principem superbissimum, ingenti cum audacia Serviam invasisse. Parvo deinde interjecto tempore non rumore, sed veris auctoribus hoc declaratum est; qui rei

Digitized by Google

novitate et periculi magnitudine exteriti ad nos venere afffrmant tantas copias agrum eius despoti invasisse, quantas vix unquam aut legimus aut vidimus. Traditum est, ipsum praeter domesticas gentes X. legiones mercenarias in armis habere, ex omni genere hominum conductos viros, singulari virtute et ad omne facinus audacissimos. Dux insolentissimus horum virtute fretus et prospero eventu superioris belli, quo Bizantium expugnaverat tantum illatus dicitur, ut orbem spe amplexus est; trecentos currus, quibus machine expugnandarum urbium gratia comparte deferuntur, eum habere, sunt nonulli, qui affirmant. Illustris despotus, desperata regni tutella traiecto Danubio ad Panones, veluti ad unicam arcem recepisse dicitur. Incredibile dictu profecto est, quantum argenti facti infective detulerit, equidem plura transcribo quam credo; nec tamen affirmare ausim de quibus dubito, nec subducere quae accepi de magnitudine auri huius principis. Loquor: vix X et V dies suffecere in transferenda tanta supelectili ad ulteriorem ripam Danubii; se, liberos, coniugem, humana et divina Panonibus commendavit; ipsos rogat, ortatur, ne cui rei parcant; per majestatem regni ortatur, ne prae ripa Danubii stantes arceant transitum hostis, sed vi ultro transirent, transferrentque bellum. Magnanimus Macometus copia militum fretus uno tempore omnia oppida despoti obsidere statuit: Smederevo nobile oppidum, totius regni arcem, Esibego duci audacissimo et obsidendum et expugnandum commisit. Ille cum parte copiarum Belgrad, urbem munitissimam, speculatum proficiscitur. Haec urbs inclita illa obsidione Homorati nobilitata est, in qua Homoratus et militarem auctoritatem et totius ferme exercitus robur amissise dicitur. Despotus VI. mille equites precipue et fidei et virtutis gratia praesidii Smederovo reliquerat, qui nacta facultate rei bene gerende intempestiva nocte ex ulteriori ripa non magnas copias traiiciunt, singulari fortitudine irruptionem fecere; castra incenduntur, prelium attrox committitur; et cum aliquantisper pari marte dimicatum esset, tandem hostes terga dare cohacti sunt, incensis castris, impedimentis, signisque militaribus amissis, fuga saluti consulere decrevere. Despoti iam milites praeclara victoria elati ipsos audacissime persecuti sunt; hostes et fuga et proelio fracti belluarum more in flumen se praecipitavere. Dux Hesibeg cum quatuor militibus evassise dicitur; preclari facinoris gradus factus est. Macometus, postquam ab Esibego male pugnatum fuit, contractis undique omnibus copiis,

Digitized by Google

diligentius diurnas nocturnasque excubias facere imperavit; totis viribus molem tanti belli adire statuit. Panones tantum novitate hujus periculi commoti traduntur adeo, ut numquam in ducibus legendis, nec in exercitu scribendo diligentiores fuisse; vulgo fremere aut in perpetuum arma bellumque oblivioni danda, iugumque servitutis turpissime subeundum, aut his, cum quibus de imperio immo de vita et sanguine certamen, nec virtute nec pacientia, nec militari disciplina cedendum esse. Alii vero sunt, qui affirmant, nunc inter Panonnes ingentem de principatu contentionem esse, mulieris ritu inter se desides altercantur. Haec sunt, quae mihi digna relatu visa sunt. — Audio Johanem Albertum iurisconsultum a senatu praetorem Traguriensem designatum esse. Hortare virum dignissimum, ut veniat, expectatus mihi crede veniet in praesentiarum. Apud nos aër saluberrimus est, valetudo optima, urbs pristine sanitati restituta est; nihil est, quod formidandum sit. Paulo M. me commendatum facito. M. A. S. dicito. Coriolanus tanquam claudus sutor ruri, domi se continet, equino calce sibi crus percussum. Vale et me amare persevera. Ex Trag. Kal. VI. Sextilis (1454).

e.

Clarissimo patricio Petro M. Joannes Sobote S. P. D. Rumore quodam nobis significatum est, (ut opinio mea feret, non vano) inter Panoniae regem et Macometum Teucrorum principem fedus per trienium ictum esse. Panones, et si optimo consilio hoc fedus se fecisse affirmant, preteritarum credo magis cladium memoria exterriti, quam illo salutari consilio adducti justissimo ac honestissimo bello ignominiosam pacem preposuere. Quantum ingemiscerent maiores eorum, in Trakiae hostili solo dimicare soliti, animi magnitudine freti haud magna manu sepe innumerabiles hostium copias barbarorum fudere, signa cum hoste pertinacissimo contulere non minus pro amplitudine cristiane societatis, quam pro gloria militaris discipline et dignitate imperii illa fortitudine dimicavere, ut suae virtutis omnibus gentibus illustre ac memorabile documentum fecerint. Tantus terror hosti illatus videbatur, ut solum nomen Panonum bellice discipline terribile bellum faceret. Vereor vir consultissime! ne sub hoc nomine pacis bellum sit involutum, grave sane ac difficile christiane reipublice. Auctore Georgio illustri despoto, hoc fedus ictum esse sunt nonnulli, qui tradunt. Quedam necessitudo despoto cum Macometo est: filia Georgii Omorato, su-

Digitized by Google

periori principi Teucrorum, nuptui tradita erat; verum ea necessitudo apud Barbaros levis ducitur; quia pro opibus quisque quam plurimas uxores, denas alii, alii plures habent; sed reges eo amplius. Ita animus multitudine distrahitur, nullam pro socia retinet, pariter omnes viles sunt. Neque despotem hoc juvare potuerat. Obversantur quotidie prope in oculis ejus duo filii oculis effossis, viri fortissimi ac summe spei, despoti patri eorum sicuti triste ac lugubre exemplum ita reliquis christianis principibus insigne testimonium, ne quis fidei Teucrorum credat. Macometum illa inprobitate esse tradunt, ut ad omnia simulanda et dissimulanda natus esse videatur; in quo nihil est sancti, nihil veri, nulla religio, nullus dei metus, nullum jusjurandum, inhumana crudelitas. Magno malo despoti hoc fedus ictum est; satius si consultum foret, si spreta conditione periculosissime pacis spem in armis poneret; aliter de principatu suo actum est; nec alium eventum speret, quam bizantinum principem habuisse intelleximus. Hostis insolens magna in anima molitur; orbem spe amplexus est. Utinam falsus vates essem! Hactenus de his. — Magnanimus Stephanus omni studio, cura, ac cogitatione contendit, ut uxor magnifici Petri bani sibi nubatur. Hoc coniugio in magna spe est, Crovatis imperare posse receptis oppidis, quae bano Petro parebant. Rex et despotus inviti et gementes imperata facturi sunt. Rex tanto periculo exterritus, ut filio suo adolescenti splendidissimo nubat, enixissime contendit. Nihil adhuc compertum habeo; si quid explorati habuero, continuo te certiorem faciam. Magnanimus Stephanus simulate regis molitiones animadvertit; contractis copiis facto undique delectu ingens bellum se Crovatis illaturum minatur. Hoc terrore regias nuptias se disturbare posse confidit. Illi, qui arci Clisse presunt, tum regi Bosne nobile illud oppidum se daturos pollicentur, omnes eludunt, nulli fidi. Dalmatiae illa arx multum accomodata. — Habes epistolam verbosiorem fortasse quam velles. — Patricio domino Nicolao Canalio me comendatum facito. M. A. salutem dicito. Vale, et me amare perservera. Ex Tragurio Kal. VIIII. Januarii 1455.

Iz rukopisa knjižnice kneza Chigia u Rimu. Cod. misc. saec. XV. chart. J. VI. 215.

Digitized by Google

19.

God. 1458, 14 listopada. Na Žepču. Stefan Tomaš, kralj bosanski, sa svojim sinom knezom Stjepanom daje povelju logothetu Stjepanu Ratkoviću.

Вь име ѡца и сина и светаго дꙋха амень. Милостию божиѡмь ми господинь Штефань Томашь, краль Срьблемь, Босни, приморью, Хомьсци ꙁемли, Далмации, Хорватом, долним краемь, Соли, Ꙋсоре, подринью и к томꙋ, и синь госпоцтва ми, господинь кнеꙁь Степань, даемо на ꙁнание всакомꙋ чловѣкꙋ, комꙋ се подоба и предь кога се иꙁнесе ѡвоꙁи наше ꙁаписание с нашом великом висꙋћомь ѡбистраномь ꙁаконитом печатью: како приде госпоцтвꙋ ми посланием светле госпоће, брата ми господина деспота Лаꙁара деспотице Елене, и брата ми господина деспота Степана поутени властелинь, логофеть Степан Ратковићь, и поиска ѡдь госпоцтва ни милость, што мꙋ е даѡ логофецтво велико и власть надь црьквами свето поучивши брат ми господинь деспоть Лаꙁарь, и што мꙋ не поутение ꙋчиниѡ и ꙋ већꙋ га посадиѡ, да га ꙋ оним госпоцтво ни потврьди и дрьжи. и ради вере и праве слꙋжбе госпоцтвꙋ ни, што е показаѡ к намь по смрти свето поучившега господина деспота Лаꙁара, с нашега доброволна и санединена срьдца ꙋчини милость госпоцтво ни поутеномꙋ властелинꙋ, нашемꙋ верномꙋ слꙋꙁи, логофетꙋ Степанꙋ Ратковићꙋ, што мꙋ е даѡ логоѳетство велико и область надь црквами, и како мꙋ не ꙋ скомь листꙋ ꙁаписаѡ, како е било логоѳетꙋ великомꙋ свето поучившега господина деспота старога Стефана, и што мꙋ е ꙋчинпѡ поутение и ꙋ већꙋ га посадиѡ свето поучивши господинь деспоть Лаꙁарь, ꙋ темьꙁи га ꙋ всемь госпоцтво наше потврьдп, и на тои мꙋ дасмо верꙋ и речь нашꙋ госпоцкꙋ, да га ꙋ овомь ꙋ всемь хоћемо поутенѡ и ꙋ милости дрьжати и наприда, да га хоћемо вси и ꙋ всакомь добрꙋ дрьжати противь негови слꙋжби. И ѡште поиска от госпоцтва ни поутени властелин и намь верни слꙋга, логофеть Стефань, што е имаѡ прьнию ꙋ свето поучившега господина и родитела ми деспота Ћꙋрћа, и ꙋ свето поучившега господина деспота Лаꙁара, да мꙋ оно и госпоцтво ни ꙁапише ꙋ баштинꙋ, немꙋ и негове деци и неговемь последним. И ꙁа тоиꙁи мꙋ ꙋчини милост госпоцтво ни, што е имао прьние ꙋ свето поучившега господина и родитела ми деспота Ћꙋрћа и ꙋ свето поучившега господина деспота Лаꙁара ꙋ власте лепеничкои село Драгиновци, где мꙋ е дворь, и село Кꙋтлешь, и село долна Ꙁловштица; и ꙋ власте борачкои село Старче, и село Врьбава, што е било врьло (прьво?) попе, где е црьква светаго Николе; и ꙋ власте острьвичкои село Стромово, и (ꙋ) власте ипкꙋдимьскои село Церовацъ, и ꙋ власте смедеревьскои село Брахонинацъ и село Коꙁомори, и ꙋ Мачви село Вꙋчци и село Полꙋсакь и ꙁаселакь

Digitized by Google

Димковци, и ѹ власти теоѵаѵкои село Лѵкова и село Ирекопаць долни и Прекопаць средни и село Кѹньцели и др(ѹг)и Кѹньцели и Подлѵжие и село Пелиаве и Тобѹдь долни, што сѹ дрьжали Весковиħи; и ѡште што мѹ сѹ придали по смрьти свето поѵившега господина деспота Лазара светла госпоħа деспотица Єлена и господинь деспоть Степань ѹ Ѹзоре село Пакларе, што є било Милоша Биѡмѹжевиħа; и што мѹ сѹ дали ѹ заменѹ ѹ власте тишаѵкои село Саребире што є било Вѹѵино; и ѡште што сѹ дали ѹ заменѹ логофетѹ Степанѹ снаха ми, госпоħа деспотица Єлена, и брат ми, господинь деспоть Степань две сели, што сѹ били воеводе Михаила Аньħеловиħа, ѹ власте ѡстрьвиѵкои, Мариноваць и Гѹисановце. И госпоцтво є наше дало и записало вса села, ка сѹ била воеводе Михаила Аньħеловиħа воеводе Маркѹ Аѡтомановиħѹ, тога ради за ове две сели, за Мариноваць и за Гѹновце дасмо логофетѹ Степанѹ села и црьквѹ, што є држаѡ Богдань Ѵокеша, село Дѹбовиħе и Єлица и село Воиновци и село Обрамиħи с црьквомь и село Димковци конь заслона.

И такои ѹѵинисмо милость нашѹ госпоцкѹ поѵтеномѹ властелинѹ, логофетѹ Степанѹ всаи ованзи села, како се пишѹ ѹ ѡвомзи листѹ, и што є имаѡ ѹ свето поѵившега господина деспота Ħѹрħа и свето поѵившега господина деспота Лазара, и по толе што сѹ мѹ придали снаха ми, госпоꙗ деспотица Єлена, и брать ми, господинь деспоть Степань, и ѡваи села ѵокешина, што мѹ є госпоцтво ни придало и ѹ заменѹ дало; вса ѡваи села, како се пишѹ по именѹ ѹ овоме листѹ, да ихь има логофеть Степань ѹ баштинѹ и негова деца и мѹжка и женьска и негови последни ѹ векь векомь; да є волань поѵтени властелинь логофеть Степань и негова деца и негови последни всеми темь више писаним селим, или мѹ драго црькви приложити, или продати, или заложити, или ѹ приħиѹ дати, или комѹ одь своихь оставити, ѹ всемь да є волань како сѹштомь своѡмь баштиномь и да им се ништорь од овогаи не ѹзме, ни за едно сагрешение, изамше невере.

И ѡште ѹѵини милость госпоцтво ни поѵтеномѹ властелинѹ и нашемѹ верномѹ слѹзи, логофетѹ Степанѹ, дасмо мѹ ѹ нашемь рѹсагѹ сто кѹħ лѹди, такоħере да ихь има ѹ бащħинѹ, како и ѡваи више писана, ѡнь и негова деца и негови последни ѹ веки векомь. и шта богь не даи, тер бисмо не могли ослободити срьбьскога госпоцтва, и дошаѡ би к намь ѹ нашь рѹсагь логофеть Степань или негова деца или з госпоħом деспотицом Єленом и ш неиниѡмь деѵицом, ѡсвень них да мѹ госпоцтво ни ѡште прида ѹ нашемь рѹсагѹ сврхь овех сто кѹħь и ѹѵини поѵтенѹ хранѹ противь негове слѹжбе, и да га дрьжимь ѹ всакомѹ поѵтеню. и ѡште ѹѵини милость госпоцтво ни поѵтеномѹ властелинѹ на-

Digitized by Google

шемȣ верномȣ слȣꙁи, логофетȣ Степанȣ, да є слободань, ѡнь и негова деца и негова кȣћа ѡт воиске, ѡть тȣрьске и ѡдь ние ѡда всаке, иꙁамше кад господство ни греде нашомь главом на кою воискȣ, тада да и ѡнь бȣде полагь нась своими слȣгами. када ли є ꙁаманичина воиска по рȣсагȣ, што иномȣ рȣсагȣ нашемȣ, тои и неговемь селом. И ѡште ȣчини милость господство ни почтеномȣ властелинȣ, логофетȣ Степанȣ, и ѡбєтовасмо мȣ се и примисмо мȣ вером нашом, како никадар ни по чиѡи речи, ни єдиога сегасветнега чловека, да мȣ ни єдно хȣдо не ȣчинимо, немȣ и негове деци, ни да имаю кои гиевь ни кое ꙁло оть нась, раꙁма када би кою неверȣ самь собомь ȣчиниѡ тере се би оть-кривено ѡбнашло. И ако се би не свидело када бити ȣ господства ни логофетȣ Степанȣ и негове деци, и хотили би поити ѡт нась инамо, на тои мȣ дасмо речь и верȣ нашȣ господскȣ, да є волань и слободань поклонивь се ȣ господства ни поити слободно веселдано, кȣде мȣ драго, и свом челядю и своими слȣгами и са всим своим добром, ко мȣ є богь даѡ, и да га господство ни прико нашега рȣсага пропрати и са-блȣде, да поиде са всим мерно и слободно беꙁа всаке ꙁабаве. И на все ѡкои више писано ми господинь Штефань Томашь, краль босански, и сниь господства ми, господинь кнеꙁь Степань, примисмо веромь и дȣ-шами нашим почтеномȣ властелинȣ логофетȣ Степанȣ и негове деци, и ꙁаклесмо се ва господина бога вьседрьжитела и ва пречистȣ єго матер блаженȣ девȣ Марию и ва силȣ часнаго и животворетштега крьста го-сподина и ва все свете, кои сȣ от века богȣ ȣгодили, како ѡда всега ѡвогаи више писанога не има ни ȣ чем порећи, ни потворити, ни на мане доити логофетȣ Степанȣ и негове деци и неговемь последнимь ни ꙁа єдинȣ стварь сегасветнȣ, иꙁамше невере; и єгоже иꙁволи богь по нась господовати ȣ срьбскомь господствȣ и ȣ рȣсагȣ кралевьства босаньскога, или сина нашега, или кога одь сродникь нашихь, или иии тко, кога ȣꙁволи богь господара бити ȣ срьбскомь господствȣ и ȣ босаньскомȣ кралевствȣ, молимь семȣи нашемȣ ꙁаписанию непотореиȣ бить, на паче потврьжденȣ. Кто ли би дрьꙁнȣѡ по чием савитȣ по свом хотению ѡдь овогаи више писанога поторити или раꙁорити, да єсть проклеть от го-сподина бога вседрьжитела и од пречисте богоматере, и да га пораꙁи сила часнаго и животворештега крьста господина ва си вѣкь и ва бȣ-дѡшти амень. Писано на Жепчȣ ва летȣ .҂ꙁцѯꙁ. ѡктомбриꙗ .ді. дань.

Priepis u narodnom muzeju u Pešti. MSC. nr. 2349. fol. lat. Odlomak priobći P. J. Šafařik: Serb. Lesekörner. 131, odkle preštampa ga Miklošić: monum. serb. nr. 384. Listina sada prvi put podpuno štampana.

Digitized by Google

20.

God. 1463, 13 srpnja. U Dubrovniku. Občina dubrovačka moli vojvodu Ivaniša Vlatkovića, da odredi, neka se u Dubrovnik donese tielo sv. Luke, koje su bosanski Franjevci bili naumili poslije padnuća Bosne onamo prenesti.

Regente citade de Ragusi rector electo e tutta la communità de li zentilomeni de Ragusi al nobele e prudente e de cadaun honor degno nostro fratello e zentilomo voyvoda Ivanis Vlatchovich gratiosa salute. Voyvoda, questo savete ben, che dapo che dio volesse venir quella caxa con nui con codauno amore e amistade, in qualunque luogo la fraternità è advenuda, nui havemo sperado per cadaun nostro ben e honor come in se medemi, e insina el di de anco questa speranza non è mancada, ne mancarà se dio concederà, insina chè li heredi de quella caxa e nostra, ma accrescerà la voluntà de dio. Imperò, voyvoda, facemo ve a saver, come ne raxono meser lo custodio de Stagno che siando a di venuta quella perdicione e ruina de regente de Bosna, che li frari della vicaria de Bosna sovra un cavalo de Chlesigh havean portado el corpo de san Luca, solicitando che 'l possano portar qua a nui a Ragusi, e che vui li havè restado là, digando li frati a nui così, che la vostra opinion si è, che 'l portate, ma altrove non quà; a le qual parole non podemo creder per niente, che vui havesse fatto questo, però che non serà ne cosa iusta ne amighevole. E però pregemo la fraternità vostra, quanto più presto se puo che se dia ordene: che questo corpo sancto sia portado qua da nui; però che fazendo questo el ne se porrà ben assignar che havè fatto fraternel e amigevolmente; e se altramente fosse ne farè grandissimo dispiaxer, el quale non se domentigarà in eterno. E dio vi conservi. Dat. Ragusii à di 13 Luglio 1463.

Rukopis vatik. knjižnice br. 3921, l. 65. Na mjestih netočan.

21.

God. 1463, 13 srpnja. U Dubrovniku. Občina dubrovačka piše svomu poslaniku Nikoli Mar. Gunduliću, neka vojvodu Ivaniša Vlatkovića skloni, da neprieči prenieti tiela sv. Luke u Dubrovnik.

Rector de Ragusi cum el suo conseglio a lo nobele e savio s. Nicolò Mar. de Gondola, ambassador nostro ad voyvoda Ivanis Vlatkovich, salutem. Credemo, che haverete seguito, quanto è la vostra comissione de tutto e specialiter del corpo glorioso de mi-

Digitized by Google

ser san Luca. Ma aziò che sapiate quanto e seguito dopo la partita vostra, sono venuti a nui li frati de la vicaria, li quali dicono, che detto corpo de miser s. Luca sta per le mane de essi frati in Police, ma che voyvoda Ivanis per mon par non li conceda el detto corpo dove voriano, perchè lo voriano portar lo ad Stagno over ad Ragusa. Per la qual coxa noi siamo certi, che sapiando el detto voyvoda Ivanis, che li frati hanno intentione, che l ditto corpo sia aportado de nui, non solum el non farà resistentia, ma più tosto a questo darà adiuto e favore, che nui habiamo questa sancta reliquia. Per la qual ve cometemo, che debiate parlar per parte nostra con lo ditto voyvoda Ivanis, pregandolo e confortandolo che a questo el non debia esser contrario, ma voglia consentir, et etiam dar favor et adiuto, che l ditto corpo glorioso non sia portado altrove che a Ragusi; perchè fazendo questo el ne farà cosa gratissima e sempre resterà memoria de fatti soi e della caxa soa in la cità nostra. E se per caso el detto voyvoda facesse resistenza e impazasse che nui havessemo nostra intentione, dite gli, che l frarà cosa, che serà contra la S(ignoria) nostra, e non lo haveremo in quella gratia e benivolentia, (come lo) havemo havuto per lo passato. Ma credemo, che l non darà ocasione da pigliarlo a desdegno, ma sarà cason che habiamo nostra intentione, come vero e bon citadin. Dat. Ragusii a di 13 Luglio 1463.

Ondje l. 65. 66.

22.

God. 1463, 25 kolovoza. Kraljica Mara, udova Stjepana kralja bosanskoga, piše vojvodi Ivanišu Vlatkoviću, da neka donese iz Mletaka natrag tielo sv. Luke, jer da joj kralj ugarski zanj nudi tri ili četiri grada u Ugarskoj.

Isventurada relicta olim regis Stephani Bosnensis regina Mara a lo honorabile et a nui carissimo compe voyvoda Ivanis salute. Voyvoda, molto me piaxe saver per la vostra bona sanitade, e nui semo tanto sani e salvi quanto dio vol. Azoche vui sapie, che havemo uno difficel star senza de vui, aviso ve, come da poi da la vostra partita era vegnuo uno ambassador del re de Ungaria da nui, el qual è stado anche da la banessa, chiamando me in Ungaria e vui tutti, li quali sete intorno de me, e digando che ne faràne honorevol alozamento, del qual viver poremo; et havea mandao a dir per amor de san Luca, che 'l dovessemo portar digando

Digitized by Google

de dar me 3 over 4 castelli in perpetuum a nui et a mi de quelli medesimi del nostro patrimonio. E nui respondessimo, che vui lo have portado alla S(ignoria) de Venexia, azò la S(ignoria) de Venexia fesse qualche vitar de la qual podessimo viver. E allo rè havemo rispoxo meio che possuto havemo, regratiando la soa Serenitat e dicendo: venuto che serà voyvoda Ivanis da Venexia, el mandaremo da la vostra Serenitat. Da poi si vene Grigor Popovich de là, e si me dice, come la S(ignoria) di Venexia non ha accetado san Luca, ne non lo fatto portar intro la terra, ma digando: che quello non è san Luca, ma in altrove. E vui savè bene voyvoda, che l signor despoth Zeorzi ed signor despoth Lazaro non zè stadi de tal intelletto, che havesse dado tanti ducati non sapiando di certo: utrum fosse s. Luca o no. Ma quando le dicea, se il potea haver dal Turcho a comprar, alora a domandao el signor despoth al patriarcha de Servia digando: è tu pratico se quello è el corpo di s. Luca, o qualche altra reliquia. Lui se li disse: veramente quello è s. Luca; ma per esser più certo senza alguno errore manda da miss lo proth de monte sancto; lui sa certissimamente, peròchè là sono scritture de tutti li sancti in mazor parte, e li sono antichi calogheri e fratti, li quali sano de principio. El signor despoth mandò el vescovo de Smedrevo a mis lo proth de monte sancto digando: igumane sancto padre, sapie me dir de certo per scritture e per li antichi calogheri, se questo è san Luca, o non; e prego ve sancto padre, come signor vegnò in sina da vui. E miss lo proth sapiendo de certo che quello era s. Luca, sapiando dove ze stà, et in luogo che stado ascoxo vene dal signor despoth e si li notificò. El signor despoth fò molto alegro de questo, e li mandò trenta millia ducati digando: se non lo podè haver per manco de 30.000 ducati per esso; e lor si aconzò a 15 milia, et altri 15 milia portò indrio e san Luca. Voyvoda, questa si è veritade, quello è lo corpo di s. Luca; ma non manifestar questo là a la signoria, ma guarda, se con questa casone tu può portar il corpo di s. Luca indrio, perchè azo tu che molto bene tu porrà conzar a ti et mi, a la tua voluntà commetto, tu vorà a presso del rè de Ungaria, perochè uno gradissimo desiderio ha de san Luca; perchè, voyvoda, benchè io non sia pratica come vui de Taliani, ma io ho aldicto, se la S(ignoria) è ben grande e prudente, ma zè forte avara, benchè sia richa. A di 25 Agosto 1463.

Ondje l. 64—65.

Digitized by Google

23.

God. 1463, 15 rujna. U Spljetu. Andrija Venerio, knez spljetski izvješćuje duždu mletačkoga: što je čuo, kako je tielo sv. Luke napokon u Jajce dospjelo.

Illustrissimo principi et dominio excellentissimo, domino Christophoro Mauro, dei gratia veneto duci inclyto. Illustrissime princeps et domine mi singularissime! Per adempir i mandati de la Vostra Illustrissima signoria per execution de due lettere date a di 18 del passato a me directe contenendo se, che ogni auxilio e favore dovesse dar alli portatori frati observanti, che presentarono dicte lettere, si per via di Boxina come ancho per cadauno altro luogo a trovar ogni scrittura e dechiaratione per verification del corpo de miser s. Luca zà a la vostra illustr. signoria presentado, et ulterius dovesse etiam mi inquirer similiter con ogni verità ferma. Per la qual cosa ho dato ogni opera a mi possibile cerca questo, et ogni conseio e favor me hano requesto dicti frati. Unde inter cetera parlato con la illustrissima regina olim de Boxina, et con Nicola Chivatovich, Jovan Babich et Jovan Cucich, zentilomeni de Smeder, suoi servidori; me hano manifestado et affermado in questo modo: che questo sancto corpo, quello a la V. S. presentado, è vero corpo de mis s. Luca, el qual era in Constantinopoli, e translatato ne le terre di signori de s. Maura, ma non sano per che modo, in un castello, che si chiama Rogos; el qual castello da poi fò prexo per li Turchi. El detto corpo rimaxe in man de Turchi, e p̄sentando el suo avo despote Zorzi esser quella reliquia in mano de Turchi el mandò a comprar, e s' el comprò secondo li crede, ma non sa di certo, per ducati 30.000, e fè portar el detto corpo in Smederevo. E poi volendo dar quello el re Tomaxo olim de Boxina a Turchi, cavò fuora el detto corpo, e fè se lo portar in uno castello, che si chiama Telzach. E poi successivamente el Turcho vol se el detto Telzach haverlo dal re Tomaxo, el detto re cavò fuore el detto corpo glorioso, e fè se lo portar in Jaiza, e dette ge al castello, e li stete in Jaiza fino al presente e modo tolto che sia per li fratti et per lo voyvoda Ivanis. Ancora dice, se di questo se vol haver piena information, mandasse a domandar li signori de s. Maura, che loro darano piena e vera information. Altro dicono non saper, ma che 'l ditto corpo glorioso è de la dona sua. E questo è, quanta informatione ho

Digitized by Google

avuto cerca quello. Insuper quelli frati hanno trovato certi privilegii e scritture, in quanto li quali vederà la V. J. S. a la quale tutto significo. Cuius gratie me semper humiliter commendo. Spalati die 15 septembris 1463. Excellentie vestre mandato Andreas Venerio, commes Spalati.

Ondje l. 63.

Digitized by Google

Arkeologičke crtice

od pravoga člana jugoslavenske akademije

Sime Ljubića.

Predano u sjednici historičko-filologičkoga razreda jugoslavenske akademije znanostî i umjetnostî 16 listopada 1867.

Izuzmeš li Rim i njegove okolice, bez dvojbe u cielom svietu neima države za klasičke starine do našega dalmatinskoga primorja, smatraš li ga s gledišta raznoće arkeologičke ili množine i bogatstva samih spomenika. Dopadne li te želja, kamogod li hoćeš, produbsti u utrobu te klasičke zemlje, kao što koračaš u nju, prikazuju ti se postupno sva doba čovječanskoga života i njegova izobraženja ća od pamtivieka. Već na površju uz mletačke naći ćeš ne malo uspomena našega narodnoga življa ća od slaženja hrvatskoga naroda u one strane. Prevrgneš li joj skorup, eto ti u izobilju plemenitih ostanaka rimskoga bića, koje je za dugo pritisnuto držalo i sve naše jadransko primorje, a izpod njih umah proziru spomenici grčke prosvjete, koji se s prednjimi često rukuju, jer su Grci i Rimljani za njeko vrieme ondje i skupa gospodstvo dielili. Promakneš li još ikoliko dublje, eto ti napokon na očigled sjajnih dokaza najstarije izobraženosti ove naše zemlje, naime prvih nam dobro poznatih njezinieh stalnih naseljenika Ilira i Liburna, srodnih naroda, unuka prastarih Pelazga, najdavnijih zastupatelja evropejske prosvjete.

Uza sve to bogatstvo našega primorja na starih spomenicih malo nam se ipak narod do sada s njih okoristio. Naša domovina, već od kada se iza dugih tmina srednjega vieka zače iz Italije širiti po Evropi pohlepa za znanostmi, nutrnjimi i izvanjskimi barbari zlostavljena i pritisnuta, jedva si je mogla uzprkos neizrecivoj obranbenoj postojanosti njekoje podrtine svoga zemljišta sačuvati. Nije dakle čudo, što smo napram zapadnim narodom i na ovom

Digitized by Google

polju obće prosvjete zaostali. Ono malo, što se do sada uzradilo, najveća je zasluga našega primorja, gdje se je ipak kroz svu tu bujnost i kroz svakojaka zapriečja tečajem vremena pomolila kojagod domorodna duša, koja se sveto zauzimala, da sveživu pohrani uspomenu onih spomenika, što su tudjinci, sred nas silomice ugnježdjeni, ili nam nasilno otimali, da svoju goloću odjenu, ili rušili iz svoje prirodne divljači. A medju timi jamačno zaslužuju prvo mjesto one dvie najsjajnije zviezde našega prosvjetnoga obzornika, Marko Marulić Spljećanin i Ivan Lucić Trogiranin, koji su nam mnogo toga sačuvali u svojih vjekovječnih spisih na slavu svoju i svoje domovine. Srušiv se mletački lav, prva austrijska vlada (1797—1806) jedva se sjetila izvidati stoljetne naše rane. Za francezkoga gospodovanja neumrli Dandulo nije si zbilja uzkratio truda, da svaku struku državne uprave u primorju na bolje svrne, a bio bi bez dvojbe svoju na sve sposobnu radinost i otčinsku skrb obratio i na sačuvanje zaostavših uspomena naše prošlosti, da je mogao dokoljeti.

Stoprv za druge austrijske vlade i s ove se strane stvari naše, bar nešto, poboljšale. U Hrvatskoj dakako sve je poteklo iz same skrbi rodoljubne ruke, koja si podigla liep narodni muzej u Zagrebu; ali u primorju dalmatinskom prvi je znatni korak na tom polju učinila sama vlada. Njezinim povodom i troškom god. 1821 počele su se kopati solinske razvaline s namjerom, da se s iznadjenimi starožitnostmi osnuje c. k. spljetski muzej; no i taj pokus uza svu tobože revnost ondješnjih ravnatelja, navlastito Karla Lanze i Franje Karare, iz više uzroka, koje je bolje mukom mimoići, osta bez znatna uspjeha. Taj c. k. muzej u Spljetu, odnosno kukav i zanemaren u poderinah njeke puste crkvice, živa je tomu slika i dokaz. Privatne zbirke, koje su se medju tim gdješto po Dalmaciji snovale, ili su neznatne ili jih tudjinci od naših otudjenika ogulili.

Vrieme je jurve nastalo, da se i toga nehajstva riešimo. Otvaranjem jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti ufat je, da će si svaki našinac to za svetu dužnost primiti, odkriv kakve stare spomenike, umah mu ih dostaviti, da se tiem sačuvaju i pozorno prouče.

S dopuštenjem ovoga prečastnoga zbora i poštovanoga občinstva rad sam prozboriti o nekom napisu na skoro izkopanu u dalmatinskom primorju (Narodni list br. 63 1866), da s njega dokažem

Digitized by Google

pregolemu važnost, koju imaju stari spomenici naši za obću znanost a za poviest navlastito ove naše zemlje, te tiem obodrim narod na njihovo učuvanje i objelodanjenje. Evo ga:

ASENTIVS A·F
POM·ARRETI
VET·LEG·XI·H·S·ET FI
HIC·EST·OCCISVS
FINIBVS·VARVARI
NORVM·IN·AGELLO
SECVS TITVM FLV
MEN·AD·PETRAM
LONGAM·F·C·HER·
Q·CALVENTIVS·L·F·VITALIS

Ovaj napis bi iznadjen lanjske godine blizu crkve sv. Martina u selu Mratovo na Promini, kotara kninskoga, u što se ta crkva popravljala. Ploča, na kojoj je urezan, visoka je 1 metar i 75 centimentara, a široka 60 centimentara. Pismena zauzimaju dva diela cieloga lica. Bezimeni njegov izdavatelj veli, da je ova ploča služila za pokrov jednomu od onieh starinskih grobova, koji se u velikom broju nalaze naokolo i pod samom crkvom sv. Martina, i da će ju onako, kao što je cjelita i označena, učuvati PP. OO. Bonaventura Mlinar župnik i Bonaventura Marić duhovni pomoćnik u Promini. Dodaje napokon o samoj ploči: Dalo bi se reći, da je ta ploča ondje ko zna kada iz drugoga mjesta prenesena, i upravo s onoga, koje je u napisu ovako označeno: „secus titum (sic) flumen ad petram longam"; nagadjanje, koje se naslanja na to, što blizu Krke, okolo dvie milje i pol od sv. Martina, strši hridina, koju još danas zovu „duga stina", na medji sela Puljana i Bogatića, na mjestu nazvanu „Mostine".

Navedeni se napis čita ovako: „Asentius Auli filius Pomptina Arreti, veteranus legionis XI., hic situs est; testamento (ili titulum) fieri jussit; hic est occisus finibus Varvarinorum in agello secus Titium flumen ad petram longam. Fieri curavit haeres Quintus Calventius Lucii filius Vitalis", naime: Asencij sin Aulov, od pokoljena Pomptinskoga, rodom iz Aracija, stariš od XI legije, ovdje leži (t. j. bi pogreben); naredi oporukom, da se ovo učini; ovdje je ili bolje koji je ubijen bio na medji kotara Varvarskoga u njivici blizu rieke Krke kod duge stiene. Dao je načiniti, naime ovaj spomenik, njegov baštinik Q. Kalvencij Vital sin Lucijev.

Digitized by Google

U riječi ovoga napisa TITVM podkrala se jamačno pogrješka. Nad drugim T njezinim imao bi se nalaziti znak I ovako Ꞇ (gdje je malko produljen uzdužni potezi znači TI), obično skraćenje u rimskih napisih, te tako bi ona značila rieku „Titium“ t. j. Krku. Po nas nema uzroka do misli, da je ova ploča njegda prenesena bila iz mjesta nazvana „duga stiena“ onamo, gdje je skoro izkopana. Napis jedino označuje mjesto, gdje je Asencij smaknut, a ne veli nimalo, da uprav ondje, gdje ubijen, bi i pogreben. Više se može vjerovati da je Asencij iz njivice pri dugoj stieni, budi mrtav ili smrtno ranjen, prenesen bio onamo, gdje mu iznadjena ploča posvjedočuje grob. To predmnieva i sam napis u izrjeci: „hic situs est“, i kad se očito odnosi na drugo mjesto: hic est occisus finibus Varvarinorum itd.

POM. znači „Pomptina ili Pontina tribus“, naime pokoljeno, na koje je Asencij spadao. Oni, koji pišu „Pontina“, s Festom izvode taj naziv od grada „Pontia“ u državi Volska; a koji „Pomptina“, od grada „Pometia“ pridievkom „Suessa“, isto tako ležećega u Volskom priedjelu uz ondješnje močvare. Ovo se pokoljeno brojilo megju seljačkimi, te se upravo tako nazvalo od močvara ležećih medju „Appii Forum, Terracina i Circeji“. Po Liviju (VII. 15) u isto doba, kad i drugo nazvano „Publicia“, i ovo se pleme sdružilo s ostalimi okolo g. 397 poslie sagradjenja Rima. U Gruterovom napisu (543. 3) čita se PONtina, dočim se u drugom, g. 1843 iznadjenom u Štajerskoj, spominje uprav, kao što u našem, njeki stariš („veteranus“), koji je spadao na pokoljeno POMptina (v. Zeitschrift für Geschichte von Steiermark IV. 209).

ARRETI, t. j. rodom iz Arecija (Arretium bolje Aretium), sada talijanski Arezzo, grad u Etruriji (Toškani), sagradjen od Areta sina Janova; jedna od najstarijih etruskih naselbina, ležeća u gorskih stranah. Okolično zemljište bilo je vrlo sposobno za lončarstvo, i bjelicom plodno (Plin. 18, 9, 20; 35, 12, 46). Sa dva R dolazi u starih napisih kod Grutera (372, 12; 520, 3; 1028, 2; 1029, 7), a sa jednim, osim u starih spisatelja, i u jednom našem napisu, izkopanom g. 1845 u Šupljoj Crkvi kod Kistanja, gdje je „Burnum“ ležao, sada u Kninu (v. La Dal. 1847 br. 44).

VET. LEG. XI. S ovoga znamo, da je ovaj stariš pripadao XI. legiji rimskoj, najme XI. vojenomu odielu, koji se za njegove smrti nalazio u Dalmaciji. Oktavijan August, primiv u svoje ruke krmilo rimske države, ustanovi 25 legija za pograničnu obranu

Digitized by Google

(Dio Cassius Hist. Rom. LV, 23. — Appian Hist. Rom. praef. c. 7. — Herod. Hist. II. 11), naime 20 sastavljenih od onih vojnika, po kojih bješe svoje suparnike nadvladao, prozvav ih brojevi od prvoga do dvadesetoga; ostale pako, koje osnova od vojnika Antonijevih i Lepidovih, pridržaše svoje stare naslove i ostadoše u istoku, da brane onu granicu. Ali i ono prvih dvadeset s vremenom dobiše razne počastne pridievke za nagradu njihova junačtva, n. p. Augusta, Victrix itd. S početka August od ono 20 legija pobrojenih namjesti one manjega broja na skrajnjem zapadu; one srednjega broja uzduž Rajne i oko Alpa; a one višega broja na dolnjem Dunaju. Po ilirskom ratu i porazu Vara u Teutuburskoj šumi predjašnje boravište tih 20 legija sa svim se promieni. To prenamještenje osta za tim nepomično za careva Tiberija, Kaligule i za prvih godina Klaudijeva vladanja. U to su vrieme stanovale u Dalmaciji VII. i XI. legija. Tada još nisu uživale nikojega pridievka. Spominje ih Tacit (Annales IV. 5.) i veli, da su tu boravile do deset godina za dobe Tiberija, koji ih tu ostavi, da mu pri ruci budu, kad bi mu ih u Italiji trebalo. God. 42 po Isukrstu (795 po sagradjenju Rima) te dvie legije nehtjedoše pristati uz Furija Kamila Skribonijana, tadašnjega upravitelja dalmatinskoga, navabljena od Antonija Vicinijana i još nekoliko vitezova rimskih u zakletni dogovor proti caru; što natjera napokon Skribonijana izbjeći živom glavom na Vis (Issa), gdje se skoro sam ubio. Klaudij, da obdari riedku vjernost tih legija, podieli im pridjevak C. P. F., najme „Claudia Pia Fidelis“ (V. Dio Cas. 16. 15. Eckel III. 424.). O dalnjem udesu XI. legije našega napisa mnogo se do sada napisalo. Slavni Borghesi u djelu: o Rajnskih napisih (str. 424), potanko je naveo sve glavne zgode, koje su nju dopale, pokle je dobila pridjevak „Claudia Pia Fidelis“. Imamo jošte od St. Meyera: Geschichte der XI. und XXI. Legion in d. Mittheil. der Antiquar-Gesellschaft in Zürich Bd. VII. Zürich 1853. 4°. S. 123. ff.; a o njoj podugo su prozborili: Klein in den Bonner Jahrb. des Vereins v. Alterthumsf. Heft XXII. S. 109 ff. Bonn 1855.; — Della Torre, Mon. Vet. Antii caput X.; Orti, Marmi della gente Sertoria. itd. Ovo ćemo jošte samo primietiti, da je ova legija ostavila Dalmaciju stoprv g. 823 poslie sagradjenja Rima, t. j. g. 69 poslie Isukrsta, kadno prodje u Njemačku proti Civilu (Borghesi: Ann. dell'Inst. di Roma 1839). Iz navedenoga sliedi dakle nedvojbeno, da je nadgrobna ploča, o kojoj besjedimo,

Digitized by Google

podignuta bila medju godinom 9 i 42 poslie Isukrsta, to jest prije nego je XI. legija stekla onaj velečastni pridjevak „Claudia Pia Fidelis“.

U mojoj zbirci svih do danas iznadjenih napisa u Dalmaciji sadašnjoj nalazim samo deset, koji nam spominju ovu XI. legiju kao ondje boraveću, od kojih sedam bili su postavljeni medju godinom 9 i 42, a ostala tri medju godinom 42 i 69. Dva su izkopana u Zadru, jedan u Novom Gradu zadarskoga okružja, četiri u Solinu a tri u okolici staroga Burna (Šuplja Crkva) ne daleko od mjesta, gdje se iznašao i onaj, o kom besjedimo. Najstariji od tih stalnoga doba jest zadarski, i spada na godinu 20 tribuničke časti Tiberijeve, kadno bješe upravljateljem Dalmacije Publius Cornelius Dolabella; a pošto Tiberij primi tu čast od Augusta god. 748 po sazidanju Rima (po Varonu), s toga znamo za izvjestno, da je napis ovaj postavljen bio god. 18 poslie Isukrsta. Evo ga:

1.

TI·CAESAR·DIVI·AVG·F
AVGVSTVS·IMP PONTIF·MAX
TRIB·POTEST XX·COS·III
LEG·IX·LEG XI
P·CORNELIO·DOLABELLA
LEG·PRO·PR

(V. Spon. Voyage I. 365. — Murat. sup. 97,2. — Fortis I. 17. — Kreljan I. 124 itd.).

2.

. . . . . .
CVIVS·VIAE·MILLIA·PASSVS·SVNT
CLXVII·MVNIT·PER·VEXILIARIOS
LEG·VII·ET·XI
ITEM·VIAM·GABINIANAM
AB SALONIS·ANDETRIVM·APERVIT
ET MVNIT·PER·LEG · VII
. . . . . .

(Lucio. Inscrip. Dal. 34. — Spon. Miscel. 179. — Farl. Illyr.Sac. I. 286. — Zaccaria. Mar. Sal. 20. — Lanza. Lap. Sal. 29 itd.). Ulomak povećega napisa, u četiri komada razdieljena, koja se sada nalaze na tornju spljetske stolne crkve. Spada na 21 go-

Digitized by Google

dinu tribuničke časti Tiberijeve, t. j. na 19 poslie Isukrsta. Bi iznadjen u Solinu. Govori o popravljenju javnih drumova, što se tada izvelo u Dalmaciji trudom i ove XI legije.

3.

T·CILLIVS
T·F·FAB
DOMO·LARA
NDA·VET
LEG·XI·ANN . .
STIPENDIO XV
. . . . . .

(Concina. Voyage 33. — Lanza 77.). Iznadjen kod vodopada Skradinskoga.

4.

C·TREBIVS·C·F·FIRMIVS·VETERANVS
LEG·XI·STIPENDIORVM·XXV·ANNOR.
LXI·A·O·V·FF·D·S·E·M·Q·M·C·S

(Muratori 859, 7.). Iznadjen u Zadru.

5.

FINES INTER NEDITAS ET CORINENSES
DERECTVS MENSVRIS ACTVS·IVSSV
MECENI GEMINI LEG·PER ARESIVM
MAXIMVM ⊳ ·LEGIONIS $\overline{XI}$·PRINCIPEM
POSTERIOREM COH
ET P·D·AEBVTIVM
LIBERALEM ⊳ ·EIVSDEM LEG ASTATVM
POSTERIOREM·COH·$\overline{I}$

(Muratori 505. 19 iz Doni-a. — Orelli br. 3452.). Iznadjen u Novomgradu okružja Zadarskoga.

6.

. . . . ICNII·LEG·XI
ANN·XLV·STIP·XX
ERCVLES·AEMILIVS
CNEI·F·MARC·ANN·XVIII
PAT·ET·FIL
H·S·E

(La Dalmacia 1847. 44.). Iznadjen u Ivosevčkoj občini kod Šuplje Crkve kotara Kistanjskoga, sada u Zadru.

Digitized by Google

7.

L·ALLIVS·L·F·FAB
SIGNIFER·LEG·XI
ANN·XXX·STIP·X
H·S·E
L·STATIENVS·L·F·FABIA
CATVLVS·POS

(Istria 1849. 199.) Iznadjen u Solinu.

8.

. . . . . .
. . . . DIV · I
I Ↄ·LEG·XI C
. . . F·DOMO·VERO
NA·ANN·LXIII STIP
XXXXIII·T·F·IVSSIT
PANTAGATHvS
LIB·F·C.

(La Dalmazia 1846. 36, 1847. 44.). Iznadjen u mjestu nazvanu Šuplja Crkva, u obćini Ivosevčkoj Kistjanskoga kotara, sada u Kninu.

9.

M·BLESIVS·TER
TVLLVS·M·LEG.
XI·C·P·F·PAPIRIAE
PYRALLIDI BENEMEREN
OSPITE SVE·ANNORVM XXV
DE SVO FECIT

(Orelli 428. — Lanza 82.). Iznadjena u Solinu g. 1821.

10.

M·IVL·M·F·VOLT·PATERNVS
AQVIS SEXTIIS·MIL·LEG.
VI·VIC·TRI·C·LEG·VIII·AVG.
LEG·XIIII·G·M·V·LEG·XI·C·P·P (mjesto F)
ET EX (mjesto ET LEG)· $\overline{X}$ ·IVLIA T·F·MAXI
MA VXOR·ET·M·IVL·MIL·DOCI
MVS·H·F·C.

(Zaccaria 4, 6.). Iznadjen u Solinu.

Digitized by Google

Ovo glede rimske legije XI, koja je stalno i tako dugo, naime od god. 9 do 69 pribivala u Dalmaciji. Ali poglavita vriednost napisa, komu smo ovu kratku razpravu osobito posvetili, stoji po nas u rieči VARVARINORVM, jer ona spominje stari jedan dalmatinski grad, o kom nam ostaje jako malo, i to ne sa svim jasnih viesti. Prvo ga imenuje Plinius u poglavlju 21 knjige III., gdje veli: „Jus Italicum habent eo conventu (sc. Scardonitano) Alutae, Flanates, a quibus sinus nominatur, Lopsi, Varvarini, immunesque Assesiates". Plinius dakle u brojenju onih plemena, koja su na skupšćini Skradinskoj za rimskoga vladanja uživala italsko pravo, počima od Istre i napreduje po primorju hrvatskom do grada Assesia, koji se dizao na brežuljku danas nazvanu Podgraje ili Tisičić u okolici Benkovačkoj okružja zadarskoga, te još dan danas obstoji u svojoj izvornoj sastavini (V. moje djelo: Studî Archeologici. XXII Bd. des Archivs für Kunde österreichischer Geschichtsquellen), a pošto umah pred Assesiates u gori navedenoj njegovoj izreci stoje Varvarini (ed. Elzev. habet Varubarini. B. A.), dalo bi se i po Pliniju tvrditi, da su Varvarini stanovali na zapadnom obronku Velebića. Tolomej u poglavlju XVII knjige III. medju unutrašnjimi gradovi liburničkimi spominje i grad Varvaria, i meće ga oko Velebića; a morao je ležati podaleče od nutrnjega glavnoga druma, jer ga nema zabilježena ni u Antoninovu putopisu, ni u Peutingerovoj tabli. Može se vjerovati da je to Rapparia Ravenatskoga zemljopisca iz VIII stoljetja.

Jedino u dva stara spomenika imamo traga, ako i slaba, gradu Varvaria; naime u jednoj opečici vojničkoj kod Gorija (Tom. I. 133), i u jednom napisu Ravenatskom kod Grutera (564, 7.) î kod Orellija (br. 3637). Opečica Gorijeva jest sumnjiva izvora. U napisu Gruterovu napomenut je njeki Marko Valerij Kolon, rodom iz naše Varvarije, koji je služio kao pisar na ravenatskom brodovlju. Evo ga:

D·M.
M·VALERIO M·F·CLAVD·CO
LONO·LIBVRN
VARVAR SCRIB·CL
PR·RAVEN·VIX·ANN·L̄
MIL·AN·XXVI·VALERII COLONVS ET...

U zemaljskom kazalu Skaligjerovu dolazi colonia Liburnuarva, kao da je ovo sve jedna varoš, a Gori (T. III. 78)

Digitized by Google

broji medju brodovi liburničkimi i Liburna Barbaro, oba se naslanjajući na ovaj Gruterov napis. Prvi Hagembuch (str. 619) opazi, da skratnica VARVAR. u navedenom napisu znači Varvaria, liburnički grad. Cluverius dobro ga poznavaše, čim veli, da se nalazio u Liburniji a ne u Japidiji (V. još: Marini Frat. Arv. 478. 826; Cellarius Not. O. A. T. 1. 613., Farl. Illyr. Sac. I. 153). Kandler stavlja ga prvo, gdje sada leži Bribir u hrvatskom primorju, a kašnje na sjeveru Udbine blizu male Korbavice. Naš napis čisto svjedoči, da se je zemljište Varvarske obćine pružalo do rieke Krke, i da su mu dapače granice dopirale ća do duge stiene na lievom briegu te rieke, gdje je Asencij poginuo.

Još ćemo i to spomenuti, da u trećem redku našega napisa izza pojedinoga pismena H·S·E·T·F·I osim zadnjega mora da bude piknja; da u šestom redku rieč agellus znači ἀγρίδιον, parvus ager, njivica (Ter. Ad. 5, 8, 26., Cic. N. D. 3, 35 ad fin.; Varr. R. R. 3, 16; gdje: agellus non sane major jugero uno); i da pokratnica HER. u predzadnjem odgovora rieči Heres, κληρονόμος, „qui defuncto succedit in bona et jus, quod habebat (Forcellini). Tako ti naš Lucius Calventius Vitalis ubaštini imanje i prava Asencijeva pod oporučnim samo uvjetom, da postavi darovatelju ovaj po nas dosta važan spomenik.

Ugledali se u domoljubni primjer našega Kninskoga dopisnika i ostali Dalmatinci, svi dapače Jugoslavjani, kad bi im se srećno uzslučilo i ma kako se dokopati starih spemenika; i kao on i ona dva vriedna duhovna pastira Mlinar i Marić sačuvali ih od propasti na sve to veću korist obće znanosti, i na slavu ove klasičke zemlje naše, uviek umom i razumom plodne, božjom providnosti pozvane, da si uz blagi upliv svoje sjajne prošlosti novi sazida hram još sjajniji za budućnost.

Digitized by Google

Записи из неколико рукописа.

Predao u sjednici historičko-filologičkoga razreda jugoslavenske akademije znanostî i umjetnostî 16 listopada 1867

PRAVI ČLAN GJURO DANIČIĆ.

Из рукописа, који се налазе у Биограду у народној библиотеци и у библиотеци ученога друштва исписах свакојаке записе, који би могли бити од какве год користи науци. Ево их из 21 рукописа

1. У рукопису народне библиотеке бр. 7, писаном за цара Стјепана на кожи на 159 листа, у ком је октоих, на пошљедњем листу има овај запис: **Теофиль многогрѣшныи чрьноризьць писа сиѫ книгѫ. да аще и грѫбо ѥсть, простѣте и благословѣте, по неже нѣсѫмь дотамописьць**[1], **а и вась богь да прости вь сии вѣкь и вь бѫдѫщии, аминь аминь аминь, докса си ѡ ѳеѡсь. скончѣхь сь богомь.** — Да је писан за времена цара Стјепана. показује ова молитва на другој страни листа 157: **спаси боже люди своѫ, и благослови достоꙗниѥ своѥ, и посѣти мирь свои милостиѫ и щедротами, и оукрѣпи дрьжавѫ цара нашего Стефана, ниспосли на нь милости твоѫ богатыѫ** итд.

2. У рукопису ученога друштва бр. 2, писаном за краља Вукашина на кожи на 191 листу, у ком је јеванђеље с апостолом разређено по данима кад се што чита, има на другој страни листа 41, која је мало замрљана, овај запис у дну: **ꙁде пиле прьхиѹ, да ми потрь, ѡрьль га иꙁель.** — Да је рукопис био за живота краља Вукашина, свједочи међу јектенијама на пошљедњем листу ово: **ѡ благовѣрнѣмь крали нашемь Вількашинѣ.**

3. У рукопису народне библиотеке бр. 13, писаном на хартији на 133 листа, у којем је минеј мјесеца декембра, на пошљед-

---

[1] Не знам што је, ни јесам ли добро учинио што сам у једно написао.

Digitized by Google

њем листу пише: **сиꙗ светаꙗ и божьствьна книга мѣсець декембри, вь немьже вьспѣваѥть светаꙗ и божьствьна црьквы вь начелѣ светаго и божьствьнаго пророка Наоума, по томь тажде светаго пророка Аввакоума,** итд. **написа же се црькви светиѥ богородице градьчке повелѥниѥмь послѣдиꙗго вь иноцехь тогда соуща игоумена Градцоу ермонаха грѣшнаго Варлама, вь дьни кнеза великаго Лазара. проучитаѥи богомь наставлꙗѥми да рече: богь да прости.** — Испод тога има познији запис: **сїи месечникь декѥмврїе приложи Сима жупань монастирꙋ светаго Николы Грїгорїа тѡм(ꙋ) въ вѣчнꙋю паметь.** — На другој страни истога листа пише: **мꙋдромꙋ и племенитомꙋ и нароучитомꙋ и ѡдь бога даровномꙋ воѥводе Ꙗнкꙋлꙋ господинь деспоть Гюргь ꙋгромь и тꙋркомь.** Овај пошљедњи запис мислим да не значи ништа више него да је писан за времена онијех људи који се у њему спомињу.

4. У рукопису ученога друштва бр. 19, писаном на хартији, у којем су бесједе светијех отаца, има на крају прилијепљено по листа, гдје пише: **благоволенїемь отца и поспѣшенїемь сына и сьдѣнствїемь светаго доуха вь дни благочьстивааго и христолюбиваго деспота Стефана, правещоу тогда прѣстоль браничевьскые ипархїе вьсеосвещенномоу архїепископꙋ кꙋр Венїаминꙋ, изволи же се емꙋ, и повелѣ мнѣ грѣшномꙋ дѣло се велїе, аз же лѣнивь сын паче же и невѣжда писанїꙋ, нь ѡбаче надѣав се на щедроты благааго бога, и призиває молитвы повелѣвшаго ми едва нѣкогда вьзмогь ѡть одрьжещее ме лѣности, по неже бы(хь) окааны азь тако боримь лꙋкавыими моими помышленими паче же и грѣхопаденими ꙗкоже корабль вь пꙋчинѣ мѡрсцѣи ѕѣлныими вѣтры влаемь и приражає се, едва нѣкогда вь оувѣствїе злаго ми оума пришьдь вьзмогохь сьписатї сїе книгы доушепользныѥ, глаголю же златаго езыка словеса и прѡчїихь светыихь. вь лѣто .҂ѕцкд.** (6924 = 1416), **индиктїѡнь .ѳ., мѣсеца аугꙋста .к. дьнь.** — Писмо се овому запису знатно разликује од онога, које је у самом рукопису, али оба могу бити једнога времена. Може бити да овај запис не припада овом рукопису, али с тога не би био мање знатан. Мислим да га није писао нико други него **Коньстаньтинь философь,** који је и живот деспота Стефана пишући тужио се на своју лијеност. (Види и Шафар. památk. **о срьб. госп.** 63).

5. У рукопису народне библиотеке бр. 11, писаном на хартији на 203 листа може бити XIV вијека, у којем је триод цвјетни, има на пошљедњој страни овај запис: **си светїи доушеспасныи трїѡдь исписа многѡгрѣшныи попь Силивестрь. да проучитающе и слишеще**

Digitized by Google

ѡци и братїе исправлѣюще и чьтете а не кльните, а вась[1] **богь да простить, аминь, по нѥже доухь светы не пишеть, нь рѹка грѣшна.** — На првој страни листа 32 у дну пише другом руком: **сїа книга светаго Геѡргїа Рѹиовић(а).** — А на првој страни пошљеднега листа има запис који не ће бити старији од прошлога вијека: **сиа книга светаго вѣликомѹченика христова Геѡргїа ѹ цркви Рѹиовићевѹ.**

6. У рукопису ученога друштва бр. 4, писаном на хартији на 265 листа, у ком је јеванђеље, пише на другој страни листа 205: **помѣни брате и слѹжителю и мнѣ грѣшнаго писателѣ Логгина.** — Истом је руком на другој страни листа 264 записано нешто, које бих рекао да овако гласи: **ген(вара) .к. .҂асмг.** (1243), али рукопис није тако стар, може бити да је писан тек XVI вијека.

7. У рукопису народне библиотеке бр. 20., писаном на хартији на 370 листа, у ком је пролог, има овај запис на листу 366, гдје се књига свршује: **прїими сего чьстнаго и доушепользиваго и сладкааго источника водоу живѹ. аще и Ниль Єгупть напаѥть, нь вь скорѣ свое строуе прѣмѣнѣеть; моученикь же крьви и потокѣ прѣподобнынхь сїю водѹ испивше, юже самаранини прѣмоудраа испить; ѿть сїе воды напише се пророци, и прорицахоу божїа слова въплъщенїе и съмотренїа таинства; ють сїе воды напише се апостоли и проидоше вьсь мирь ѥко мльнїе зрачнїи, ѡ нихже речено ѥсть: красиїи ногы благовѣствоующїихь мирь, благовѣствоующїихь радость; ѿть сее воды напише се моученици и не пощедѣше тѣлеса своѥ ѡгню и моукамь и ранамь, да Христа цара присно зреще радоуют се; ѿть сїе воды напише се прѣподобиїи, напише се и вси праведьнїи, иже жилище вышнып Ієроусалимь и ѿтьчьство божьствьныи Сїѡнь, иже тамо ѿтьць щедроть и богь всакое оутѣхы; ѿть сее воды напише се царїе, и своѥ царства прѣзрѣвше да Христа цара приѡбрѧщѹть, вь вѣкы радоуют се, и властеле въдаше свое богатьство трьжникѡмь, монастыре съставише, црькви оукрасише богодьхновеннїими писаньми; ибо вѣдомо ти боуди, чьстнѣишїи свещенниче и слоужителю божїимь таинамь, кѵро Мѡѵсеѹ, црьковь безь сихь книгь подобна ѥсть образоу не имоущѹ очи, ибо чловѣкь ненскоусьнь божьствьныимь писанїемь скотьствоуеть, и вса ѥлика аще вѣсть безсолїа сѹть. ѿть моее дроужины тѣльчетворнаго вида, по нѥже инеднного исправленїа въ нась. грѣшны Іѡань. вь лѣто .҂зпа.** (7081 = 1573) **мѣсеца маиѥ .дї.** — Истом руком пи-

[1] У рукопису **вакась.**

ше на првој страни л. 197: сїа книга светаго Геѡргїа Рѹновнѣ(а). — На другој страни листа 367 има овај запис: ҂аѯѯе. (1765) мѣсець априль .ке. вѣстиѡ да естъ, когда приде свещенѡїеромона(хь) Нїкифоръ деѵанацъ в монастиръ Коришки близъ вароши Призрена, тогда бысть на престоль сербски блаженеиши господинъ кир Каллїникь грекъ, що ѥстъ ѵрезь его прогнань во ѕатоѵенїе Василїе сербинъ. тогда бысть междѹ ихь велика молва и матежь ради престола и патриарши(н) сербскиа. ѕдѣ же наѵерта азъ недостоины и миѡгѡгрешии Нїкифор їеромонах пострижникь светїа обытели деѵанскїа. — На листу прилијепљену на стражњој корици пише: вь лето ҂ѕрѯ. (7160 = 1652) мѣсеца ноѥмриа .ка. ѡбрѣте се цветие глаголѥма любиѵица, и тогда бе трава ꙗкоже о геѡргиевѹ дьне, и вса ѡвощиа изавезаше, и лозѹ разакию на вьведение зрѣло ѡбрѣте пѡпь Ѳеѡдѡрь, ѡ ѵѹдесе, никогда ѡть кого[1] то разѹмех(омь) ни слїшахомь ꙗже видехомь. и то лето приходи ѹ Призрѣнь Мехметь паша сѹлтань за... и дотле не беше се дало кафтаньахѵе ѡдь ҂д. и. ѹ., а ѡнь ѹзе ҂і. вь та ѡскѹд(на) и нѹждна времена ѡхь. пакы на годиноѵ[2] се бра виноберѥ ноемриа .а. дьнь... при бегѹ Бихорцѹ Мехмедбегѹ.

8. У рукопису народне библиотеке бр. 28, писаном на хартији на 307 л. пише на пошљедњој страни: исписа се сїа светаа и божьствьнаа книга глаголѥмыи панагерикь повелѣнїемь и цѣною ѡткѹпа блаженнѣишаго и прѣѡсвещеннаго архїепископа пекскаго и патрїарха въсѣмь сръблѥмь и блъгарѡмь и севѣриныимь странамь и проѵїимь кѵрь Герасїма. и приложи ю црькви мїтрополїи новобрьдьскои Градѵаници, храмѹ ѹспѣнїа прѣсветѣи владыѵицѣ нашеи богородице. и кто е те ѡтьети ѡть сего храма, да мѹ бѹдѣ мати божїа въ мѣсто милости съпрьница на страшномь сѹдѹ. подписахь сїе. лѣто ҂ѕпи. (7088 = 1580) мѣсеца їанѹарїа .л. — На другој страни листа 222 има овај запис: котори ѵловѣкъ можетъ писати ньнѣ ѡть срьбскаго рода в сїе нѹжное време вь царство тѹрецко ꙗкоже сеи еже написа сию книгѹ всю рѹкою? азь же проѵита малко в нѣи, и не обрето нїѵто погрешено ѡть слова или покварено ѵернїломъ, и тако естъ. 1768-гѡ мѣсеца деке(мвриꙗ) 23-гѡ Нїкѵфорь деѵанацъ. — На листу 306 на другој страни има овај запис нашега времена: сиꙗ книга манастиръска изъ манастира Марковога, и записа своею рѹкѹ ѣакь Станко.

---

[1] У рукопису гого. [2] У рукопису кодиноѵ.

Digitized by Google

9. У рукопису ученога друштва бр. 13, писаном на хартији на 181 листу, у којем је минеј за мјесец јул, пише на пошљедњој страни: **благоволѥнїемъ оца и поспѣшенїемъ сына и съврьшенїемь всесветаго доуха съписа се сїа светаа и божьствьнаа кнїга, глаголѥмїи минеи, настоꙗнїемъ блаженнаго и всеосвещеннаго епископа чрьногорскаго и приморскаго кvр Роувїма въ храмѣ рождьства прѣсветїе владычице наше богородице на Цетинѥ, еже сьзда господинь Иванъ Чрьноевикь въ лѣто ҂зрѕі.** (7116 = 1608) **и въ то лѣто бысть крѣпькь гладь, ꙗкоже чловѣкωмь ωть своихь животь лишати се. ωх бѣда, ωх тꙋга, ωх скрьбы въ то лѣто ωть проклѣти чеда агарѣнскыхь на христїанскыи род. ωх, ωх, ωх. По нѥже и азъ роукодѣльць молю се и миль се дѣю, ωци и братїω, чтоущїимь или прѣписоующїимь, аще боудѣ что погрѣшено, ω томь богь вѣсть, невѣденїемь или небрѣженїемь нѣкоимь, нъ аще невѣденїемь, исправлꙗите вашимь благымь оумомь, а не кльните любве ради хтистови, да и ви оулꙋчите блаженїи гласъ владыкы Христа: прїидѣте благословенїи оца моего, на страшнемъ соудѣ. амин, амин, амин. Аще хощете оувѣдети име писавшаго кнїгоу сїю, прьваа дваащи вторицею съвъкоупїи прьвꙋ и пакы дващи десетица къ четирищи соугоубѣи сторици и четирищи десетиць съ принрѣженїемъ и сего слωка ъ.**[1] **грѣшнїи, емоуже ωтьчьство гробь, богатство грѣхы.** — На другој страни првога листа има крст, а с обје стране крста пише: **храмь рождьства богородице на Цетинѥ.** — На првој страни листа 66: **о страховїти громи и млънїа въ четврьтькь свѣт(лыѥ) нед(ѣлѥ).** — На другој страни листа 35: **ωлѣ ꙁлаа хартїо, ωх, ωх.** — На другој страни листа 86: **лоша харт(иꙗ).**

10. У рукопису ученога друштва бр. 8, писаном на хартији на 154 листа, у ком је минеј за мјесец август, на пошљедњој страни пише: **сїа светаа и божьствьнаа кнїга, глаголѥми минеи, сьписа се настоанїемь и повеленѥмь блаженнаго и всеосвещеннаго епископа чрьногорскаго и приморскаго кvр Роувїма въ лѣто ҂зрзі.** (7117 = 1609) **на Цѣтинѥ.** — На првој страни пошљедњега листа на прилијепљеној хартији: **сиа книга митрополитъ Саве владике писахъ.** — На орвој страни листа 142: **ω лоша хартїω, ꙁла ти си.**

11. У рукопису народне библиотеке бр. 5, писаном на кожи може бити XIV вијека, у ком је апостол, на првој страни листа 4 пише у дну: **сїа книга апостоль мнѣ смѣренномꙋ архїепископꙋ Паисеꙋ. лѣто ҂зркз.** (7127=1619).

---

[1] Ваља да **Аввакоумь.**

Digitized by Google

12. У рукопису ученога друштва бр. 20, на хартији на 361 листу, у ком су бесједе Јована златоустога, пише на другој страни листа 360: **сїє писа се оу пиргѹ Каренскоу въ лѣто .҂зрмг.** (7143 = 1635). **простите ме грѣшнаго Андонїа.** — На првој страни листа 361: **сїа книга писа се въ лѣто .҂зрмг.** (7143 = 1635), **и кѹпи є цѣною срѣбра .в.(?) и приложї є вь свои монастирь Мощаницѹ смѣрѣннїи Гаврил їеромонах за опѣло и прощенїе. инако бо мишлѧх, нь позвань бых, оуспех и не доспѣх, нынѧ же . . . ѡста мое хотенїе, ѡставих на доуховника Іѡаникїа їеромонаха, да є допише и доплати. и простите бога ради.** — На другој страни истога листа: **свети Іѡване, златна ти ѹста. Маѯїмь еродиѧконь пѣѣ(скыи).** А испод тога: **си златоѹсть мнѣ смѣренаго архїерѣа послѣднега прїставнїка црькви цѣтїисцеи кѵр Саве, ѡть сего же манастїра пострїжнїком ї ѡть сеѥ страни ѡтачаством ѡть села Ѡтиниѣь. лето .҂зсд.** (7204 = 1696). — На првој страни првога листа у дну пише: **златооуст монастира Мощанїце.**

13. У рукопису ученога друштва бр. 24 на хартији XVI вијека, у ком су свакојаке ствари, има на листу 291 овај запис: **да (се) зна ка(да се) є повезала сиѧ книжица, ва лето ѡть битиа .҂зрс.** (7190 = 1682), **крѹгь слнцѹ .кв., лѹни .и, иньдиктиѡнь .а., епахта .s.; тогда бисть велики трѹсь ѹ срьпьскои земли, и тѹрци се дигоше на Ѡрьта маџара воевати. Повеза є ѣакь Веселинь ѡть села Себчева.**

14. У рукопису ученога друштвабр. 26 има на листу 104—105 овај запис: **да се зна каде се прѣстави ѕело чьстныи и добродетѣлни мѹжь раб божи Милошь попа Стефана ѡтац, и тогда светїителствѹ(юштоу) блаженномѹ и преѡсвещенномѹ господинѹ и патриархѹ нашемѹ кѵр Арсению, и сьи блажени Милошь престави се месеца ферфара .аі. дьнь прьве неделе поста светїе и великие .м.-це ѹторникь въ лето .҂зрсз.** (7197 = 1689). **И паки бехѹ сїа последна тешка нѹжна и ѹсилна времена, и вьстави бо ѕело горкаго езика тѹрскаго грѣхь ради нашихь, многа пострадахѡмь, и и (вь) васеи земли нашеи светїе црькви разорише и светїе сьсѹди црьковнїе; и вь сїе лето срьбска лавра светаа црьква Милешева разори се, и Геѡргїеви Стльпови и сьшьствие светаго дѹха Сопоѣани и света и велика лавра Стѹденица; и много ѕело христїанъ погѹбише, и светихь мощи разорише, и бисть по господню словеси: вьста езикь на езикь, и брать брата давлаше, и мѹчахѹ. и те године прїмише немци Белиградь.** — На листу 222: **да ест знано каде пдоше тѹрци на Црнѹ горѹ, два**

*

Digitized by Google

везира велика, босански и хрмелиски везиръ, и осам паша нѣнитугалия, и многа сила турска, више од сто хилада; и тогда похараше турци Белопавлиће и поробише и попалише и цркву Острогъ, а Кучи се предадоше, а Црногорци не дадоше се, но би много крвопролитие. тогда бисть преселение Белопивлића многием ка нову пазарску нахию под Смаилъ пашу. и того лета бисть суша велика. каса сия бише на 1768. — На другој страни првога листа пише ово: 1801 ануари 14. у юни светога Саве србскога би тутань многи и грмлява, и земля се тресе, и пукоше 3 грома, едань udари на Бабића брнегь у кућю, а други у џамиию Закмоку(?), а трећи не знамь ћу. того времене би у синџиру попь Стоянь у Куртаге, турише га мастилице Филотие и Осиф, Ћорћие, проклети били.[1] — На листу 220: знано буди каде се престави нашь покойни родитель именемь иерей Спасое, месеца ноемвріа 1802 у неделю, и остави нась в великой скорби и болѣзни срдца. тогда бисть архиерей рашки и призренски именемь Иоаникие. и дадосмо му[2] четиредесатницу, сирѣчь трпезу, по николю дне у суботу. и те зиме би ока брашна пара 17, граха ока пара 16, вина ока пара 12, ракие ока пара 32, зейтина ока пара 64,[3] кукуса(?) ока пара 8 у есен, а послие на пролећѣ све скупљѣ би. — На другој страни листа 222: на 1817[4] да есть ведомо каде би гладна година: пшениична брашна ока грошь, тако и кукурузно, опсено брашно ока пара 25, сиена товаръ ока 100 гроша 25, ока граха грош, ока кошпира пара 15, товаръ сламе гроша 15. много муке поднесмо и глади, стока помрипса од глади. и те године умри(е) попъ Симо Лазовић. На првој страни листа 3: знано буди 1832 како чести(ти) султанъ Махмутъ царъ турски землю свою нпоской, що су нѣгови муртати чинѣли. дуга му рука била и остра сабла. — Има у том рукопису јоште неколико записа, али су мање знатни. — У том су рукопису ове ствари: до листа 104 житие Василіа новаго списано Григоріемъ мнихом оученикомъ его; од листа 107 до 130 словеса избраниа отъ книгы Константина философа костѣничьскаго бывша оучитела срьбьскаго въ дни благочьстиваго Стефана деспота господина срьблюмь; од листа 131 до 172 сьвѣщаніа великаго оучитела Самуила, и најпослије книжка оучинена магистромь Николою де Лира. На другој страни листа

[1] Поменутога је попа Стојана био овај рукопис године 1748. види Гласник XI. 175.

[2] у рукопису дадосму.

[3] је ли баш толико не може се добро прочитати.

[4] у рукопису стоји 18017.

Digitized by Google

219 гдје се свршује ово пошљедње има овај запис: **повеленїемь архиепископа Генадїа преложилъ сїе на рꙋскын іазыкъ Мита тлъмачь лѣта .ꙁ҃ѳ.-го** (7009 = 1501) **Николы де Лира на богоѿметныхъ Іюдеѡвъ.**

15. У рукопису ученога друштва бр. 16 на хартији на 83 листа, у ком је хиротонија и литургија, на листу 83 пише: **сїю божьствьнꙋю слоужбꙋ исписах повелѣнїемь владыке Висарїона, и по прѣставлѥнїи его принесена бысть, и ѿтькоупїих слоуга его азь Сава їермонах цѣною .д. златнце въ лѣто .ꙁ҃с.** (7200 = 1692) **мѣсеца їюлїа .кѳ.** — На другој страни првога листа и на првој страни другога, стоје „**предсловїа патрїархом въселенскии (и) срьбскомꙋ**“, а испод њих овај запис: **.ꙁ҃сг., ѡд рождаства христова .ахчд.** (1694) **писа Сава епискꙋпь сїа припела и предсловїа, а фѣрѣтоиса се повѣленїем светеишаго патрїарха Арсенїа вь вєлицеи но(ꙋ)ждп ѡд господствꙋющихь рꙋкою митрополита белиградскаго хацїи кꙋр Сїмеѡна и митрополита захлминскаго кꙋр Сакатїа и Ћерасима мѣсеца ноем(риꙗ) .кꙁ. на нова...** — На првој страни првога листа: **сиꙗ хѣр(о)тониꙗ владике кꙋр Даиила рѡдомь ѿть племене Нѣгꙋшах, вь лето ѿть рож. христова .аѱгі.** (1713).

16. У рукопису народне библиотеке бр. 23 на хартији, у ком је требник, на пошљедњем листу има овај познији запис: **сиꙗ книга дечанска светагѡ великомꙋченика въ царехь Стефана г. Ꙋроша.** — А у дну: **писа Захариꙗ проигꙋменъ въ лето .ꙁр. и .пе.** (7185 = 1697) **код Бꙋдима месеца сектем(ра).**

17. У рукопису народне библиотеке бр. 24 писаном на хартији, у ком је служба св. Пантелији, на листу хартије прилијепљену на стражњу корицу: **си книга светомꙋ Пантелемонꙋ, ѿткꙋпи ю Гиѡрго Апостоловићь ѿть попа бистричкога.** — А испод тога: **вь лѣто .ꙁсꙁ.** (7207 = 1699) **царꙋеше .с. црьно то лето.**

18. У рукопису народне библиотеке бр. 2 истом који помиње покојни Вук у Даници I, 12 међу рукописима манастира Никоље, само што сада нема на њему сребрнога окова, осим записа које Вук помиње има на крају и овај: **да се зна колико є сребра монастира Доб(ри)ловиие стари калꙋђера до Ћоиисїа, до Гри(гориꙗ) и до Антонїа и проуи: два пꙋтнера, петилебиица една, кꙋпа една заклопита, крьстова десеть, панаћиꙗ шесть, кивоть ѡд злата цена десеть златиць, чаше четири, и соедииеница(?), дискоса два, ложице три, звездице три, прсти двои, един од злата а един сребрии, поꙗсь ѡдь срме, дрꙋги ѡд иѣриишима, пꙋтаца на петрахиле стотина и четири десеть и че-**

Digitized by Google

тири, то свето еуангеліе,[1] два кандила, миросалница. И того лета покрисмо црькву и велику ћелию и маћерницу, и авлию иꙁ нова ѡградисмо, и солдрму и коденицу и плевницу и конушницу код манастира и другу у доме Добриловине; и то се све саврши при игумену кирь Григорию рашианину и проуее, лето господне ,аѱмѳ. (1749) ѡть битіа ,ꙁсиꙁ. индикта .ві., кругь слнцу .є., круце(?) лето .ѕ., кругь луни .ні., ѡснованіе .кв.[2], епахта .кѳ.; и би труда и трошка много, самие ексера два десеть и шесть илада. — Иза тога истом руком на другом листу: ѡдежд(а) десеть, фелона деветь, петранила едни на десет, ѡрара уетири.

19. У рукопису народне библиотеке бр. 56, који је био тевтер манастира Вољавче, има свакојаких записа, између којих ево неколико знатнијих, које ћу ставити хронологичким редом колико се може:

1762 априлїа 23-го в Белиградѣ. сїа тевтеръ монастира Волавуа храмъ сватаго архистратига Михаила и Гаврила, купихъ аꙁъ грѣшних їеромонах Алеѯїе їгуменъ више реуеннаго монастира цѣною пара 100 на написанїе ктиторов жывих и усопшихъ.

Іеромонахъ Алеѯїе Єфремовиуъ, рожденїемъ и воспитанїемъ во Херцѣговинѣ, синъ священнѡїерея Єфрема и матере Анни, родил са у селу Влаховини при рѣцѣ Ћехотини в лет. 1722 ѡктомврїа 6-го, и просвашенъ сватїимъ крещенїемъ ѡть деди своего священноїерея Симеѡна и стрица своего їеромонаха Моусея постриженика монастира Доволѣ мѣсаца декемврїа 6-го, воспрїемникъ его Миловань Ћикшиуъ, под именомъ Ѳомо. и ѡть туду преселиша са родители его у Сервїю под цесарокралевскую державу ѡть турскаго насилїа у нахїю руднику у село Лоꙁаниъ при рецѣ Дичина лѣто ѡть рождества христова 1725. И по мале времени в лето рож. христова 1732 марта 25 предает се Ѳома в научение книги стрицу своему їеромонаху Моусею игумену монастира Благовещенїа близъ села Стергара и града Рудника 2 сата, и постиꙁаеть ученїе, и желаше монашескаго уина, егоже и получи въ вышереуенномъ монастирѣ, рукою їеромонаха Моусеа стрица своего ѡстриꙁаеть власи глави своеа подь именомъ Алеѯїе монахь в лето 1739 мѣсаца їунїа на соборъ сватїихь апостолъ 30. И на степен священства поставлает са рукою г.г. Филотеа митрополита херцеговаукаго в мон(астирѣ) Пиви в лето ѡть рождества 1740 мѣсаца ау-

---

[1] на ком је ово записано.
[2] или .нв.

Digitized by Google

гѹста 22. И пребилъ в томъ истомъ монастирѣ Благовѣщенїю равно за 20 летъ. И в тое время монастиръ Волавча паде в последнѹю нищетѹ и конечное запѹстенїе чрез некоего їеромонаха Θеодора Тепца, в послѣдїи бывшаго разбоиника и ѡть своего дрѹжства ѹ Качѣрѹ ѹбитъ. за сїе тѹрци монастир Волавчѹ до самїе стѣни ѡграбише в лето 1759. По томъ повеленїемъ и благословенїемъ преѡсвященнѣишаго г.г. епископа Митрофана валевскаго и ѹжичкаго посилает са їеромонах Алеѯїе Єфремовичъ постриженикъ благовѣштенскїи в монастир Волавчѹ в лето 1760 мѣсяца мая 17. и по томъ на їгѹменство поставляет са мѣсяца апрїила 12 в лето 1762. И в то лѣто прїиде священноїереи Димитрїе Арсенїевичъ братъ Алеѯїевъ ѡть села Грощици, и ѡстризаетъ власи главы своея рѹкою Василїа їеромонаха дѹховника из монастира Вракевщице под именомъ Данїилъ їеромонахъ мѣсяца маїа 9-го в монастирѣ Волавчи.

В лѣто 1759-го ѡстави їеромонах Θеѡдоръ Тепацъ дѹга тѹрскїи аспрїи 330 гроша на монастирѹ Волавчи, и за то на манастирском грѹнтѹ виноградъ ѹ Гиїѡни 20 мотика тѹрци за дѹгъ заптъ ѹчинише, и намастирѹ Волавчи врата црковна с печатомъ запечатише с кадином и мѹселимовом мѹраселомъ да ѹ црквѹ нитко не ѹходи доклеи се дѹгъ не плати, и ѹ Сребрници старѹ воденицѹ сниже Марића воденици, що е правїѡ їеродаконъ Диѡнисїе на манастирскомъ старомъ воденичищѹ в лето ҂аѯ. (1700), и тѹрци воденицѹ запътъ ѹчинише. и прїимисмо ѡть Таше из Рал..ће 70 гроша, и тѹрком за воденицѹ дадосмо гроша 70, а воденица ѡста ѹ залогѹ Таши 1762-го маїа 12-го. и дадосмо в то лето и того мѣсяца маїа 30-го числа мы їеромонах Алеѯїе Євремовичъ їгѹменъ волавачкїи, їеромонах Данїилъ Арсенїевичъ намесник волавачкїи ѡть свога изждивенїа дадосмо за виноградъ ѹ Гинѡни тѹрком за 20 мотика 200 гроша, и расположисмо на парѹсїе: їеромонахъ Алеѯїе ѡцѹ своемѹ священноїерею Єфремѹ и матери своеи Анни 100 гроша за споменъ вѣчнїи ѹсопшимь; їеромонах Данїилъ Арсенїевичъ ѡцѹ своемѹ Арсенїю и матери своеи Танкоси ѹсопшимъ 100 гроша за споменъ вѣчнїи. И за монастиръ що ѡтворили врата црковна дадосмо тѹрком гроша 60 їеромонах Алеѯїе, їеромонах Данилъ себѣ за здравїе и вѣчнїи споменъ.

Въ лѣто 1762-го мѣсяца авгѹста 25-го їеромонахъ Θеодоръ Тепацъ више именоватїи ѡть своего дрѹжства ѹ Качерѹ ѹбитъ.

В лето 1763 їаноарїа 22-го в Бѣлиградѣ ѡть Мѹла Мѹстафе кѹписмо землю Добрѹ Лѹкѹ и воденицѹ и валалицѹ на Доброи Лѹци, и

Digitized by Google

дадосмо Мѹла Мѹстафи за Добрѹ Лѹкѹ и воденицѹ и за валарицѹ гроша 170, за ѹчетъ кадїи ѹ Крагѹевцѹ гроша 10, ѹ Ѹжицѹ Хасан спахїи и Али спахїи за тапїю 20 гроша, иждивенїемъ їеромонаха Алеѯїа Евремовича, їеромонаха Данїила Арсенїевича намесника монастира Волавча; сѹма гроша дато 200; и расположисмо на парѹсїе: еромонах Алеѯїе ѡцѹ своемѹ свящеиноїерею Ефремѹ и матери своеи Анни за вѣчнїи споменъ гроша 100, їеромонах Данїилъ ѡцѹ своемѹ Арсенїю и матери своеи Танкоси за вѣчнїи споменъ 100 гроша.

И в то лето ѹ Космаю своимъ издивенїемъ ѡтребисмо бакчѹ и насадисмо шлива 220 древ.

В лето 1764 идѹћи ѡть манастира нис потокъ с левѹ странѹ потока више Банѣ растребисмо бакчѹ из нова, что никогда тамо не била, и насадисмо шлива дервета 330.

В лето 1772-го изждивенїемъ їеромонаха Данїила и Рафаила насадисмо шлива сниже Банѣ з десну странѹ потока 400 дервета, и на дрѹгомъ долѹ више Банѣ з десну странѹ потока идѹћи ѡть монастира насадисмо 200 дервета.

В лето 1772 мѣсяца декемврїа 6-го прїиде благоговѣннїи свящеиноїереи Радоица Милиѣевич ѡть села Трѹделя нахїе рѹдничке в монастир Волавчѹ, и ѡтризаеть власи главы своея рѹкою їеромонаха Данїила Арсенїевича, под именемъ Рафаилъ їеромонах.

Особите су вриједности још ови записи осим осталога и за то што их је писао својом руком Хаџи-Рувим архимандрит,

„Који знаде злато растапати
„И са њиме ситне књиге писат'"—

а да су доиста његови зна се отуда што сам каже у једном да пише својом руком а други су писмом једнаки с онијем. Ево их:

При господинѹ митрополитѹ Іѡакїмѹ валевскомъ во святоархаггелскомъ монастирѹ зовом Волавча быша два сродна брата Алеѯїе и Данило, и прекриша монастиръ, ѡть основанїя начиниша 2 ћелїе, единѹ на 1765 а вторѹ на 1776.

На 1787 летѡ мѣсяца мая 9 числъ при игѹменѹ їером(онахѹ) Хаџи Рѹвїмѹ Валевцѹ приде дїакъ Геѡргїе Ћѹрћевић во сеи святоархаггелскѹ ѡбителъ зовом Волавча, и постриже се во монашескїи ѡбразъ ѡтъ хаџи архїмандрита Іѡсифа слѹжителя святѣиши валевскїя епархїи, и постави ся священнѣиком во Белиградѹ рѹкополага... митрополитъ Дїѡнїсїе белиградїя їѹнїя трети числъ, и преименованъ бысть Герасїмъ при господѹ господѹ валевском Іѡакїмѹ и препроклятом

Digitized by Google

безъбожномъ турецкомъ царѹ сѹлтанъ Афтѹлахмидъ 12 числа богомр(с)каго царствованїа.

Повѣсть о нѣкоемъ їеромонасѣ Рѹвїмѣ. Сеи їеромонахъ Рѹвїмъ Ненадовъ родил ся во предѣли валевскои во селѹ Бабинои Лѹки, и ходихъ во святыи градъ Іерѹсалимъ на поклоненїе въ лѣто ҂аѯпе. (1785), и пренесалъ ѡть Іерѹсалима 5 книгъ, то естъ 2 житїа по шестъ месяцеи на две части, и целѹ библїѹ нови и веткїи завѣтъ, и толковъ апостола Іѡаномъ златоѹстимъ на 14 посланїа Павлова на две части, послѣди же оу 2 парѹсїе житїа приложилъ себе и родителемъ своимъ оцѹ Ненадѹ, матери Мари, братѹ Николаю, сѹпрѹги Марїи, оусопшимъ, живимъ синѹ їерею Іѡаннѹ, дещери Сарри, братѹ Па(вл)ѹ и Маркѹ и синовцѹ Петрѹ и Стефанѹ, оу сїѹ церковъ Боговачѹ храмъ святаго в(елико)м(оученика) Геѡргїа, и сїю святѹю церковъ воздрѹзисмо на славѹ и похвалѹ святомѹ Геѡргїѹ ѡть основанїа вкѹпѣ со братїами моими. и того времена постави се архимандритомъ во сеи святеи обители ѡть господина митрополита Данила при (и)гѹменѹ Василїѹ 1795. и нитко ѡть моего рода синъ или братъ и что да има тражити мое здѣ, вече монастир(с)ко, или ове две книге више речене, кромѣ на прочитанїе, пакъ возвратити оу манастиръ. собствено рѹкою подъписѹю проклинаю. 1796 їанѹара месяца 13 числа. Рѹвїмъ Ненадовъ, поклоникъ гроба христова, архиманд(ритъ) боговачскїи.[1]

Повѣстъ ѡ семъ бившемъ ратѣ, котори бысть сего года 1787. Поче їмператрїца всеросиска, и помоществова еи императоръ Іѡсифъ кесаръ римскїи на турецкогъ царя сѹлтанъ Адѹлахмида. оу томе ратѹ бистъ плененїе на предѣлъ белиграцскѹю, то естъ на пашалѹкъ, и томъ ратѹ многе церкве хрїстїанске погорѣше, и мнози хрїстїанїи поробише се, и сего 1789-о апрїла 6-о числа изъгоре монастиръ Волавча, и того месеца 7-го оузе цесаръ Іѡсифъ со богомъ Шабацъ, и многе ствари монастир(с)ке плѣнише турцыи и святїа книги, и сеи протокѹлъ оу Босни оу мѣстѹ Сребреници неки благоговѣнїи хрїстїанъ Єфтанъ рожденїемъ ѡтъ мнѣста Сараева избавилъ ю ѡть тѹракъ, и чрез їером(онаха) Хаци Рѹвїма бивши игѹменъ монастира више именѹемогъ Волавче храма святаго славнаго великомѹче(ника) Геѡргїа, сегѡ года 1793-о септемвра 22-о числа, при (и)гѹменѹ Василїѹ Петровичѹ. и оу предѣли валевскои многе церкве погорѣше и монастири, и 1-о изгоре мон(астирь) Боговача, храмъ святаго Геѡргїа, августа 14-го, и 2-о мон(астирь) Рибница,

---

[1] Испод тога потписа још је неко други потврђујући га додао: собственою рѹкою.

Digitized by Google

храмъ свѧтаго апостола Петра веригъ, 3-о изгоре церква ѹ Славковици, храмъ преѡбраженїѧ, 4-о оу Керчмарѹ церква, храмъ свѧтаго Николаѧ, 5-о оу Печници церква успенїе пресвѧтїѧ богородицы, 6-о мон(астирь) Челїе храмъ свѧтаго архаггела, 7-о мон(астирь) Пѹстина, храмъ воведенїе во храмъ пресвѧтїѧ богородицы, 8-о оу Бѹковици церква, храмъ свѧтаго Николаѧ, оу Плѹчцѹ церква, храмъ свѧтаго Іѡанна претечи рождество, 9-о мон(астирь) Новацы, храмъ рождество пресвѧтыѧ богородицы, 10-о оу Бранковини церква, храмъ архаггелскїи, 10-о оу Дивцы церква, храмъ свѧтаго Геѡргїѧ, 11-о оу Ꙗбѹчїю церква храмъ архаггелскїи. оу цѣлои предѣли калевскои само осташе две: монастиръ Грабовацъ, храмъ свѧтаго Николаѧ, и церква оу Плѹнїи, храмъ рождество Іѡанна претечи и... гори нїи(гда) не би ни. оу томъ оудари из Скадра паша со Арванитѡ(мь). и пороби и попали сего лета 1791-о. и све се то[1] бѧше заборавило, и жалосна мати сеншиемѹ(?) рада, чѹ се гласъ гораче пелена да немацъ даее Белиградъ тѹркомъ натрагъ со ѡкресиїи градами, ꙗко и би после того. держаше Белиградъ немци целѹ[2] годинѹ, денъ ѡть дне еко немецко еко тѹрецко, и бѧше оу Белиградѹ фелтъмашеръ Ванесъ непрїѧт(ел)ъ рода нашега, воздиже владикѹ белиграцкогъ Дїѡнїсїѧ, и предадоше тѹркомъ Белиградъ, Смедерево, Адакале, что би оу предѣли белиграцкои; а на сѹвогранїчїю оу горнои краини ѡсташе градови Дѹбица, Нови со прочими предѣли до сего дне 1793-о. илика(?) слишаша серби жалосне гласе, вопише, оутробамъ проплакаше: оуви, оуви, ни семо ни ѡвамо прибѣжати ко може. и бысть ꙗвлено на знане всемъ котори кѹпци оу Белиградѹ да свое движиме твари износе изъ Белиграда, то бысть 10-о авгѹста, а до 14-о числа септембра доћѹ тѹрци оу Белиградъ, и четвертога ноемра доће паша оу Белиградъ, и сѹдїе, кадїе, мѹселими оу всѧко мѣсто, всѧка дѹша оумре, и нападе страшнїи часъ смертныи на нѹ. и много бы званъ народъ ѡть немаца, и нико не ѡде боећи се преваре ѡть немца, кромѣ владика белиграцскїи, последи бисть епископъ бѹдимскїи. и читлѹке оупразнише еничаромъ конечно. и тречи паша доће и(з) Цариграда, и донесе неке адалете везани твердо аки паѹчиномъ. и второе године изънће юмрѹкъ на шливе и на вино и ракїѹ, ѡка ракїе 4 паре, ѡка вина 2 паре. и много гоненїе бысть за то, и смешаше оу мирїю царевѹ, и послаше царѹ ѡть народа писанїе за све уредбе, како да не би се мешали тѹрцыи оу цар(с)ке послове, кромѣ паша и кнезови. и оу томѹ летѹ би се

[1] у рукопису по.
[2] у рукопису нелѹ.

Digitized by Google

кранцеꙁъ со немцемъ, и много народа ѡ(ть) немаца, то естъ конистка. и того лета 1793-о августа 25-о учела би весма неѡбнуно и мрачно ꙁа 4-о часа. ѡ семъ конецъ дѣлу, и нашему богу слава во веки века, аминъ.

Повѣстъ ѡ служителима и свещенници монастира Волавче. оу време рата побѣгоша оу сримскую предѣлъ, биша четири: игуменъ бивши мон(астира) Волавче їером(онахъ) Хаџи или поклоникъ Рувїмъ, їером(онахъ) Рафаилъ, їером(онахъ) Митрофанъ, їером(онахъ) Герасимъ, игум(енъ) їер(омонахъ) Герасимъ оу Крушку оу манастиръ Ремету, а Рафаилъ и Митрофанъ оу монастиръ Фенекъ, и сребрене ствари и бакрене и ѡдѣанїа свещеническа. по преданїи туркомъ Белиграда Рувїмъ и Герасимъ оу мон(астиръ) Боговачу, а Рафаилъ оу ꙁгорелу Волавчу вратила са последии.

То је писао Хаџи Рувим. А ево још неколико записа других људи:

Смирено недостоини аꙁъ еромона Макарие долноꙁемаць светогорацъ придо оу Боговаћу лета 1793. начинисмо монастирь на ново са братство(мь) .ѱ҃ч҃г.

Да се ꙁна у последъна времена какохъ прииде иермона проигумень Григорие по рату ѡть монастира Студенице са своя два иеръмонаха ученика Парътениꙗ и Ѩѣима и дака Тимотиꙗ на илад .ѱ҃ча. (1791), и всели се во манастиръ Благовещение кодъ села Стергара. у манастиру ниша не иаѣе но пустъ лугъ ѡстругa ꙁарасло. седохъ до иладу .ѱ҃чд. (1794) и поче градити ѣелие, и поставълентъ бистъ архиманьдритомъ ѡд владика Даниила шабачкаго, и начини ѣелие и подрумъ подъ ѣелиама ѡть основана свехъ иꙁ нова, и покри келиа испре(дь) ѡлтара, и поновихъ источъникъ више маѣупьинце, и купи два каꙁана, и начини воденицу у Сребениɥи свухъ иꙁ нова до иладе .ѱ҃че. (1795) то свехъ саверши. и беше манастиръ Волавча ꙁапустѣла[1] и ꙁгорела свахъ и раꙁорена, келие све, инѣе ниша нема ѡть нас(и)лиа агараньскаго. и доведе гоге ɥиньцаре ѡд Ориd(а), те сагради цркву сву ѡт ѡснованиа и ширу и лепьшу, кубе ние било ни ѣемера, подиже ѣемеръ и кубе, и покри ѣелиу покру[2] ольтара, што су четири собе подъ единимъ покровомь, и купи каꙁань манастиру Волавьчи. и постави дака Тимотиа свещеникомь, и нарече име ему Теѡдосие, роѣени симовацъ баше[3], и тури га у манастиръ Волавьчу да служи светому архань-

[1] у рукопису ꙁапостла.
[2] ваља да покрап.
[3] ваља да бјаше.

гелу Михаилу и Гавьрилу ꙁа вечити спомень до нладе .ѱчг. (1796) то сверши. Па нладу .ѱчꙁ. (1797) года поче у Волавьчи велики подърумь, те сагради докъсате келие тапрꙁарну велику свехъ боле но що е било ꙁа вечити спомень са своиемь иеръмонахомь Юѣнмомь, Парътенимомь, Теωдосиωмь. и то лето дадосмо ма(н)сторомь ћеремициамь ωсаћановмь новьца ꙁа ко що(?) шесъ ћеса и похъ равьно, ꙁωсвемь раие и другога трошька. архиманьдърить Григорие манастира Благовещиния и Волавьче.

Иꙁъмадъ Оужица ωборъ кнеꙁь Димитріе Кнежевичъ пріиде на поклоненіе оу сін монаст(ирь) Боговачу, и подъписа себе ктитора свати сеи обители, даде 2 саландара и книгу ѱалтиръ, себе и Лепосави домаћици, Милинку и Миловану, и брату Гаврилу и Станїн, Ружици, оусопшимь родителемъ оцу Саввы, матери Єли, моем(врима) 22-о 1794.

Мѣсаца марта 19 дне 1795 лѣта. Пришедъ к нама їꙁъ Срема їеромонахь Аθанасїи Савичь їеродїакономъ, и постависмо его во свещенники. и біω е кодь нась цѣлую ꙁиму. при полаꙁу ꙁа то наше благодѣаніе даω нама 5 книга проповѣди Платонови, и мы ему дадосмо егω сунћелїю и писмо ωтпустителное нашего монастыра выше писанагω дне и мѣсеца. и одлаꙁи у свое отечество Россїю Кїево, родители его Алеѯїи и Агафїа вь селу генераль фелдмаршала Нарышкина Иралиево. при игумену Василию Петровичу боговаћцу.

20. У рукопису народне библиотеке бр. 59 на хартији, у ком су црквене пјесме по руски с нотама, има овај запис: **ꙁде приидо аꙁъ грешни смирено недостоин ермона(хь) Θеωдосие Ристичь пострижникъ благовещенски повелениемъ и благословениемъ ωть господина господина и митрополита Данила шабачкаго и ωть стрица своего бивши архимандрита Григориа благовещенскаго и волавачкаго посилает са ермона(хь) Θеωдосие Ристичъ во монастиръ Волавчу 1797 марта... и ту наћо старога духовника Рафаила волавачкаго, и в то лето престави се ермона(хь) Рафаило 1798 месеца ...**

21. У рукопису ученога друштва бр. 12, у ком је минеј за мјесец април па хартији, има у почетку преписана опомена владичина народу да живи хришћански, а испод ње овај запис: **1799 подписа марта 25 дна їгуменъ Єустратїе благовещенскїи ωть Каблара и Овчара близь Мораве р(еке) подписа.**

Moskovska etnografička izložba

u svibnju 1867.

Čitao u sjednici historičko-filologičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 16 listopada 1867

PRAVI ČLAN DR. PETAR MATKOVIĆ.

Akademički je običaj, da svaki novi član akademije u svojem nastupnom predavanju razvije najnovija izpitivanja u obsegu one znanosti, koju zastupa; a uz to da označi svoje vlastito stanovište i sudjelovanje kod upitnih znanstvenih izpitivanja. Geografička je nauka u svoj svojoj cjelini, u smislu njezina osnovatelja prof. Karla Rittera, ona znanstvena struka, koju mi je dužnost u ovom učenom zboru zastupati. Buduć su moja nastojanja o toj nauci učenomu zboru poznata, zato će mi oprostiti, ako se danas nebih strogo držao akademičkoga običaja, te umjesto toga koju progovorio o rezultatih mojega bavljenja u Petrogradu i Moskvi, gdje imadoh zgodnu prigodu, premda kratko vrieme pet tjedana, ipak koješta u mojoj struci proučiti, što bi mi inače nepristupno ostalo.

Izložbe su i znanstveni sastanci današnjim danom za učenjake tolike zgodne prigode putovati u daleke krajeve, te tim obogatiti svoje znanje i izkustvo. S toga i danas nauka poput hitrih prometalah skokom napreduje napram minulim viekovom.

Poglaviti povod mojega putovanja u Rusiju, kao što je znano, bješe etnografička izložba u Moskvi, a vrhu toga motrih svekolike pojave i podhvate zasiecajuće bud neposredno bud posredno u onu znanost, kojom se zanimam.

U prosincu god 1864 potaknu družtvo ljubitelja prirodoslovnih znanosti, obstojeće uz moskovsko sveučilište, misao, da se u Moskvi za mjesec travanj 1867 priredi etnografička izložba, koja će sastojati s antropologičkoga i etno-

Digitized by Google

grafičkoga odjela, te prirediti gradivo, da se iza obavljene izložbe ustroji etnografički muzej, nebi li se tim čim prije primakla etnografija k riešenju svojih bitnih zadataka, bez kojega riešenja nemože da bude etnologijom.

„Etnologija je jošte u kolievci", primieti čuveni jezikoslovac Pott u svojoj knjizi „die Ungleichheit der menschlichen Rassen" izdanoj god. 1856 na str. 84. Premda je od toga više od deset godina minulo i više liepih i zanimivih stvari sadržaja antropologičkoga i etnografičkoga napisano, ipak je etnografija u mnogih točkah sveudilj nazad.

Ako se samo obazremo na jedno od temeljnih pitanja etnologije, n. pr. na razredbu roda ljudskoga, vidimo da se antropolozi s jezikoslovci neslažu. Antropolozi, koji ljudstvo smatraju s fizičkoga stanovišta, na daleko se medju sobom razlikuju, da o drugom negovorim, na koliko se plemena rod ljudski dieli i ka kojim plemenom imali bi se pribrojiti oni narodi, o kojih se tvrdi da su primiešane krvi itd. Ovo su prieporna pitanja, koja se na pragu ove znanosti pojavljuju, te ovako ili onako riešena, mogu do bitno različitih rezultata voditi. Jezikoslovje, takodjer mlada znanost, smatra ljudstvo s duhovnoga stanovišta, premda je svojimi izpitivanji do krasnih rezultata došla, imenito gledeć na srodstvenu suvislost narodâ, ipak joj izpitivanja niesu toli daleko dospjela, da bi prokrčila stazu k etnologiji. Ako se sravne ova oba pravca fizički i duhovni i rezultati njihovih dojakošnjih izpitivanja, priznati se ipak mora, da je za etnologičku klasifikaciju jezik sigurnije mjerilo nego li fizički značaj narodâ.

Što se prirodoslovci u antropologičkih načelih ne samo od jezikoslovaca, već takodjer i medju sobom bitno razlikuju, toga radi potaknu petrogradski akademik Baer, da se njekoji pozvani prirodoslovci god. 1861 u Göttingenu sastadoše, da se medju ostalimi antropologičkimi pitanji sporazumiju imenito: kako da se mjere lubanje i druga uda tiela; druga veća skupština bi u istu svrhu za godinu 1863 urečena. Ove iste godine priobći čuveni fiziolog, pokojni Rudolfo Wagner, profesor u Göttingenu osnovu:[1] da se priredi u svrhu riešenja bitnih antropologičkih pitanja pod zaštitom vladâ, poput velikih industrijalnih izložaba, god. 1864 u Göttingenu velika izložba

[1] Petermann. Geographische Mittheilungen 1863. Str. 161—165.

Digitized by Google

lubanjâ, buduć da su lubanje po izkustvu najvažniji temelj za svako fizikalno izpitivanje, koje se na osebine i srodstvo različitih narodâ proteže. Za tim bi se bila polag dotične osnove, imala držati god. 1865 u Beču izložba lubanjâ sredo- i iztočno-europskih narodâ; god. 1866 u Parizu zapadno-europskih, a god. 1867 u Kodanju izložba lubanja starih i novih skandinavskih narodâ.

Premda se za izvedenje ove za znanost toli znamenite osnove krepko zauzimaše svakolika antropologička, geografička i ina učena družtva cieloga izobraženoga svieta, ipak se Wagnerov predlog u njegovom smislu neizvede, jedno radi velikih i različitih težkoća, s kojimi je taj podhvat bio skopčan, drugo što Wagner malo za tim umrie, a poslie njega se nitko za stvar svojski nezauzimaše.

O rezultatih antropologičko-arheologičkoga kongresa, obdržavana ove godine prigodom izložbe u Parizu nemože se za sada ništa reći, dok nebudu o tom obširnija izvješća obnarodovana.

Moskovsko prirodoslovno družtvo išlo je jošte dalje od Wagnerove osnove tim, što je antropologičkoj izložbi pridružilo i etnografičku izložbu. Ovaj posljednji razdio, premda se početkom smatrao uzgrednim, množinom gradiva toli znatno nadvisi prvi, da je antropologički razdio gledeć na obseg i raznolikost izloženih predmeta podredjen bio etnografičkom razdjelu.

Ovaj podhvat u Moskvi prvi je znanstveni pojav ove vrsti na svietu. Ni jednoj državi nije to prije dolikovalo što Rusiji, jer ni jedna država na svietu nebroji toliko naroda, naroda različitih po jeziku, vjeri i kulturi. S toga je bila etnografička izložba moskovska ne samo za strukovnjaka važna, nego i za svakoga bez razlike vele poučna. Austrijska carevina broji za Rusijom najviše naroda ne samo različitih po jeziku i vjeri, nego i po ustavnih formah, u kojih su dorasli do različitoga stepena izobraženosti; ali predlog učinjen god. 1859 c. kr. geografičkom družtvu u Beču:[1] da se bar ustroji etnografički muzej austrijanskih naroda, da bi se sačuvale narodne nošnje i ostala, koja već u narodih ginu, nenadje žalibože odziva.

Zapisnici sjednicâ odbora priredjujućega moskovsku izložbu svjedoče koli vješto i umno je odbor u tom toli trudnom i prvom

[1] Zeithammer. Ideen zur Begründung eines österreichischen etnographischen Museums. Mittheilungen der k. k. geographischen Gesellschaft. IV. Jahrgang. Wien 1860.

Digitized by Google

podhvatu postupao: sastavio točne naputke za svaki izložbeni razdio, koli za umjetnike, toli za povjerenike, razpravljao na tanko svaki predmet, da bi bila izložba organička cjelina te da bi svaka slika i predmet imao svoje tipično značenje. Iz dotičnih se zapisnika vidi, da je s početka svrha izložbe bila: slikovno predočiti glavna narodna plemena, živuća u prostranoj Rusiji s osobinami iz njihova domaćega života, u koju svrbu uzeti se imaju najtipičniji representanti ruskih plemena. Svaki skup ima biti tako smješten, da izrazuje kakovu budi crtu domaćega života, za to se ima okružiti najkarakterističnijimi predmeti njihova života i životnimi uvjeti upitnoga plemena. Grupe plemena imaju biti poredane redom kako geografički sliede, tako da bi motritelj počevši plemeni polarnih krajeva postupno prelazio k tropičnimi, te si stvorio sliku kako su smješteni narodi na površju zemlje. Kipovi različitih plemena mogu biti okruženi tipičnim biljem i životinjami dotičnih priedjela. Ova izložba popuniti će se javnimi predavanji antropologičkimi i etnografičkimi, i inimi tumačenji. To bješe prva osnova — takodjer vjerno izvedena — poticateljâ ove etnografičke izložbe, koja se je tečajem razpravljanja razširivala i popunjivala, te se k tomu dodaše predmeti domaćega života, modeli kuća i orudja, glasbila, fotografije i slike, lubanje i kosti različitih narodnih plemena.

Ova osnova našla je radostni odziv ne samo u raznih ruskih književnih družtvih i oblastih, i u odličnih lica, već i u cielom ruskom izobraženom občinstvu; sve izjavi svoju radost, obreče svoju podporu, da se taj znanstveni podhvat čim podpunjuje i sjajnije izvede. Vlada dozvoli da se izložba priredi u vojničkoj jahaonici. Pomoćnik kuratora moskovskoga naukovnoga područja, pravi državni savjetnik V. Daškov predloži prirodoslovnomu družtvu u tu svrhu svoja osobna sredstva (t. j. trošak) i preuzme na sebe dalju skrb s tom primjetbom: da se iza obavljene izložbe iz etnografičkih predmeta sastavi posebna etnografička zbirka, kao posebno odjeljenje moskovskoga obćega muzeja. Ovaj predlog radostno prihvati družtvo, izabere si izložbeni odbor, a Daškova za predsjednika, i zaključi da će se ta zbirka zvati Daškov etnografički muzej.

Da nebi izložba bila samo specijalno ruska, već i obće slovjenska zaključi odbor, neka se pridade jošte slovjenski razdjel, da budu takodjer slikovno predočena svakolika slovjenska plemena kao etnografička cjelina. Uslied toga pozvana bijahu (ponješto kasno)

Digitized by Google

izvan Rusije sva slovjenska književna družtva i pojedina lica, da s etnografičkimi predmeti popune moskovsku izložbu. Naše historičko družtvo bi takodjer pozvano da učestvuje; odazva se tomu pozivu, izabrav u tu svrha tek koncem rujna minule godine odbor, kojega sam čast imao biti izvjestiteljem; doprinese uz kratko vrieme i slabahne materijalne sile ipak njekoliko etnografičkih predmeta, kojimi je bar popunilo jugoslovjenski razdio.

Ovo imadoh najprije na kratko kazati gledeć na postanak i priredjivanje moskovske izložbe.

Premda je moskovska etnografička izložba s različitih stanovišta, a najmanje sa znanstvenoga, u časopisih na dugo i široko, a od mnogih prilično vješto opisana, da bi gotovo suvišno bilo o njoj što više primjetiti; nu ja se ipak usudjujem bez ikakova obzira na svekolike opise, moskovsku izložbu sa mojega stanovišta ocieniti.

Prije nego što priedjem na samu stvar, dvoje mi je jošte napomenuti: izložbenu zgradu i izložbeni imenik.

Izložba bješe smještena u vojničkoj jahaonici, koja je bila u tu svrhu priredjena. To je velika i prilično visoka prostorija razi zemlje, koja, rekao bih, da je za tu svrhu više tamna nego li odveć svietla.

Valjano uredjeni je imenik kod izložba jedan od važnijih faktora, jer je vodja, upućujući motritelja o predmetu i njegovoj važnosti. Imenik moskovske izložbe vješto je i toli točno sastavljen, imenito prvoga odjelenja, da je svakomu i neukumu u etnografiji potrebitim tumačem bio.

Svaki je kip potanko opisan, pače svaki komad odiela i svaki etnografički predmet točno naznačen. Imenik je tek sastavljen, pošto su predmeti smješteni bili; antropologički pako odiel je kao dodatak ponješto kasnije izdan. O svakom narodnom plemenu na izložbi slikovno zastupanom naveden je kao kratka uputa, geografički obseg, kojega dotični narod zaprema, njegovo fizičko obilježje, kulturno stanje i broj duša od prilike. Ova tumačenja neimaju, kao što se i netraži, nikakove znanstvene vriednosti, crpena su gledeć na ruske narode, iz poznate Paulieve ruske etnografije s obojenimi slikami, kojim je opise dodao pukovnik Erckert, nu ne svagdje točne i savršene. Gledeć na ostale Slovene crpene su bilježke iz poznatih etnografičkih djela Šafařika, Czörniga, Lejeana itd.

Nu sada prelazim na same predmete, da vidimo što i kako je bilo izloženo, razmatrajuć ih onim redom, kao što ih imenik navodi.

Digitized by Google

Moskovska etnografička izložba razdieljena je bila na tri glavna razdjela:

I. Odjelenje skupova predstavljajući raznovrstna plemena, živuća u Rusiji i u ostalih slovjenskih zemaljah. Ovaj se razdio dielio na dvoje: na plemena:

1. inrodna, (označena bielimi biljegami) i
2. na plemena slovjenska; posljednja

a) na iztočne (označene zelenimi biljegami) i
b) na zapadne i južne Slovjene (označene žutimi biljegami).

II. odjelenje bješe obće etnografičko, a

III. antropologičko odjelenje.

Razdio skupovâ obsizao je razna narodna plemena, predstavljen bješe manekeni u naravnoj veličini odjevenimi tipičnimi odieli. U manekenâ bila je glava i ruke glavna zadaća umjetnika. Glava je imala predstavljati vjernu sliku, karakterističnu za dotično pleme, a boja lica imala je predočiti naravni tip predstavljenoga plemena.

Ovi su skupovi bili tako poredjani, da je motritelj imao pred sobom živu etnogtafičku kartu Rusije i cieloga Slovjenstva.

Skupovi inorodnih u Rusiji živućih naroda smješteni bijahu na sjevernoj i lievoj strani (od ulaza) izložbene prostorije. Medju ovimi I. skup (br. 1—4) predstavljao bivše ruske podanike prodane Amerike: Aleuta, kako se sprema na lov na morske bobre, i dvie Aleutke koje prate njega. Aleut drži u jednoj ruci veslo, luk sa strielami, uz njega je aleutski čamac (baidarka). Manekeni su izradjeni prof. kiparstva Ramazanovim i umjetnikom Ljubimovim. Aleuti, kojih se broji 3000 duša, živu na aleutskom ostrvlju i na zapadzoj strani Alijaske; potiču, kako se priča, iz predbriežja Alijaske, odkud su se po otocih nastanili; diele ih po nariečju na dvoje na zapadne i iztočne, i tvrde što se nemože vjerovati, da su se novije dobe iz Azije u Ameriku preselili. Do njih sliedi Kološ iz otoka Sitke; maneken izradi Geizert. Pleme Kološko žive na zapadnom briegu zapadne Amerike od ušća Makencije do Charlotskih otoka, imade ih 25.000; čini posebnu jezičnu obitelj; prelaze s jedne strane u Atabaske, a s druge u Eskimoze. Kološi diele se na više plemena, od kojih živu u negdašnjem ruskom amerikanskom kraju Elinkuti sa širokom i plosnatom otraga lubanjom i Ugalahmuti. Ovi narodi živu o lovu i ribarstvu; ruski misionari s Kamčatke obraćaše ih na kršćanstvo. Kipovi su naravi

Digitized by Google

toli podobno izvedeni, da je ne samo nošnja i život, pače i sastav njihova tiela točno i živahno izražen.

Iza toga sliedište puci iztočne Sibirije. Skup II. predstavljao Čukče: mužkarca i ženu (br. 5 i 6). Čukči stanuju u iztočnom kraju Sibirije, u mahovitih ravninah i šumah (10.000 d.), razprostranjuju se od ledenoga mora i beringova tjesnaca do rieke Čauna na zapadu, a do Anadira na jugu, gdje se hvataju njim srodnih Korjaka, koji Kološem naliče. Čukči posreduju trgovinu medju Azijom i Amerikom, trguju navlastito ljušturami od vrste Dentalium, koje od Charlotskih obala dolaze i za nakit se prodaju.

Ovi do sada navedeni narodi i njim srodni Eskimozi, po sličnosti njihova tjelesnoga sastava, života i nošnje, vidjeti je, da su jedne te iste obitelji. Mnogi ih toga radi broje k mongolskom plemenu, dočim ih drugi po jeziku Amerikancem pridružuju. Budući da su po temperamentu kao i po običajih od Amerikanaca različiti, tako će biti srednje udo izmedju Azijata i Amerikanaca, posljednjim nješto više srodni.

Skup III. predočuje u 6 kipovah (br. 7—12) Jakute, narod turskoga plemena, živući u iztočnoj Sibiriji u jakutskoj oblati, koji broji do 200.000 duša; razprostire se oko Lene i njezinih pritoka, pak na Jani, Indigirki, oko Kolime, Aldana i aldanskih gora. Tunguzi su im susjedi. Manekeni su izvedeni (7, 8 i 9) od Jakovljeva, i (10, 11, 12) od Geizertoma. Ova slika predstavlja Šamana (s bubnjem u ruci) za bogosluženja, uz njega dva Jakuta s dječkom i dvie Jakutke. Uz Šamana su predmeti šamanstva starije kulture. Odiela su vrlo skupa, imenito žensko (9) od carice prikazano.

Skup IV. predstavlja u tri kipa (br. 13—15) nomadske Tunguze: dva mužkarca iz irkutske i jednu ženu iz jenisejske gubernije, s lovačko-pastirskom spravom kao obilježjem nomadičkoga života, uz nje stoji brestova jurta — nomadičko stanište sa sibirskim jelenom. Tunguzi su plemena mongolskoga, razprostranjuju se od Jeniseja oko dolnje i gornje Tunguske k iztoku do Ohotskoga mora, na jugu hvataju se Burjata; diele se na više koljena, imade ih do 70.000 duša.

Skup V. predstavlja Burjate (br. 16—18) iz selenginskoga okružja zabajkalske oblasti: mužkarca i ženu držeću mahalicu pred burjatskim Lamom, odjevenim u svilenih odorah i sa znakovi svećeničkimi prvoga reda. Burjati su pravi tip mongolskoga plemena;

*

Digitized by Google

naseljuju južni kraj irkutske gubernije i zabajkalsku oblast, šire se od kitajske medje k sjeveru, po svem zapadnom pobriežju bajkalskoga jezera i po iztočnom do Barguzinske doline, diele se na više koljena, imade ih do 224.000, govore osobitim mongolskim nariečjem.

Dalje stoji skup VI. Samojedâ (br. 19—23) iz kaninske tundre: dva mužkarca i dvie žene, od kojih jedna (22) s djetetom u košarici, pred njimi stoji vrhovni svećenik s bubnjem tjerajuć zle duhove. Ova je slika predstavljala poganski obred žrtvovanja. Samojedi spravljaju se sprezati šane priredjene za pse i jelene; kukavne sprave! kukavna odiela i užasna lica! Samojedi šire se od ledenoga mora do gornjih strana Eniseja i do sajanskih gora u Sibiriji; u arhangelskoj guberniji zapremaju tundre medju riekami Mezenom, Karojom i uralskim gorjem. Samojedi diele se na Mezenske, Berezovske, Obdorske, Tomske i dr., imade ih svih skupa do 16000 duša.

U obće sibirski odiel činio je vele ugodan utisak, nastojalo se fizonomiju onih zemalja slikovno predočiti, šumate gore pokrite sniegom, pod njimi raztresena jelova šumica, pred njom jezerce (Bajkal uz Burjate) po kojem su prosuti otočići, ukrašeni bielim cviećem.

Skup VII. predstavljaše Loparku (br. 24) kod svojega drvena s mahom pokrita stana i Finku iz Izori petergofskoga kotara. Lopari i Fini finskoga su plemena i naseljeni su u sjeverozapadnom kraju eropejske Ruske. Lopari prvobitni stanovnici Finlandije, biše od Fina na dalji sjever otisnuti, sada živu u sjevernom kraju arhangelske gubernije (poluotoku laplandskom i sjevernom kraju Finske), broje do 4000 duša. Fini u užem smislu diele se geografički na Fine živuće u Finlandiji i na Fine živuće u petrogradskoj guberniji; svih skupa imade do 700.000 duša.

Skup VIII. predstavljaše Jestonca i Jestonku (br. 26 i 27) iz reveljskoga kotara, s južne obale Finskoga zaljeva. Manekeni izradjeni su Sevrjuginim. Jestonci (700.000 duša) grana Finskoga plemena, naseljuju Jestlandsku guberniju, sjevernu stranu Finlandske, Psokovske i Vitebske gubernije. Jestonac siedi starac s dugom kosom jest po izvedenju jedan od najkrasnijih kipova, njegovo lice nemože biti bolje tipično kao i njegove skromne drugarice.

Digitized by Google

Za tim sliede skupovi IX, X i XI (br. 28—36), predstavljajući Litavsko pleme, koje je izmedju svih indoeuropskih plemena najbliže Slavenstvu, žive u zapadnih gubernijah europske Ruske i stoji u savezu sa suplemenici u istočnoj Pruskoj. Litavsko je pleme najviše razprostranjeno u Liflandskoj, Kurlandskoj, Vitebskoj, Kovenskoj, Vilenskoj i u priedjelih kr. Poljskoga osobito Augustovskoj guberniji. Litavsko pleme dieli se po nariečju na Latiše i naročito Litavce, posljednji opet na Litavce u tiesnom smislu i na Žmudine; svih skupa u Rusiji živi do 2,214.000 duša (Latiša 1,014.000). Iza Latiša i Latiške djevojke (br. 28 i 29) sliede tri kipa predstavljajuća Žmudinke (30—32) iz Kovenske gubernije, od kojih su dvie djevojke (br. 31 i 32 — rad umjetnika Sevrjugina) prekrasno i vele naravno izvedene. Za tim sliede Litavci (br. 33—36) iz Vilenske i Suvalske gubernije; vrlo dobro izvedeni su po Zakrevskom kipovi Litavca (33), kršnoga lica i stasa, kao i ugodno lice postare Litavke (34), koja prodaje Židovu voće.

Skup XII. predstavljaše tri Židova tako zvana Talmudista (br. 37, 38, 40) s običajnimi znakovi poslenosti, uz nje stoji Židovka (br. 39). Jedan napose stojeći Židov (br. 40) odjeven u molitvenom odielu (izveden Muromcovom), izražen mu na licu uzhit, spadaše na najbolje kipove u svoj izložbi. Židova žive u Rusiji preko dva milijuna, ponajviše ih imade u zapadnih gubernijah (u guberniji Volinskoj 56%, Grodnenskoj 53%, Vitebskoj 45% itd.); po gradovih ih žive 46 do 56 postotaka, zanimajuć se ponajviše trgovinom i obrtom.

Skup XIII. predočavaše mužkarca i ženu Obdorskih Ostjaka (br. 41 i 42). Manekeni su izradjeni Gejzermom; lica bez ikakova životnoga izraza. Ostjaci su ugrska grana Finskoga plemena i žive ponajviše u sjevernih stranah Tobolske, Tomske i Enisejske gubernije, na dolnjem i srednjem Obu i dolnjem Irtišu i hvataju se Samojeda, s kojimi imadu gotovo istu nošnju i staništa; imade ih do 25.000 duša, živu o ribarstvu i pastirstvu. K ovomu skupu spadaše Zirjanin (br. 53) iz Vologodske gubernije, po zanatu lovac. Zirjani spadaju Permskim Finom, koji s Ugrskimi i Volžskimi sastavljaju iztočnu (uralsku) granu Finskoga plemena. Zirjani živu u iztočnom kraju Arhangelske i Vologodske gubernije, na sjeveru hvataju se Mezenskih Samojeda, imade ih svega skupa do 90000 duša. K tomu spadaše takodjer Tatarka,

Digitized by Google

(br. 44) Minuzinskoga okružja Jenisejske gubernije i Kazanska Tatarka (45) slušajuća gatalicu. Tatari u užem smislu spadaju k Tatarskomu plemenu turske obitelji, diele se na više koljena, imade ih u Rusiji preko 2,190.000 duša. Minusinski Tatari (20.000 duša) naseljeni su u najvećem dielu Jenisijske gubernije zapremajuć minuzinsko okružje, osobito njegov zapadni kraj, gdje izobiluju pasišta i stepe. Kazanski Tatari prostiru se oko srednje Volge.

Skup XIV. predstavljaše dvie Čeremisenke (br. 46 iz Nižegorodske, 47 iz Permske gubernije), uz koje stoji Kazanska Tatarka i seljakinja iz Permske gubernije. Čeremisi su grana Volžkih Fina, stanuju na lievoj strani Volge, ponajviše u Nižegorodskoj, Kostromskoj, Kazanskoj i Permskoj guberniji; svega skupa preko 200.000 duša.

Skup XV. predstavljaše u pet kipova (br. 48—52) Mordovke s običnim i svečanim nakitom. Manekeni ovoga skupa izradjeni su umjetnikom Ljubimovim. Mordvi s Čeremisi istoga su pleme a, živu na desnoj obali Volge ponajviše u Nižegorodskoj, Kazanskoj, Peuzaskoj i Simbirskoj gub.; svega skupa 700.000 duša.

Skup XVI. predstavljaše dvie Čuvaške, ženu (53) iz Saratovske gubernije i djevojku (54) iz Samarske gubernije. Čuvaši (670.000 duša) pripadaju Volžkim Finom, pomiešani su s Tatari; ponajviše živu u Simbirskoj, Saratovskoj, Kazanskoj i Samarskoj guberniji.

Svi ovi kipevi počamši od br. 41 sve su gotovo same žene, izuzam jednu, u svih su kamena lica. Mlada i krasna Kazanska Tatarka u bogatom zlatom i srebrom vezenom odielu pokazuje mnogo europskoga tipa. Odiela svih tih reprezentantica krasnoga spola sastoje se iz rubače sašite na mordovski način; sve su nakićene sa srebrnimi novci.

Skup XVII. predstavljaše sliku nomadičkoga života Baškira u ljetu kraj šatora (kibitke). Manekeni izradjeni su Jakovljevim. Baškirski skup (br. 55—61) predstavlja starca i staricu sjedeću s djecom; dječka ležećega na zemlji, djevojku sjedeću starcu kraj nogu; za tim Baškira i Baškirku u svečanom odielu. U šatoru se nalazi svekoliko nomadičko pokućtvo i sprave za život potrebite. Baškiri su Tatarskoga plemena, govore posebnim tatarskim narječjem, živu u gubernijah Orenburžkoj, Permskoj, Samarskoj i stranom u Vjatskoj, imenito na zapadnih obroncih i predgorju Urala i u bližih ravninah, svega skupa 600.000 duša. Ovaj je

Digitized by Google

skup vrlo urešen; medju kipovi odlikuje se lice ostarjelo Baškira (br. 55) u prostom kamilarskom kaftanu, te je jedino tipično obličje u svemkolikom odsjeku.

Uz lievu stienu dalje stere se red pustenih šatora, a oko njih skupovi Kirgiza, Turkomana i drugih nomada srednjo-azijatskih ruskih krajeva zapremaše cielu stienu do same sredine izložbene prostorije.

Kirgizi, narod Tatarskoga plemena, stanuju u tako zvanoj Kirgižko-Kazačkoj stepi, razprostranjuju se po zapadnoj polovini južne Sibirije, prama zapadu prešli su Ural i nomaduju u Orenburžkoj i Astrakanskoj guberniji, na iztoku šire se preko Irtiša do samih njegovih vrhova i do kitajske medje, na sjeveru imaju svoja pašišta u Tobolskoj guberniji, a na jugu u Turkestanskoj oblasti i u kraju naseljenom Turkomani, Kirgizi zapremaju prostor od 40.000 □m.; imade ih svega skupa do 1,450.000 duša. Kirgizi su stasa srednjega, lica neugodna, jarmenice su im široke a debele; mužkarci su jaki, žene nježnije i prikladnije. Kirgizi se diele na više ordâ: malu, srednju, veliku i bukejevsku (nutarnju). Dikokameni Kirgizi (Kara ili crni), koji oko Isikula živu, zovu se takogjer Buruti i posebno su koljeno. Kao što se ruski Kirgizi u administrativnom obziru na dvoje diele: na Sibirske i Orenburžke, tako su i na izložbi bili na dva skupa podieljeni.

Skup XVIII. predstavljaše sibirske Kirgize (br. 62—67) uz njihove jurte (nomadički pusteni šatori). Svi manekeni ovoga skupa izradjeni su umjetnikom Ljubimovim. U ovom skupu bio je Kirgiz iz Kokčetavskoga okružja, žena i djevojka u svečanom odielu, zatim KirgizKaraka linskoga okružja držeći za uzdu konja, odjevena svatbenim nakitom (bogatim crvenim plaštem), napokon sibirski Kirgiz stojeći na samu pred drugom jurtom. Ova je slika dakle predstavljala nomadički život. U jurtah je bilo nomadičko pokućtvo, ine sprave i vele originalna postelja. Jurte su ustrojene kao i inih nomadičkih naroda: polukrugljasti pusteni šatori, koji sastoje iz vrbovih rešetaka, pokriti pustom iz proste vune ili kostretine.

Skup XIX. predočuje sliku života Orenburžkih Kirgiza kraj njihovih kibitaka. Manekeni ovoga skupa izradjeni su Jakovljevim. Deva smještena uz ovu grupu priredjena je Zakrevskim. Ovdje se predstavlja bogati Kirgiz i Kirgizka (br. 67—71)

Digitized by Google

došli u goste Kirgizu srednje ruke, koji ih gosti; sjedeći ubogi Kirgiz (69) očekuje kruh padajući sa stola gostiju. Ova posljednja dva skupa bogato su ukrašena i izvedena s oduševljenjem.

Skupovi XX, XXI i XXII predstavljaše Kalmike (72 do 79) iz zemlje Donske vojske, pak iz Astrahanske i Stavropoljske gubernije kraj svojih kabitaka. Kalmici, po fizičkom ustroju i jeziku pripadaju čisto mongolskom plemenu; vjere su budiske. Kalmici stanuju u astrahanskoj i stavro-poljskoj guberniji i u zemlji Donske vojske (Volžki ili Turguti), za tim na Altaju velikoj kirgizkoj ordi na iztoku, imade ih svega skupa do 130.000 duša. Manekeni su odjeveni bogatim odielom; imenito žena, nalazeća se u kibitki iztiče se vele ugodnim licem. Manekeni izvedeni umjetnikom Ljubimovim, lica su tučeve boje, ukočena, bez izraza, čuvstva i misli. Ta se primjetba odnosi na sva lica ovoga odsjeka.

Za tim sliedište žitelji Turkestanske oblasti predočeni skupom XXIII. Turkmenom i Turkmenkom (br. 80. 81); u sk. XXIV. predstavljeni stanovnici Taškenta dvima Sartima (82, 83). Turkmeni su tatarskoga plemena, nomadiziraju medju Arabskim i Kašpičkim morem i po Amu-Darji do same perzijske medje. K tomu pripada skup XXV. predstavljajuć Tezika i Teziču (84, 85) t. j. Perzijane živuće o obrtu u Astrahanskoj i Stavropoljskoj gub. pak u Derbentu i Baku.

Na uglu lieve stiene ustrojena je gora (Kavkaz), nakićena na vrhu borom, za kojim pokazuju se u daljini snježni vrši; medju pećinami i zelenilom crne se pustene kabanice. To je skup XXVI. predstavljajuć narode Kavkazke smještene po obronku gore, kojoj na podnožju nalazio se jermenski dućan, uz koji je gruzinska kneževska koliba. Uz dućan je sabran glavni skup, u obće vrlo karakterističan. Izmedju plemena, naseljujućih Kavkaz i zakavkazki kraj predstavljena su bila samo njekoja: imenito Čerkezi, Hevsuri, Gruzini, Mingrelci, Gurici, Kurdi, Jermeni, Adžarci i Gvebri.

Skup XXVI. predstavljaše Jermenina, gospodara dućana s vagom u ruci i Jermenku (86, 87), oboje iz Stavropoljske gub. To su reprezentanti onoga naroda, koj je medju najstarijimi zakavkazkimi narodi, živu u Rusiji u zakavkazkih krajevih i po njekojih drugih mjestih, imade ih do 540.000 duša. — Osim toga Gruzin i tri Gruzinke (88—90 i 115). Gruzini, narod indoeuropske obitelji, prebivaju gotovo izključivo u ruskih zakavkazkih krajevih,

Digitized by Google

u Gruziji ili staroj Iveriji, imade ih 800—850.000 duša. Mingrelka (91) iz Zugdide kraj šatora, predstavlja čest naroda gruzinskoga, koj po razpadnuću gruzinskoga carstva neodvisnim postade, a 1803 rusko gospodstvo priznade. Mingrelija obsiže nizku šumovitu dolinu dolnjega Riona. Gurijac (92) stojeći kraj gruzinskoga šatora predočuje takodjer dio gruzinskoga naroda. Gurija se oslobodi poput Mingrelije za propasti gruzinskoga carstva, a kašnje prizna rusko gospodstvo, dieli Mingreliju od turskih zemalja. — Kurtin i Kurtinka sjedeć odieljeno od ostalih (br. 93, 94). Kurdi (11.000 duša) su staro pleme, razpršeni po raznih mjestih Perzije i azijatske Turske, zauzimlju vruće ravnice uz Araks i Arpačaju, mahomedanske su vjere; nomaduju ljeti na viših ne toliko vrućih priedjelih. Mužkarac ima krasno tipično lice. K tomu pripada Ahalcihski Jermen (95) odjeven turski, oružan do glave; za tim Adžarec (96) ležeći uz dućan, starac siede brade, modroga oka, odurnoga i više okrutnoga lica, representant je Adžaraca živućih u gorah istoga imena, koji si posvojiše tursko odielo i mnoge turske običaje. Hevzur u željeznoj košulji stojeći medju klisurinami a uz njega Hevzurka (br. 97, 98), predstavljaju surovo i ratoborno pleme, stanujuće po gorah i šumah, jedno od prvih kavkazkih plemena, koje je priznalo rusko gospodstvo. Nad njimi je kazkazki orao, pripravan poletjeti sa svojega kamenoga priestolja. Čerkez (99) stojeći na gori predstavlja ona mnogobrojna pod ovim imenom dolazeća mahomedanska koljena, koja zapremaju zapadni kraj Kavkaza od ušća Kubana do medje Abhazije; imade ih 300—500.000 duša. — Pod sjenom drvetâ razapet je putnički gruzinski šator, pokrit sa sagovi, ukrašen dragocjenim oružjem i drugimi predmeti gruzinske gostbe.

Uz poprieènu stienu stere se galerija, poput one nad ulazom; pod njom u tamnom prostoru gori vatra, to je sveti plamen Gvebarâ, oko kojega njekoliko podrpanih koštura indičkih potomaka ruskoga Zakavkaza. Dekoracija predočivaše noćni vid poganskoga samostana. Skup (XXVII.) brojio je sedam koštura (100—106), odjevenih u svilene odrpine, sjedećih oko naftanoga plamena. Neugodno čuvstvo obuzima motritelja kad pogleda na ove kipove koji su malo nalik na ljude. Kipovi vješto su izradjeni akademikom Ivanovim i umjetnikom Ljubimovim. Gvebri su indičkoga porekla, po vjeri obožatelji vatre; došli su iz daleke svoje domovine i osnovali postojano svoje prebivalište nedaleko od Baku, u

Digitized by Google

priedjelu obilnom naftanimi vreli, sa kojih izlazi lahko upaljivi i goruć ugljevno-vodični plin; blizu ovih oganja nalazio se manastir Gvebarâ. Gvebara neimade više, pisano je u novinah, da je nedavno posljednji umro.

Skup XXVIII. predstavljaše krimske Tatare i Cigane. Oba kipa (107, 108) krimskih Tatara izvedena su Ljubimovim. Od krimskih Tatara sačuvali su oni, koji žive blizu Perekopa, čisti mongolski tip, dočim se naprotiv oni, koji su na južnoj obali, približuju grčkomu tipu. Cigan iz Krima, ubog stojeći uz ove Tatare i Ciganka s malim djetetom na ledjih (109, 110) reprezentanti su onoga indijskoga plemena, koje se u davna vremena razpršilo po velikom prostoru, ostavivši poput Židova svoju otačbinu; najviše ih u Rusiji imade u Besarabiji (preko 17.000) i na Krimu (preko 7000). Kip 116. predstavlja Ciganku stojeću kraj veliko-ruske kuće i proseću milostinju, u svakom obziru majstorsko je djelo umjetnika Ljubimova. Ova toli živa i tipična slika probudivala je obću pozornost.

Skup XXIX. predstavlja Rumunje mužkarca i ženu (111, 112) iz Besarabske oblasti, Soroksoga kotara.

Skup XXX. predstavlja njemačke naseljenike: mužkarca i ženu (113, 114) iz Saratovske gubernije.

Iza ovih inorodnih plemena živućih u Rusiji sljedište Slovjeni. Medju iztočnimi Slovjeni Rusko pleme (50½ mil. duša) sastavlja glavnu gromadu žiteljstva ruskoga carstva. Medju timi su opet Veliko-Rusi (32,000.000) gospodujuća grana po svih gubernijah i oblastih prostranoga carstva.

Skup predstavljajuć Veliko-Ruse brojio je 73 manekena iz 16 različitih gubernija; zapremaše srednju stranu sgrade i gospodovaše s carskom ložom nad cielom izložbom. Oko izvodjenja ovoga razdjela posvećena je najveća pomnja. Tu se je u obće opaziti moglo, da je rusko narodno odielo svoju tipičnost sačuvalo u središnjih gubernijah, naseljenih Veliko-Rusi; tamo pako gdje su se Veliko-Rusi pomiešali s inimi narodnosti, tu se izgubio narodni tip nošnje: u zapadnih gubernijah pomiešalo se veliko-rusko odielo s litavskom nošnjom, na sjeveru s finskom, prama jugu s maloruskom, a na iztoku mordovskom i nošnjom inih naroda.

Ovaj veliko-ruski razdio bješe podieljen na tri odsjeka: na obrtnički, ratarski i na odsjek predstavljajući sajmenu sliku.

Digitized by Google

U obrtnom odsjeku dolazi seljačka kuća, u kojoj se nalaze tvorine seoskoga veliko-ruskoga obrta. S jedne je strane kuće palisadnik, a s druge strane hvata se dvorište, po kojem su smješteni razni domaći predmeti i zanatlijska orudja. Kod vrata stoji kućni sluga (br. 62.) s grncem u ruku; vrlo karakteristično lice. Na drugoj strani kuće u zadvorju stoji narodno odjeveni kočijaš (br. 65) s pritegačem u ruci, slika je vele tipična. Dalje u vrtu pred kućom nalazi se mlada nakićena primalja s malim djetetom. Uz kućna vrata je kramarska koliba, u kojoj je bilo sve ono, što proizvodi veliko-ruski seljak i čim on trguje, kao: dveka, uža, svieće, paprenjaci, ličke, vunene podkoljenke, visoke kape, seljačke čipke, navezeni ručnici, i mnoge ine tvorine. Iza dvorišta pod sušom nalaze se krosna, raznovrstna predja i platno od najprostije do najfinije vrste. Tu su takodjer stolarske tvorine, seljačka kola, krasno nakićena konjska sprava. Ova seljačka zanatlijska kuća važna je, što ona sama pokazuje sasvim vjernu sliku, obrtnoga kraja, uz to je pravi tip veliko-ruskih kuća. Amo spada takodjer kovačija s nakovalom, miehom i inim orudjem, pred kojom stoji tipička slika kovača (br. 63) po Ivanovu izvedena, s golimi atletičkimi rukami; ne daleko od njega drugi junačina s uprtom preko pleća: to je težak, vrstno djelo umjetnika Ljubimova; kraj njega jedna od onih koliba, koje se često nalaze kraj prievoza, u kojoj imade njekoliko neznatih trgovinskih predmeta.

Drugi odsjek predstavljaše sliku seoskoga sajma smještena uprav naproti carskoj loži; obsizaše do 60 kipova, razpoloženih po brežuljku u tu svrhu priredjenom. Iza visine vidi se vjetrni mlin, stere se selo, i ukazuje se kupa seoske crkve, vireća iza vrhova jelovih drveća. Osnova ovoga prizora vele je krasna, ali kipovi nisu bili sistematično poredjani, već svakojako smješteni. Ovaj skup u obće, premda se o njegovom izvedenju mnogo truda dalo, niti je bio pregledan, niti je bio valjano u umjetničkom obziru izveden. Primietiti je, da veći dio ženskih kipova u ovom odsjeku ni iz daleka nije tipičan, iz kojega si motritelj nemogaše predstaviti obću sliku veliko-ruskih žena. Pored ove opazke ipak se njekoji kipovi ističu: vodja s medjedom, pak dječko sjedeć uz zdjelu sa selskimi popašnostmi. Krasno je izveden po Ramazanovu seljak (br. 18) kupeći orahe, i žena (br. 1) s kojom on govori. K tomu jošte tri bogata ženska odiela, pak kra-

Digitized by Google

san mužki kip seokoga zanatlije, odjevena u crnoj kostretovini, s harmonikom u ruci. Na vrhu brežuljka, po kojem bijaše smješten sajam, stoji seljak, vrlo dobra slika, a pod njim na podnožju brežuljka seoska kola s privezanimi konji (vrlo krasno izvedeno) na kojih se doveze na sajam Rjazanec (br. 23) po zanatu krčmar. On sjedi na kolih, s balalajkom (vrsta tambure) u ruku i radostno seljakinju motri.

S lieve strane sajmenoga prizora opažavala se dobro izvedena slika seljaka Nižegorodske gubernije (br. 9 — od Ramazanova), prodavajućega drveno posudje. Izvrstno je takodjer Ramazanovim izveden vladimirski košar (br. 13), lice mu je vele tipično, kao i onoga trgovca (br. 67), prodavajućega knjige i slike. Mnogi ženski kipovi ovoga skupa odjeveni su u bogato odielo, nu više gradsko nego li narodno.

Za tim sliedio je odsjek predstavljajuć sliku života u ratarskih gubernijah. Tu je seoska kuća sa sušom, hambarem i pletenim plotom. Kraj kuće ratarska orudja i glavni predmeti gospodarstva. U kući sve izgleda ubogo, slameni krov, prvobitni plug, gurava ženska kod vrata, golo djetešce u kolievci pokrito najprostijom tkaninom, kukavna kolca sa sjedećim na njih kokotom, a napokon vozar brojeći svoje novce. Ova prava i vjerna slika, premda savršeno neoznačuje radinost ratarskih krajeva, sjeti me žalibože na mnoga mjesta naše domovine.

Skup IV. Bielorusâ obsiže šest kipova (72—77) izvedenih od Sevrjugina; predstavlja domaći život bjeloruskih seljaka Mogilevske gubernije, žalibože samo iz Čerekovskoga okružja. Bjelorusija je negda obsizala kraj medju Dvinom, Dnjeprom i Drutjom, a sada neobsiže ni pune dvie gubernije Mogilevsku i Vitebsku. Medju kipovi ističu se dva selska ribara (74—75) s mrežami i ostalimi pripravami za ribarenje i starac pčelar (73) sjedeći kod drva.

Skup V. predstavlja sliku iz domaćega života Malorusâ, stanujućih ponajviše u južnom dielu europske ruske. Posred zgrade stoji maloruska mazanka (prosta seoska kuća) sa štrkom na krovu i s dvorištem opasanim plotom. Kraj dvorišta stere se polje zasadjeno jačmenom, pšenicom i ražju. Kipovi su smješteni stranom u samoj kući, dvorištu i kraj bunara. Kod ulaza u kolibu stoji starac (78 — od Zakrevskoga) zaogrnut crnom odorom, jedan od izvrstnih kipova. Pred kućom na klupici sjedi

Digitized by Google

starica s dječicom i dječkom, koj nosi dinju. Ove slike (81—83), kao i one dvie kijevskih seljaka u crnom odielu (88, 89) veoma su liepo izvedene, kao i one mlade voroneżke żene, sjedeće uz diete na zemlji. Njeno lice i lice stojeće blizu nje żene iz Harkovske gubernije (87 — od Zakrevskoga) spadaše medju najbolje izvedena lica u ruskom odielu. Krasan je takodjer Harkovski Malorus (br. 79) u bieloj rubaći s kapom na glavi. Za tim sliedi vozar s volovi; to je ideal tipičnosti i vjernosti; kola, pod njimi pseto, trudni volovi itd. Ova je slika sastavna znanjem svih osebina maloruskih ratara i točnim poznavanjem svih potankosti: lica su izbrano tipična, odiela vjerna; sve su dakle okolnosti života izvedene marljivo i vješto.

Amo jošte spadaše Uralski Kazaci, koji su, kao što je znano, historička, a nipošto etnografička grana ruskoga naroda.

Skup VI. predstavljaše Uralske Kazake i Kazačkinje (94 do 97) u domaćem životu s jednom Donskom Kozačkinjom, imenito: Kazaka sa svim kolikim orudjem i spravom, koje rabi loveć zimi ribu, pak mladoga Uralca s balalajkom u ruku, a uz njega dvie Kazačkinje. Manekeni su prilično vješto Jakovljevim izradjeni.

Za tim sliede Malorusi ili Rusini iz Poljske, Galicije, Bukovine i sjevero-iztočne Ugarske.

Skup VII. predstavljaše Rusine iz sjevero-iztočne Ugarske (br. 98—100), o kojih napisa za izložbe N. Popov zanimivu razpravu. Sva su trojica žitelji kraj crne Tise, medju kojimi se ističe starac (98 — izradjen Ivanovim), odjeven u narodnom odielu, kao tipična i krasna slika.

Skup VIII. ili Rusini iz iztočne Galicije (br. 101—107) imenito Guculi (101 i 102) stanujući na vrelištu Pruta u Stanislavovskom okružju, pak Boici iz Strijskoga okružja (103 i 104), mužkarac se odlikuje svojim blagorodnim licem. Na šumovitoj visini postavna su dva Lemka (106, 107) iz sjevernoga obronka Karpatah, Sanockoga okružja.

Skup IX. predstavljaše Rusine (br. 108—114) stanujuće u Ljublinskoj i Sjedleckoj guberniji kr. poljskoga; imenito: dva žitelja iz okolice grada Grubešova (108 i 109), Podljazjanina (uz Bug) ovčara u šumi s pastirskom sviralom ligavkom zvanom (110), vrlo karakteristična slika; dva žitelja (111 i 112) iz okolice Ljublina. Napokon

Digitized by Google

skup X. predstavljaše Sitarca i Sitarku (113, 114) u svečanom odielu iz grada Bjelgoraja, od kojih mužkarac odlikuje se uglednostju i blagorodnim pogledom.

Tim svršuje rusko odjelenje, a začinlje razdio zapadnih i južnih Slovjena; za uredjivanje ovih skupova stekao si je N. Popov velikih zasluga. Medju ovimi slovjenskimi narodi sliede ponajprije Poljaci, smješteni oko šume i šikarja. Izmedju tih predstavlja

I. skup Veliko-Poljane (br. 1—4) živuće na medjah iztočne Pruke i Poznanja. Dva su odiela: seljaka i seljakinje (1 i 2) iz okolice grada Vloclavka, a dva ostala predstavljaju seljaka i seljakinju iz okolice Kališa u čas vjenčanja; ono dvoje pomnjivo je izradjeno i lica manekena su krasna.

Iza toga je skup II predstavljajuć Poljake-Krakovjane (5—8) iz Mjehovskoga okružja, Kjelecke gubernije na austrijskoj medji: seljaka i seljakinju iz okolice Skalbmjerža, i seljaka i seljakinju iz okolice Prošovice. Odiela u obće nisu grda, ali lica nisu dosta tipična.

Skup III. predstavljaše Mazure, žitelje Varšavskoga kotara, u svečanoj i djelatnoj nošnji (9—13). Mužkarci nose modre duge haljine, a žene zelene. Mazurka djevojka (11) mila je pogleda, dočim je do nje stojeća starica sa snopom žita i tipično i umjetno (10 — od Sevrjugina) izradjena.

Skup IV. obsiže Poljake-Kurpike (14 i 15) iz Lomžinske gubernije, a Ostrolenskoga kotara. Seljak predstavljen za svojega poslovanja oko pčelnika na drvu, a seljakinja motreća pčelnik. Ova je slika predstavljala gojitbu pčelâ, poglavitoga posla ovoga puka, izvedena je velikim trudom vrlo vješto.

Za tim sliedi česko-slovački razdio. Skup V. predstavljaše Čehe: seljaka i seljakinju (17 i 18) iz okolice grada Domažlic, a skup VI. seljaka i seljakinju (19 i 20) iz okolice grada Plznja. Manekeni izradjeni su Zakrevskim. Razmatrajuć ove kipove opaža se kako narodna češka nošnja nije više čista, već se s njemačkom mieša: seljanka iz Veipovic (19) nosi tudji nakit na glavi, mužkarac (20) iz istoga mjesta naliči Niemcu; s druge pako strane moći je iz čistoće odiela zaključiti na uredni njihov život.

Skup VII. predstavljaše moravske Hanake: mužkarca i ženu (21 i 22) iz okolice grada Kroměřiža. Slike su krasno Sevrjugi-

Digitized by Google

nim izvedene; opazilo se ipak, da u mužkarca škriljak, nakićen visećemi vrvcami, ni najmanje nije slovenskoga običaja, a kiklja ženska sasvim je oblika od novijega ukusa.

Skup IX. predočuje jesensku sliku iz života ugarskih Slovenah: Slovaka, Rusina i Srba (26—31). U dubini ove slike smješteni su stogovi siena, a pred njimi kipovi: Slovaka iz Liptovske županije i Slovakinje (26, 27) iz okolice Krivana; pak Slovaka i Slovakinje iz sela Detve u Zvolenskoj županiji. Što je odbor sklonilo u ovaj skup smjestiti Rusina i Srbina, to mi nitko neznade raztumačiti. Rusin (br. 29) krasna i tipična slika, njegova spoljašnost dokazuje, da ne spada u ovaj, već u VII. skup. Ako su kipovi redjani po etnografičkom sustavu, za što je upav tu iznimka, to nitko nezna. Iz istih razloga, kao što Rusin tako i Srbin amo nespadaše. Nu ako toga Srbina razgledamo, što vidimo? da je to pravi tip slavonskoga provincijalca iz osječke okolice, kojega pokloni g. Laj, te ga okrsti Srbinom nedaleko od ušća Drave. Budući da ću imati o Srbih g. Laja jošte jednom govoriti, toga radi prelazim na Slovaka i Slovakinju (30 i 31), kojih odielo vrlo naliči na rusko iz njekojih mjesta, imenito šuba, naglavni nakit.

Skup X. obsiže Slovence iz ziljske doline iz jugo-zapadnih okončinah slovenskih naseljenja, gdje se Slovenstvo hvata Niemštine i Talijanštine. Ovaj skup, od najzanimivijih u cieloj izložbi, predočuje svatbenu sliku iz slovenskoga života, uz to starodavni običaj — probiće sudića s viencem. Ovaj skup bješe smješten unutar dvora, opasana tarabami. Amo spadaše takodjer bračni krevet i nevjestin dar. Za ovaj razdio si je župnik M. Majer velikih zasluga stekao. Skup je sastojao iz šest kipova (32 do 37): Slovenske nevjeste, Slovenca zaručnika, držećega u desnoj ruci zvonce nalito vinom, u lievoj tako zvani rogel kiticami, na koje su nataknute dvie jabuke i dva kipca, iz kojih bi reći, da je to simbol iz predkršćanske dobe; pak Slovenca oženjena i Slovenske družice, napokon Slovenca jahača (37), držeća u lievoj ruci uzdu, u desnoj željezni kolac namjeravajuć nanieti sudiću silni udarac. Čitava je igra u alegoričkom savezu sa svatbenimi običaji. Ova je posljednja slika medju svimi majstorsko djelo umjetnika Zakrevskoga. Gledeć na nošnje slovenske iz upitnih krajeva, opaziti je, da nošnja imenito mužka, nije sasvim tipa slovenskoga, u njoj bo imade mnogo njemačkoga

Digitized by Google

i ponješto talijanskoga življa. Budući da misli ove u arheologičkom i etnografičkom obziru znamenite svatbene obrede poznati slovenski domoljub i spisatelj Matija Majer, opisati, s toga sudim da je suvišno ovdje se upuščati u ove svatbene običaje već pozornost obraćam na djelce, koje će se skoro izdati i koje će savršeno nacrtati ove za sada malo poznate običaje.

Za tim sliedio je hrvtski razdio sastojeći iz pet kipova (38 do 42) razdieljenih na tri skupa. Ovaj razdio, kao što je obće priznano, bijaše jedan od izvrstnijih gledeć na krasotu i tipičnost nošnje i mane kena. Amo spadaše Sereżanin iz Slunjske pukov. u seređanskom odielu, oružan po običaju, straži na čardaku; pod njim Zagorac i Zagorka (39 i 40) iz Zlatara. Ova tri krasna manekena majstorski su izradjena akademikom Ivanovim; posljednja dva po fotografijah, točno i vjerno. „Ovi prekrasni kipovi", glasio je obći sud, „krasna su i blagorodna lica, liepa stasa, udobna i prekrasna nošnja". Dva sliedeća kipa predstavljajuć Graničara i Graničarku (41, 42) iz Slunjske pukovnije izradjeni su umjetnikom Ljubimovim; što im lica nisu dosta tipična, razlog je tomu taj, što je uz sve odborovo nastojanje nemoguće bilo dobiti valjane fotografije, za izraditi karakterističnija lica. Ova posljednja četiri odiela nabavio je zagrebački odbor na račun moskovskoga izložbenoga odbora, dočim je seređansko odielo s oružjem nabavio moskovski odbor svojim putem u Karlovcu. Čardak, kojega je nacrt od ovud poslan, sagradjen je vrlo dobro. Što se pak tiče poredjivanja manekena, primjetiti ću koju niže.

Poslie Hrvata dolaziše Srbi. Skup XIV. predstavljaše Srbe iz različitih priedjela (Sriema, Banata, Srbije i Dalmacije), i obsiže 14 kipova (42—56). Ovo je prizor slušajućih Srba, simetrički razredjenih oko sjedećega sliepoga starca, koj uz gusle pjeva narodne pjesme, spominjuć junačtva u borbah za slobodu i častni krst. Iza skupa nalaze se zidine manastirske. Ova prekrasna izvrstno izvedena slika probudila je obću pozornost i dopadnost. Manekeni (br. 43—54) izradjeni su Zakrevskim, a (55 i 56) Sevrjuginim. Medju timi odlikuje se sliepac sa svrlo tipičkim licem, iza njega stoji pravoslavni sveštenik veličanstvena stasa i krasna lica, a uz njega sasvim tipični starac (44), to je kip neumrloga Vuka Karadžića. Krasna je žena s djetetom na ruku, liep je takodjer dječko (50) sjedeći uz sliepca. Ako se pozornije razmotre nošnje ovih kipova, reprezentanata jednoga te istoga plemena, živućega

Digitized by Google

po različitih krajevih, opažuje se, koli su nošnje raznolike, i koli je na nje susjedstvo magjarsko i tursko uplivalo. Razgledajuć ovaj razdio udariše mi dva kipa u oči: Srbin i Srbkinja (47 i 49) iz Almaša u Slavoniji, koje g. Laj iz Osieka odboru darova. To su za cielo onakovi Slavonci, kao što onaj gore navedeni (br. 28). s tom razlikom, da su ovi u ljetnom a onaj je u zimnom odielu. Glede hrvatskoga i srbskoga skupa usudih se odborskomu zastupniku i ureditelju dotičnih skupovah g. Popovu prigovoriti, što nije oba razdjela kao jedno narodno pleme u jednu sliku sastavio; to bi doista bila veličanstvena, a u jedno raznolika i vele karakteristična slika, jer kada je uz sriemskoga Srbina stajao dalmatinski Srbin, mogao je uz nje stati i Sereżanin, Graničar i Zagorac, kao što manastir, tako i čardak, a hvatao bi se ovaj razdio sliedećega na podnožju Crnegore. Ako se je uprav htjelo Hrvate od Srba dieliti, nastojati se je imalo, da bude hrvatski skup puniji i simetričnije razredjen. Pod čardakom bi imali stajati Graničari, a do njih Zagorci, a ne obratno, a do ovih Slavonci odnosno Lajevi Srbi; timi posljednjimi bila bi grupa punija i prikladnija. Odbor, koj je menekene redjao po etnografičkom sustavu, nije dužan bio, kao što se je izpričavalo, na naročiti zahtjev g. Laja, da se njegovi kipovi medju Srbe stave, ni najmanje obzir uzeti, jer g. Laj može biti izvrstnim trgovcem, a nije nipošto etnograf. Da su Lajevi Srbi na hrvatski skup spadali, to svjedoče lica i nošnje, jer se imenito u nošnji, opazuje ona ista razlika medju Lajevimi i kneževskimi Srbi, koja medju posljednjimi i Zagorci.

Iza toga sliedi skup (XV) Crnogoraca (br. 59—61), razredjenih po obronku gore, s koje silaze, i Kotorana (57 i 58) stojećih na podnožju gore, koja se uzdiže na uglu desne stiene uzporedno s Kavkazom. Nošnje Kotorana, imenito mužkarca krasno su i bogato navezene i razlikuju se od nošnje Crnogoraca, kojih liepa lica izrazuju odvažnost, ne samo u mužkaraca, pače i u žena.

Ne daleko od ovoga skupa stoje podunavski Bugarin i Bugarka (XVI — br. 62 i 63) iz Trnovskoga okružja. Manekeni su tipično izradjeni Sevrjuginim. Njihova je nošnja sasvim ine vrste: žena bogato nakićena srebrnimi novci, na nogu čarape s podvezami i crevlje, naliči ponješto pravoslavnim ženam po vojničkoj Krajini.

K tomu je napokon jošte pridodano dvoje makedonskih Bugara. U žene su prsi pokrite nizi zlatnih novaca, širok sre-

Digitized by Google

brom navezen pojas, crvena i šareno izvezena pregača, dočim je mužko odielo, kako se iz svega vidi, s turskim izmiešano. Nošnja makedonskih Bugara razlikuje se, kao što u obće svih Jugoslovjena i bogatstvom i raznovrstnoću boje od svih ostalih slovjenskih grana.

Uz svaki skup bile su ponamještane karakteristične biljke onih krajeva, kojih su stanovnici bili dotičnimi kipovi reprezentirani. Tu se je obzir uzeo ne samo na divlje, nego i na pitomo bilje. Svekoliko je bilje bilo u onom redu zasadjeno, u kakovom dolazi u samoj prirodi. Priredjenje botaničkoga odjeljenja stajalo je 3000 rubalja.

Obći etnografiički razdio obsizaše ponajprije odiela i njihove česti; koja su bila povješana u staklenih ormarih, kao što se obićajno poredjuju u etnografičkih muzejih. Podpunih se odiela, imenito domaćih naroda toliko nalazilo, da je moguće bilo još jedanput toliko manekena odjeti da je bilo vremena i da izradjenje manekena nije toli skupo bilo. Tu se nalazilo odiela amerikanskih i azijatskih naroda, inorodaca živućih u europskoj Rusiji, pak veliko- i malo-ruskih odiela iz različitih krajeva, zatim slovenskih iz okolice Ljubljanske, čeških iz Moravske, slovačkih iz sjeverne Ugarske, srbskih iz Banata; svega skupa 109 glavnih brojeva, od kojih je svaki broj iz više komada sastojao. K tomu česti odiela različitih naroda obsizaše do 50 brojeva.

Ovaj je razdio u imeniku točno popisan, ali nebješe žalibože tomu primjerno razredjen. Odiela su bila nesistematično poredjana, nahrpano jedno nad drugim, te tim nepregledliva. S toga ovaj razdio nebješe toliko poučan i za motritelja koristan, kao što bi se bilo očekivati moglo, što će se bez sumnje tiesnomu prostoru izložbene zgrade pripisivati.

Na predmete domaćega života spadaše pokućtvo, domaće i stolno posudje, orudje domaće; za tim strojevi glasbeni, napokon modeli kuća i ratarskih orudja. Ovaj razdio bješe smješten na obiju naproti ležećih galerijah.

Pokućtvo, domaće i stolno posudje i domaća orudja brojiše 506 komada. Tu je bilo vidjeti pokućtva, posudja i orudja Kološâ, Čnag-Mjuta, plemena živućega na obalah Beringova mora, Aleuta, Kitajaca, Baškira, Kirgiza srednje i veće orde (sibirsk) i Kirgiza Orenburžke gubernije, Kalmika, Tatara, Gruzina, Lopara, Samo-

Digitized by Google

jeda i Zirjana, Litavaca, pak Bjelo- Veliko- i Malo-rusa iz različitih gubernija, Rusina galičkih i ugarskih, Slovenaca iz Kranjske, iz Slavonije 33 komada od g. Laja poslana. Zagrebački je odbor vele žalio, što od predmeta domaćega života uprav ništa nije poslao; premda je u nas od upitnih predmeta mnogo jošte karakterističnoga sačuvano, ta nemarnost neima se u grieh pripisati odboru, već mnogim inim okolnostim.

Glasbenih strojeva bilo je svega skupa do 60 komada izloženo. Tu je bilo glasbila aleutskih, burjatskih sibirskih i orenburžkih Kirgiza, pak kalmičkih, ceremiskih, čuvaskih, litavskih, gruzinskih, poljskih, slovačkih, slovenskih, bugarskih, srbsko-hrvatskih 11 komada, koje posljednje posla g. Vukašinović, Laj i naš odbor; žalismo što nemogosmo doći do glasbilâ hrvatskoga primorja.

Modela od zgrada bilo je ukupno 69 brojeva; predstavljajućih staništa (kibitke, šatore, kuće) i gospodarstvene zgrade iz iztočne Sibirije, Zabajkalske oblasti, iz različitih gubernija europske Ruske, Zakavkazkoga kraja, modeli cieloga ratarstva iz okolice Vukovara (7 komada) i Osieka (7 komada), iz štajerske Slovenije (3 komada), seljačka kuća uz predmete domaćega života iz Češkoga-Novogamjesta.

Modela različitih orudja brojilo se preko 200 komada. Tu su bile predstavljene sprave za lov na ribe i na zvieri iz Arhangelske gubernije, raznovrstne ratarske sprave, sanice, kola i mnoge podrobnosti iz različitih ruskih gubernija, Zakavkazkoga kraja, 10 modela ratarskih orudja i sprava iz okolice Osječke, a 18 iz Brestača u Sriemu, napokon modeli ratarskih orudja i sprava iz štajerske Slovenije.

Zbirka fotografskih i litografskih slika brojila je svega skupa preko 1600 komada. Neću kazati da se na ovaj odsjek izložbe manja važnost polagala, ali se iz svega vidjelo, da se nije toliko gojio, kao ostali razdjeli. Ja sudim da fotografije ili litografije umjetnički izvedene, vjerno prama izvoru obojene i u primjernoj za izložbu veličini jesu za etnografičku izložbu i muzej isto tako važne kao i odjeveni manekeni, kojih su lica ponajviše po fotografskih snimkah izradjivana. Onaj član odbora, kojemu je bilo povjereno redjati fotografije nije si toliko truda dao, da bi fotografije izložene bile za otvorenja izložbe, već ih se počelo redjati tjedan dana iza otvorenja izložbe.

*

Digitized by Google

Fotografske i litografske slike bile su gotovo sve smještene po širokih stepenih, vodećih na galeriju iznad ulaza, a svekolike nisu ni bile izložene. Medju ovimi slikami bio je manji dio obojenih.

Slike su bile gledeć na tolika narodna plemena, koja su predstavljale, vele važne i za etnografa poučne, ali nije bilo žalibože udobna mjesta, niti toliko vremena za svaku sliku potanko razmatrati. Tu je bilo reprezentanata raznih naroda amerikanskih i azijatskih, svih kolikih naroda živućih u europskoj Rusiji, Slovjena svih kolikih grana i iz različitih krajeva. Od naših krajeva bijaše izloženo 27 slika priposlanih od hrvatskoga odbora, koje su bile ponajviše u Zagrebu izradjene, a predstavljaše nošnje gradjanske Hrvatske; za tim 18 slika Srba iz južne Ugarske, 4 skupa slika iz Slavonije, 43 slike iz kneževine Srbije i nješto malo iz Crne gore.

Medju ovimi izloženimi fotografskimi i litografskimi slikami odlikovahu se krasotom i točnim izvedenjem, te stekoše obće priznanje osobito veliko-ruske fotografije smještene u razdjelu antropologičkom i obće etnografičkom, za tim obojene fotografije iz kr. Poljskoga, ugarskih Rusina, hrvatske poslane iz Zagreba i akvareli Svobodom u Beču izradjeni predstavljajući slovačke nošnje iz prošloga stoljeća.

Odjeljenje antropologičko obsizaše *a)* lubanje i košture, zatim *b)* anatomičke preparate sa slikami iz anatomičkoga kabineta moskovskoga sveučilišta.

Odsjek lubanja i koštura svega skupa 526 brojeva. Važni su izvorni komadi nadjeni po različitih krajevih Rusije. Amo spadaše zbirka iz grobnica moskovske gubernije, sastavljena A. P. Bogdanovom, sastojala je iz 180 koštura i 145 lubanja; za tim njekoliko lubanja iz mogila, pak mnogo toga iz starih crkvenih i monastirskih groblja iz različitih gubernija i okružja. Tu je bilo lubanja različitih naroda živućih u Rusiji, osobito azijatskih naroda: Ostjaka, Tunguza, Baškira, Tatara, Kalmika, Jakuta, Mongola. K tomu više exemplara lubanja raznih starih i novih naroda.

Iz naših krajeva posla g. Laj šest komada lubanja i koštura slavonskih Srba, umrvših g. 1850—1860, g. Vukašinović 13 komada lubanja i koštura iz staroga groblja mjesta Stojanovca u Sriemu.

Digitized by Google

Arheologički razdio brojio je preko 300 komada. Budući da su u Rusiji započela tek pred njekoliko godina arheologička iztraživanja, za to nije bio ovaj razdio toli obsežan. Predmeta iz kamene dobe bilo je vrlo malo, dočim je broncovna doba bila znatno više zastupana, iz koje su dobe bila izložena dva koštura i više lubanja. Znatna je bila zbirka sastavljena Bogdanovim, sabrana iz starih grobnica po moskovskoj guberniji. Tu je bilo takodjer vrlo mnogo eksemplara, kojih se izvori nalaze u muzeju petrogradske akademije nauka, petrogradskoga arheologičkoga družtva i carskoselskoga arsenala. Medju inostranimi arheologičkimi predmeti bilo je više stvari, nadjenih u Francezkoj i Švajcarskoj. Amo napokon jošte spadaše model znamenitih predhistoričkih kuća (Pfahlbauten) iz Švajcarskih jezera.

Izložba moskovska otvorena je velikim knezom Vladimirom koncem mjeseca travnja i trajaše puna dva mjescca, naime do konca lipnja. Koliko je interesa ova izložba nalazila u narodu pokazuje to, što je trošak od 30.000 rubalja, izdan za priredjivanje ove izložbe, pokrit ulazninom.

Predavanja, koja su imala popuniti ovu etnografičku izložbu, držana bijahu prie otvorenja izložbe tečajem mjeseca travnja. Ja bih sudio, da bi bilo naravi stvari shodnije, da su ta predavanja za izložbe držana, jer bi se na izloženih predmetih bila imala osnivati, te tim bi istom izložbi tumačem bila i nju popunjavala. Od ovih predavanja poznata su mi samo dva tiskom izdana, naime: od Nila Popova „o Rusinih na sjevero-iztočnih Karpatih“ i od prof. Solovjeva: „o istoričkom gibanju ruskoga pučanstva“. Iz sadržaja ovih predavanja zaključujem, da su bila za veće občinstvo priredjena, jer spadaju u vrst tako zvanih popularnih predavanja.

Iz svega ovoga sliedi, da je najznatniji dio izložbe bilo odjeljenje skupova, koje je svega skupa do 300 manekena brojilo. Oko ovoga odjeljenja najviše se trudilo i nastojalo, da se izvede čim više sjajnije i naravi vjernije. Ostala pako odjeljenja, premda su kao što i ono, ravno tako važna u etnologiji, jer predočuju kulturno stanje slikovno predstavljenih naroda, niti su tolikom brigom njegovana, niti dovoljno od motritelja uvažavana. Proučivši prilično svestrano sva izložbena odjeljenja, usudjujem se primietiti, da bi bilo naravi stvari shodnije, da su se svakomu narodnomu plemenu pridružili svi oni etnografički predmeti, koji se na njega odnose, te

Digitized by Google

su odieljeni nalazili se u drugih odsjecih. Tim bi bili slikovno predočeni svikolici kulturni stepeni svih na izložbi zastupanih naroda. To bi bila, sudim, vjerna kulturno-historička slika predstavljenih naroda, jer upitni bi predmeti s dotičnim kipom svakomu i neukomu u etnografiji dovoljnom uputom bili, da se narodi medju sobom razlikuju ne samo gledeć na njihov tjelesni sastav, jezik i nošnju, nu takodjer i po uvietih kulture. Tako su obično uredjeni svi meni poznati etnografički muzeji.

Ova prva izložba ove vrsti biti će jamačno od koristi za napredak etnografičke znanosti, jer se zgodna prigoda pružila studirati svakojaka etnografiička pitanja, osobito s kulturno-historičkoga stanovišta.

Vrhu toga ako se obazremo, da je ova izložba imala takodjer zadaću predočiti ruskoj publici slikovno svekolike u Rusiji živuće narode, a uz to svekolike grane Slovjensta kao etnografičku cjelinu, tada je ova izložba uz predavanja za veću publiku vele poučna bila.

Najveća pak korist proiztičuća iz ove izložbe biti će jamačno moskovski etnografički muzej, komu je ova izložba temelj položila i gradivo priredila. Ovaj će muzej gledeć na raznolikost i množinu etnografičkih predmeta biti umah u prvom svojem početku sjajan, a popunjivanjem biti će vremenom veličanstven i nadvisit će svekolike ovovrstne zavode; odlikovati će se osobito tipičnimi manekeni, predstavljajućimi razne narodnosti, kakovih kipova nije imao niti znameniti Kodanjski etnografički muzej, kada ga ja g. 1856 studirah.

Budući da će se naš narodni muzej za koji mjesec početi uredjivati, ovom prigodom usudio bih se učenomn zboru, pod kojega okriljem stoji upitni zavod, čim toplije preporučiti, da se arheologičkoj zbirci pridruži takodjer i etnografička. Tipičnost narodnih odiela jošte za sada prilično sačuvanih u srbsko-hrvatskom narodu, uz druge karakteristične predmete domaćega života, pružiti će dovoljna gradiva, da se ustroji upitna zbirka, koja će se tek onda cieniti kada tih tipičnih predmeta nestane u narodu. Koli pak važni su ti predmeti za kulturno-historički odsjek etnologije, to nam dokazuju najnovija znanstvena izpitivanja ove vrsti.

Digitized by Google

Dodatak.

Napredak u geografičkoj nauci u Rusiji.

Osim etnografičke izložbe bješe mi takodjer zadaća za boravljenja mojega u Petrogradu i Moskvi obaviestiti se o napredku geografičke nauke, i ob onih geografičkih izvorih, koji su strukovnjaku samo u Rusiji pristupni.

Nije tomu dugo, što su se geografi, govoreć u razvoju geofičke nauke, tužili na nestašicu i nepristupnost geografičkoga, a jošte više kartografičkoga gradiva o prostranom ruskom carstvu. Nu ako se obazremo na geografičko poslovanje posljednjih dvadeset godina ne samo da je tih prigovora nestalo, pače tuga se obrati u veliku radost čitajuć golemi napredak, postižen u Rusiji u posljednje vrieme na polju geografičke znanosti. Gradivo svih kolikih granah geografičkoga znanja, koje se u Rusiji svake godine na vidjelo iznosi, toli je ogromno, da ga je gotovo nemoguće svladati.

Tko bi se odvažio napisati historiju geografičkoga rada u Rusiji, poput onoga važnoga djela, što izdaje bavarska akademija nauka o Njemačkoj, golemu bi si zaslugu za znanost stekao. To bi bila zadaća ruskoga geografičkoga družtva, koje će potrebu toga djela uviditi i vremenom bez sumnje tu pukotinu u znanosti popuniti.

Moj je tu posao, da nacrtam sliku geografičkoga rada u Rusiji, te da ocienim preobilno geografičko gradivo, koje se svake godine, imenito posljednjih dvaju u Rusiji na vidjelo iznielo. U tu svrhu poslužit ću se novijimi publikacijami petrogradske akademije nauka, pak kartografičkimi i geografičkimi proizvodi car. ruskoga glavnoga štopa i ruskoga geografičkoga obščestva kao prvimi i poglavitimi izvori, napokon priobćivanji statističke komisije, postojeće uz ministarstvo unutarnjih djela, a začeti ću s najnovijimi historičkimi izpitivanji, koja su s ruskom geografijom i etnografijom u najužem savezu.

Digitized by Google

Jedna od najvećih pukotina i najtamnijih odsjeka u ruskoj historiji bješe historija velike kneževine Litavske. Da se taj dio ruske historije izpita, trebalo je ponajprije početi s historičkom etnografijom.

Ruski elemenat vladaše dost rano na dvoru i u upravi velikih knezova litavskih. Za iste personalne unije s Poljskom od god. 1386 slab si je početkom poljski jezik put prokrčio u Litavsku. Čisto drugčije bješe od vremena lublinske realne unije, naime od godine 1568. O tom predmetu manjkaše s poljske strane obsežnih izvornih nauka kao i stroge historičke kritike. Na predlog akademika Kunika dobije god. 1862 g. Bonnel nalog, da izradi litavsku kronografiju polak svih tiskanih latinskih, ruskih, poljskih i njemačkih izvora, od najdavnijih vremena do god. 1568. Ovaj toli ogromni i tegotni posao je već tako daleko dospio, da će se na skoro početi tiskati.

Ustanak od god. 1863 potaknu na ina iztraživanja. Archeografička komisija postojeća uz ministarstvo narodne prosvjete [1]) zaključi jošte ove godine uvrstiti litavske kronike u svoju sbirku „Полное Собраніе Кроникъ“ i tisak je već toga djela započeo. Ove kronike, koje je Striykovski dielom rabio za izdanje svoje litavske kronike na poljskom jeziku, sve su u ruskom jeziku pisane. Prof. Kojałovič objelodani pred dvie godine po nalogu archeografičke komisije ogromnu knjigu historičkih spomenika ob odnošaju Ruske prama Poljskoj, k tomu doda francezki prievod. Sad pak izdaje isti učenjak dnevnik lublinskoga sabora (сеймъ люблинскихъ), usljed kojega bješe ugovorena realna unija medju Litavskom i Poljskom. Čuveni prof. Solovjev u Moskvi potaknu na to jednoga od svojih učenika g. Karpova, koj o tom izdade djelo: „Исторіа борьбъ Московскаго Государства съ польско-литовскимъ“ g. 1462—1508. Moskva 1867, za koje rabio je jošte neizdane spomenike nalazeće se u moskovskom carskom arkivu. Željeti bi bilo, da i Poljaci od svoje strane izpitaju: „Koje mjesto zauzimaše u historiji sjevero-iztočne Europe Litavska i s njom združena zapadna Ruska?“

[1]) Archeografičke komisije (postoji od god. 1834) je zadaća sistematički kupiti i izdavati rukopise, izvore i ruske listine, kao i historičke izvore o Rusiji pisane na tudjih jezicih. Historički i juridički spomenici do sada od ove komisije izdani, obsižu preko 50 velikih knjigah u IV.

Digitized by Google

Budući da svake godine književni proizvodi sadržaja historičkoga, geografičkoga, etnografičkoga, statističkoga, linguističkoga itd. itd. u Rusiji silno rastu, za to zaključi carska akademija nauka u Petrogradu na predlog akademika Kunika, da se dotični proizvodi lasnije pregledati uzmognu: neka se sastave i poredjaju u formi bibliografičkoga ljetopisa. Ovaj književni podhvat započet je godinom, kojom je sada vladajući car nastupio priestolje. Uslied ovoga zaključka izidjoše god. 1861 dva tečaja, t. j. godina 1855 i 1856. Zatim predloži drugi razred akademije, da se upitno djelo nastavi. Potom izidje treći tečaj t. j. godina 1857. Nakon toga izradi Kunik naputak za akademika Pekarskoga, po kojem naputku uredjen je četvrti tečaj, t. j. godina 1858, koj ove godine svietlo ugleda. Ovaj ljetopis obsiže ponajviše razprave raztresene po različitih časopisih. Gradivo je poredjano po strukah. Četvrti tečaj obsiže 3318 brojeva; br. 2286——2350 protežu se na slovjensku bistoriju i književnost, iz kojih je vidjeti, da Ruska žalibože slabo poznaje književni napredak ostalih Slovena.

Pored toga nijedan narod do ruskoga neimade za sada takova bibliografičkoga djela, kao što je pomenuti ljetopis. Poput ovoga ruskoga bibliografičkoga ljetopisa imala bi svaka slovjenska grana uredjivati svoj književni rad. Tim bi se jamačno najviše doprinielo k tomu, da bi se književni napredak ostalih Slovjena ne samo u Rusiji nu i po ostalom izobraženom svietu uvaživao.

U ocjeni geografičkoga rada u Rusiji, početi mi je geodezičkimi i kartografičkimi znamenitijimi radnjami vojenoga topografičkoga ureda kao odjeljenja glavnoga štopa, koje izvadjaše častnici istoga zbora. Geografičke radnje glavnoga štopa diele se na trigonometričke, astronomičke i kartografičke.

Trigonometričke su izmjere posljednjih godina nastavljene, te je izmjereno trigonometrički g. 1865 moskovska gubernija; mjereno je iste godine u kraju donske vojske te je ustanovljeno 170 točaka 1., 2. i 3. reda. God. 1866 izvedeno je 29 trokuta I. reda po zapadnoj granici istoga kraja, pak po Donu do ušća Hopra; k tomu je ustanovljeno 185 točaka 2. i 3. reda. Vrhu toga je u zemlji donske vojske god. 1865 i 1866 opredieljeno površje glavnih rjeka, imenito Dona kod ušća Hopra, Čira i sjevernoga Donca kod ušća Kalitve i Gnile, i takodjer Kalmiusa u gornjem teku i kod ušća. U Kazanskoj guberniji izmjereno je g. 1586 79 točaka, a 1866 položeno 15 trokuta I. reda na jugu do medje Samarske gub.;

Digitized by Google

vrhu toga je 250 točaka 2. i 3. reda ustanovljeno. U zapadnoj Kavkazkoj izmjerene su 103 točke, medju timi 20 glavica glavnoga gorja. Na Uralu su takodjer nastavljena mjerenja, osobito u krajevih carskih talionica; osim mnogih ustanovljenih točaka izmjereno je na različitih mjestih površje Čusovaja, Kame, Ose i Ufe.

Na astronomičke radnje pod rukovodstvom generalmajora Forša spadaše nastavak znamenite izmjere 52. uzporednice. Amo spadaše takodjer priprave, da se topografički izmjeri Perinska gub., u koju svrhu putovalo se g. 1865 s kronometri te se astronomički označila 41 točka.

Astronomičko-geodezičke radnje u Finskoj obsižahu g. 1865 27 ustanovljenih točaka medju Viborgom, Kiltimieki, Pulkovom, Joensu, Murtamieki, Rautalampi i Sordavalom; pak 19 točaka medju Torneom, Rovaniemi i Muonioniska. Ovo veoma mučno putovanje po Laponskoj spojeno svakojakom nevoljom i s najvećom pogibelju života izvedeno je riedkom ustrajnošću i pohvalnom odvažnošću. Amo jošte spada izmjera cesta i ustanovljenje više točaka pomoćju teodolita. Izmjereno svega skupa 1250 vrsta u duljini, a ustanovljeno 365 točaka. K tomu g. 1866 ustanovljeno nivelir-teodolitom 340 točaka i površje jezera: Vesijarve, Kirkonjarve, Siosijarve i rjeke Kjumene.

Gledeć na topografičke radnje izmjereno je 360□ m. Novgorodske gubernije, tim je ciela izmjera (2122□ m.) ove gubernije u 6 godina dogotovljena. Vrhu toga izmjerena je gubernija Voronežka, pak (1866) 15.058□ v. gub. Saratovske, mjereno je takodjer u gub. Astrakanskoj i Samarskoj. U Poljskoj je topografička izmjera opet nastavljena, te je izmjereno 1866 u gub. Varšavskoj i Radomskoj 16.408 □ v. i više gradskih vida (Pläne). Vrhu toga izvadjana su astronomička motrenja u Plockoj i Agustovskoj gub. i ustanovljene 32 točke.

Svekolike ove izmjere osnivaju se na mjerilu 1 : 42.000, a za gradove 1 : 21.000.

Osim toga pretražene i revidirane su starije izmjere: godine 1819—1828 po prvi put izmjerena 815□ m. prostrana gubernija Vilnska, pak g. 1819—1929 po prvi put topografički izmjerena 743□ m. prostrana gub. Kovno, a g. 1836 odnosno 1855 izmjereua 1113□ m. prostrana gub. Tavrička. Mjerilo za sve pregledane izmjere uzeto je 1 : 42.000, a za gradove 21.000. Uz to su ispravljene izmjere u kotaru uralskih talionica, imenito u kotaru Zla-

Digitized by Google

touslskom (g. 1866 10.730□ v.) i Jekaterinburžkom (10.730□ v.). Sve se izmjere zimi u čisto izvedu, i svekolike hipsometričke visine izračunaju. Vrhu toga izmjereno je g. 1866 9920□ v· gub. Pensaske u svrhu sastavljenja Atlasa o istoj gub., dogotovljeni atlasi gub. Vladimirske, Tambovske i Simbirske (1 : 84.000).

Medju mnogimi raznimi pojedinimi radnjami za vojničke i administrativne svrhe znamenite su: nastavljena katastralna izmjera u kraju uralskih Kozaka na mjerilu 1 : 21.000, uredjenje medjâ medju zemljištem Kozaka, Baškira i Kirgiza. Amo takodjer spadaju pretraživanja puteva (1 : 84.000) preko 425□ m. medju tvrdjom Orenburg, Turkestanom i Perovski na Syr-Darji, i preko 413 milja u pokrajini Turkestanskoj. K tomu listovi (1 : 420.000) popunjujući kartu Orenburžkoga kraja, nacrt karte kanata Kokandskoga i mnoge ine za upravu potrebite karte.

Radnje u Turkestanskoj oblasti su g. 1866 nastavljene na gornjih dolina Čirčika, Čatkali, Angrena i Rabatskoga klanjca, vodeća sljemenom Kurkama u Namangansku dolinu. Kartografičke radnje izvadjane su na veoma mučnom putu u istom mjesecu siečnju, koja doba za takove poslove u onih krajevih nije ni najmanje prijatna. Uslied ovoga tegotnoga podhvata izidje dosta vjerna karta Turkestanske oblasti, koja je osnovana na astronomičkih točkah, ustanovljenih Struveom i drugimi. Na ovoj je karti Sir Darja, ta glavna žila ruskih sredo-azijatskih krajeva, točno unesena imenito od ušća do iznad Hodženta. Znamenit je u geografičkom obziru sniežni hrbat sastavljajući zapadni nastavak Kašgar-Davana i prostirući se od iztoka k zapadu 80 vrsta južnije od Hodženta. To je sastavina kotline Sir-Darja, koje ustanovi Struve trigonometrički položaj i njekoliko sniežnih vrhunaca, od kojih jedan, Samgar, uzdiže se do 17.000 stop. iznad mora.

Za iste ekspedicije bjehu god. 1866 pretraženi priedjeli po obiju stranah velike ceste, vodeće na podnožju Ura-Tjubinskih i Dizakskih gora, od okružja Nau do sjevernoga konca ovih posljednjih gora, gdje se kreću na zapad, sterući se pod imenom Nuratinskih gora, koje razstavljaju Kizil-Kumi od doline r. Zarjavšan Darje. Vrlo je takodjer obogatilo kartografiju putovanje, koje Rusi poduzeše u listopadu g. 1865 iz Taškenta u Buharu.

U zapadnoj Sibiriji pretražena je cesta kroz gladnu stepu, koja vodi do ruske tvrdjice na južnom briegu r. Ču, a uz to i obale Balhaškoga jezera. Važne su takodjer topografičke radnje,

Digitized by Google

izvedene u predjelih zapadnoga Kitaja niveliranjem prostora medju riekami Išimom i Irtišem.

U iztočnoj Sibiriji mjereno je u transbajkalskom kraju na medji Amurju, na Seji i njezinih pritocih, te je 235□ m. preneseno na mjerilo 1 : 42.000, a 34□ m. na mjerilo 1 : 84.000, a uz to pretražen prostor od 266□ m. i prenesen na mjerilo 1 : 210.000.

U Kavkazkom vojničkom području mjereno je g. 1865 u okružju Kubanskom i Terežkom 240□ m. (1 : 42.000), a 449□ m. (1 : 84.000) u okr. Kubanskom i Kutajskom. G. 1866 u Ahalcihskom okružju ustanovljeno 78 trig. točaka, a izmjereno 280□ m., a u Šupinskom okr. 87 točaka i 199□ m. Od kartografičkih radnja izvedeno je 12 listova nove specijalne karte o Kavkazu u mjer. 1 : 420.000, pak 19 listova druge kavkazke karte sa susjednimi krajevi Perzije i azijatske Turske u mjer. 1 : 210.000, nadati se je, da će ova posljednja jošte ove godine biti dogotovljena. Zatim litografovano i crtano više specijalnih karta pojedinih kavkazkih krajeva, originalni profili Kavkaza i željeznička karta Kavkaskoga kraja (1 : 480.000).

Kartografske radnje topografičkoga ureda u Petrogradu. Ovaj zavod imadoh sreću ne samo po svih odsjecih razgledati, nego sam na tanko obaviešćen o svemkolikom njegovom uspješnom poslovanju. U ovom se zavodu posljednjih godina radilo na topografičkoj karti Psokovske gubernije na mjerilu 1 : 126.000, koja se po novijih pretraživanjih izpravlja i popunjuje. Uz to se revno posluje na specijalnoj karti Rusije u 144 lista, od koje je 1. siečnja 1867 15 listova litografovano, 15 listova je bilo sastavljeno, a 17 ih se sastavljalo. Vrhu toga dogotavlja se atlas pet stranâ svieta u 55 listova. Ovdje mi je koju opaziti gledeć na topografička imena na ruskih zemljovidih, imenito o neruskih slovjenskih krajevih. Čitaju se na mnogih ruskih karta umjesto slovjenskih njemačka topografička imena: n. pr. Agram umjesto Zagreb, Zengi umjesto Senj, Fiume umjesto Rieka itd. itd. jošte više toga imade po Češkoj, Moravskoj i Slezkoj. Ja učinih opazne o pogrešnoj topografiji prve strukovnjake, koji mi obećaše, da će nastojati, da u budućih novih kartah bude čistija topografija.

U mjedopisnom odsjeku radilo se na novoj specijalnoj karti Ruske u mjer. 1 : 420.000, koja će zamieniti ostarjelu Šubertovu kartu od 63 lista.

Digitized by Google

U litografskom odsjeku litografovana je karta kraja donske vojske u 6 listova (u mjer. 1 : 420.000) i orografička karta vojničkoga kotara Odeskoga (1 : 840.000) u 4 lista i mnoga druga.

U kartografičkom odsjeku izradjivali su se medju ostalimi različiti nacrti, opisi, osnove, naputci, priredjivalo se gradivo za zapiske vojeno-topografičeskago otdjela glavnago štaba, kojih imade jurve XXVIII. knjiga (1867)*. Amo jošte spada prvi dopunak god. 1863 publicirana velika imenika ustanovljenih pozicija i izmjerenih visina (Positions-Katalog), usljed kojega je 17.000 ustanovljenih točaka priraslo za 4000, od kojih su mnoge točke novo ustanovljene, a mnoge izpravljene.

Ako se samo geodezičke radnje posljednjih dviju godina skupa spoje, sliedi, da je u Ruskoj 1810□ m. površine na novo izmjereno, a 3147□ m. površine pretraženo i revidirano. Ovi već brojevi osim mnogoga drugoga, svjedoče, kolikom se u Rusiji odvažnošću neprestano radi na korist zemlje, a tim takodjer na promak geografičke znanosti.

Svikoliki kartografički proizvodi su gledeć na sadržaj sdušno i točno izvedeni, a gledeć na tehničko izvodjenje konkuriraju s prvimi europejskimi proizodi ove vrsti.

Osim toga izdaje glavni štop materijale za geografiju i statistiku ruskoga carstva. Ovo dragocjeno gradivo priredjuju i izdaju častnici istoga zbora. Ovi su opisi tako obširni, da njekoje gubernije po dvie i tri knjige obsižu; opisane su do sada 23 gubernije odnosno kraja u 31 knjizi. Što ovo važno djelo imade više sastavitelja, to neće biti svi dielovi jedne te iste znanstvene ciene. Buduć da je ovo važno djelo našoj akademiji od glavnoga štopa poklonjeno, imati ću vremenom priliku o njem napose progovoriti.

Kartografičke radnje car. ruskoga glavnoga štopa u savezu su s geografičkimi radnjami car. ruskoga geografičkoga družtva u Petrogradu; svaki pako od ovih zavoda samostalno u svojem pravcu posluje.

Znanstvene publikacije ruskoga geografičeskoga obščestva jasno dokazuju, koliko može djelovati valjano uredjeno druž-

* Sadržaj XXVIII. knjige: a) poslovanje vojeno-topografičeskago otdjela glavnago štaba god. 1865; b) Opis Orenburskago trigonometričeskago izmjerenja; i c) Opisanije hronometričeskoi ekspedicii, proizv. u orenburžkom kraju g. 1853.

Digitized by Google

tvo na napredak nauke. Ovo geografičko družtvo podpuno odgovara svojoj zadaći tim, što se njegovi podhvati protežu na geografičko-znanstvena iztraživanja osobito krajeva prostranoga ruskoga carstva; vrhu toga pozorno prati i uvažuje sve obrete i podhvate na geografičkomu obzoru.

U spisih ovoga družtva priobćuje se važno geografičko gradivo, koje popunjuje mnogu pukotinu i razsvjetljuje mnogu tamnu točku u geografičkoj znanosti; toga radi svaki prijatelj geografičke nauke pozorno prati i uvažuje svaku rusku geografičku publikaciju. Rusko geografičko družtvo zauzima svojim obsežnim djelovanjem, kao što je od znanosti priznano, dično mjesto u historiji geografičkih obreta. Koliko rusko geografičko družtvo djeluje na promak geografičke znanosti jasno dokazuju: z a p i s c i, i z v j e š ć a i d r u g a g e o g r a f i č k a d j e l a ovim istim družtvom do sada na svjetlo iznešena.

R u s k o g e o g r a f i č k o d r u ž t v o (postoji od god. 1845) dieli se na više odsjeka: na odsjek za matematičku i fizikalnu geografiju, za etnografiju, za statistiku, na kavkazki i na sibirski odsjek, a svaki od ovih odsjeka polaže točan račun o svojem godišnjem djelovanju.

Rusom pripada slava, da iza vojničkoga osvojenja u Aziji, umah šalju u dotične krajeve znanstvene ekspedicije. To se opazilo posljednjih godina u turkestanskih krajevih, kamo su godine 1864, 1865 i 1866 odpravljene različite ekspedicije, da iztraže one krajeve i svoje resultate priobće izobraženomu svietu. Premda mnoge od ovih ekspedicija niesu iz znanstvenih razloga poslane, ipak je svaka od njih uz svoj namienjeni posao koješta dopriniela za geografičko poznavavanje onih krajeva.

Medju znanstveno-geografičkimi ekspedicijami izaslanimi posljednih godina, najznamenitija je ona za turkestanske krajeve, priredjena god. 1865 i 1866 od vojenoga ministarstva odnosno od glavnoga štopa, kojoj se pridruži geografičko družtvo. Ova je ekspedicija sastojalo iz matematičkoga razdjela pod Struveon (za astronomičke i topografičke radnje) i iz fizikalnoga razdjela pod Sjevercovim (za geologiju, meteorologiju, narodopis itd.)

Struve začme svoje poslovanje u Turkestanu god. 1865: zadaća mu je bila popuniti prijašnje radnje i sabrati topografski materijal u svrhu, da se sastavi karta oblasti Turkestanske u mjerilu od 10 vrsta. Iztraživanja obsižu priedjel od Merke do Sir-Darja,

Digitized by Google

na Sir-Darji pak priedjel od uzporednice Turkestana do ušća Čirčika na iztok. Uz topografičke radnje ustanovljeno je više pozicija, koje dojakošnje karte bitno promieniše; protežu se od tvrdje Vrnoje do Taškenta i Čine, a na Sir-Darji do onih točaka, koje podadmiral Butakof ustanovi. Rezultat Strueove ekspedicije točna je karta ciele Turkestanske oblasti; vrhu toga nadati se je karti o kotlini Isikula, na kojoj biti će pobilježena sva kirgizka pasišta i staništa.

Sjevercova zadaća bjehu narodopisna (geologička, botanička, zoografička) iztraživanja, a napose imao je u zapadnih ograncih Tjanšana (kit. Čunlina) pretražiti ledenike. Rezultati Sjevercovih iztraživanja znameniti su za historiju geografičkih obreta, jer su krajevi zapadnoga Tjanšana bili prije njega uprav terra incognita; on je prvi, koj je razvio orografičku i fizikalnu sliku zapadnoga Tjanšara. Sjevercova iztraživanja dokazuju, da je zapadni Tjanšan neobično siroka, masivna visina, koja na grebenih nosi do zapadne medje snježne glavice 12—17.000 visoke, koje se lagano dižu od Ču prama Sir-Darji; prolazi su na visini od 9—11.000 stopa, a gradovi i selišta leže na visini od 2—4000 stopa. Važni su takodjer geognostički i petrografički rezultati Sjevercove ekspedicije; iztraživanja se protežu na priedjel od Tarbagataje i jezera Alakulja do srednjega teka Sir-Darja, pak od veličanstvene grupe Hantegra do posljednjih Tjanšanskih predgorja kod Taškenta. Sjevercov nadje u svih ogrančih zapadnoga Tjaušana samo paleozoisku tvorbu, to isto je pronašao god. 1857 Semenov na iztočnih krajevih Tjanšana. Ova je ekspedicija takodjer znamenita u botaničkom obziru, budući Sjevercov dokaza, da su doline Tjanšana novi botanički priedjeli, ponješto različiti od gorske flore iztočnoga Tjanšana i od stepne aralo-altajske nizine. Najvažniji su rezultati ove ekspedicije zoografička iztraživanja, budući da je Sjevercov u tom sam strukovnjak, te je već g. 1857 s toga gledišta pretražio aralo-kaspičku kotlinu. Ovom zgodom niesu samo izpitana fizikalna razmjerja, već i etnografička, kao i politički i trgovački odnošaji krajeva onkraj r. Ču. Vrhu toga razgleda Sjevercov svilarstvo i medju svilene produkcije u svrhu svilarske trgovine.

Druga je ekspedicija za geografičko iztraživanje Azovskoga mora, koje poduzme po nalogu rus. geografičkoga družtva N. Danilevski god. 1863, 1864 i 1866. Zadaća je bila iztražiti bre-

Digitized by Google

gove dotičnoga mora i medje medju morem i kopnom kao takodjer zamuljivanje azovske kotline: Danilevski nije samo temeljito iztražio obale Azovske, nu takodjer deltu Kubana, i dubljinu Manica. Rezultate ovih dviju ekspedicija ocieni P. Semenov u Otčetu geografičkoga družtva za god. 1866.

Medju novijimi publikacijami u zapiscih rus. geografičkoga družtva važnije su matematičko-fizikalnoga sadržaja: osim gore navedenih Sjevercovih iztraživanja od Andrejefa kotlina ladožkoga jezera, Radeovo putovanje u Mingreliju i Svaneciju; od Poltarackoga geografički pregled kraja izmedju Ču i Sir-Darja s novim krajobrazom središnje Azije; Semenovi odlomci njegova jošte nepriobćena putovanja u nutarnju Aziju, imenito o priedjelih Isikuljezera. Potaninova iztraživanja (g. 1863—64) o kotlini jezera Zajsana i crnoga Irtiša, koja su u savezu s obsežnimi geografskimi radnjami na rusko-kitajskoj medji; Printcova izpitivanja o pučanstvu danak plaćajućemu u Buhtarminskoj vlasti Tomske gubernije. Izvješće o djelovanju fizikalnoga odiela sibirske ekspedicije poduzete od Šmidta i Glena uredio Bezobrazov; krajobraz priložen predstavlja prvi krat točnu sliku kraja r. Amuru na sjeveru, imenito medju pritoci Burejom i Amgunjom. U etnografičkom razdjelu napisa Galkin razpravu o Turkomanih na iztočnom bregu kaspičkoga mora i o susjednih sredo-azijatskih kanstvih; Mikucki priobći svoje linguističke opazke „o ljeto-slavenskom jeziku“; Nosović svoju zbirku bjelo-ruskih poslovica. Statistička publikacija obsiže 18 araka jaku nagradjenu razpravu od Giljarovskoga „o porodu i pomoru djece u Novgorodskoj guberniji“. Ovim razpravam priloženi zemljovidi izvedeni su u poznatom Iljinovom zavodu.

Na posebna djela, koja izdaje rus. geografsko družtvo spada *geografičesko-statističeski slovar Rosijskoj Imperij;* do sada izidjoše tri ogromne knjige do pismena *O* uključivo; uredjuje ga P. Semenov pomoćju Zverinskoga, Filipova, Maaka i L. Maikova. U uvodu opisuje se postanak i obseg ovoga znamenitoga djela: kako je statistički odiel geogr. družtva potaknuo g. 1850, da se umjesto ostarjela geografskoga slovara Poluminova i Maksimova, sastavljena na koncu minuloga i na početku ovoga stoljeća kupi gradivo za novi geogr. slovar, koji se počeo g. 1860 uredjivati primjerno sadašnjemu obsegu i poznavanju ruskoga carstva. Djelo obsiže rusko carstvo u Europi, Aziji i Americi osim Poljske i Finske, imenito oro- i hidrografiju, oceano-grafiju i sva mjesta, koja broje

Digitized by Google

preko 1500 duša. Djelo se izvrstno i kritički uredjuje, kod znamenitijih mjesta navode se znanstveni izvori; namienjeno je ne samo praktičnoj porabi u pisarnah i uredih, pače porabi svakoga učenjaka. Vrstnoću ovoga djela sudim, da ću tim izraziti, ako reknem, da je sastavljeno više iz znanstvenih razprava negoli iz slovarskih članaka. Ovaj je slovar na diku ruskoj znanosti, kakova djela nijedan drugi narod neposjeduje.

Rusko preradjeno izdanje Ritterove Azije prilično napreduje, podieljeno je na tri odiela: na a) sibirsko-kitajski, b) na turansko- ili centralno-azijatski i c) na iranski ili perzijski odiel. Od prvoga su odjeljenja g. 1856—63 tri knjige Semenovim uredjene i izdane; drugi odiel preradjuje V. Grigorjev, I. knjiga Kabulistan i Kafiristan ove godine svietlo ugleda. Iranski odsjek priredjuje Chanikov. Što ovo djelo hitrije neizlazi, razlog je tomu taj, što je geogr. gradivo o upitnih azijatskih krajevih posljednjih 30 godina silno priraslo, koje se kritički preradjuje i Ritterovom djelu dodaje, da dotični dodatci i izpravci Ritterov tekst znatno nadmašuju. Što se tiče imenito iranskoga odiela: VIII i IX knjiga Ritterove Azije izidje g. 1838—1840, od tada je već četvrt stoljeća minula, a geografičko gradivo znatno priraslo. Djela Chesney-a, Layardova, Fresnelova, Oppertova, Texierova, Perkinova i drugih amerikanskih misionara, pak Čihačeva i Abichova i komisije za uredjenje tursko-azijatskih medja s temelja su krenuli geografijom prednje Azije. Kavkaz je Abichom geognostički a Ruprechtom botanički iztražen, topografija Kavkaza je triangulacijom toli daleko napredovala, kao što najtočnije iztraženih krajeva zapadne Europe. Ivašincov je svojom radnjom točno upoznao s bregovi Kaspičkoga mora i s dnom ove kotline. Kirgizke stepe i susjedne kanate iztražili su od g. 1839 Lehmann, Blaramberg, Butenev, oba Chanikova, Lem, Butakov, Danilevski, Basiner, Semenov, Golubev i Valihanov; po rezultatih njihovih radnja moći je danas točnije opisati površje azijatskoga kontinenta negoli prije 30 godina. Tako je isto od g. 1839 naraslo gradivo geografičko, historičko, naravoslovno, etnografičko i archeologičko o Perziji. Ekspedicija, koju odpravi geografičko družtvo, znatno je popunila geografiju i etnografiju iztočnoga Irana.

Nu ako se sravni rusko preradjeno izdanje Ritterove Azije s njemačkim izvornikom, opaža se, da su dodatci bitno promienili Ritterovo djelo. Ja sam se već g. 1857 izjavio, pak ove godine

Digitized by Google

opetovao, da bi se preradjenjem Ritterova djela i potonjega materijala umjesto prievoda čisto novo djelo bilo sastaviti moglo. Tu su ruski učenjaci valjda s počitanja prama osnovatelju geografičke nauke i iz same čednosti naslov i podlogu Ritterova djela ostavili, a izpravci i dodatci mnogu pukotinu popunili i mnogo ostarjelo izpravili.

Da je ovo rusko izdanje Ritterove Azije priznanje steklo, dokazom je to, što su Englezi, Francezi i Niemci izjavili želju, da se upitno djelo na njihov jezik prevede.

Na djela, koja rus. geogr. družtvu na pose izdade, spada k tomu napokon „Opis Nove zemlje" s geografičkoga, prirodnoga i obrtnoga gledišta.

Sva djela izdana po rus. geogr. družtvo, na koliko ih neimade naša muzejska knjižnica, obrečena su jugo-slavenskoj akademiji znanosti.

Izvješće o djelovanju Sibirskoga odjeljenja rus. geogr. družtva god. 1865 sadržaje više važnih izvornih geografskih izvješća. Medju ovimi: Budićeva iztraživanja o šumah uz Amur, Usuri i uz obalu Velikoga oceana; Timrotove i Helmersonove topografičke i Lopatinove mineralogičke radnje u Trans-usurskom kraju. Historički pregled mandžurske i mongolske geografije od 17. stol. počamši; izvadke iz Krapotkinova i Usoljceva izvješća o sungarskoj ekspediciji; iztraživanja u kraju onkraj Bajkala, rezultate o Švarcovoj ekspediciji; oboja putovanja kneza Krapotkina u tunguski kraj i u priedjel bajkalskoga jezera. — Izvješće o poslovanju g. 1866 sadržaje izvješće o trih ekspedicijah: a) Turuhanskoj za iztražiti tek Eniseja do ledenoga mora, b) za iztražiti mineralna vrela za Bajkalom, a c) za iztražiti nomadske puteve iz Olekminskoga okružja u Nerčinsko. Vrhu toga više zanimivih članaka imenito ob iztočnoj Sibiriji.

Poslovanje Kavkazkoga razdjela g. 1865 odnosi se na gore spomenute trigonometričke, geodezičke i kartografičke radnje o Kavkazu, na Abichova geologička iztraživanja, na statističko gradivo i na Raddeovo putovanje. Zapisci uredjeni g. 1866 Kovalevskim sadržaju od Salackoga orografički i geologički nacrt o Kavkazu; Raddeovo putovanje u Mingrelske Alpe; od Ljulja narodni običaji Šapsuga i Natuhažaca i mnoga pomanja.

Koliko se dive učenjaci inih naroda i ciene ovo znanstveno poslovanje rus. geografskoga družtva dokazuje to, što svakom pri-

Digitized by Google

godom žale, da se rezultati nepriobćivaju više na francezkom jeziku, kao što se je negda u Rusiji običavalo.

Veliku si nadalje zaslugu steče za poznavanje Ruske statistički središnji odbor postojeći uz ministarstvo unutarnjih djela. Od velike je pouke imenik mjesta, koji isti odbor od god. 1861 izdaje. Djelo je podieljeno na gubernije. U uvodu je govor o oro- i hidrografskih, etnografičkih, historičkih odnošajih itd. dotične gubernije; zatim sliedi tabelarni pregled mjestâ po kotarih, njihov položaj, daljina od glavnoga grada, broj mužkih i ženskih žitelja, škole, dobrotvorni zavodi, a napokon alfabetički popis mjesta uz pregledni krajobraz.

Priobćivanje statističkih podataka radi porabe za znanstvene i praktičke svrhe ušlo je u običaj i postade obćim zahtjevom. Sada se već izobraženi sviet nezadovolja s rezultati, koji bi se nakon dužega vremena priobćili, već se zahtieva, da se svake godine priobće izkazi o trgovini, prometu, produkciji, financijah, vojsci, pomorstvu itd. Poput mnogih drugih statističkih ureda zače ruski statistički odbor pod ravnateljstvom Semenova izdavati statistički ljetopis, vrlo važno djelo, koje se ima kao glavni izvor za statističke odnošaje ruskoga carstva smatrati i uvaživati. Prvi tečaj izdan g. 1866 sadržaje obilno statističko gradivo, od kojega, ako samo napomenem izkaze o površini, žiteljstvu, financijah, vojsci, trgovini i brodarskom prometu, tim označujem od kolike je važnosti ovo djelo za geografičke svrhe. Željeti bi bilo, da se u sliedeći tečaj uvrsti osim europske i azijatske Ruske takodjer Poljska i Finska i da se svakomu izkazu doda glavna svota. — Isti odbor priredio je veliku statističku kartu (osnovanu na polovini mjerila poznate karte izdane po geografskom družtvu) o industrijalnoj i trgovačkoj radinosti europske Ruske. Na ovoj su karti posebnimi znakovi naznačene znamenitije struke gospodarstva i obrtnosti; najvažnija industrijalna i trgovačka središta, pa putevi, po kojih se i kamo se svaki suvišak izvozi. Svaki strukovnjak žudno izčekuje publikaciju ovoga znamenitoga kartografičkoga djela.

K tomu dodajem da je učeni rudarski odbor izdao statistiku rudarstva za g. 1865, imenito o produkcijah talionica, zlata i uglevlja u Ruskoj, Poljskoj i Finskoj. Šumarski odsjek ministarstva za državna dobra radi na izmjeri šuma u pojedinih gubernijah. U statističkom obziru važni su rezultati izaslane g. 1866 ekspedicije da

*

Digitized by Google

iztraži sjevero-zapadni kraj Murvanskoga briega (u arhangelskoj guberniji).

Vrhu toga marljivo se obradjuju područne znanosti, koje zasiecaju u geografiju Rusije. Što se tiče klimatologije, uredjene su po glavnih gradovih svake gubernije meteorologičke stacije, a ministarstvo pomorstva uvelo je u 17 lukah meteorologička motrenja po Fitzroy-evom sustavu. K tomu su na glasu meteorologičke radnje akademikâ Kämtza i Veselovskoga. Hidrografske radnje vrlo marljivo napreduju osobito u Botničkom zaljevu, Ladožkom jezeru, Kaspičkom i Crnom moru.

Na geognostičkom izpitivanju ruskoga carstva mnogo radi mineralogičko družtvo, vrhu toga velike si zasluge steče Abich, a osobito sa svojimi znanstvenimi radnjami i geologičkom kartom Rusije čuveni akademik Helmerzon, koj je na svojem posljednjem putovanju u srednji Ural iztraživao ugljenike i tim dokazao da zapadni obronak Urala i višava Doneca može sa svojimi bogatimi proizvodi Rusiju riešiti uvoza inostranih strojeva i željezničkih šinja.

Na glasu su nadalje djela akademika Baera o fizikalnom zemljopisu Rusije i Brandtove zoografičke razprave, koje se na njemački jezik prevode, i mnoge ine radnje ruskih učenjaka, koje su stranom tečajem ovoga nacrta spomenute, a stranom drugom prigodom uvažene budu.

Nu uz sve to obsežno djelovanje na polju geografije, uz tolike znanstvene ekspedicije, ogromno geografičko gradivo i tolike učene strukovnjake dvie su stvari, na koje mi je prigovoriti: prvo što na ruskih sveučilištih neimade stolice za geografiju i etnografiju, a drugo što Rusom jošte uviek manjka, da negovorim o obćem zemljopisu, izvorni zemljopis ruskoga carstva. Tko bi od ruskih geografa taj mučni i ogromni posao poduzeo, te bi kadar bio toli golemo gradivo svladati i samostalno preraditi, taj bi si u historiji geografičke literature neumrlu zaslugu stekao.

Ova slika, u kojoj pokušah nacrtati kartografičko i književno poslovanje Ruske za njezinu geografiju i statistiku, neima se smatrati savršenom, dapače ove odlomke smatram za uvod, na koji ću nanizati moja buduća razmatranja o ruskoj kartografiji i geografiji.

Digitized by Google

Književne obznane.

Spomenik narodnoga običajnoga prava iz XVI vijeka.

Često je već govoreno o velikoj važnosti još živijeh pravnijeh običaja, ne samo za praktične svrhe, nego i za znanstvene a ovdje osobito za historijske. Lako je dakle pomisliti kolike bi veće vrijednosti bilo kad bi nam se gdjegogj otvorio izvor takijeh zapisanijeh običajâ, koji življahu u prošastijem vijekovima kod našijeh praotaca. Toga radi osobito nam je milo što svoje mišljenje: da imamo i takijeh dragocjenostî zakopanih po archivima, možemo potvrditi jednim pismenim komadom koji nam srećom do ruke dopade i o kojemu ćemo evo ovdje da progovorimo dvije tri riječi.

Spomenik koji hoćemo da oznanimo posla nam nazad dva tri mjeseca danâ naš prijatelj i sugragjanin g. prof. Loro Kukuljica iz Dubrovnika u prijepisu izvagjenu iz jedne rukopisne sveske koja se nalazi u knjižnici Male Braće u Dubrovniku. Za tim nam i g. prof. Sime Ljubić dade jedan stari rukopis iz samoga 16. ili najdalje iz 17. vijeka koji je prije bio u Archivio dé Frari u Mletcima i koji na nekoliko mjesta pokazuje da prepisač dubrovačkoga rukopisa nije bio u tome poslu osobito pažljiv čovjek. Najposlije isti g. Ljubić nam kaza da je g. 1863 u Zadru bio i pečatan taj spomenik i nama baš pogje za rukom i od toga istisak dobaviti [1], ali buduć to bilo „prigodom ženidbe“ po običaju samo u nekoliko eksemplara, on još ne izgubi karakter rukopisa.

Evo mu nadpisa:

„A laude di Dio. 1551 li 12 febraro a Novegradi [2].

---

[1] Na tomu nam valja zahvaliti g. Antunu Šimuniću bivšemu tajniku Matice dalmatinske koji nam jedini eksemplar koji u Zadru nagje pribavi i posla.

[2] Novi Grad u sadanjem okružju zadarskom u Dalmaciji.

Digitized by Google

„Qui di sotto scriveremo le consuetudini che sono state nel paese di Croazia da Zara fin a Nona [1], le quali hanno amministrato i nostri avi e proavi e noi dopo di loro.“

Već se iz ovoga vidi da mi ovdje imamo posla sa starim narodnim običajima, i to još nekoliko starijim nego je doba u komu su zapisani, o čemu nam svjedoče riječi: „običaji koji su bili (che sono stati) ....; koje su držali naši djedovi i pradjedovi“ — pa da i ne znamo da kad se po nalogu vlasti opisuje običaj, da se za taj posao starci pozivlju da kažu što su još u svome djetinjstvu vidjeli, a dosta puta ih se pita i za to što su od svojih otaca čuli. Ali kakvi su to običaji? Talijanska riječ „cosuetudine“ kad je pravnici u svojim spisima upotrebljuju, znači isto to što i u latinskijeh juridičkijeh pisacâ riječ: „consuetudo“, to jest ne običaj u opće nego uprav „pravni običaj“ ili „običajno pravo“ [2]. Da čitalac znade i u koji prijedjel prava zasijecaju običaji našega rukopisa evo mu i od toga kratki pregled.

Dvadeset i sedam članaka u koje je (osim poznijeg dodatka) podijeljen sadržaj cijeloga rukopisa može se od prilike ovako označiti:

Članci 1—6. pa 10. 11. 19. 20. bave se pravom familije i našljedstva; realnom pravu pripadaju članci 14. 15. 16. 18; obvezama članci 8. 9. 17. 23. 25. 26; odnošaje kmetâ i zemaljskijeh gospodarâ osvjetljuju članci 7. 12. 13. 21; na postupak se ne odnose nego cigla dva članka 24 i 27 a i ovi se samo bave nekijem vrstama dokaza. Dodatak nosi datum 20 marta 1553 i u prvome svome dijelu kazuje o naknadi poljskijeh štetâ a u drugomu o prisvojenju ničigove stvari. Pri ovomu označenju sadržaja kazasmo navlaš „od prilike“, jer nije da bi se pojedini članci bavili samo predmetom koji spada u označeni odsjek, nego uzgredno osvjetljuje često i one koje drugijem prijedjelima pripadaju. Čudnovato se čini da o kaznenom pravu nema skoro ni riječi u ovomu rukopisu, što je inače glavna stvar skoro u svijem pisanijem zakonima sredo-

[1] Nin takodjer u zadarsk. okružju.

[2] Sr. n. p. § 9. Inst. I. 2., Fr. 82. Dig. I. 3., Nov. 134. Cap. 1. Isto značenje ima i u Francuzâ riječ „coutume“. Izraz „jus consuetudinarium“ nije nego barbarizam poznijih vremena, isto kako što su nove i forme: Gewohnheitsrecht, diritto di consuetudine, droit coutumier.

Digitized by Google

vječnijem i kod nas [1] i u tugjini [2]. Tomu lako da je uzrok što mletačka vlada nije htjela da tim kao zvanično pripozna narodne običaje kaznenoga prava, nego htjede da se zločini sude po mletačkim zakonima [3]: a osveta i pravni običaji proti zločinima bili su joj po svojoj naravi i onako mnogo poznatiji nego privatni.

Na dnu rukopisa je potpisan: Joannes de Morea [4] a zatijem Gio. Pietro Gariboldo Canc. Pretor. di Zara ha copiato, sottoscritto e sigillato. Poslije toga slijede dvije notarske potvrde o autentičnosti prijepisa gdje se uzgred i napominje da se jedan prijepis nalazi u manastiru sv. Grisogona u Zadru, a još jedan u nekakova dra. Grgura Kalčine.

Iz tijeh podpisâ i potvrdâ kao i iz opaske da je rukopis izvadjen iz akatâ javne vlasti [5] vidi se da je ovaj opis auctoritate publica učinjen bio, pa nas to na misao dovodi da pokojna „serenissima“ nije počastila samo novogradske „Morlake“ opisavši samo njihove pravne običaje, nego da je jamačno to isto uradila i po drugijem dalmatinskijem sredozemnijem predjelima. Po tomu držimo da kad bismo se potrudili da pažljivo protražimo i ostale mletačke i dalmatinske arkive, da bismo jamačno našli i još ovakijeh dragocjenostî tim više što su odvjetnici po svoj prilici često trebovali takijeh priepisa u svojim parnicama kojim bi svoje tvrgjenje okrjepljivali pa ih za to aktima pridruživali. Eto vidimo kako je mudra politika mletačka znala bolje nego i neke današnje vlade da se novi zakoni nemogu od jednom nikakvu prijedjelu nametnuti, pa je puštala da svaki grad, svaka općina, svaki prijedjel žive po svojim obiknutim ustanovljenjima i pravilima — ali je Markova republika opet znala to sve tako porediti, da se svuda ta pravila u pismo stave, da bi znala ima li štogod što je protivno interesima vladi, da bi malo po malo shodnim sredstvima mogla i škodljivu vodu na svoj mlin da navede, ili ako to mo guće nije, da je presuši. U ovom pošljednjem dijelu mudroga postupanja mletačke vlade

---

[1] Sravni n. p. zakon grbaljski, mljetski, lastovski, korčulski itd.

[2] Sr. n. p. poglavite germanske leges barbarorum.

[3] Gledaj n. p. za Istru koparski statut I. 2.

[4] U štampanom eksemplaru stoji: „de Marca“, ali naš novi prijepis (za koji ipak ne možemo da jamčimo) i stari Ljubićev imaju „de Morea“. Ko ima pravo? teško je za sada odlučiti.

[5] Copia cavata dal volume de' processi inesprediti sotto il regimento dell' illustrissimo Sig. Antonio Navagier già conte di Zara a carte 143.

Digitized by Google

u obziru legislativnomu, možemo naći najvažniju razliku u avtonomiji naših zemalja pod mletačkom i pod turskom upravom.

Ne znamo upravo kako nam je razumjeti onaj „traduxit“: to jest, nastaje pitanje: je li to prijevod u običnom smislu, od kojega je izvornik bio drugim jezikom pisan, ili je izvornikom bilo živo pripovijedanje staracâ pred vlasti, pak da je pisac ujedno pisao i prevodio [1]. Da uzmemo da je matica iz koje je prevogjeno pisana bila, ona ne bi mogla drukčije biti pisana, nego latinski ili hrvatski. U tomu slučaju (premda nije ne moguće da je i sa svijem obratno), prije bismo uzeli da je matica bila hrvatski pisana već i za to što se u cijelomu rukopisu sretaju izreke i cijele rečenice našega narodnoga jezika, od riječi do riječi prevedene. Proti latinstvu izvornika je i to što se u šesnaestom vijeku u Dalmaciji rijetko jošter upotrebljavao latinski jezik i za svečanije stvari kako što bili pisani zakoni — a jezik je akata osobito onijeh, koji su za unutrašnju službu sudova priregjeni, u koje je spadao i ovaj naš spomenik, bio već skoro svuda talijanski.

Jezik je našega sadanjega spomenika kako već naznačismo talijanski ali mletačke redakcije, jer je pun puncat venecijanizama, premda se je pisac svuda starao da ih u toskansku odjeću preodjede, pa i riječima po osebno mletačkijem hoće da dade književnu talijansku formu. Od narodnoga jezika nalazimo u rukopisu raztresene slijedeće riječi: zgon (zapisano: sgono, sravni u lastovskom statutu sboro mjesto zbor), užega (usega), sočbina (sosbina), porotnici i sporotnici, pleterice (pleterise) i to neke samo po jedan put a neke i po dva.

Što se veličine rukupisa tiče, on napunja 11 strana male osmine u štampi.

Mi sada opisujući narodne pravne običaje opisujemo ih obično najprije radi naučne svrhe a tek za tim i radi praktične. Pozitivni Mletčići naprotiv to isto čineći, ne samo da im je glavna svrha praktična bila, nego nikad im se ni snilo nije, da će igda to što oni opisuju biti upotrebljeno i za znanstvene svrhe. I samo se sobom razumije da, da je moguće bilo prostomu kancelarijskom pisaru

[1] Tako se n. p. i danas često govori o onomu, koji zapisa narodnu pjesmu slušajući drugoga koji mu je kazivao: „prepisa pjesmu“ mjesto „zapisa“.

Digitized by Google

zapisujući što mu se pripovijedalo, da imade pred očima i znanstvene svrhe, mogli bismo sada iz našega rukopisa veću korist izvući za nauku, ali ipak naš spomenik i taki kakav je, od velike je važnosti za historiju narodnoga prava a tim i za našu narodnu historiju u opće.

Mi ovdje dakako ne možemo navesti sve kolike osobitosti narodnoga prava o kojim nam je naš rukopis svjedokom da su življele pred nekoliko vijekova u narodu našemu, od kojih se mnogi i s današnjijem podobro podudaraju, nego ćemo samo o glavnijim i zanimljivijim koju riečcu da progovorimo.

U pravu familije vidimo iz pravila za diobu da je zadruga i onda obična bila kako što je i danas, premda je i inokošti bilo ne malo, o čemu kao da nagovješćuju riječi: „kad se dijele braća ili obitelj (čl. 19)“, pa i to što se napominje o minoratu pri razdjeljenju braće kakov je još i danas u nekijem slovenskijem zemljama gdje naše zadruge nema [1].

U realnom pravu imamo lijepo i razgovijetno razloženo pravo prijekupa (jus protimiseos) [2] koje pripada ne samo svojti nego i susjedima pa i vjerovnicima: ovijem pošljednijem, može biti, radi toga da bi mogli svoj dug naplatiti. Ne ćemo nikako da izostavimo kazati nešto i o prisvojenju rei adespotae i to kad je zajedno više ljudi, naredba koja teško da bi pala na um i najfinijem juridičkom kazuisti. Evo što članak 17 o tomu kazuje: „Item kad ljudi idu putem bilo ih manje ili više, a nemaju megju sobom nikakve pogodbe, pa oni koji prvi ide nagje nešto korisna, valja da dijeli s onijem koji idu za njim —; ako oni koji ide u sredini takvoga šta nagje dijeli on samo s onijem koji su za njime išli, ali ako to nagje pošljednji njegovo je sve i onijem što su pred njime ne treba ništa da dade.

Od obvezâ (obligationes) najznatniji je članak koji tanko po tanko razglaba odnošaje megju pastijerom i čovjekom koji mu stoku povjeri. Tu se vidi i kako su se pašnjaci po selima izabirali. Naknada za poljsku štetu o kojoj je mnogo kazano posvjedočuje nam tadašnje dobro stanje poljodjeljstva, u tomu prijedjelu. Da su se ljudi i trgovinom bavili dokazuje člančić o društvenoj dobiti (societas quaestus).

---

[1] Sravni Bogišić: Pravni običaji str. 165.

[2] l. c. 183.

Digitized by Google

Odnošaji gospodara zemlje i kmeta (colono), ako pogledamo na veličinu cijeloga spisa, opisani su dosta opširno, po tomu vidimo da su kolonijalni odnošaji već tada stari bili i u unutrašnjoj Dalmaciji.

Nekoji sadanji kazneni zakonici prijete kaznom onomu, koji imajući priliku i mogućstva da prepriječi izvršenje nekoga povećega zločina, ako ne bi toga učinio [1]. Mi se zaista moramo čuditi čovječnosti i predostrožnosti tijeh našijeh prostijeh seljakâ čitajući u ovomu spomeniku sličnu legem praeceptivam i za samo predupregjenje manjijeh šteta. Evo što u tomu obziru kazuje članak 26. „Item kad čovjek ide putem pa se sluči da životinja kakav je konj ili vô ili ina vrsta životinje ide za njim, a da gospodara nije š njima: običaj hoće da taj čovjek zaustavi i vrati tu životinju do tri puta; ako je ko tu da može to posvjedočiti da ju je zaustavio, to je dobro, ako ne a on neka iskube malo trave i neka prevrati kami: to je njegova svjedočba". Nama se čini da je ovaj običaj isti onaj duh porodio na komus e osniva i poznata fidejussio communis, taj stari institut slovenskoga prava koji i dan današnji jošter žive.

I za proces imamo u ovomu spisu dragocjenijeh datâ osobito za poglavlje o dokazima (de probationibus):

Izriekem se kaže n. p. da muškarcu u nekim slučajevima nema biti vjerovano ako nije dohvatio šesnaestu godinu, ali se naročito pridodaje da, da mu je i 30 godinâ ako je slabe pameti (de cattivo inteletto ed ignorante come accade) nema mu se vjerovati. Ženske bolje stoje: njima ne treba nego da su prešle 12 godinu da im bude vjerovano.

Nije vjerovano čovjeku ako ima na sebi neki od ovijeh pet zločina: 1. ako je ubio čovjeka, 2. ako se krivo zakleo, 3. ako je krivo svjedočio, 4. ako je lupež, 5. ako je krivo pisao (chi falso scriva, valjda documenti). Ovakijem je ljudima, produžuje naš spomenik samo tada vjerovano ako dovedu s p o r o t n i k e [2] i tijeh je

[1] Gledaj n. p. u austrijkom zakoniku od 1852 g. §§ 60. 61. 212.

[2] Ova riječ dolazi u rukopisu dva puta i to jedan put u formi „porotnici", ali se ovdje to ne smije uzeti kao da bi to bili članovi takozvanoga porotnog suda (jury) nego conjuratores, consacramentales, Eideshelfer staroga njemačkoga prava. (Sr. Grimm, Deutsche Rechtsalterthümer 859—863).

Digitized by Google

sporotnika negda manje negda veće prema sumnji ili šteti o kojoj je bila istraga. Da preko ovoga spomenika ništa drugo obaznali nijesmo nego samo došli do ovake svjedočbe da i u nas u Dalmaciji življaše negda ta vrsta dokaza, dosta bi bilo da nam čini uvrstiti ovaj rukopis megju najvažnije spomenike za historiju našega narodnoga prava. Ovaj nam rukopis može i podobro biti u pomoći u pretresivanju pitanja da li riječ **поротъ**, **поротьникъ**, **поротьць**, koje se nalaze u našijem starijem književnijem spomenicima, znače više judices jurati ili testes jurati [1], ili u kome odnošaju stajahu ta dva instituta megju se, kako i u riješenju pitanja da li je to oboje tugj prijesad kako neki učeni ljudi barem o pošljednjem misle [2], ili je samonikla svojina, kako se nama čini da ne bi bilo teško dokazati. Napomenimo samo: da forma sporotnici koja do tanke dlake odgovara formi con-sacramentales (**съ-поротьници**) još nam nigdje nije pod oko pala nego samo u ovomu rukopisu.

Na dva mjesta je izriekom kazano da žena dok je tegotna ne smije biti pozvana pred sud da se zakune dok se svoga bremena ne oslobodi. To je može biti radi toga da joj se u tome stanju ne bi štogòd dogodilo slušajući kletve, koje su bez dvojbe strašne bile kao što još danas u Paštrovićima i Crnoj Gori.

Za poljsku štetu to jest za istraživanje ko je štetu učinio, imamo isti procesualni institut u našemu spomeniku koji žive i dan današnji u Crnoj Gori radi traženja lupeža, a to je sočbina.

I onoga što bi Jakob Grimm kazao da je poetička strana u pravu možeš naći nekolikɔ u našemu rukopisu. U 16. članku n. p. kaže se: da kad vrhu moje zemlje grana se susjedova drveta prevjesi pa ako gospodar drveta ne dopušta da berem voće s te grane, ja je istina ne smijem sjekirom posjeći pa tako osloboditi svoju zemlju tugje omete, ali kad je tiho vrijeme mogu potpiriti vatru pod granu pa pustiti neka živi plamen ispravlja komu je krivo. Kad se je podijelila zadruga, pa se ima dijeliti i žito koje je pošljednje godine rodilo na zadružnoj zemlji, dio je djeci koja su u kolijevci to što mati može u skutu svoje suknje odnijeti. U dodatku: Pčele koje su na plotu ili na grani samo da su od nečijega

[1] Miklošić u svomu rječniku (2. izdanje) s. v. **поротъ**, **поротьникъ** **пороць** ne daje im značenje nego kaže samo: sensus quodammodo dubius. Daničić u svome ih označuje ali i još odveć u opće sa: judices selecti.

[2] Gledaj Jireček, Slovansko právo v Čechách II 235 a i 212.

Digitized by Google

pčelinjaka tako daleko koliko se može čovjek baciti sjekirom, one su res nullius i svak ih može prisvojiti. Isto tako to bacanje sjekire označuje granicu do koje može susjed u susjeda brati travu bacivši je sa prave granice na susjednu livadu.

To nam se činilo vrijedno saopćiti o tomu rukopisu, da bi se kad dogje do pregledanja našijeh arkiva osobito na ovake spomenike pazilo, kojijeh kako već kazasmo, ne možemo se nikako uvjeriti da i još nema. Istina da i u statutima našijeh gradova ima obilna zrnja za historiju našega prava, ipak usporedivši ovake spomenike s njima i nehotice nam na pamet pada parallela koju Grimm potegnu megju pravom i pjesmama, to jest on uporegjuje razliku izmegju svojih pravnih Weisthuma i pisanijeh gradskijeh statut, posve razlici koja je megju svježim i živahnim narodnim pjesmama i suhoparnim pjesmama gradskijeh cehovskijeh majstorâ.

Dr. V. Bogišić.

Istorija srpske književnosti. Pregled ugadjan za školsku potrebu. Napisao Stojan Novaković. 1867 u Beogradu; u 8. str. XII i 326.

Narod, koji je radi nezgodnih okolnosti svoje prošlosti zaostao za duhovnim razvitkom današnjega vieka i naprednijih susjeda, smije se bar tiem tješiti, što mu je u mnogo stvari prilika dana, da izvješten kušanjem tudjim, sam lakše, sigurnije i brže napried stupa, nego što su nekoč oni. Ako je dakle naš napredak, što rado priznajemo, u mnogome zaostao za napredkom susjednih naroda, to stoji samo do nas, hoćemo li da uklonivši se njihovieh nekošnjih stranputica, brzim i sigurnim korakom pohitamo za oniem, što se u njih dugovjekim iskustvom dokazalo, da vriedi i valja. I za to u kojem god našem djelu ima svjedočanstva, da je radjeno prema najboljemu, što smo kadri naći u susjedâ, ondje će već naš početak jednako savršen biti kao njihov kraj i vrhunac; ondje će naša djela može biti i nadkriljivati djela naših susjeda. Jer k ostaloj dobroti, što je naučismo od susjedâ, doći će u nas još i mladjahna, neistrošena snaga umna, doći će plemenito oduševljenje kao svojina narodnje mladosti. Ovu idealnu razlikost nebi bilo nemoguće da utvrdimo primjerima iz našega novijega života; da dokažemo, kako u nas, koliko se god puti nauka crpena iz kulture zapadnoga svieta združila s mladom snagom duha slovinskoga,

Digitized by Google

svagda izlaze na vidjelo uzoriti dokazi divna patriotizma, savršene umotvorine i vrstna djela književna.

Istinu ovieh rieči potvrdjuju mnogi plodovi naše novije književnosti, potvrdjuje je i knjiga g. Stojana Novakovića, kojoj je naslov gori stavljen. To je u čitavoj srbskoj književnosti djelo prvo od svoje vrste a kao prvenac stoji već ipak na istoj visini nutarnje vrstnoće, na kojoj po najbolja iste ruke djela od koje mu drago druge, daleko razvijene književnosti zapadnoevropske. Bez pretjeravanja smije se reći, da se iz gomile inojezičnih knjiga, u kojih se pripovieda priegled književne historije za školu, samo riedke ističu jednakom vrlinom, kojom je pisano djelo g. Stojana Novakovića, prem da je to u našoj literaturi prva školska knjiga, što govori o historiji srbske književnosti, te mi bismo željeli Srbiji, da ima za svaku nauku, koja se ondje u školah uči, jednako vrstnih školskih knjiga.

Školske knjige treba da su kratke, da ispune svoj školski zadatak u strogo odmjereno vrieme. Držeći se toga pravila, padaju pisci vrlo često u jednu od ove dvie pogrješke: da im bude knjiga suhoparno nabrajanje golieh imena, ostavši na vrhu stvari a o njezinoj jezgri da se ništa i nekaže; ili da se radi kratkoće predstavlja samo obćenita slika a bez obzira na pojedinosti. G. Novakoviću služi na ne malu čast, što se vješto umio ukloniti i jednoj i drugoj krajnosti te pošao umjerenom sredinom tako da se u njegovoj knjizi zgodno izmjenjuju viesti biografske i bibliografske s obćim karakterisanjem vremena i pisaca. Da si je i sam pisac taj zadatak jasno pred oči stavio, kažu nam ove njegove rieči u predgovoru: „Starao sam se poglavito da bude koliko je mogućno jasniji pregled celine i da budu što življe na vidiku glavni momenti razvitka u našoj istoriji književnosti i misli u njima". Okaniv se dakle obširnosti u onome, što bi za mladež malo važno ili suvišno bilo, prištedi dovoljno prostora, da se poduže zabavi oko znatnijih pojava našega književnoga života, osobito oko onijeh riedkih ljudi, kojih radnja čini epoku u našoj književnosti, kao što bješe Vuk Stefanović Karadžić.

Dojakošnje stanje naših studija o hrvatskoj i srbskoj književnosti nije žalibog prema tomu, da bismo mogli svagdje uhvatiti vjernu i podpunu sliku onieh ideja, koje vladahu u razno doba našom književnošću, te si pravo predstaviti njihovu naučnu i umjetničku formu; a od školske knjige nemože se ni očekivati, da iz-

Digitized by Google

nese nova ispitivanja na vidjelo. Ipak je Novakovićevom knjigom znamenito rašireno poznavanje naše književnosti, jer se pisac nije ni po što stegao na ono, što bi već drugdje gotovo našao, nego je njegova marljiva ruka svagdje pridodavala nove gradje, koju jednako prikuplja na izvoru bogate književne zbirštine biogradske — za dokaz pominjem njegove članke u glasniku srbskog učenog društva —; noviju pak srbsku literaturu izradio je posve samostalno kao njezin temeljiti poznavalac. Neka mi pisac dopusti da izrečem, kako se osobito za taj posljednji odsjek naše književnosti već unapried radujem njegovim dalnjim radnjam. On nam je već tiem dokazao, da pozna prave potrebe naše književne historije, što obećaje u uvodu k ovoj knjizi, da će raditi oko podpune srbske bibliografije, koja nam je, ako želimo s vremenom dobiti podpunu historiju književnosti, onako potrebita kao graditelju gradivo, bez kojega nemože ni kud ni kamo.

Hoćemo li poslije ovieh obćenitih opazaka da još potanje razvidimo knjigu Novakovićevu, to bi nam valjalo najprije znati, kako se srbski jezik s historijom književnosti na srbskih gimnazijah predaje. Jer da za primjer kažem, gdje komu moglo bi se suvišno činiti, što je ono g. Novaković u prvom odsjeku napisao pod naslovom: „stari slovenski jezik i odnošaj njegov prema istoriji srpskoga jezika“; a gdje tko opet može biti da bi tomu prigovarao, rekavši da je drugo historija jezika a drugo historija književnosti. Sve to kako može u sebi liepo i istinito biti, opet mislim, da su našega pisca puno važniji domaći razlozi natjerali, da koje šta stavi u svoju historiju književnosti, što je svakojako trebalo da se zna a nije bilo prilike vjerovati da će se znati, ako on toga u svojoj knjizi nekaže. Ovake obzire dužni smo poštovati, osobito ako je predmet, za koji se inače misli da nebi u knjigu spadao, onako dobro razložen i protumačen, kao što je prvi odsjek Novakovićeve historije.

Prava historija književnosti podieljena je u Novakovića na tri razdjela. Razdio prvi govori o „staroj književnosti na srpskoslovenskom jeziku“ (str. 24—77); razdio drugi sadržaje „staru književnost Srba zapadne crkve, pisanu glagolskim i latinskim slovima i dubrovačku poeziju“ (str. 77—120); napokon razdio treći pripovieda o „novijoj književnosti“, koja je i opet razdieljena u „noviju književnost Srba istočne crkve“ (str. 125—227) i u „noviju književnost Srba zapadne crkve i Hrvata (!)“ (str. 227—247).

Digitized by Google

Ja nijesam prijatelj prevelike sistematike, osobito gdje se njome priegledu stvari većma odmaže nego li pomaže; i za to nestavljam ni u ovo ni u koje drugo razdjeljenje veće važnosti, nego li u samo historijsko izlaganje. Mislim ipak, da bi priegled knjige g. Novakovića puno jasniji a i dioba puno razložitija bila, da ono što pisac stavlja u drugi razdio pod neosnovanim naslovom „stara književnost Srba zapadne crkve, pisana glagolskim slovima", nebude rastavljeno od prvoga razdjela; jer kao što je svakomu poznato, u književnosti glagolskoj vlada na skroz ista tendencija (smjer crkveni) i isti jezik (crkveni pomiešan s narječjem narodnim) kao i staroj književnosti ćirilskoj: veći paralelizam nemože se upravo ni pomisliti, nego li je medju ova dva ogranka jedne te iste književnosti, koji su iz istog izvora potekli i istoj svrsi služili, ma i nedielili u kasnije doba jednaku sudbinu. Ako se dakle stara glagolska književnost stavi naporedo uza staru ćirilsku, ostat će nam za drugi razdio sve, što je od 15. do 18. vieka čistim narodnim narječjem pisano u zapadnih krajevih našega naroda, bila to proza bila poezija. Ali još ni onda nebih ja govorio na pose o „književnosti u Hrvatskoj", o „književnosti u Slavoniji" i o „književnosti u Bosni". Geografska pociepanost našega naroda, mislim da se ni čim nepreporuča, da je uzmemo za principium divisionis u historiji književnosti, ako želimo da si u jednoj cjelini predstavimo duhovni život našega naroda. Tko bi mi prigovarao, da se tiem težnje današnjega vremena podmeću davnoj prošlosti, odgovorio bih mu, da ja nesmatram za grieh, ako se dogodjaji davne prošlosti izjašnjuju prema pojmovom sadašnjosti, i za to se ja takove plemenite subjektivnosti ni malo neplašim; jer inače bit ćemo prisiljeni, da o svakom gradu, o svakoj općini na pose govorimo, tolik separatizam municipalni vlada u čitavoj našoj plošlosti a na nesreću našu.

Ovo geografsko gledište, kojega se je pisac držao u svojoj knjizi, dovede ga na to, da u drugom razdjelu, pod naslovom: „Stara književnost Srba zapadne crkve" pripovieda takodjer o „književnosti u Hrvatskoj", razumievajući pod tiem imenom kajkavsku literaturu. Pa neka bi još i to bilo, ali je sa sviem krivo, kada pisac kaže o tome na str. 113: „U radnji ovoj, koja nosi naročito ime „hrvatske", jezik je po pravom dijalektu hrvatskom koji je u županijama zagrebačkoj, varaždinskoj i križevačkoj", te se za dokaz poziva na poznatu raspravu Daničićevu u devetoj knjizi Glasnika. Daničić je u pomenutoj raspravi doista

Digitized by Google

vrlo dobro pokazao, koje su razlike izmedju narječja štokavskoga i čakavskoga, ali o kajkavštini neima ondje ni govora, a ono što pisac zove „pravim dijalektom hrvatskim“ nije za cielo nigda na um palo Daničiću da za što drugo uzme nego li za ono, što zbilja jest, na ime razrječje dialekta slovenskoga, razrječje mnogo pomiešano s osobinami pravoga hrvatskoga iliti srbskoga jezika. Ako je dakle pisac hotio uz ime srbsko spominjati takodjer hrvatsko — a ja mislim da je to i dužan bio činiti onako, kako i mi što činimo, koliko god puti govorimo o našem narodu kao o jednoj cjelini s gledišta etnografskoga — tada mu je valjalo sa sviem negdje drugdje gledati Hrvate i hrvatsku književnost a ni po što u pukom kajkavizmu. S više uzroka žalim ovu veliku pogrješku, što se uvukla u vrlu knjigu Novakovićevu. Žalim već za to, što se tiem iz nova podadire ona predrasuda o imenu hrvatskom, koja još i onako nebi po svuda raspršana; a žalim još većma s toga, što čuvstvo bratsko nije još svuda ni probudjeno, kamo li toliko snažno, da ga nebi taj nezasluženi nemar vriedjao te bi se moglo baš protivno dogoditi od onoga, što dobro kaže i sam pisac u uvodu svoga djela (str. V): „Nijedan pravi naučnik u novije vreme nije u naučnim stvarima dvojio hrvatsko od srpskoga niti se to može po naučnim osnovima. Na posletku i najnoviji politički dogadjaji dolaze da još jače potpomogu ovu stvar, a ne treba zaboraviti ni to: da je književnost prva koja može i koja treba da u život uvede misli o jedinstvu našega naroda pocepanoga zlim okolnostima. A ništa nas lepše ne može staviti jedne pored drugih onake kakvi smo po mislima i osećanjima nego istorija književnosti“.

Pitat će tko god, e kad pisac tako zdravo shvaća, koje imaju biti težnje našoj književnosti novijega vremena, odakle tolika pogrješka u njegovu knjigu? Ja nijesam do duše vlastan g. pisca izgovarati, ali mi se čini, da ću istinu pogoditi, ako reknem, da je on ove zastarjele misli crpao iz djela Šafaříkova, koje ako i jest istom u naše dneve izdano, to mi ipak znamo, da je pisano prije trideset i više godina. Što pak valja nama danas suditi o Šafaříkovoj knjizi: Geschichte der südsl. Literatur, mislim da je dovoljno rečeno u kritikah u Književniku I. 435 i II. 128.

Po što sam po dužnosti spomenuo ovaj glavni nedostatak knjige Novakovićeve, tim radije opetujem već gori izrečenu obćenitu pohvalu i što se pojedinieh mjesta tiče, koja su vrlo dobro i

Digitized by Google

osobito za mladež sa sviem razgovietno pripoviedana. Samo riedko gdje naći će se, da bi valjalo što ispraviti, kao n. pr. ono mjesto na str. 111, gdje je pisac spomenuo „najstariju gramatiku hrvatsku od jezuite Kašića Bogdanovića od g. 1604“, a ono je ova ista knjiga navedena već i na str. 108, gdje se kaže: „U Rimu izdao je neki B. Kasije dve knjige institutionum linguae illyricae“. Isto je tako riedko, gdje bismo željeli, da je koji pisac jače istaknut, kao na pr. nekoji poglavitiji pjesnici dubrovački, imenito Gundulić ili Gjorgjić. Nasuprotiv tomu popratio je inače pisac ili pojedina djela književna ili pak čitavu radnju čovjeka vrlo zgodnimi refleksijami, u kojih je s malo rieči vrlo mnogo kazano te vještački s malo poteza čitava situacija osvietljena.

K historiji književnosti dodan je još i „dodatak od primera iz stare slovenske, srpsko-slovenske i dubrovačke književnosti“ (str. 248—322), za koji sam pisac kaže, da se bez njega nemože vidjeti velika korist od njegove knjige ni u školi ni u učenju. Ja bih po tome sudio, da je tiem pisac htio da nadomjesti ono, što su drugdje čitanake. Ako je tomu tako, ako u Srbiji zbilja neima nikakovieh čitanaka za više razrede srbskih gimnazija i realaka, tad bih rekao, da koliko je god dodatak u knjizi Novakovićevoj vriedan, nije ipak ni po što dovoljan, te je šteta i upravo sramota, što jošter nije uvažena istina onieh rieči: longum iter per praecepta, brevis via per exempla. Ja bih ovom prigodom još jednu rieč rekao, koja se i Novakovićeva dodatka tiče. Ako hoćemo i želimo, da jedinstvo književnosti hrvatske i srbske postane istinom, nevalja nam ni od čega zazirati što vodi k toj uzvišenoj svrsi. Kad je dakle svakomu poznato, da je naša literatura slovima razdvojena u latinsku i ćirilsku, a taj se razdvoj nemože bar za sada nikako dokinuti, to ja smatram za najpreči korak na putu do jedinstva, ako jedni i drugi prigrlimo jedno i drugo pismo kao svoje a da nepravimo razlike medju knjigom, koja je latinicom štampana, i onom koja izadje na sviet ćirilicom. Medju tiem nije još dosta, da se taj princip stavi, već se ga valja i držati te mu put krčiti svagdje, gdje se god prilika pruža. Mi smo Hrvati u toj stvari već nešto i učinili te se više nebojimo ćirilice, kao da će nam oteti vjeru ili narodnost; ali kod Srba mnogi kao da se jednako boje, da će ih latinska slova — sit venia verbo — pošokčiti! Može biti da se varam, ele meni nije poznato, da se je i gdje do sada i u kojoj knjizi srbskomu narodu bar prilika pružila, da upozna današnji

Digitized by Google

način pisanja našega jezika slovi latinskimi. Nije li se zar smio u tome pitanju dodatak Novakovićev na onako zdravih načelih osnivati, kako ih čitavo djelo na vidik iznosi? (Sr. n. pr. str. 169 njegove knjige).

Budući da je Novakovićeva historija srbske književnosti ujedno i historija hrvatske književnosti, a u nas nije bar ov čas nijedno djelo te vrste dovršeno, to se knjiga Novakovićeva već i tiem svakomu preporuča, koji je željan nauke, kamo li istom, kad se znade da je djelo zbilja vrstno i svake preporuke vriedno. K tomu dolaze još i viši razlozi narodni, koji ištu od nas, da negledamo kod dobre knjige ni gdje je izašla ni kakovimi je slovi štampana.

V. Jagić.

Богомили, црьква босаньска и крьстяни. Историчка расправа. Написао др. Божидар Петрановић. У Задру 1867. стр. 172.

Srbsko je učeno družtvo u Biogradu bilo razpisalo nagradu od 50 c. dukata u zlatu za najbolje djelo „o dogadjajih i učenju sekte Bogomila, koja je u XI—XII i u sljedujućim viekovima medj južnim Slovenima a naročito u Bosni postojala". Družtvo je imenito postavilo ova pitanja: „kad su se Bogomili u Bosni i medj južnim Slovenima u obšte pojavili i kakvi su njihovi dogadjaji i sudbina? kakvo su učenje imali i kakvu vjeru su izpoviedali, pà i kako je bila ustrojena njihova crkva? da-li je sekta bogomilska u svezi sa starim jereticima male Azije, Sirije i Armenije, a osobito sa učenjem monaha Vasilija sažeženog u Carigradu 1119 god.? Kad je ova sekta bogomilska medj Slovenima postala i da li je bila u svezi sa jereticima na zapadu: Patarenima, Albigenzima i dr. protiv kojih je papa Inokentije III. inkviziciju zaveo? Kako su bogomili u Bosni nastali i šta je od njih bilo, da-li su se oni poturčili?"

Ovimi pitanji odmjerilo je učeno družtvo osnovu i pravac djelu o Bogomilih.

Mislim, da netreba ovdje iztaknuti, kako su važna za našu povjest i narodnu nam prošlost sva ova pitanja; već prelazim na razsudjenje navedenoga djela našega akademika dra Petranovića, komu je učeno družtvo pomenutu nagradu priznalo i dopitalo.

Digitized by Google

Da vidimo najprije: kako je pisac svoje djelo, svukoliku nadjenu gradju razredio.

Petranovićeva razprava dieli se u dva glavna diela, od kojih prvi (1—104) bavi se pretežno sa Bogomili i Katari na slavenskom jugu i na zapadu; drugi (107—172) s crkvom bosanskom, s Patareni u Bosni sve do propasti bosanske države (1463). Jedan i drugi diel imade obširne uvode, koji su po piščevu sudu bili nuždni, da se sama stvar, t. j. povjest o Bogomilih, dobro i svestrano shvati. Tako u I dielu daje nam pisac najprije „istorički pregled jugoslavenstva do XII vieka", „u koliko to stoji u tiesnoj svezi s glavnim predmetom razprave" (str. 12). Na dalje pripovieda pisac, kako je kršćanstvo uvedeno medju južne Slavene (13—28). U II dielu daje pisac „istorički pregled države bosanske (107—126)".

Mi se nećemo ovdje prepirati s piscem: je-da li su nuždni tako obširni uvodi ili ne. pak je-da li oni stoje u razmjerju s obsegom djela. Po našem sudu bilo bi dovoljno, da se je u općenitom uvodu podala u glavnih crtah slika Jugoslavenstva obzirom na njegovo državno, crkveno i kulturno stanje, kakovo je bilo neposredno prije nego-li se u njem pojavilo Bogomilstvo i sljedbe s novim naukom stojeće u kakovu savezu. Jedino, što se za opravdanje navedenih obširnijih uvoda dade navesti je to: da u nas, gdje još neima obširnije povjesti Jugoslavenstva, valja koješta predpostaviti, što se u drugih razvijenih književnostih po sebi razumieva. Ondje je dovoljno uputiti štioca na obširnija takova djela, poznata štiocem posebnih razprava. U tih uvodih opazujemo njeke nedostatke: tako mi bismo grč. Βελεγεζήται ponašili radje po Šafařiku (slov. starož. 625) sa Velegostići nego-li po piscu sa Velesići. O byz. Βερζήται isti je Šafařik naknadno pobliže pisao u čas. česk. muzea god 1847 sv. II (vidi njegove sebrane spisy str. 76), tè nadjè joj odziva u sadanjem Вѣrsják. Ono, što pisac veli (str. 8) o doseljenju Srbalja, molimo da štioc sravna s mojim mnienjem u „ocjeni starijih izvora za hrv. i srbs. povjest" — str. 34—36. Od geografičkih netočnostî bilježimo još jednu; pisac naime stavlja Goricu (Concorezio), znamenitu u povjesti bogomilskoj u Tesaliju (strana 49), dočim se još sada napominje Gorica izpod Ohridskoga jezera u Arbanaskoj; a taj položaj posvema se sudara s postojbinom novih sljedbenika u onih stranah. Ja scienim, da su razlozi drugdje menom navedeni (Viek i djelovanje sv. Cirila i Methoda str. 145—49) proti tomu, da je sv. Method okrstio Borisa, tako čvrsti, da se

*

Digitized by Google

težko bez protivnih razloga može još danas ono reći, što je pisac u toj stvari (str. 17.) naveo.

Imao bi još gdješto prigovoriti u pogledu starije bosanske povjesti, imenito u redu njezinih vladalaca; ali to nije bitno u ovoj razpravi; pak i na navedene nedostatke htjedoh samo pozornost piščevu vratiti nadajuć se, da će vriedni pisac rado ocieniti i ovakove primjetbe.

Prelazim dakle na glavni sadržaj ove razprave.

Pisac stavlja Bogomile u savez s inimi dualističkimi sektami, naime Manihei, Pavlikiani i Massaliani ili Evhiti, ter o njih govori (30—38) u kratko, navlastito u koliko može se dokazati, da jih je bilo i na balkanskom poluotoku. Tudjer je dr. Petranović našao već tako obilnu književnost, da mu nije trebalo da sam iztražuje; on se je najviše za Gieselerom poveo. U ostalom onako kratke viesti o tih sljedbah može štioc naći u svakoj ručnoj knjizi (Alzog, Ritter itd.) crkvene povjesti. Pisac tumači postanak i ime Pavlikianâ onako, kako Fotij pripovieda o sinovima Manihejke Kallinike, Pavlu i Jovanu. Ali ja bih si radje prisvojio rezultate novijega iztraživanja o tom pitanju, tè bih za osnovatelja ovoga ogranka manihejske sljedbe držao manihejca Konstantina iz Mananalija kod Samosate; a ime bi joj izvodio od apostola Pavla, koga je ta sljedba osobito štovala. Pavlikiani sebe su zvali takodjer „kršćane“, a katolike zvali su „rimljane“, jer su sebe držali za pravu crkvu krstovu. Učitelji Pavlikianâ rado su primali imena učenika sv. Pavla; pak i sam Konstantin nadjenù si ime „Sylvanus“, koj je bio drug sv. Pavla. Ovaj učin osnovan u povjesti tih sekta opunovlašćuje nas, da si istim načinom tumačimo ime osnovatelja sljedbe bogomilske, što kano da nije bilo poznato gospodinu piscu (str. 43). Već je dr. P. Šafařik (pam. hlah. pisemn. LX) primjetio: da je Bogomil s Jeremijom slov. izvora jedna te ista soba, imajuća „po običaju onoga vieka a osobito Patarenâ dva imena, jedno — kako si on tumači — domaće ili slavensko, drugo redovničko ili crkveno“. Ali po mojem sudu stvar se imade ovako: Jeremija kao glava nove sljedbe primi ime učenika sv. Pavla, Theophila, u slov. prevodu Bogomila, a to tim više, što heresiarcha nije mogô pridržati ime staroga zavjeta, koga su on i njegovi sljedbenici mrzili i zabacili (str. 59). — Pošto je sekta Paulikiana zametak bogomilstvu, to bi pisac bio imao obširnije progovoriti, kako su se Paulikiani na balkanskom poluotoku do

Digitized by Google

X stoljeća širili, koja-li jih sudbina gonila; a za to ima se prilična gradiva u bizantinskih ljetopisih. Ja sam takodjer o tom drugdje progovorio obširnije (Viek i djelovanje sv. Cirila i Methoda str. 174 do 176), prem nije mi mogla biti svrha pisati poviest Paulikianâ.

U odsjeku: „eretičko-slavjanski dualizam“ (str. 38—48) navodi pisac, kako su dva vrhovna počela osnovom slavjanskoga poganstva; da tim postane jasno, kako se dualizam iztočnih sliedba mogô tako lasno udomiti u južnom Slavenstvu, osobito ondje, gdje iz raznih uzroka kršćanstvo nemogaše iztjerati starih poganskih priesuda i praznovierja. Nù ovaj dualizam, kako dobro opazuje naš pisac, nije bio u Slavenâ strog već umjeren s prevladom dobroga počela. Ovdje nam se neće prepirati s piscem o bogoslovju (u smislu užjem) poganskih Slavena; i je-da li sve ono, što se je medju sjevernimi Slaveni pod uplivom germanske i litvanske mitologije razvilo, može se na prosto prenieti i na slavenski jug. Scienim, da se nemože dosta preporučiti čim veća opreznost u tom predmetu.

Pokle si je pisac tim načinom put prokrčio, prelazi na glavno pitanje, koje razlaže u odsjeku pod nadpisom: „Bogomili“ (strana 42—98). U toj je radnji dr. Petranović upotriebio obćenite izvore, kojim su se poslužili ostali pisci zapadni, koji su prije njega pisali o tom predmetu. Do sada je o Bogomilih najobširnije pisao C. Schmidt u svom djelu: „histoire et doctrine de la secte des Cathares ou Albigeois. Paris 1849. tom. I. II.“ On je u toj vrstnoj knjizi upotriebio sve poznate grčke i latinske izvore; nù u slavenskoj česti svoje povjesti griešio je Schmidt osobito u zemljopisu. Ove pogrješke kano o Drugurii, Drogometii, Corezii itd. izpravio je koje pokojni Šafařik, koje dr. Petranović. Jedini izvor o Bogomilih, kojim se je naš pisac poslužio, a nije bio poznat inim piscem, jest „слово св. Козмы презвитера на еретики“, štampano pogrešno u Arkivu za jugosl. poviest IV, 71—97, bolje u „pravoslavnom sobesjedniku kazanske duhovne akademije“ (g. 1864, mj. aprila — avgusta). Osim toga obširnijega slovenskoga izvora imade kraćih viestî o Bogomilih u inih starih rukopisih, kano u Borilovu sinodiku od god. 1210 (Hilferding: pisma ob istorii Serbov i Bulgar. str. 171), u „pravilih ruskaga prevoda“ (kod Kalajdovića: Joan exarch str. 100. 101) odlomak: „о богомилѣ попѣ“ itd. Od slovenskih izvora imamo navlastito tu korist, što iz njih učimo nauku i uredjenje bogomilske sljedbe i što nas oni odvraćaju od bludnje,

Digitized by Google

da ovu sljedbu nepomiešamo s inimi srodnimi manikejskoga porietla. Ali slovenski izvori odkrivaju nam takodjer drugo lice bogomilstva, na koje bi reć da cienjeni dr. Petranović nije dovoljno obratio svoju pažnju. A to je literatura i praznovierje bogomilske sljedbe. Nomokanon Pogodinski u Rusiji iz XIV vieka navodi djela samoga popa Jeremije ili Bogomila (sr. Jagić: historija književnosti naroda hrv. i srb. I, 82 i sljed.), koja su puna pučkoga praznovierja, tè nam daju u ruke ključ, kojim možemo otvoriti vrata tajna djelovanja na neuku prostačinu ovoga osnovatelja nove sljedbe. Bogomilstvo primì ne samo manihejske i ostale iztočno-dualističke bludnje, nego i predsude južno-slovenskoga, osobito bugarskoga puka; čim je upravo popularno postalo. Scienim, da se ovamo imade pribrojiti i ono, što se navodi u gl. XV žitia sv. Konstantina (sr. Viek i djelovanje str. 164—166) kano praznovierje pučko u Moravskoj. Tim upravo dosiže nauka bogomilska u slovjensko poganstvo. U knjižnici vatikanskoj u Rimu imade na dalje rukopis grčki (br. 604 p. 12): „περὶ Παυλικιανῶν καὶ Βογομίλων“, koga nije pisac upotrebio; koj u ostalom ne sadržaje mnogo novih stvarî nenalazećih se već kod Eutimija Zigadena.

Ovo bilo mi je reći o izvorih, iz kojih crpimo viesti o Bogomilih, da dopunim djelo dra. Petranovića. U svojoj razpravi o Bogomilih pripovieda pisac: što su Bogomili učili (44—62), kako bijaše uredjena i ustrojena njihova vjerozakonska obćina, kakova li jim bi služba božja (63—79), napokon koje je sgode i nesgode pretrpila od svoga početka do kraja (79—98). Članak o nauku Bogomilâ (dogmatika) izradjen je najviše po Ev. Zygadenu i popu Kozmi; drugi članak, osobito bogomilsko obredoslovje, izradjen je po najviše po katarskom obredniku, koga dr. Kunic nadje u lionskoj knjižnici i naštampa u Jeni god. 1852. Prem se iz ovoga izvora mogu izvesti obredi neposredno za same Katare; ali neće se pogriešiti, podmetnu-li se isti obredi u bitnosti, kako to i pisac čini, takodjer našim Bogomilom, a to tim više, jer ih potvrdjavaju odlomci, koji su se sačuvali u slovjenskih rukopisih. Ovdje je bilo sgodno nješto progovoriti ob običajih, noćnih sastancih, čarobijah itd., koje napominje sinodik cara Borila. Sve ovo zasieca u način življenja tih slovjenskih sektiraca. Treći članak bi se bio mogao obširnije razvesti; udes Bogomila u grčkom carstvu kano da je piscu slabije bio poznat; mi bismo mu priskočili za XIV stoljeće uputom na carigradske sabore od g. 1316, 1325, 1341, 1344, u kojih su

Digitized by Google

Bogomili odsudjeni bili (Acta patriarchatus constantinopol. I. 59. 135. 141. 203. 238). Sgode Bogomilâ u Bugarskoj takodjer su kratko napomenute, dočim nam grčko žitije sv. Ivana Vladimira svjedoči, da je isti cara Samuila sin Gabriel sa svojom suprugom toj nauci priklon bio (1014—15). Katastrofa, koja je zatiem g. 1019 snašla carstvo bugarsko, morala je silni udarac nanesti novoj nauci. — Da je Bogomilâ bilo u Srbiji izvodi dr. Petranović iz žitija sv. Save od Stjepana prvovjenčanoga i od monaha Domentijana. Ja scienim, da Bogomilstvo u Srbiji još jasnije i točnije svjedoči „žitie sv. Simeona" (gl. VI) napisano kr. Stjepanom. (izd. Šafarikovo str. 6—8), gdje se o jereticih veli, da služe „samomu sotone", čim se nagoviešta dualizam. Ovo mjesto je i s toga znamenito, što se odanle razabire, da je ova eres u Srbiji osudjena bila za velikoga župana Stjepana Nemanje i episkopa srbskoga Evthimija, dakle prije sv. Save. — O Bogomilstvu u Hrvatskoj i Slavoniji XIII i XIV vieka valjalo je nješto obširnije progovoriti (sr. str. 90), a dalo bi se iz poslanica papinskih onoga vieka (sr. medj ostalimi kod Theinera: monum. Hung. I, 128 et seq.). Osobito hrvatski predjeli nuz bosansku granicu imali su biti okuženi, kako se razabire iz poslanice pape Benedikta XII od godine 1337 (ib. 616. 17) na knezove krbavske, kninske, kliške, ostrovičke, senjske i ključke.

Pisac da pitanju srbskoga učenoga družtva i samoj stvari zadovolji, progovorio je takodjer o Katarih (str. 99—104), toga ogranka maniheizma na zapadu i srodnika Bogomilâ na balkanskom poluotoku. O Katarih ili (kako su se zvali u Italiji) Patarenih pisalo se toliko, da je dr. Petranović većma bio u neprilici kako da to prema svojoj svrsi pokrati, nego li kako da šta nova izvodi. Ovdje imamo primjetiti samo to, da je dr. Petranović svoj sud na str. 101 i 102 (kao i gdješto drugdje) o postupanju s krivovjerci izrekô u duhu našega vieka, kojim nije državna i crkvena vlast disala u XII—XV stoljećih. Onda su države osnovane bile na religioznom temelju, svaki prestupak proti crkvi smatrao se je ujedno državnim zločinom; to je bivalo jednako na iztoku i zapadu.

Najvažniji su odsjeci u ovoj razpravi govoreći „o crkvi bosanskoj" (str. 126—172). Pisac osniva ovdje svoje iztraživanje navlastito na domaćih izvorih, na listinah naime bosanskih i dubrovačkih, koje su na sviet izišle trudom dra. Miklošića i kneza Mede Pucića. Oslanjajuć se dakle o tih domaćih izvorih prima

Digitized by Google

pisac „zs istiniti istorički fakt, da je Bosna imala svoju narodnu, svoju samostalnu crkvu, koja se ne nazivlje drukčie nego црькы босаньска, вѣра босаньска“ (str. 131). Ova crkva imala je važan položaj u Bosni (str. 33—35). Na čelu stajaše joj vladika, „koj se sam pisao епископъ, a u državnim aktama i u narodu zvao se izključivo дѣдь“; takov da je bio Milovan (okolo 1150), Radogost (koncem XII v.), Danilo za Kulina bana (1189—1215), Miroslav (1305—7), Radingost (1320), Radoslav (1366), Radomir (1404) i Miloje (1446). Djedu bijaše pomoćnik гость; takav je bio u Hercegovini Radin (1453) i u Trebinju Radoslav Bradiević (1455). Redovnici ili monasi bosanske crkve zvali su se крьстиани u obće, a svećenici medj njimi строинци. Ovo je bilo ustrojstvo bosanske crkve, kako ga izvodi dr. Petranović; pak ova crkva bosanska da nije bila po vjeri i nauku bogomilska ili patarenska nego iztočno-pravoslavna (str. 166—168), samo „spoljašnji oblik i erarhični organizam njen može se slobodno reći da je bio eretički“. t. j. bogomilski. Ovaj čudnovati pojav tako si dr. Petranović tumači: „za XI stoljeća stadoše se u Bosnu uvlačiti vjerovatno iz sjeverne Macedonije kroz Srbiju slavjanski eretici (kršćani); došavši u Bosnu nadjoše pravoslavnu crkvu slabo ustrojenu; u takim okolnostima ondašnje bosanske crkve sva je prilika, da su vladom i narodom bosanskim bili rado primljeni. Koristeći se tom naklonošću stadoše uplivom svojim djelati na crkvu i religiozno odgajanje naroda u duhu i po načelima dà kako narodno-bogomilskim, i u tom nastojanju do toga uspješe, da su postojavšu do sada nestalnu crkvenu organizaciju zamienili čisto narodnom, ali po uzoru i kroju eretičkome. Od tuda onoj crkvi u spomenicima specifično ime: crkva, vjera bosanska (str. 162. 163). Bogomili su dà kako stali „upliv svoj i na same dogmate razprostirati“, „ali promisao je crkvu bosansku kao pravoslavnu sačuvao. Ako je možda i gdjekoj episkop crkve bosanske, eretištvom zaražen, zlim putem udario, drugi su joj opet vierni ostali“ (str. 166.). Šta je dakle s bogomilstvom u Bosni? „u Bosni se — misli pisac — eretištvo skoro na same kršćane ograničavalo; tu mu je bilo gnjezdo; i ako gdjekoji spisatelji govore za patarenski narod, očevidno je da su pod imenom uzimali pravoslavne, koji Rimu bijahu šizmatici i eretici. Broj se kršćanà iz dana na dan to više manjio po Bosni, tim se većma crkva bosanska čistila od uvukavših se u nju eretičkih zloupotrebljenja, dok joj od svega nasljedstva bogomilskoga ne ostade naj-

Digitized by Google

poslije do jedino eretičko ustrojstvo, tè i ovo okolo 1520 sa svim izčeznu“ (str. 171).

Tako sudi dr. Petranović o Bogomilstvu i Patarenstvu u Bosni. Ja se nemogu slagati s vriednim piscem prvo u tom, da je bio tako skroman broj Patarena (ime preneseno iz Italije, upotriebljeno od zapadnjakâ) u Bosni. K čemu onda krstonosne vojne, k čemu izazivanje pomoći proti njim ugarskih kraljeva, hrvatskih vojvoda, banova i velikaša, pače pravovjernih bosanskih vladalaca, ako u Bosni ni je bilo „quorundam hominum multitudo, qui de dampnata Catharorum heresi sunt vehementer suspecti et graviter infamati“ (1203)? Ili je knez Vuk, sin Stjepana Nemanje, krivo izviestio papu Inocentija III, da je isti bosanski Kulin sa svojom suprugom i sestrom „zaveden bio i svojim primjerom prieko 10.000 kršćana“ povukô u novu vjeru? . . Istina je, da se u mnogih listinah odnosećih se na Bosnu, govori u obće o krivovjercih; ali u mnogih navode se poimence „Patareni“ ili „Manichei“. Još g. 1450 hvali papa Nikola V kralja Stjepana Tomaša, što ratuje „contra Turcos et haereticos Manichaeos“ (Monum hung. II, 255.); a taj isti kralj i njegova supruga bili su njekada Patareni, dok su oni, kano „i mnogi velikaši, plemići, vojnici i druge osobe obojega spola odvrgli sve bludnje patarenske krive vjere: quoscunque Paterenorum heresis deponentes errores“ (ib. 264). Sve to bivato njekoliko godina prije propasti bosanske države. I ja pristajem na to, da je patarenska sljedba u Bosni padala i na manje išla; ali nemislim, da se je ondje „eretičko družtvo skoro na same kršćane (samostane) ograničavalo“. Scienim da se toj tvrdji opiru i ona mjesta, koja dr. Petranović navodi iz dubrovačkih spomenika (str. 151—156). Isto tako nije pisac po mojem sudu dovoljno dokazao: nije-li onaj ustroj bosanske crkve bio patarenske sljedbe, dočim se zna, da su i gdjekoji vladaoci i mnogi velikaši bosanski sami bili Patareni, pak nije-li pod njim sljedba patarenska bila vladajuća u Bosni? A da su bosanski Patareni imali hierarchično uredjenje vidi se takodjer iz drugoga izvora, koga nije imao dr. Petranović u ruci.

U knjižnici naime mletačkoj sv. Marka imade rukopis, pisan koncem XIV. stoljeća, u kojem su dva sastavka o nauku bosanskih Patarena. Jedan od njih počima: „Hic sunt omnia puncta principalia et auctoritates extractae de disputatione inter christianum et patarenum bosnensem“. Drugi po-

Digitized by Google

čima: „Isti sunt herrores, quos comuniter patareni de Bosna credunt et tenent“. Ove razprave jesu tim važnije, što sigurno polaze od kat. redovnika bosanskoga, kao što se razabire iz pripiska na kraju rukopisa, dodana drugom rukom g. 1421 dne 10 rujna. Ja ću ovaj važni spomenik do skora prirediti za štampanje u akademijskih spisih; za sada samo to opazujem, da će se iz njega izvaditi ciela dogmatika i moral bosanskih patarena, tè će se tiem izpraviti mnienje dra Petranovića izraženo u tom obziru na str. 169. U tom dakle rukopisu čita se medj ostalima o bosanskih Patarenih i ovo: „item dicunt se esse ecclesiam Christi (крьстиани) et successores apostolorum, habentes de se ipsis *unum, qui dicit se esse vicarium Christi et successorem s. Petri*“. Na pitanje Rimljana: „quis est caput tuum?“ odgovara Pataren: „Petrus est caput nostrum“. Nije-li taj „namjestnik krstov i nasljednik sv. Petra“ дѣдь naših listina?

Ali razglabanje toga i ostalih još neriešenih pitanja o Bogomilstvu ima se ostaviti za posebne razprave; takovo razglabanje prekoračilo bi granice ove razsudbe. Što se upustih u tako obširno ocjenjivanje historičke razprave dra Petranovića, budi svjedočanstvom: koliko me je ona zanimala i koliku joj dajem važnost u našoj novijoj književnosti. U njoj imade više manâ, od kojih njeke htjedoh izpraviti i izpuniti — a jeda-li mi to podje za rukom prosudit će sam dr. Petranović, koj se već u napried veseli (str. 161) svakomu napredku znanstvenomu u tom težkom pitanju.

Što dakle ja sudim o razpravi dra Petranovića o Bogomilih? sudim to: da ako i nije njom dovršeno, to se bez sumnje znatno pomaklo kritičko iztraživanje o Bogomilih i Patarenih. Naš vriedni sudrug upotriebio je savjestno sve zapadne do sada poznate izvore, čim je ravan, ali je upotriebio i njeke domaće, slavenske spomenike, čim je napredniji ostalih zapadnih, njemačkih i francezkih pisaca, koji su kada iztraživali u povjesti Bogomila, Katara i Patarena. Toga radi nemože se dru Petranoviću uzkratiti dostojno priznanje na njegovu trudu, a srbskomu učenomu družtvu na potaknuću ove historijske razprave.

Dr. Fr. Rački.

Digitized by Google

Pregled hrvatske poviesti. Nacrtao prof. Sime Ljubić. Riečki Emidija Mohovića tiskarski kamen. zavod. 1867 8. 359.

Jedan je dio knjige, o kojoj sam naumio ovdje govoriti, već od prije poznat našemu svietu. Što se naime u njoj čita od str. 1. pak do 68., t. j. poviest Hrvatâ od njihova došašća na jug do smrti kralja Ljudevita Velikoga, to je prof. Ljubić već jednom izpripoviedao u svojem „Ogledalu književnosti jugoslavjanske“ knj. I. str. 89—155.

To, što sam upravo spomenuo ob odnošaju Ljubićeva „Pregleda“ prama njegovu drugomu djelu, „Ogledalu“ naime, stavlja čitatelju pred oči ugodan doista pojav: kako od jednoga pisca za kratko vrieme dobivamo dva djela za domaću poviest, koja je, kao što svatko ćuti, potriebna osobito marljiva obdjelavanja.

Ja ću ovdje govoriti, kao što već pokazuje napis ovih mojih redaka, samo o drugom djelu prof. Ljubića, u kojem nam on daje pregled hrvatske poviesti od došašća Hrvatâ u njihovu novu postojbinu pak sve do vremenâ kralja Ferdinanda V.

Tko iole poznaje djela, koja su pisana i starije i novije doba o hrvatskoj poviesti; tko nadalje znade, kako se još i novije doba izvori naše poviesti samo pomalo odkrivaju i snašaju, — tko to znade, a podjedno umije, što se danas zahtieva od historika, koji je uzeo pripoviedati zgode kojega naroda, taj će doista biti sa mnom jedne misli, ako reknem, da je morao imati ogromnih težkoća onaj pisac, koji je već sada kušao da nacrta poviest hrvatsku kroz sve njezine dobe. Već pisanje monografije kakove, u kojoj si se ograničio na koju kratku dobu, zadaje ti sto muka: a što biva istom onda, kada se stane govoriti o cieloj prošlosti naroda?

Na tu se golemu zadaću odvaži pisac djela, o kojem ovdje govorim. Kao čovjek, poznavajući svako izvrstnije djelo, koje je dosele o hrvatskoj poviesti napisano, a povrh toga od više lieta neumornim trudom radeći oko sabiranja novih izvora, lati se on toga težkoga posla, te posljedak svojih trudova pruži narodu u ruke pod čednim imenom „Pregleda hrvatske poviesti“, koji je „nacrtao“.

Uputivši nas tako sám pisac, kako imademo smatrati njegovo djelo, red je sada na meni, da svoju reknem, pošto sam već prije obćenitom primjetbom naznačio, da nam zahtjevi nesmiju ići preko mjere.

Digitized by Google

I onomu, tko ništa nezna za prijašnje veće i manje spise prof. Ljubića, nego mu je poznat samo njegov „Pregled“, pokazat će se sasvim jasno, čim tu knjigu pročita, da Ljubić poznaje bolje nego itko drugi dragocieno blago mletačkih arkiva, kojim se imade obogatiti naše znanje o prošlosti našega naroda. Zato upravo i imadu najveću vriednost one strane njegova djela, za koje je nalazio obilna gradiva u mletačkih izvorih. Toga pako, što je on, crpeći iz toga bogatoga vrutka, ili prvi u sviet iznio, ili obilnije i temeljitije razložio, nego što je prije njega učinjeno, imade u njegovoj poviesti u vele znatnu obilju. A svatko će i sám unapried pogoditi, da će to biti one strane u našoj poviesti, gdje se mletačko vladanje dovodi u razne odnošaje prama našoj domovini, prama njezinim vladarom i stanovnikom. Tako već za vladanja domaće dinastije dobiva više svjetla iz spomenutih i u Ljubićevoj poviesti upotriebljenih izvora nastojanje mletačko, da obladaju i iztočnimi obalami jadranskoga mora, kojemu su se željeli gospodarî učiniti. Što se dalje ide to biva u spomenutih izvorih i to nastojanje mletačko sve očitije, i sve se jasnije pokazuje ne samo postupno napredovanje Mletčana u njihovih namjerah, nego nam se odkrivaju i one okolnosti i uvjeti, koji su činili, te je posao mletčanom mogao za rukom poći. Tu se naročito pokazuju bojevi pojedinih dalmatinskih gradova medju sobom i sa susjednimi hrvatskimi knezovi, u kojih se prelaznoj koristi za volju najveći interesi države bacaju u najveću opasnost. Kao što Mletčani u obće u svako doba gledaju, da svoj upliv na naših stranah učvrste i razšire, tako rade oni ponapose o tom po svjedočanstvu u „Pregledu“ upotriebljenih izvora u onih dobah, gdje se je činilo, da će se uslied silnijega pokreta medj Hrvati stvoriti u ovih amo zemljah takova vlast, koja bi mogla biti dosta moćna, da odbije svako štetno si tudje umješivanje. Takovu što silnijemu naporu od strane Mletčana dade se povod pri izumrću naših kraljeva iz Arpadova roda, zatim nakon smrti kralja Ljudevita V. U dobi, koja je naskoro poslie toga započela, noseć sa sobom goleme pogibelji za sve kršćanstvo i njegovu kulturu, — u dobi turskoga vojevanja pripovieda nam se na temelju upotriebljenih izvora o bezprimiernih žrtvah našega naroda; nu isto se tako jasno pokazuje, da je i tu Mletčanom bio uviek poglavitim zakonom svega njihova rada ledeni obzir na što veću svoju korist. — Učinivši se Mletčani gospodari nad velikom stranom našega zemljišta, uvedoše tu takovo vladanje, kojim se

Digitized by Google

je za tim išlo, da se što većma zadovolji nezasitnoj pohoti i vlastoljublju mletačkih boljara: uslied česa morade nastupiti takovo propadanje i zemlje i naroda, da su se kašnje i sami pravedniji Mletčani čudom čudili, kako da nije narod uza tolike nevolje, što ih je morao trpiti ciele viekove, sasvim izgubio svu svoju prirorodjenu si valjanost i vrlinu. Što je odprije bilo samo nepodpuno poznato o tom načinu vladanja mletačkoga medju našim narodom, to nam izvori „Pregleda“ sasvim jasno pred oči stavljaju.

Kao što je „Pregled“ u spomenutih stvarih, koje sam samo kao za primjer naveo, mnogo svjetla prinio k razjašnjenju naše poviesti, i to sve iz više puta već spominjanih izvora, tako to isto čini on još glede mnogih drugih stvari, n. p. glede odnošaja medj našimi vladari i mletačkom republikom, glede različitih u našoj prošlosti znamenitih osoba, glede Uskoka i bojeva, kojim su oni povoda davali itd.

To, što sam dosad rekao o Ljubićevu „Pregledu“, na koliko je on potekao iz izvorâ, koje je sám pisac tražio i s velikim trudom rabio, završujem s ovom primjetbom: da si je Ljubić onom stranom svoga djela, koju je osnovao na samih izvorih, znamenitih zasluga stekao za poviest naroda našega.

Njegovo djelo samo o tom svjedoči, da on poznaje osim mletačkih izvora jošte i drugih, te da je iz njih takodjer crpio više gradiva za svoj „Pregled“. Medjutim suvišno bi bi bilo i spominjati, da pisac nije imao niti toliko vremena niti snage, da za sve, što je imao izpripoviedati, sám potraži prve i najvjerovanije svjedoke, nego je morao u pomoć uzeti ono, što su drugi prije njega uradili. Iz svega se pako vidi, da je u tom tražio, da se osloni na ponajpouzdanije radnike.

Nu premda je g. pisac oko svoga djela radio onom svjestnošću i onim trudom, koji odgovara važnosti posla, koga se je bio podhvatio, to je ipak u rešavanju svoje zadaće nailazio na takove i tako goleme težkoće, da napokon nije mogao tako izvesti svoga posla, da mu se nebi moglo učiniti temeljitih prigovora.

Ja sam naumio u sliedećih redcih ob onom progovoriti, što bi imalo biti po mojem sudu u „Pregledu“ inako izvedeno, nego kako se ondje čini.

Nu prije nego li k tomu pristupim, moram njekoliko rieči primietiti. Najprije mi je reći, da se ja ovdje neću pušćati u izpitivanje riečî, niti pojedinih sitnijih data, nego da ću više motriti

Digitized by Google

cielost, njezine poglavite česti i razredjenje svega toga. Drugo je, što primjećujem: da mi je za ovakovo moje postupanje bila glavnom ponukom ona bilježka u „Pregledu“, koja veli, da je taj „Pregled“ tiskan samo u 200 iztisaka. Sudeć po toj bilježci uzimam, da je pisac po svoj prilici naumio do skora pripraviti drugo izdanje svoga djela, za koje je unapried mogao očekivati, da će biti u narodu radostno pozdravljeno. Tomu bi dakle bile namienjene moje primjetbe, koje će odmah sliediti. Ja ih preporučujem uvaženju toli pisca „Pregleda“, koli svakoga inoga, koga stvar zanima. Radi se o stvari, koja nam je svim jednako sveta, a opet je tako težka, da je jedan čovjek sám obladati nemože. S tom namjerom i u takovu su duhu sastavljene moje primjetbe.

Jedne će se od tih mojih primjetba odnositi na materiju, — gradivo naime, koje je uzeto ili bi se uzeti imalo, a druge će motriti formu, t. j. razredjenje i razloženje toga gradiva.

U prvom pogledu jedna mi je od poglavitih primietba: da se neslažem s g. piscem u tom, što on počima svoju poviest s pripoviedanjem o dolazku Hrvata iz zatatranske njihove domovine u novu postojbinu. Po mojem sudu valjalo bi historiku prije nego li k tomu pristupi dvie stvari u kratko izvesti: jedno bi valjalo u kratku pregledu nacrtati ponajglavnije momente starije poviesti onih zemalja, koje su Hrvati imali učiniti novom svojom postojbinom, i pri tom bi trebalo ponajviše ono uvažiti, što se nije za Hrvate nikada sasvim utrlo u posljedcih svojih, gospodovanje naime rimsko u onoj zemlji, koja je poslije njim u dio pala. Zatim bi trebalo nješto reći o životu Hrvatâ u njihovoj zatatranskoj domovini; i budući da spomenici negovore ponapose o Hrvatih, nego obuzimlju u većoj obćenitosti ciele grane slovienskoga stabla ili dapače i sve to stablo, to bi sama stvar pisca k tomu dovodila, da u kratko nacrta sliku najdavnijega života naroda slovienskih. To čineći i sliedeći tragove najstarijoj poviesti, došao bi do dobe, gdje se njeke grane oddružuju od ostaloga stabla, gdje počima seljenje naroda slovienskih. I eto mu u tom puta, kojim će doći da pripovieda, kako Hrvati dolaze u svoju novu postojbinu. — Ob ovoj primjetbi mislim da je tako osnovana, da bi bilo posve suvišno, da idem za nju navadjati ikakovih razloga.

Drugo je što primjećujem: da u „Pregledu hrvatske poviesti“ mora biti jednak obzir uziman na sve one predjele i zemlje, koje su Hrvati zauzeli. Tu dužnost nalaže historiku već sama njegova

Digitized by Google

namjera, po kojoj hoće da izpripovieda zgodu Hrvatâ. — U tom bi se pogledu ponajprije moralo preporučiti g. piscu, da se u preradjivanju svoje poviesti većma ogleda na Dubrovnik, nego što je činio u prvom izradku, gdje o njem spomen čini samo uzgredice i na malo miesta. Ako se g. pisac obazre na ovu moju primjetbu, neće samo svojoj zadaći zadovoljiti, nego će podjedno unieti u svoju poviest mnogo takovih momenata, na kojih će se pokazati sposobnost Hrvatâ za uzvišenije zadaće narodnoga zivota. Da će pako moći pisac liepim načinom izvesti, što mu se ovdje svjetuje, o tom možemo biti unapried osvjedočeni, dobro poznavajući obseg i pravac njegovih historičkih studija. — Po mojem bi mnienju valjalo da se pisac doniekle obazire i na one Hrvate, koji su u državnom pogledu već od davnih vremena oddieljeni od ostale svoje braće; i to bi se imalo barem tako učiniti, da se pokaže, u kakove su dospjeli trajne odnošaje, kada i kojim načinom. Pak pošto su se već i u tih odnošajih našli, mogla bi se časom i kod dobre zgode koja reći o njihovu daljemu udesu. Gospodin će me pisac razumjeti, da tu mislim o zapadnih članovih naše obitelji. — Neupušćajući se nadalje niti najmanje u prieporno medju našimi učenjaci pitanje, da li je Bosna dobila oko polovice VII. vieka hrvatsko ili pako srbsko stanovničtvo, ili dokle je jedno dopiralo a dokle drugo, — u to se, kao što rekoh, niti neupušćajući, mislim, da imade dosta drugih razloga za to, da se u poviesti našega naroda nješto točnije označi glavni tečaj poviesti Bosne. Za taj mi je zahtjev glavnim razlogom ono uzko doticanje, koje se pokazuje medju jednom i drugom stranom i to u takovoj mjeri, da upravo nije moguće u njekih dobah pravo razumjeti poglavitim zgodam na jednoj strani, ako se nezna, što je u isto vrieme bivalo na drugoj strani. Nu budući da je ipak Bosna imala u njekih dobah svoju osobitu poviest, različitu od naše, za to sam i rekao, da bi se imao označiti samo glavni tečaj njezine poviesti; a gdje bi se imale u našoj poviesti uvrstiti takove epizode, uzete iz zgoda bosanskih, to bi historiku lahko naznačio razvitak njegova predmeta.

Jošte mi je učiniti jednu poglavitu primjetbu u pogledu gradiva, koje imade biti izradjeno u svakoj poviesti kojega naroda, koja je vriedna toga imena.

Da poviest bude pravom slikom sve prošlosti kojega naroda, i da tako poteče iz nje ona korist, zbog koje ju sav napredniji sviet toliko cieni, nije podnipošto dovoljno, da ona pripovieda samo

Digitized by Google

o bučnijih spoljašnjih zgodah, o silovitih doticajih sa susjedi i o sličnih stvarih, nego je nuždno, da se u njoj pokaže razvitak svega života narodnoga u svih njegovih toli različitih odnošajih i pravcih. Onda samo, ako se poviest tako pojima i tako izradjuje, dobiva ona svoju vriednost za pojedinca i za ciele narode.

Ljubićevi prijašnji različiti spisi, a tako isto i najnovije mu djelo, o kojem se ovdje govori, najbolje nam o tom svjedoče, da on umije poviest onako motriti, kako ju motre historici novijega vremena, te zato i pazi one momente, kojim se daje ponajveća važnost. Nu pri svem tom nalazim ja više toga, što se odnosi na razvitak nutarnjih odnošaja državnoga i kulturnoga života u njegovih različitih pravcih, što bi imalo biti po mojem sudu u poviesti još bolje uvaženo i točnije izvedeno.

Navest ću njekoliko takovih stvari.

Po mojem sudu imala bi se poviest ustava većom točnošću izvesti, da se u njoj naročito pokažu postupne promjene u odnošajih medju kneževskom vlašću i plemićkimi pravi i one posljedice, koje su sliedile iz takovih promiena za državu cielu i pojedine u njoj stališe. Ako se to učini, te se n. p. pokaže, da je u njekoj dobi kneževska vlast znatna, ali uza to i država sama u sebi napredna i pred stranim svietom poštovana, — u drugoj opet da plemstvo lišava krunu njezinih preimućtva, a samo svoje povlastice da upotrebljuje na sebične svrhe i na što veće tlačenje mnogobrojnoga razreda ljudi bezpravnih: onda će se dakako mnoga osoba i mnoga zgoda pokazati u sasvim drugčijem vidu, nego što se prikazuje na prvi pogled. U tom bi po mojem mnienju onako valjalo postupati kao što je učinio g. pisac na jednom mjestu: gdje no mu je naime valjalo pokazati, kakove su promjene nastupile nakon smrti Matije Korvina a za kralja Vladislava II. — S tim, što sam upravo rekao, u najužem je savezu jošte jedna primjetba: da se naime odnošaji vlastele prama podložnikom u svih bitnijih promjenah točnije oprediele. — Promatranje različitih faza u razvitku ustava naših kraljevina, — i ne samo to, nego i druge mnoge strane u poviesti naroda našega vode pisca domaće poviesti k tomu, te mora mnogo puta progovoriti ob odnošajih naše domovine prama kralju i kraljevini ugarskoj. Budući da ti odnošaji nisu za sva vremena jednaki ostali, zato će biti po mojem sudu domaćemu historiku u tom pogledu zadaćom: da pobliže izvede, kako se u razno doba pokazuje odnošaj naših kraljevina prama kralju i kraljevini

Digitized by Google

ugarskoj glede zakonotvorne vlasti, glede vlasti izvršujuće i njezinih pojedinih grana itd., i kakove posljedice sliede za našu domovinu s promjenami, koje u tih odnošajih tečajem vremena nastupljuju. — Govoreći o razvitku ustava našega, dolazi mi u pamet ona strana naše domovine, za koju je taj ustav uslied velikih promiena svu svoju valjanost izgubio. O njoj — o krajini našoj valja tako govoriti, da se pokaže prvi joj zametak i zatim postupni dalji razvitak sve donle, dok nije postala onakovom, kakova je danas. — Poviesti je jednom od najuzvišenijih zadaća, da pokaže, kako se u narodu po malo udomljuje uljudnost i napredovanje u raznih strukah materijalnoga i duševnoga života. Zato će ona iztraživati, kako napreduje gospodarstvo; kako se po malo zameću i razvijaju zanati, obrt, trgovina; kako se njeguje znanost i umjetnost; što biva na polju crkvenom; kako je sa književnošću itd. Našemu narodu nije bilo dano, da si steče u poviesti jednaku znamenitost glede svih zadaća, što ih ljudstvo imade riešiti; nu za nas je nuždno, da se upoznademo i s onimi tvorovi uma, srdca i radinosti naroda našega, koji u poviesti svieta nebi na pročelju stali, ali su za nas ipak dragocieni znakovi života naših predja. Zato će domaća poviest i u tom svem tragom slieditи postupni razvitak; tražit će, što je taj razvitak pomagalo, što li ga je priečilo. U „Pregledu“ se je još najviše pazilo na razne strane kulturnoga života u dobi vladanja kraljevâ domaće dinastije; nu ja mnijem, da će g. pisac naći način, kako da posvema zadovolji i tim zahtjevom, koje mu stavlja sama njegova zadaća. Ovdje se doduše i pokazuje ta njegova zadaća u svoj svojoj golemoj težkoći; nu prosvećen um, udružen s neutrudivom marljivošću, kadar je svladati mnogu težkoću, — i tako se mi možemo uzdati, da će nam preradjeno izdanje „Pregleda“ pripoviedati i o razvitku gradskoga života s njegovimi zanati, obrtom i trgovinom, i o širenju znanja pomoćju privatnoga i javnoga podučavanja, i o gojiteljih pismenstva i latinskoga i domaćega, i o Bogomilih i prijateljih i širiteljih protestantizma itd.

Tim završujem svoje primjetbe glede gradiva. U redu pako primjetaba druge vrsti, ka kojim sada prelazim, prva mi je takova, da ju samo spomenuti moram i odmah mogu znati, da će biti sa svih strana odobrena, a to jest: da sve gradivo historičko treba podieliti na dobe oliti p e r i o d e. Da je iztaknuće onih momenata, po kojih se u hrvatskoj poviesti glavne dobe označuju, s većimi

Digitized by Google

težkoćami spojeno iliti barem izvrgnuto znatnijim dvojbam i prieporom, to bih k ovoj svojoj prostoj primjetbi dodao jošte i svoje mnienje: koje se i kakove periode imadu uzeti; nu buduć da ta stvar nije spojena s nikakovimi težkoćami, zato neću da zahman vrieme trošim.

I druga mi je primjetba vrlo prosta, ali je ipak u tom znatno različita od prve, što joj je izvedenje spojeno već s većimi težkoćami. Svatko će mi doista u tom dati za pravo: da pošto je sve historičko gradivo podieljeno ponajprije na periode, historiku ostaje jošte jedna velika zadaća, o kojoj visi valjanost njegova posla, da naime u svakoj pojedinoj periodi nadje pravo mjesto svakoj stvari, — da odabere njeki sustav za poredanje svega gradiva, idućega u pojedine periode, koji bi se dao prilično po svem djelu izvesti. — Svaka perioda dobiva svoj osobiti značaj i svoje znamenovanje od njeke u svojih posljedcih osobito važne i odlučne zgode. S tom će pako jednom zgodom ostali razvitak poviesti stati sad u bližem sad u daljem savezu, te će tako jedno doba, koje je dobilo svoje poglavito obilježje od jedne glavne zgode, jošte više oznakâ steći, u kojih se izražuje njegov značaj i sadržaj. I premda se može pokazati u kojoj dobi po koja njegda i znamenitija zgoda, kojoj se nemože lahko naći suvislost s ostalim tečajem poviesti, to će ipak u ovoj našoj stvari valjati kao pravilo: da sve što biva u kojoj periodi, nigdje nemože naći prikladnijega mjesta nego u njoj samoj, bili to sada odnošaji državnoga života, ili zgode odnoseće se na razvitak kulture itd. Od toga bi se pravila po mojem mnienju onda samo imalo odstupiti, kada bi pisac vidio, da će biti mnogo shodnije i primjerenije zadatku poviesti, ako se gradivo, koje ima za poviest n. p. koje strane kulturnoga života, nebude razvelo po različitih perioda, nego ako se sabere i razloži budi već na jednom mjestu ili i na više. Gdje će se pako u svakoj pojedinoj periodi svačemu naći svoje najprikladnije mjesto, o tom će odlučiti u ponajviše slučajeva sama nutarnja suvislost medju zgodami, koje se imadu pripoviedati; a gdje se to neizražuje dovoljnim načinom, ondje će morati odlučiti pisac po svojih viših gledištih, s kojih motri razvitak svega života u poviesti. — Prema tomu, što sam ovdje rekao, nebih mogao odobriti g. piscu, što on n. p. goveri o načinu vladanja mletačkoga na našem zemljištu istom nakon propasti republike mletačke. U razpravi, veoma zanimivoj, koju je na tom mjestu napisao, imade bez dvojbe više toga, što bi bolje drug-

Digitized by Google

dje stalo, i što bi drugamo stavljeno mnogo pomoglo razumljenju pripoviedanih zgoda. — Da još jedan primjer navedem, reći ću, da dobro razumijem, što je vodilo g. pisca, kada je u prvoj periodi poviesti pri Tomislavu kralju obširnije progovorio ob uvedenju slovienske liturgije medju Hrvati; nu da nemogu naći razlogâ, zbog kojih je pisac o nutarnjem uredjenju države hrvatske za domaće dinastije i o nutarnjih odnošajih naroda govorio u poviesti različitih vladara.

Jošte imadem jednu primjetbu. Historik, pripoviedajući poviest kojega naroda, nemože imati doista druge namjere, nego da pokaže viernu sliku sve prošlosti takova naroda. Proti toj svojoj namjeri može on sám na više načina sagriešiti; naročito pako grieši on proti njoj onda, kada u svoje pripoviedanje upliće stvari, koje nespadaju na njegovu zadaću, zatim kada nedrži u pripoviedanju prave mjere, nego o stvari manje važnoj i odlučnoj pripovieda obilno i potanko, dočim je drugu stvar od mnogo veće važnosti više puta u kratko obavio. Tako radeći daje on povod krivim nazorom, otežčava čitatelju pregled svega pripoviedanoga i mjesto da sám stupi pred njega s gotovimi slikami, očekuje od njega, premda za to morda i nesposobna, da će si on stvarati takove slike od pruženih si u izobilju pojedinih data.

I u tom pogledu usudjujem se nješto primietiti na djelo, koje ovdje razabirem. Nu da me nestigne prikor, da prigovaram stvari, koju bi trebalo hvaliti, moram unapried ovo reći. Ja činim razliku medju čovjekom, koji si je učinio zadaćom svoga života što temeljitije učenje poviesti, i medju onim, koji ju uči samo do njeke mjere. Ovaj očekuje već gotovu stvar, i ona mu je samo dobro došla i koristna; onaj će pako biti zahvalan i za svaki pojedini datum, jer će ga dobrom zgodom upotriebiti u svoje svrhe. Zato se samo sobom kaže, da će u našem ovdje slučaju historik mnogo cieniti i ono, za što misli da nebi imalo biti onako izvedeno kao što jest u knjizi, namienjenoj širim krugovom.

To učinivši, evo me kod stvari same. — G. je pisac vrlo dobro znao, da mu nije moguće pripoviedati hrvatske poviesti, a da se neobazire na poviest onih zemalja i država, s kojimi su Hrvati u razne doticaje dolazili, koje su imale više ili manje upliva na tečaj njihove poviesti. Mi danas već svi vidimo i razumijemo, da valja onako postupati, kako je postupao g. pisac. Nu svim nam zadaje ta stvar velikih težkoća: jerbo je upravo u tom težko po-

*

Digitized by Google

goditi pravu mjeru, da se naime iz poviesti drugih zemalja samo onoliko uzme, koliko je potrebito za protumačenje pojavâ domaće poviesti. G. je pisac po mojem mnienju u tom udario na njekih mjestih posve pravim putem; drugdje je opet tako postupao, da mu se lahko može prigovoriti. Da navedem jedan primjer. Za našu je poviest bez dvojbe od prevelike važnosti, recimo u dobi turskih bojeva, da se znade, kako je sa snagom mletačke republike i kako ona ponapose stoji prama Turkom, da li je naime š njimi u prijateljstvu ili u boju. To se medjutim može naznačiti u malo rieči, niti nije nuždno, da se n. p, u slučaju kojega boja republike mletačke s Turci, koji se vodi za iztočne zemlje, potanje naznačuje tečaj takova boja. — Osim toga imade u „Pregledu“ stvari, koje bi se imale po mojem sudu svakako skratiti. Ovamo ide: borba naših kraljeva i Mletčana za pojedine dalmatinske gradove. Borbe tih gradova medju sobom i s hrvatskimi knezovi. Bojevi Hrvatâ proti kraljici Mariji i Sigismundu. Nastojanje pojedinih naših mogućih knezova oko širenja vlasti i upliva. Vojevanje s Turci i pri tom sudjelovanje Mletaka, nastojanje pojedinih naših banova itd. Bojevi medju Ferdinandom i Zapoljskim, i zatim bojevi vladarâ i naroda našega s Turci. Djela Uskočka i smutnje, koje su odatle sliedile. Bune za kralja Leopolda. U svem tom imade mnogo blaga, koje je pisac prvi na sviet iznio iz obilna skladišta svojih trudova, i zato može biti uvjeren, da će mu biti zahvalni ljudi od ozbiljnije nauke; nu s druge strane valja reći, da ona obširnost i potankost, u kojoj su spomenuti predmeti izvedeni, nije shodna, ako se uzme obzir na veću stranu čitatelja, kojim se knjiga namienjuje. Po nje će biti mnogo više koristi, ako se pripoviedanje o rečenih stvarih na kraće stegne, ali tako i tim načinom: da se svagdje i u svakom djelu što razložitije i jasnije pokaže prava namjera djelujućih, način i sredstva njihova djelovanja i napokon posljedice, koje su odatle sliedile,

Napokon dodajem još jednu. — U nas neima toliko radnikâ, da bismo već sada mogli imati jednu literaturu, namienjenu višim i odličnije naobraženim stališem, a drugu, koja bi motrila samo stališe niže. Kad pišemo, pišemo većinom s tom namjerom, da nam djelo bude pristupno svim čitateljem navadne u nas naobraženosti. Odatle sliedi za nas, koji radimo više ili manje na polju domaće poviesti, ta velika dužnost: da moramo na način poviedanja isto toliko pomnje obratiti, koliko na izbor i razredjenje gradiva. Po-

Digitized by Google

viedanje nam mora biti prema dohvatu čitateljstva, komu govorimo, a u ostalom u svem tako uredjeno, da čitatelja ne samo pouči, nego da takodjer u njem probudi i ukriepi ona plemenita čuvstva, koja poviest na sreću ljudstva tako mnoćno budi i hrani. U tom pogledu ide g. pisca za to najveća hvala, što nije nijedne prilike propustio, koja mu se je u tu svrhu ponudila, da u čitatelju uzpiri svetu vatru domoljublja. U ostalom svi se imademo još mnogo boriti s raznimi težkoćami, te već i onaj zaslužuje hvalu, komu se vidi, da je ozbiljno o tom radio, da barem za koji korak napried udari, i to budi u čištoći i pravilnosti jezika, budi u skladnosti i ljepoti dikcije, budi u vještini na um i ćud oplemenjujućim načinom djelovati.

I s tim završujem ove svoje primjetbe, koje sam pobilježio samo s tom namjerom, da prema svojim slabim silam poslužim interesom znanosti. Buduć da sam u njih dirnuo i u njeka načelna pitanja, to ću se smatrati sretnim, ako budem vidio, da je mojimi opazkami povod dan svestranijemu razglabanju stvarî, koje sam ja s obzirom na uzke medje kratke recenzije u malo rieči izveo. Znanosti bi bila s toga bez dvojbe velika korist.

Čitatelj će biti razabrao iz mojih rieči, kako ja cienim knjigu, o kojoj sam ovdje govorio, te ju zato njemu i preporučujem kanoti priručnu knjigu o hrvatskoj poviesti, koja u svakom pogledu daleko nadkriljuje sve, što je odprije pod tim imenom bieli sviet ugledalo. Želim pako i u svoje i u njegovo ime, da nas g. pisac što prije obraduje preradjenim izdanjem svoga djela.

M. Mesić.

Izvještaj o dosadanjoj radnji opisivanja narodnijeh običajâ pravnijeh.

Pravilo jevangjelsko: „što dade desna neka ne zna lijeva“ veoma je mudro i primjereno za dobročinstva, koja se milosrgja radi bližnjemu daju — tim se uštegjuje i onomu koji milostinju prima, javno poniženje a otimlje prilika gordosti i hvastavstva onomu koji je daje. Ali prilozi i priložnici za tako svete svrhe kakve ima naša akademija znanosti, niti je uzroka da se taje niti smiju ostati neproglašeni. Takav zavod nije prosjak, pa da mu se milostinja daje, koje bi se imao stidjeti, nego je posvjetilac narodnji, pa radeći o najvišem dobru svoga naroda, to jest za njegovu

Digitized by Google

prosvjetu i napredak, s pravom može zahtievati od svakoga narodnoga člana i potporu prema silama pojedinca. S druge strane ni o kakvoj hvastavosti sa strane priložnika nemože biti govora, jer o njima kad se kaže da su nešto priložili, tim se kazalo da su podmirili dug koji svome narodu moralno duguju. Osim toga ne samo da se tim i ostali na prilaganje podažižu, nego je objelodanjivanje dan današnji, radi javne kontrole, neobhodno potrebno.

Ali novčano prilaganje nije baš jedino kojim se svrhe ovoga narodnoga hrama mogu podupirati nego se to može ćiniti i radnjom u smislu akademije, jer ona uprav za radnju veći dio svojih dohodakâ i troši: a ima bogme vrsta radnje koja se ni za novac ne može vazda imati. Pravedno je dakle i potrebno da se i imena onijeh rodoljuba narodu objave, koji svojom radnjom svrhe naše akademije potpomogoše isto tako i onijeh koji to novcem učiniše.

Akademija potpuno uvidjevši veliku naučnū korist sabiranja narodnijeh pravnijeh običaja, najprije se postarala da preporuči svijem rodoljubima ovu vrstu radnje, ali radnje, u kojoj može svak suradnikom biti pa i onaj koji se učenjem pisanoga prava nigda ni bavio nije, samo ako je proniknut ljubavlju za narod i narodni napredak, pa ma koga on zvanja bio, ma kojoj političkoj strani pripadao. Da bi oblakšala taj posao akademija već na svoje troškove dade štampati drugo i treće izdanje moga „Naputka“ i to u 4000 eksemplara i od toga dobar dio rasposla ex offo prečastnim ordinarijatima u cijeloj trojednoj kraljevini, u Bosni i Hercegovini s molbom da bi oni tu stvar svojim svještenicima po selima preporučili, pa malo po malo dobivene odgovore akademiji šiljali. Osim toga nije se propustilo nastojanje, da se i u kneževini Srbiji i u Vojvodini i u Crnoj gori „naputci“ rasprostrane: nije se zaboravilo ni na slovenske zemlje, a nešto je poslano bilo i čak u Bugarsku.

Budući akademija meni kako svome članu povjerila brigu i sakupljanja i uregjivanja te gragje, držim da mi je najprva dužnost objavljivati imena one gospode koji bi se ili meni ili akademiji odazvali sa prilozima te vrste, zahvaljujući najtoplije u ime akademije na njihovu rodoljubivu trudu. Izvješće dakle o ovomu poslu izlaziti će često u ovim knjigama jugoslavenske akademije, da bi općinstvo naše znalo kako i taj odsjek akademičke radnje napreduje.

U ovomu prvomu broju ne možemo još bog zna koliko uspjeha pokazati, jer je akademija tek pred nekoliko nedjeljâ pomenute

Digitized by Google

„naputke“ razaslala. Što je do sada učinjeno, to je bilo sve na moj privatni poziv.

Megju svijem najprvi mi se odazva naš vrli pučki pisac g. Mijat Stojanović nadučitelj u Zemunu: on mi odgovori na svakolika pitanja koje su u prvom izdanju „naputka“ i to ne samo za zemunsku okolicu, nego i za petrovaradinsku pukovniju, za Banat, i za šajkašku četu u Bačkoj.

Za tim mi je odmah napomenuti g. Stjepana Kućaka iz Zagreba kandidata klasične filologije. On mi na svakolika 348 pitanja odgovori za zagrebačko Zagorje a i za neke priedjele u Slavoniji, i to tako opširno da bih posve zadovoljan bio kad bi i ostali suradnici tako obilni bili u svome opisivanju.

G. Živojin Radonjić, sveštenik u Lojanicama u okrugu Šabačkom u Srbiji, posla mi preko g. prof. Stojana Novakovića urednika „Vile“ i tajnika srpskoga učenog društva 65 odgovora i to na prvijeh 16 pitanja pa za tim na pitanja pod brojevima: 25. 28. 36. 38. 47. 49. 52. 81. 84. 89. 93. 94. 99. 106. 114. 116. 130. 131. 134. 137. 158. 166. 172. 179. 182. 183. 185. 186. 190. 191. 192. 197. 198. 200. 201. 208. 209. 218. 221. 229. 230. 232. 233. 276. 278. 289. 290. 316. 333. Ovi se odgovori svikolici odnose na narod u okružju Šabačkom u Srbiji, a pisani su u kratko ali precizno tako, da bi mogli služiti kao ugled onijem suradnicima, koji nemaju mnogo vremena za opširnije opisivanje.

G. Gjuro Belošević iz Zagorja doktoranad prava u Beču odgovori mi na 5—6 pitanja iz kaznenoga prava i to za zagrebačko Zagorje.

Na jednom večernjem sastanku u gjačkim društvima „Velebitu“ i „Zori“ u Beču odgovoriše mi ustmeno na prvo pitanje, a neki i na 3—4 prva pitanja slijedeća gospoda slušaoci na bečkim velikim školama: Mile Čaović, Katon Ilić, Milan Kasumović, Isidor Kršnjavi, Branko Nikolajević, M. Novaković, Stjepan Planer, Skender Saračević, Stjepan Sieber, Tade Smičiklas, Matija Stanisavljević, Gjorgje Teodorović, Petar Tomić, Lukša Zore. Skoro sva kolika ova gospoda obećaše da će mi po mogućnosti i na ostala pitanja odgovoriti. Kako koji bude izvršavao svoje obećanje bit će o njegovoj radnji pobližega govora u budućijem izvještajima.

Preko prečastnijeh ordinarijatâ nijesam ni ja ni akademija mogao još ništa primiti, jer su im tek pred nekoliko nedjeljâ naputci poslani. Dr. V. Bogišić.

Digitized by Google

IZVODI IZ ZAPISNIKA

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

Privatni sastanak 7 srpnja 1866.

Predsjednik najstariji član dr. Josip Šloser; članovi Mirko Bogović, Vatroslav Jagić, Ivan Kukuljević, dr. Pavao Muhić, dr. Franjo Rački, Bogoslav Šulek, Josip Torbar.

Pošto se pročita dopis svietloga bana od 2 srpnja br. 874, kojim se javlja da je njegovo c. i kr. apostolsko veličanstvo blagoizvoljelo previšnjim svojim riešenjem od 15 lipnja premilostivo dozvoliti, „da potvrdjenih previšnjim riešenjem od 9 svibnja t. g. četrnaest članova jugoslavenske akademije umjetnostî i znanostî smiju — mimoišav iznimice § 22 pravila — rečeni zavod proglasiti konstituiranim“, odredjeno bi da 22 srpnja bude sjednica, u koju da se pozovu i oni članovi koji ne stanuju u Zagrebu, a dotle da poslovni red prema temeljnim pravilom izradi odbor, u koji biše odredjeni dr. Fr. Rački i V. Jagić.

Skupna sjednica 22 srpnja 1866.

Predsjednik nastariji član dr. Josip Šloser; članovi Mirko Bogović, Vatroslav Jagić, Ivan Kukuljević, dr. Pavao Muhić, Sime Ljubić, dr. Franjo Rački, dr. Jovan Subotić, Bogoslav Šulek, Josip Torbar, Adolfo Veber, Živko Vukasović.

Poslovni red, koji izradi odredjeni odbor, bi primljen do §. 23 s promjenami koje se u predlogu odborskom naznačiše, i odredjeno bi da sjednica opet bude 24 srpnja.

Skupna sjednica 24 srpnja 1866.

Predsjednik najstariji član dr. Josip Šloser; članovi Mirko Bogović, Vatroslav Jagić, Sime Ljubić, dr. Franjo Rački, dr. Jovan Subotić, Bogoslav Šulek, Josip Torbar, Adolfo Veber, Živko Vukasović.

Poslovni red bi do kraja primljen s promjenami koje se u predlogu odborskom naznačiše, i predan bi na posljednju redakciju odboru, u koji biše odredjeni Bogoslav Šulek, Josip Torbar i Vatroslav Jagić.

Digitized by Google

Skupna sjednica 25 srpnja 1866.

Predsjednik najstariji član dr. Josip Šloser; članovi V. Jagić, Sime Ljubić, dr. Pavao Muhić, dr. Franjo Rački, dr. Jovan Subotić, Bogoslav Šulek, Josip Torbar, Adolfo Veber, Živko Vukasović.

Članovi se razdieliše u razrede, i svaki razred izabra sebi predstojnika, po tom najstariji razredni predstojnik dr. Josip Šloser otvori skupnu sjednicu, u kojoj, pošto već kasno bješe da se jošte što preduzme, odredjeno bi da se sjednica sazove 26 srpnja.

Skupna sjednica 26 srpnja 1866.

Predsjednik najstariji razredni predstojnik dr. Josip Šloser; članovi V. Jagić, Sime Ljubić, dr. Pavao Muhič, dr. Franjo Rački, dr. Jovan Subotić, Bogoslav Šulek, Josip Torbar, Adolfo Veber, Živko Vukasović.

1.

Predsjednik otvoriv sjednicu proglasi akademiju konstituiranom ovim govorom:

Veleštovana i veleučena gospodo!

Budući pozvan, ne po zaslugah, već po dobi svojoj, kao najstariji član medju vami, da otvorim današnji naš u historiji domaćoj vele znameniti sastanak, čast mi je pozdraviti vas, veleštovana gospodo kao prve izabrane i po nj. veličanstvu potvrdjene članove naše jugoslavenske akademije znanostî i umjetnostî, — kao najprije podignute stupove ove dične sgrade, koju utemeljenu veledušjem i žarkim rodoljubljem slavnoga domovine sina, te revnim sudjelovanjem svih kolikih rodoljuba naše trojedne kraljevine kao takodjer i ostale po krvi braće izvan nje, ove velim sgrade, koju kao svetu zadušbinu izručujemo našemu potomstvu kao svetinju čistoga rodoljublja, kao izhodište umnoga napredka i kao čvrsti bedem i zaštitu narodnosti naše proti življem odtudjujućim.

Pokle smo obavili sve pripravne po ustanovah našega zavoda propisane poslove, izradivši naime poslovnik, odredivši pojedine odsjeke i načelnike im izabravši, proglašujem jugoslavensku akademiju znanostî i umjetnostî kao ustrojenu i konstituiranu, te vas, veleštovana i veleučena gospodo, kao prvake ovoga zavoda pozivljem da po propisu naših ustanova od nj. veličanstva najmilostivije odobrenih, izvolite sada preduzeti izbor najprije pokrovitelja naše akademije, za tim njezina predsjednika.

Meni pako po dobi najstarijemu članu vašemu dozvolite da u ovom velevažnom času izreknem svoje duboko čuvstvo unutarnje radosti, što mi je sreća u dio pala, da je na moja usta proglašena otvorenom i konštituiranom naša jugoslavenska akademija, što će mi, vjerujte mi gospodo, vazda biti najsladja i najdičnija uspomena moga življenja.

Dao Bog! sjeme nami posijano niklo zdravo i bujno, ponaraslo bez kukolja, procvalo liepo i veselo, te dičnim i obilatim plodom urodilo našemu rodu i potomkom!

Digitized by Google

Dao Bog svoj blagoslov našoj radnji i težnji, da u slozi i krjeposti uspieva nam na čast a cieloj domovini na korist i diku!

Bog poživi sve naše rodoljube, koji su na podignuće našega hrama znanostî i umjetnostî kako god pripomogli!

Bog poživi prvoga utemeljitelja i zaštitnika naše akademije, dičnoga sina naše domovine, biskupa Strosmajera; — Bog poživi i zaštiti premilostivoga našega cara i kralja, koj nam je domorodno naše djelo blagonaklonim svojim odobrenjem ovienčao! Nj. veličanstvo naš car i kralj Franjo Josip prvi živio na mnogo i mnogo ljeta. Živio! —

2.

Pošto predsjednik pozva članove da tajnim glasovanjem izaberu naprije pokrovitelja akademiji, prihvati rieč pravi član dr. Pavao Muhić, te predloži da se uvažujući neizmjerne zasluge biskupa Strosmajera po jugoslavensku akademiju, uvažujući glas naroda, izražen u priložih sabora trojedne kraljevine od god. 1861, jednoglasnim uzklikom preuzvišeni g. Josip Juraj Strosmajer izabere za pokrovitelja jugoslavenske akademije. Svi članovi pristaše jednodušno na taj predlog, te bude preuzvišeni g. biskup Josip Juraj Strosmajer srdačnim „živio“ izabran za pokrovitelja akademije.

3.

Predsjednik pozva članove, da tajnim glasovanjem izaberu predsjednika, i tako bi izabran dr. Franjo Rački za predsjednika jugoslavenske akademije.

4.

Poslovni red u redakciji odredjenoga odbora bi primljen i odobren.

Skupna sjednica 30 svibnja 1867.

Predsjednik dr. Fr. Rački; pravi članovi dr. J. Šloser, dr. P. Muhić, A. Veber, J. Torbar, B. Šulek, V. Jagić, dr. M. Šuhaj, M. Mesić, privremeni tajnik Gj. Daničić.

1.

Na priedlog predsjednikov bi odlučeno da se čim prije počne izdavati časopis prema čl. 4 pravilâ i § 20 poslovnoga reda, a što je iz bliže potrebno za nj narediti, da predloži privremeni tajnik u prvoj skupnoj sjednici.

2.

Kako je jugoslavenska akademija znanostî i umjetnostî stupila u život i započela svoje djelovanje, te je nestalo razloga da odbor postavljeni za jugoslavensku akademiju i universitet nastavlja za nju dojakošnji rad svoj, odlučeno bi zamoliti kr. namjestničko vieće da naloži istomu odboru da preda akademiji račune i što još ima u njega njezina tako da mu u napredak ostane staranje samo za ono što pripada universitetu; a rečene stvari od odbora da

Digitized by Google

prime za akademiju predsjednik, privremeni tajnik i pravi član dr. M. Šuhaj.

3.

Da bi u književnih preduzećih što više jedinstva a po tom i od žrtava narodnih njim posvećenih što više koristi bilo, odlučeno bi pozvati Maticu ilirsku i družtvo za jugoslavensku historiju i starine da izjave bi li i na koji bi način bili voljni sastaviti svoje imetke s imetkom jugoslavenske akademije.

4.

Odlučeno bi da za iduća dva mjeseca javne razredne sjednice bivaju po dvie svakoga mjeseca, i to, ako ne bi bilo nikake smetnje, sriedom, koja će se svaki put iz bliže odrediti u razredu koji bude na redu.

5.

Odredjeno bi da se u „Narodne Novine“ i u „Pozor“ šalje što bi akademija željela preko novina objaviti.

Sjednica razreda historičko-filologičkoga 5 lipnja 1867.

Predstojnik dr. Fr. Rački; pravi članovi istoga razreda V. Jagić, M. Mesić, Gj. Daničić; pravi članovi ostalih razreda dr. J. Šloser, dr. P. Muhić, A. Veber, J. Torbar, B. Šulek, dr. M. Šuhaj.

1.

Predsjednik akademije dr. Fr. Rački kao razredni predstojnik otvori ovu prvu javnu sjednicu ovom besjedom:

Veleučena gospodo akademici!

Štovani slušaoci!

Današnjim danom stupa jugoslavenska akademija znanostî i umjetnostî pred sviet, — današnjim danom počima njezino javno djelovanje. Znadem da je naš narod, koji je misao o tom učenom zavodu tolikim uzhitom prihvatio i tolikim požrtvovanjem podupro, da ste i vi, štovani slušaoci! očekivali da će se akademija prvi put u većem sjaju prikazati. Nu u koliko znanost ljubi skromnost i čednost, nitko više od same akademije nežali, što svečanu skupštinu mora odgoditi na vrieme, kada bude mogla u svojoj sredini pozdraviti svoga pokrovitelja i otca. Za sada i ovom mu prigodom šalje u dalek sviet vruću želju kličuć s rimskim pjesnikom: „Custos gentis! abes iam nimium diu . . . redi, lucem redde tuae, dux bone! patriae; instar veris enim vultus ubi tuus affulsit populo, gratior it dies et soles melius nitent“ (Horat. carm. lib. IV. o 5). U ostalom tvrdu gojimo nadu da će nam se ova goruća želja do skora izpuniti, pa da će akademija još za ovoga ili svakako budućega mjeseca slaviti svoju prvu svečanu skupštinu.

To ipak ništa nesmeta da akademija već sada započno svoje djelovanje. S toga je ona scienila da dalje odgode, pokle su glavne

Digitized by Google

zapreke uklonjene, nebi mogla opravdati pred narodom, koji željan ozbiljne nauke izčekuje ovaj zavod od šest godina. I doisto — gubitak dragocjena vremena šteta je za naš narod tim većma, što on bivši kroz tolike viekove na razbojištu dvaju svietova nije mogao gojiti nauka onim mirom, kojim ih gojahu njegovi sretniji susjedi u počinku plandujući.

Prema tomu zaključila je akademija da se i prije svečane skupštine drže razredne sjednice, a da ove otvori prvi razred, komu je u smislu čl. 3. pravilâ gojiti jugoslavensko jezikoslovlje i književnost, za tim poviest sa njezinimi pomoćnimi znanostmi u obće, a osobito poviest i starine Jugoslavena. Za prvo pako čitanje u ovom razredu izabra akademija razpravu iz poviesti jugoslavenske književnosti.

Što je u ostalom akademija prema svojim duševnim i materijalnim silam naumila raditi na književnom polju već ove godine — kako ona svoju zadaću i prema našemu narodu shvaća — koja sredstva nakani upotrebiti da se primakne svrsi svojoj — sve to iznieti će na vidjelo u svojoj svečanoj skupštni, u kojoj će još njeke odličnije umove uvesti u svoje kolo. Dotle će se i obćinstvo strpjeti.

Sada mi nepreostaje ino nego očitovati iskrenu radost što se napokon danas bar donekle oživljuje jedna od onih plemenitih misli, koje je naš narod od svoga duševnoga preporoda začeo; i što ovu prvu razrednu sjednicu svojom prisutnošću ukrašuje liepa kita prijatelja naše narodne prosvjete i velik broj naše domoljubne omladine. Ovo učešće novim nam je svjedočanstvom da književna nastojanja nalaze i u nas iskrena odziva; novim nam je zalogom da je naš narod voljan stupiti u red prosvietljenih naroda na osnovu svoje vlastite knjige i nauke. Bog blagoslovio započeto djelo, a u nama neklonuo, već svaki se dan to više kriepio duh radenosti, uztrajnosti i postojanosti!

2.

Pravi član V. Jagić čita razpravu „o paralelah i izvorih naših narodnih pjesama i pripoviedaka“, javivši da je to izvadak iz njegove historije književnosti hrvatskoga i srbskoga naroda, koja se sada tiska.

Sjednica razreda matematičko-prirodoslovnoga 28 lipnja 1867.

Predstojnik dr. J. Šloser; pravi članovi istoga razreda B. Šulek, J. Torbar, ostalih razreda dr. P. Muhić, A. Veber, V. Jagić, M. Mesić, dr. M. Šuhaj, privremeni tajnik Gj. Daničić.

1.

Pravi član J. Torbar čita razpravu „o selitbi i obsegu putovanja naših običnijih ptica selica“, za koju odredi razred, da se tiska u časopisu akademije.

Digitized by Google

2.

Privremeni tajnik predade članak g. S. Brusine „prinesci malakologiji hrvatskoj“, koji primi razred na pregled.

Skupna sjednica 30 lipnja 1867.

Mjesto predsjednika najstariji razredni predstojnik dr. J. Šlosser, pravi članovi dr. P. Muhić, J. Torbar, V. Jagić, B. Šulek, dr. M. Šuhaj, M. Mesić, privremeni tajnik Gj. Daničić.

1.

Pročitan bi dopis kr. nam. vieća od 5 lipnja br. 7181/981, kojim se na pismo jugoslavenske akademije od 15 svibnja br. 5. odgovara, da se plate muzejskomu osoblju, koje je zemaljski sabor odredio a jugoslavenska akademija po § 14 pravilâ narodnoga muzeja priznala, imaju smatrati kao konačno uglavljene, te će mu se bez zapreke izdavati, kad bude imenovano. Ostavljeno bi, da se vieća o pomenutom naimenovanju, dok se vidi kad će se početi priredjivati zgrada za muzej.

2.

Pročitan bi dopis kr. namjestničkoga vieća od 3 lipnja br. 6842/1423, u kom se javlja:

a) da je naredjeno da gospodarski odbor, postavljeni za jugoslavensku akademiju i universitet, preda akademiji sve što u njega ima njezina, i da pri toj predaji budu od strane kr. namjestničkoga vieća savjetnici gg. Drag. pl. Pogledić i M. Mihalić; i po tom

b) da akademija, koja će u napredak mjesto gospodarskoga odbora sabirati prineske ili obećane nu jošte ne izplaćene darove, „koncem svakoga mjeseca skupa s dotičnim izkazom predlaže kr. namjestničkomu vieću sabrane novce ili novac zastupajuće obveznice i vriednote“; dalje

c) da je za način, na koj će se po čl. 15 pravilâ jugoslavenske akademije i po § 29 poslovnoga reda njezina, s dvojicom pravih članovâ, koje je akademija na to odredila, na ime s gg. M. Mesićem i M. Šuhajem, upravljati glavnicom akademičkom, postavljeno pravilo: „da se važniji poslovi, koji po običaju i poslovnom redu kr. namjestničkoga vieća spadaju u sjednice njegove, kao i do sada razpravljaju u sjednicah njegovih, nu ipak vazda uz prisutstvovanje i glasovanje na to odredjenih članova akademije; ostali pak poslovi da se razpravljaju tako, da dotični izvjestitelj i predstojnik odnosnoga odsjeka kr. namjestničkoga vieća o svakom predmetu, tičućem se zakladne uprave, kratkim putem goji porazumljenje s dotičnima na to odredjenima članovima akademije“;

d) da je po priobćenom proračunu c. kr. računovodstva o stanju zaklade akademičke i njezinu dohodku na kraju godine 1866 bilo glavnice plodonosno uložene 200.720 fr., a od nje dohodka po 5%, po što se od njega odbije 732 for. 50 novč. dohodarine, 9778 for., od čega opet po što se odbije petina, koja se

Digitized by Google

dodaje glavnici, dolazi akademiji za cielu ovu godinu 7856 for., za koje je naloženo c. kr. zem. glavnoj blagajni da izda ove godine akademiji; najposlije

e) da je naredjeno, da se na kraju svake godine sastavi proračun o stanju zaklade akademičke i o njezinu dohodku, te po takom proračunu da se odrede akademiji četiri petine čistoga dohodka u ime dotacije za sliedeću godinu, a ostali dohodci da se ulažu plodonosno kao i do sad na korist zaklade; i osim toga da se sastavi na kraju svake godine i računarski zaključak, pa ako bi se pokazalo da je akademija više primila nego bi joj iste godine pripadalo, da se odbije višak od dotacije za sliedeću godinu, ako li bi manje primila, da joj se manjak naknadno izda.

3.

Po nalogu, koji je dat privremenomu tajniku u skupnoj sjednici od 30 svibnja, on najprije napomenu da po čl. 4 pravilâ jugoslavenske akademije i po § 20 poslovnoga reda treba da u časopisu, koji je akadamija odlučila izdavati, izlaze.

a) razprave čitane u sjednicah, iz koje god struke nauka i umjetnosti, koje je akademija dužna obradjivati, a to je: historija, filologija, filosofija, pravoslovne nauke, nauke matematičke i prirodoslovne, i umjetnosti bez razlike,

b) iste take razprave članova akademije ili drugih književnika predate akademiji na štampanje,

c) spomenici starinarski i umjetnički,

d) izvješća o sjednicah akademičkih i o stanju akademije,

e) nekrolozi članovom akademije,

f) kritike svih znamenitih domaćih i inostranih knjiga.

Po tom koje u smislu pravila akademičkih i poslovnoga reda, koje po zaključcih prvoga razreda predloži i akademija potvrdi:

a) da je za sve što bi se u časopisu štampalo, isto onako kao i za samostalna djela, koja bi akademija na sviet izdala, potrebno najprije da akademija izreče da je vriedno da se u njem štampa; ali i piscu, koji iz naučnih razloga ne bi rad bio da mu se štampa razprava čitana u sjednici, da se učini po volji;

b) da nijedan članak koji bi se u časopisu štampao ne može biti veći od šest štampanih araka; ali da i veća razprava, koja bi bila zgodno podieljena na nekoliko dielova dosta samostalnih, može izlaziti nastavljajući se u više svezaka časopisa, ako se ne bi za bolje našlo da se na po se štampa;

c) da se piscu svakoga članka koji bude primljen u časopis daje po 30—50 for. od štampana arka; a koliko bi u ovoj mjeri za koji članak na po se valjalo odrediti, da predlaže u skupnoj sjednici onaj razred u čiju struku pripada članak;

d) da za sada, dokle se bolje ne vidi hoće li se moći više činiti, izlazi u tri mjeseca po jedan svezak časopisa od 15 araka.

Digitized by Google

Po što još izabra akademija format, slova i papir za časopis, ostavljeno bi tajniku da upitavši više tiskara za cienu javi u prvoj skupnoj sjednici odobrenja radi.

Najposlije za ime časopisu ostavljeno bi da se odredi drugi put.

4.

Odlučeno bi da glavna skupština bude 25 a svečana sjednica 28 srpnja.

Sjednica historičko-filologičkoga razreda 10 srpnja 1867.

Predstojnik dr. Fr. Rački; pravi članovi istoga razreda V. Jagić, M. Mesić, Gj. Daničić, ostalih razreda dr. J. Šloser, dr. J. Subotić, dr. P. Muhić, J. Torbar, dr. M. Šuhaj.

1.

Pravi član Gj. Daničić čita razpravu o važnosti glasova ћ i ђ u historiji slovenskih jezika, za koju odredi razred da se tiska u časopisu akademičkom.

2.

Predstojnik dr. Fr. Rački predade nekoliko starih listina, za koje odredi razred da se tiskaju u časopisu akademičkom.

3.

Pravi član V. Jagić predloži da akademija djelo njegovo „historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga“, ako za dostojno nalazi, sama na sviet izda a njemu nagradu dade, ili da izdanje podpomogne tako da knjiga ostane njegovo imanje. Budući da je još prije toga predloga ne samo znatan izvadak iz toga djela čitan u javnoj razrednoj sjednici, nego su i više tiskanih araka pročitali predstojnik razredni dr. Fr. Rački i član Gj. Daničić, za to razred primi njihov sud da je to djelo dostojno svake pomoći koju akademija može dati, i odluči predložiti u skupnoj sjednici da akademija uzme na se tiskarski trošak za pomenuto djelo, a mjesto nagrade piscu da knjiga ostane njegovo imanje.

4.

Pravi član V. Jagić javi da je rad putovati u Dalmaciju i po tamošnjih bibliotekah tražiti čim bi svoju historiju književnosti što bolje popunio i u obće čim bi se poznavanje stare književnosti u Dalmaciji moglo povećati, i zamoli da ga u tom akademija podpomogne. Razred nalazeći da bi rečeno putovanje bilo veoma koristno za književnost, odredi predložiti u skupnoj sjednici da se g. Jagiću dade pomoć u putnom trošku.

5.

Pravi član Gj. Daničić javi da skuplja gradju za obširan rječnik hrvatsko-srbskoga jezika, i zamoli da ga akademija u tom podpomogne izplativši mu ili sav dojakošnji trošak ili nešto barem, i odredivši da mu se u napredak na isti način naknadja trošak, a gradja koju skuplja da bude imanje akademijino, i najposlije

Digitized by Google

predloži da akademija javno pozove sve koji bi se bavili skupljanjem gradje za rječnik, osobito iz narodnih usta, da joj šalju što imaju skupljeno, ili što će u napredak skupiti, pa što bi bilo za štampanje, da ona kao gradju štampa. Na to bi odredjeno da filologički odsjek prvoga razreda uzme na se skupljanje gradje za rječnik i da se u to ime pozovu svi koji bi imali što skupljene gradje, da je šalju akademiji, a ona da gradju odkupljuje i što bi bilo za štampanje, da štampa kao gradju; a što se tiče gradje koju skuplja Gj. Daničić, da je razred prima za svoju, i da predloži u skupnoj sjednici da se Gj. Daničiću izplati sav dojakošnji trošak (182 for.) oko toga posla, i u napredak da mu se na isti način pomaže dokle posao ne dodje do same redakcije.

Skupna sjednica 14 srpnja 1867.

Predsjednik dr. Fr. Rački; pravi članovi dr. J. Šloser, dr. J. Subotić, dr. P. Muhić, A. Veber, J. Torbar, B. Šulek, V. Jagić, M. Mesić, dr. M. Suhaj, privremeni tajnik Gj. Daničić.

1.

Predsjednik javi da je po odluci jugoslavenske akademije od 30 lipnja s privremenim tajnikom Daničićem i s pravim članom Šuhajem a pred dva savjetnika kr. namjestničkoga vieća, gg. D. pl. Pogledićem i M. Mihalićem 11 o. m. primio u ime jugoslavenske akademije od gospodarskoga odbora sve što je u njega bilo njezina, i da je o tom primanju učinjen zapisnik u dva eksemplara, od kojih jedan ostaje u jugoslavenske akademije a drugi u pomenutoga odbora. Po tom bi odredjeno da se u novinah oglasi da od sada tko bi god imao što slati akademiji treba da šalje upravo na njezino ime.

2.

Privremeni tajnik predloži ciene koje je dobio od tri tiskara za tiskanje časopisa, i od njih bi odobrena ona za koju se ponudio tiskati tiskar D. Albrecht, na ime slovi i u formatu i na papiru kako je u predjašnjoj skupnoj sjednici odabrano po 18 for. 50 n. za 500 araka, a za svaku dalju stotinu po 1 for. 70 novč., i odlučeno bi da se časopis tiska u 1000 eksemplara.

3.

Razred matematičko-prirodoslovni javi, da je odlučio da se razprava pravoga člana J. Torbara, čitana u razrednoj sjednici 28 lipnja, tiska u časopisu; i ta odluka bi odobrena.

4.

Odluka istoga razreda da se tiska u časopisu članak g. S. Brusine „prinesci malakologiji hrvatskoj“, takodjer bi odobrena.

5.

Razred historičko-filologički javi da je odlučio da se u časopisu tiska razprava pravoga člana Gj. Daničića, čitana u razsednoj sjednici 10 srpnja, i ta odluka bi odobrena.

Digitized by Google

6.

Takodjer bi odobrena odluka istoga razreda da se u časopisu tiskaju stare listine, koje je predao predsjednik dr. Fr. Rački.

7.

Odluka istoga razreda o tiskanju historije književnosti pravoga člana V. Jagića (vidi sjednicu istoga razreda od 10 srp.) bi odobrena.

8.

Da bi se pravni običaji narodni, kao gradja za historiju narodnoga prava, više i bolje skupljali, na molbu dr. V. Bogišića bi odlučeno da se njegov naputak o tom poslu na novo tiska troškom jugoslavenske akademije u 2000 eksemplara latinskimi slovi i toliko ćirilskimi, i od prvih da se njemu dade 200 a od drugih 1000 eksemplara, ostale pak da akademija razašlje svim crkvenim vlastim u naših krajevih s molbom da ih one razašalju svećenikom i učiteljem u svom području i preporuče svakomu da na pitanja stavljena u naputku odgovori koliko ko može, i svoje odgovore da šalje istoj vlasti od koje naputak primi, a vlasti da ih šalju akademiji, koja će poslije slati dr. Bogišiću.

9.

Predsjednik javi da je dr. V. Bogišić poslao priedlog kako bi se valjalo postarati za izdavanje spomenikâ pisanoga prava hrvatsko-srbskoga naroda; i bi odlučeno da odbor pregleda taj priedlog i o njem akademiji javi; a u taj odbor biše odabrani predsjednik dr. Fr. Rački i pravi članovi dr. J. Subotić, dr. P. Muhić i M. Mesić.

10.

Razredi predadoše predloge za biranje novih članova, i bi odredjeno da se o tom vieća u skupnoj sjednici 21 srpnja.

Skupna sjednica 21 srpnja 1867.

Predsjednik dr. Fr. Rački, pravi članovi dr. J. Šloser, dr. P. Muhić, dr. J. Subotić, A. Veber, M. Mesić, V. Jagić, B. Šulek, J. Torbar, dr. M. Šuhaj, privremeni tajnik Gj. Daničić.

Po priedlozih, koje pojedini razredi učiniše, odredjeno bi koliko će se novih članova izabrati i koji mogu biti izabrani u glavnoj sjednici.

Skupna sjednica 24 srpnja 1867.

Predsjednik dr. Fr. Rački, pravi članovi dr. P. Muhić, dr. J. Subotić, J. Torbar, S. Ljubić, V. Jagić, M. Mesić, dr. M. Šuhaj, privremeni tajnik Gj. Daničić.

1.

Na predlaganje pravoga člana M. Mesića bi odlučeno moliti kr. namjestničko vieće, da bi preporučilo javnim uredom da budu u pomoći jugoslav. akademiji u poslovih koji se tiču njezine zaklade.

Digitized by Google

2.

Na priedlog istoga pravoga člana bi odlučeno moliti kr. nam. vieće da bi izvoljelo izraditi da se izvrši odluka virovitičke županije od g. 1862, po kojoj bi odluci pripala akademiji $^1/_3$ stare domaće blagajne iste županije.

3.

Na predlaganje istoga pravoga člana bi odlučeno: da se oni, koji su obećali što dati jugoslavenskoj akademiji a još niesu dali, pozovu da izpune svoje obećanje, i to koji su obećali poviše, da se pozove svaki na po se, a ostali samo u novinah, i da se oni, koji su obećali što, a niesu kazali rokova u koje bi izplaćivali, pozovu da kažu rokove. — Svrh toga bi odredjeno da cielo stanje imetka akademijina izvidi i potrebne priedloge učini odbor, a u taj odbor biše odredjeni pravi članovi M. Mesić i M. Šuhaj s tajnikom.

Glavna skupština 25 srpnja 1867.

Predsjednik dr. Fr. Rački, pravi članovi dr. J. Šloser, dr. P. Muhić, dr. B. Šulek, dr. J. Subotić, S. Ljubić, J. Šloser, A. Veber, Ž. Vukasović, V. Jagić, Ljud. Vukotinović, dr. M. Šuhaj, M. Mesić, tajnik Gj. Daničić.

1.

Izabrani biše za prave članove u razredu historičko-filologičkom: Ivan Brčić u Zadru, Fran Kurelac u Zagrebu, dr. P. Matković u Zagrebu, — u razredu filosofičko juridičkom: dr. Valtazar Bogišić u Beču, Ivan Jurković u Zagrebu, dr. Božidar Petranović u Zadru; — za dopisujuće članove u historičko-filologičkom razredu: Avgust Bielovski u Lavovu, dr. Ernest Dümmler u Halli, Martin Hattala u Pragu, Aleksandar F. Gilferding u Peterburgu, Josip Jireček u Beču, Vinko Pacel u Varaždinu, Sergije Solovijev u Peterburgu, Vaclav V. Tomek u Pragu, dr. Janko Šafarik u Biogradu, — u razredu filosofičko-juridičkom: Matija Ban u Biogradu, dr. Hermenegild Jireček u Beču, Miloš Popović u Biogradu, Medo Pucić u Fiorenci, dr. Gustav Wenzel u Pešti, — u razredu matematičko-prirodoslovnom: dr. Josip Pančić u Biogradu, dr. Dionisije Štur u Beču, dr. Šimun Šubic u Gradcu; — za članove počastne: Jovan Gavrilović u Biogradu, Vaclav Maciejowski u Varšavi, dr. Franjo Miklošić u Beču, dr. Franjo Palacky u Pragu, Mihailo P. Pogodin u Moskvi, Jan E. Purkyně u Pragu, Ismailo I. Sreznevski u Peterburgu, dr. August Schleicher u Jeni.

2.

Tajnik za vrieme izabrani u skupnoj sjednici Gj. Daničić opet bi izabran.

3.

Plate tajniku (1500 fr. sa stanom a bez stana 1200 fr.) i pisaru (500 for.) za vrieme odredjene u skupnoj sjednici, biše potvrdjene.

Digitized by Google

4.

Pošto tajnik javi da gradje za časopis već ima toliko da bi se mogao početi tiskati, odredjeno bi da se časopis odmah tiska.

5.

Odbor odredjeni u skupnoj sjednici od 14 srpnja da prosudi priedlog dr. V. Bogišića o izdavanju spomenikâ pisanoga prava u južnih Slovena odobravajući priedlog g. Bogišića predloži: da jugoslavenska akademija izdaje spomenike pisanoga prava u južnih Slovena i taj posao da se počne tim da dr. Bogišić, kao što sam obećava, sastavi bibliografiju svih pravnih pisanih izvora na slovenskom jugu, nalazili se oni još u rukopisih ili u tiskanih knjigah. Ovaj priedlog bi primljen.

6.

Razred historičko-filologički po odluci svojoj od 10 srpnja predloži da se pravomu članu V. Jagiću dade pomoć da može putovati po Dalmaciji tražeći u tamošnjih bibliotekah što bi moglo povećati poznavanje stare književnosti u Dalmaciji. Odredjeno bi da se u to ime dade g. Jagiću 200 fr.

7.

Odluka istoga razreda o skupljanju gradje za rječnik (vidi sjednicu toga razreda od 10 srpnja), bi potvrdjena.

8.

Pravi članovi Lj. Vukotinović i dr. J. Šloser predloživši da akademija izda njihovu Floru hrvatsku, predadoše je na pregled razredu matematičko-prirodoslovnomu.

9.

Pravi član dr. M. Šuhaj predloži da akademija izda rimsko pravo koje je izradio, i obreče predati ga na pregled razredu filosofičko-juridičkomu.

10.

Pročitano bi pismo g. I. Kukuljevića Sakcinskoga od 5 srpnja, u kom nudi da akademija odkupi od njega 300 eks. „povjestnih spomenika južnih Slavena“ (knjiga I u Zagrebu 1863) po 1 fr. Ta ponuda bi primljena.

11.

Odredjeno bi da za vrieme u koje akademija po poslovnom redu nema sjednica, izvršuje predsjednik što bi bilo potrebno.

Svečana sjednica 28 srpnja 1867.

Pokrovitelj preuzvišeni gospodin biskup Josip Juraj Strossmajer, predsjednik dr. Franjo Rački, pravi članovi dr. J. Šloser, dr. P. Muhić, dr. F. Bleiweis, dr. B. Šulek, dr. J. Subotić, S. Ljubić, J. Torbar, A. Veber Ž. Vukasović, V. Jagić, Lj. Vukotinović, dr. M. Šuhaj, M. Mesić, tajnik Gj. Daničić.

Poslije besjede pokroviteljeve i predsjednikove i izvješća tajnikova (vidi napried str. 27—62) proglašeni biše novi članovi, izabrani u glavnoj skupštini 25 srpnja.

*

Digitized by Google

Sjednica razreda historičko-filologičkoga 16 listopada 1867.

Predstojnik dr. Fr. Rački, pravi članovi istoga razreda V. Jagić, M. Mesić, F. Kurelac, dr. P. Matković, tajnik Gj. Daničić; pravi članovi drugih razreda dr. J. Šloser, dr. P. Muhić, A. Veber, I. Torbar, J. Jurković.

1.

Pravi član dr. P. Matković čita razpravu „o moskovskoj etnografičkoj izložbi s gledišta etnologičkoga“, za koju bi odredjeno da se stavi u časopis akademički.

2.

Od pravoga člana S. Ljubića bi primljena razprava: „arkeologičke crtice“; i za nju bi odredjeno da se stavi u časopis.

3.

Predstojnik dr. Fr. Rački predade izvješće o vatikanskom rukopisu (br. VIII slav.), znamenitom za paleografiju slovensku; i za to bi odredjeno da se stavi u časopis.

4.

Pravi član Gj. Daničić predade „zapise iz više starih rukopisa“, za koje bi odredjeno da se tiskaju u časopisu.

5.

Pravi član V. Jagić predade članak o jednom glagolskom odlomku iz zbirke pokojnoga Mihanovića, koja je sada u biblioteci jugosl. akademije; i za taj članak bi odredjeno da se stavi u časopis.

6.

Na predlaganje pravoga člana V. Jagića odlučeno bi da akademija izdaje djela dalmatinsko-dubrovačkih pisaca 15—18 vieka i taj posao da se preda mješovitomu odboru iz razreda historičko-filologičkoga i filosofičko-juridičkoga; i od strane prvoga razreda biše u taj odbor odredjeni članovi njegova filologičkoga odsjeka i naredjeno bi javiti ovu odluku razredu filosofičko-juridičkomu i pozvati ga da i on sa svoje strane odredi članove u rečeni odbor.

Sjednica razreda matematičko-prirodoslovnoga 30 listopada 1867.

Predstojnik dr. J. Šloser, pravi član istoga razreda Ljud. Vukotinović; drugih razreda dr. Muhić, dr. Fr. Rački, V. Jagić, M. Mesić, dr. P. Matković, J. Jurković, tajnik Gj. Daničić.

Pravi član Lj. Vukotinović čita razpravu „o Moslavačkom granitu“, za koju bi odlučeno da se tiska u časopisu.

Digitized by Google

Digitized by Google

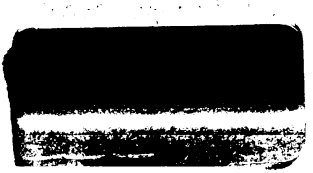

Digitized by Google